

**ОКСАНА ПЕЛЕХ**

**СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ТА ЗРУШЕННЯ  
В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ  
УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА**

**Рівне**

**2019**

П246

УДК 338.021.8 (477)

Рецензенти: **Грішнова О. А.** – доктор економічних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана);  
**Васильців Т. Г.** – доктор економічних наук, професор (Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України);  
**Сазонець І. Л.** – доктор економічних наук, професор (Національний університет водного господарства та природокористування).

*Рекомендовано до друку вченою радою  
Рівненського державного гуманітарного університету  
(протокол №2 від 28.02.2019 р.)*

**П246 Пелех О. Б.**

Структурні зміни та зрушення в національній економіці України: аналіз та оцінка : Монографія. – Рівне: О. Зень, 2019. – 380 с.

ISBN 978-617-601-286-3

Монографія присвячена актуальним проблемам економічного розвитку України в сучасних умовах. Досліджено та проаналізовано структурні зміни та зрушення в економіці України, їхній вплив на економічний розвиток на тлі аналогічних змін у країнах Європи. Аналіз здійснено на основі авторської методики кількісно-якісного макrorівневого аналізу структурних змін в економіці. Досліджено особливості економічного розвитку України, структурні зміни у пропорціях за видами економічної діяльності, структурний ефект чинника праці і трудового внеску українських мігрантів у складі ресурсів України.

Книга розрахована на широке коло фахівців-економістів, фахівців у сфері державного управління, фахівців, які працюють в органах державної влади, підприємців, викладачів, аспірантів і студентів навчальних закладів економічного профілю, а також усіх, хто цікавиться проблемами економічного розвитку України.

УДК 338.021.8 (477)

ISBN 978-617-601-286-3

© Пелех О. Б., 2019

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП.....</b>	<b>5</b>
<b>Частина I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН І ЗРУШЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ... 9</b>	
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ.....	9
1.1. Джерельна база дослідження структурних змін і зрушень економіки України .....	10
1.2. Еволюція теоретичних підходів до вивчення економічного розвитку в контексті структурних змін і зрушень.....	26
1.3. Концептуалізація базових понять структурних змін і зрушень в економіці .....	54
Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН І ЗРУШЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ .....	81
2.1. Економічний розвиток та структурні зміни і зрушення .....	81
2.2. Методологія та методика аналізу структурних змін і зрушень .....	91
2.3. Засади і особливості структурного аналізу економічного розвитку національної економіки.....	106
<b>Частина II. АНАЛІЗ СТРУКТУРНИХ ЗМІН І СТРУКТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ .....</b>	<b>126</b>
Розділ 3. РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ І СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ВВП УКРАЇНИ З ПОГЛЯДУ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ.....	126
3.1. Динаміка і основні тенденції розвитку національної економіки .....	127
3.2. Структурні зміни у формуванні та використанні ресурсів ВВП .....	135
Розділ 4. ЗМІНИ СЕКТОРАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ І СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ЕКОНОМІКИ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ .....	157
4.1. Структурні зміни економіки за видами економічної діяльності.....	159
4.2. Аналіз розвитку секторальної структури національної економіки ..	172
4.3. Структурні зміни в зовнішньоекономічній діяльності України .....	202

Розділ 5. СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ВВП І СУКУПНА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ.....	238
5.1. Макроекономічні зміни оплати праці як складника ВВП .....	238
5.2. Структурні зміни ВРП і сукупна продуктивність праці .....	249
5.3. Структурні зміни ВВП за видами економічної діяльності та сукупна продуктивність праці .....	265
5.4. Структурні зміни ВВП в умовах зростання трудової міграції населення.....	272
Розділ 6. ОСМИСЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА СТРУКТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ .....	288
6.1. Сутність, концептуальні засади й особливості структурної політики.....	288
6.2. Засади і пропозиції щодо формування елементів структурної політики України.....	301
<b>ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....</b>	<b>320</b>
<b>ЛІТЕРАТУРА.....</b>	<b>331</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>352</b>
Додаток А.....	352
Додаток Б.....	368

## ВСТУП

---

Сучасний світ характеризується стрімкими і глибокими перетвореннями у всіх сферах соціально-економічного життя, зумовленими як фундаментальними технологічними інноваціями, так і зрушеннями глобального масштабу. Ю. Яковець вважає, що закономірність періодичного інноваційного оновлення суспільства може бути сформульована у вигляді теореми інноваційних хвиль: у динаміці розвитку суспільства спостерігаються хвилі епохальних, базисних і поліпшувальних інновацій..., які змінюють обличчя суспільства, синхронно охоплюють всі його структури і здійснюються з прискореною періодичністю в історичній ретроспективі і прогнозованій перспективі<sup>1</sup>. Однак на противагу цьому, на думку того ж Ю. Яковця, інноваційне оновлення відбувається стихійно і нерідко приносить негативні результати, а відтак проникаючий закон розвитку такої складної системи, як суспільство, є неоднозначним. Звідси, робить висновок відомий український економіст В. Геєць<sup>2</sup>, постає велике питання: наскільки зміст інноваційності відповідає запитам на необхідні зміни у сучасному суспільному житті.

Відповідь на нього знаходимо у І. Валлерстайна (I. Wallerstein): «Перед нами стоять три завдання: *інтелектуальне* – проаналізувати актуальні проблеми сучасності з позицій здорового глузду і критичного підходу; *моральне* – вирішити, яким же цінностям на сьогоднішній день віддати перевагу; *логічне* – негайний пошук можливих заходів, спрямованих на запобігання хаосу у світі в результаті структурної кризи капіталістичної світосистеми, розповсюдження її на інші світосистеми, щоб стан речей не погіршився ще більше, ніж зараз»<sup>3</sup>. Щоправда, ця відповідь стосувалася трьох груп країн, які визначають тенденцію розвитку світогосподарської системи і всього цивілізаційного простору. Однак, стверджує В. Геєць<sup>4</sup>, ті ж проблеми стоять і перед нашим суспільством і нашою країною як державою.

---

<sup>1</sup> Яковець Ю. В. Стратегія ХХІ века: инновационное обновление общества. *Закономерности и перспективы трансформации общества*: Материалы к V Международной Кондратьевской конференции. Т.1. М. МФК, 2004. С.417.

<sup>2</sup> Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ: НАН України; Ін-т економ. та прогноз. НАН України, 2009. С.37.

<sup>3</sup> Валлерстайн І. Геополитические размежевания в ХХІ веке. *Экономические стратегии*. 2006. №5-6. С.17.

<sup>4</sup> Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ: НАН України; Ін-т економ. та прогноз. НАН України, 2009. С.55.

Сучасні дослідники розглядають розвиток національної економіки як синтез двох аспектів – кількісних і якісних змін. В умовах глобалізації на перший план висуваються саме якісні зміни. Найчастіше тематика наукових дискусій розгортається довкола того, чи високі темпи економічного зростання є передумовою, чи наслідком структурних зрушень усередині системи. «Сьогодні актуалізується теза про те, що базовою умовою досягнення сталого економічного зростання визнається структурна трансформація, а основою ефективних зрушень усередині системи стає інституційне середовище»<sup>5</sup>. Національна економіка є складною й багаторівневою системою, яка перебуває в постійній внутрішній динаміці й постійно пристосовується до зовнішніх умов. Тому, на нашу думку, виявлення структурних змін, які створюють умови для сталого економічного зростання, є основним завданням макроекономічного структурного аналізу.

Україна належить до числа країн, у яких структурні зміни в економіці є значними, однак малоефективними. Від часу здобуття незалежності, з огляду на час і різні зовнішні спонуки, виділяються три хвилі структурних змін і зрушень. Від кінця 1980-х років країну охопили структурні трансформації, пов'язані з переходом до ринкової економіки. Це була перша хвиля змін, які зумовили появу численних наукових розвідок на предмет виявлення чинників, що впливають на макроекономічні тенденції в країні. Однак, на жаль, навіть сьогодні ці структурні трансформації ще не завершено: не створено сучасної матеріальної бази виробництва; остаточно не сформувалися ринкові відносини й ринкове мислення; над економікою й далі тягарем «нависає» її соціалістичне минуле, насамперед у формі давно сформованих зовнішніх відносин, застарілої галузевої структури. «Через незавершеність інституційних і структурних реформ, а також зважаючи на прорахунки в економічній та соціальній політиці у минулому, в Україні загострюються структурні проблеми розвитку національної економіки, що заважають широко задіяти інтенсивні чинники росту»<sup>6</sup>. До того ж економічна динаміка в Україні визначається переважно зовнішніми (глобальними) детермінантами, оскільки українська економіка – це мала економіка відкритого типу. Все ж вагомою залишається і роль національних (внутрішніх) детермінант економічного зростання<sup>7</sup>.

---

<sup>5</sup> Хоменко Я. В. Інституційне середовище як основа сталого економічного зростання. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна*. 2007. Вип.31-3. С.164.

<sup>6</sup> Структурні зрушення в економіці України (за даними таблиць «витрати – випуск» за 2001-2011 роки): Аналітична записка / В. Войтенко, Д. Дегтяров, Г. Полонецька та ін.; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Департамент макроекономічного прогнозування. К., 2013. С.4.

<sup>7</sup> Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України : наукова доповідь / за ред. І. М. Бобух; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2018. С.33-34.

Надзвичайна вразливість української економіки до зовнішніх впливів виразно проявилася у формі економічного спаду в період фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. і подальшого майже трирічного економічного поживлення з огляду на сприятливу кон'юнктуру на зовнішніх ринках. Ці явища склали зміст другої хвилі економічних змін і зрушень у країні. Однак економічне зростання 2010-2012 рр. мало короткостроковий характер і змінилося спадом, і не лише через погіршення зовнішніх умов функціонування економіки, а насамперед з огляду на політичну кризу. Події «революції гідності» та російсько-українська війна на Сході України дали початок новій – третьої хвилі економічних змін і зрушень.

Звичайно, порівняно з бурхливими ринковими трансформаціями, що мали місце наприкінці 1980 рр. – на початку 1990 рр., нинішня українська економіка розвивається еволюційним шляхом. Тим не менше, у всіх сферах економіки можна спостерігати численні економічні зміни, і на першому плані маємо ті самі завдання: забезпечення економічного зростання та структурної трансформації. Насамперед мова йде про зростання ролі й посилене втручання держави в економіку шляхом розробки ефективної державної структурної та соціальної політики і втілення її в життя. Як вказують чимало українських дослідників, наприклад у<sup>8</sup>, це твердження має певну історично обґрунтовану логіку, оскільки провідна роль у регулюванні відтворювальних процесів в Україні завжди відводилася державі. Це пояснюється: її особливим становищем і специфічними функціями, які дозволяють оперативно впливати на процеси, пов'язані зі структурними перетвореннями; реальним впливом у разі екстремальних ситуацій, коли доводиться долати наслідки кризових процесів чи виходити з нерівноважних станів ринку; вирішенням глобальних проблем економіки, з якими ринкові механізми не можуть впоратися ефективно і вчасно.

Тому не дивно, що тематика структурних змін і зрушень постійно була *актуальною* та залишається такою ж сьогодні. Економічна, соціальна та політична кризи, які з наполегливою періодичністю дають про себе знати в Україні, частково пояснюються недостатньою увагою до структурних реформ, а відтак – до формування й реалізації структурної політики держави.

Вказані вище міркування продиктували проблематику нашого дослідження. *Метою вивчення* стало перше завдання, визначене І. Валлерстайном – інтелектуальне: проаналізувати та дати оцінку структурним змінам і зрушенням, які мали та мають місце за нинішнього часу в економічному розвитку України. *Перша частина* монографії пов'язана з

---

<sup>8</sup> Хоменко Я. В. Інституційне середовище як основа сталого економічного зростання. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна*. 2007. Вип.31-3. С.164.

визначенням теоретико-методологічних засад дослідження і завершується описом запропонованої автором методики макроекономічного аналізу структурних змін і зрушень в економіці. *Друга частина* безпосередньо присвячена аналізу та оцінкам структурних змін і зрушень в Україні в період 2000-2017 рр.



# **Частина I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН І ЗРУШЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

---

## **Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПІДґРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ**

Прикметою сучасного світу стали швидкі та глибокі перетворення всіх сфер соціально-економічного життя, зумовлені різними причинами та змінами – від змін локальних і до змін глобального масштабу. У сукупності ці зміни започаткували нову еру переходу до якісно нової економіки майбутнього, яка вимагає застосування відповідних наукових підходів до аналізу розвитку економіки.

Звичайно, емпіричне вивчення процесів економічного розвитку і змін, які їх супроводжують, дозволяє встановити деякі закономірності, пов'язані з ними, ідентифікувати особливості та виявляти відхилення (аномалії) від загальних тенденцій і негативні моменти. Проте не можна не погодитися з тим, що одного лише «вивчення емпіричних проявів трансформаційних процесів, хоча воно у вигляді сконцентрованого емпіричного досвіду та виявлених закономірностей теж є винятково корисним, явно недостатньо для розуміння природи та загальних закономірностей перебігу трансформаційних процесів, тому виникає потреба в теоретичному їхньому обґрунтуванні»<sup>9</sup>. Польський дослідник А. Галонска (A. Gałąska) називає цілі такого обґрунтування: «Це, з одного боку, намагання узагальнено описати явища, які спостерігаються, а з іншого – спроба виявити чинники / механізми, які викликають зміни»<sup>10</sup>.

Відтак у рамках теоретично-методологічного обґрунтування нашого дослідження постають початкові завдання:

– сформулювати та проаналізувати джерельну базу дослідження структурних змін і зрушень в економіці України;

---

<sup>9</sup> Івченко Є. А. Теоретичні аспекти та закономірності трансформаційних процесів в економіці на макрорівні. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=5830>

<sup>10</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BA*. 2017. Nr 1(49). S.10.

– проаналізувати спектр найпопулярніших теорій і моделей економічного розвитку та виявити особливості теоретичного осмислення структурних чинників і механізмів розвитку;

– виділити й означити базові поняття структурних аспектів економічного розвитку та з допомогою цих понять описати особливості сучасного економічного розвитку з врахуванням структурних змін і зрушень.

### **1.1. Джерельна база дослідження структурних змін і зрушень економіки України**

У силу своєї теоретичної та практичної значущості тематика, пов'язана з економічним розвитком і політикою економічного зростання, й України зокрема, постійно привертає до себе широку увагу вчених як в Україні, так і за кордоном. Питання економічного розвитку країн досліджується багатогранно, з позицій економіки, математики, статистики, соціології, політології та географії тощо. Особливе зацікавлення викликають питання порівняльного аналізу економічного розвитку країн у світовому і регіональному вимірах.

Серед різних аспектів економічного розвитку, в академічних колах від часу появи перших теоретичних побудов і концепцій, які лягли в їхню основу, підвищений інтерес викликає проблематика структурної динаміки. І хоча структурна аналітика є відносно новим напрямом, уже зараз вона досягла відчутних результатів: наукова література охоплює широкий спектр теоретико-методологічних підходів і проблемно-тематичних пріоритетів структурного аналізу, а економісти-практики отримали достатньо розвинений інструментарій для розрахунків. Разом з тим у вітчизняній економічній науці на сьогодні бракує узагальнюючих досліджень, які стосуються насамперед методологічних і методичних проблем аналізу структурної динаміки на рівні національної економіки, що стало одним із чинників, який зумовив потребу підготовки нашого дослідження.

Аналізуючи дослідницьку літературу, дотичну до теми нашої роботи, ми вирішували декілька завдань. По-перше, необхідно було проаналізувати теоретичні напрацювання вітчизняних і закордонних науковців, пов'язані з економічним розвитком загалом, особливостями структурних змін в умовах глобальних зрушень у світі, країнах Європи і в Україні, взаємозв'язку між економічним розвитком, з одного боку, і структурними змінами і трансформаціями – з іншого. По-друге, мова йде про вивчення досягнень структурної аналітики, починаючи від здобутків вітчизняних науковців ще

з радянських часів і завершуючи прикладними напрацюваннями закордонних економістів-науковців. По-третє, виявити кращий досвід аналізу й оцінки наслідків структурних змін і зрушень на рівні національної економіки.

З таких вихідних позицій і підбиралася джерельна база дослідження, яку в кінцевому підсумку, використовуючи проблемний підхід і принцип конкретизації об'єкта і предмета, умовно вдалося розподілити на тематичні групи:

- праці, в яких розглядаються теоретичні засади і концепції економічного розвитку;
- праці, присвячені концептуалізації понять структурного розвитку, змін, зрушень і трансформацій, а також їхнього взаємозв'язку;
- праці, які досліджують й аналізують циклічний розвиток економіки;
- праці, що висвітлюють сучасні проблеми структурного розвитку, у т.ч. вплив глобалізації на цей розвиток і структурні зміни в економіці країн;
- праці, які аналізують структурну політику країн світу, механізми її реалізації, питання модернізації економіки;
- джерела, які містять аналіз структурних змін економіки України та європейських країн;
- праці, в яких описуються методологічні та методичні аспекти структурного аналізу.

Перелік тематичних груп і розподіл їх на конкретні теми представлено в табл. 1.1.

Так склалося, що джерельна база приблизно розподілена на дві однакові за кількістю частини: матеріали українсько- і російськомовні, з одного боку, та польсько- і англкомовні джерела – з іншого. Спробуємо виявити особливості публікацій цих частин джерельної бази. Одразу зауважимо, що у нашому огляді ми зовсім не претендуємо на повноту аналізу вітчизняних і закордонних джерел.

У табл. 1.2 подано переліки топ-20 найбільш широко представлених тем по кожній групі джерел. Загалом, перелік тем майже однаковий – 18 тем однакові. Однак порядок тем у рейтингу обох груп публікацій відрізняється. Звичайно, загальнотеоретичні теми «Зміни, зрушення та трансформації» і «Економічний розвиток» з обох боків маємо на початку списків, оскільки саме ці назви було взято за початковий критерій пошуку джерел в Інтернеті. Однак далі тематика відрізняється.

Тематика джерельної бази дослідження

Тематична група	Тема
1. Економічні теорії	<ul style="list-style-type: none"> <li>Основоположні праці</li> <li>Концепції і теорії розвитку</li> <li>Огляд літератури</li> </ul>
2. Концептуалізація понять структурного розвитку	<ul style="list-style-type: none"> <li>Основні поняття</li> <li>Зміни, зрушення та трансформації</li> <li>Економічний розвиток</li> <li>Економічне зростання</li> <li>Вплив структурних змін на економічний розвиток</li> <li>Перспективи структурного розвитку</li> <li>Причини та наслідки структурних змін</li> </ul>
3. Циклічний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> <li>Аспекти циклічного розвитку</li> <li>Структурні зміни та перетворення в умовах циклічного розвитку</li> <li>Криза</li> </ul>
4. Сучасні проблеми	<ul style="list-style-type: none"> <li>Сучасні проблеми структурного розвитку</li> <li>Економічний розвиток розвинених країн і країн, що розвиваються</li> <li>Вплив глобалізації на економічний розвиток і структурні зміни</li> <li>Зближення економік європейських держав в умовах глобалізації</li> </ul>
5. Структурна політика	<ul style="list-style-type: none"> <li>Державна політика структурних змін</li> <li>Законодавча база</li> <li>Механізм реалізації структурної політики</li> <li>Методологічні аспекти формування структурної політики</li> <li>Модернізація структурної політики</li> <li>Структурне планування і прогнозування</li> <li>Структурна політика європейських держав</li> <li>Державна безпека</li> </ul>
6. Аналітика структурних змін	<ul style="list-style-type: none"> <li>Аналіз структури ВВП</li> <li>Аналіз видів економічної діяльності</li> <li>Секторальна структура економіки</li> <li>Аналіз регіональної, локальної структури</li> <li>Мікро- і мезорівень аналізу</li> <li>Планування і прогнозування</li> <li>Пропозиції і вдосконалення</li> </ul>
7. Методичне забезпечення структурного аналізу	<ul style="list-style-type: none"> <li>Розрахунок структурних показників</li> <li>Статистичне / інформаційне забезпечення</li> <li>Використання математичних та інших методів</li> </ul>

*Джерело:* складено автором.

Таблиця 1.2

## Топ-20 (рейтинг) тематик джерельної бази дослідження

Група українсько- і російськомовних джерел	Група польсько- і англomовних джерел
1. Зміни, зрушення та трансформації (1)	1. Зміни, зрушення та трансформації (1)
2. Економічний розвиток (3)	2. Використання математичних та інших методів (8)
3. Основні поняття (11)	3. Економічний розвиток (2)
4. Державна політика структурних змін (12)	4. Аналіз структури ВВП (5)
5. Аналіз структури ВВП (4)	5. Розрахунок структурних показників (–)
6. Концепції та теорії розвитку (6)	6. Концепції та теорії розвитку (6)
7. Статистичне (інформаційне) забезпечення (13)	7. Мікро- і мезорівень аналізу (14)
8. Використання математичних та інших методів (2)	8. Криза (12)
9. Циклічний розвиток (18)	9. Секторальна структура економіки (13)
10. Аналіз видів економічної діяльності (14)	10. Економічний розвиток розвинених країн та країн, що розвиваються (–)
-----	-----
11. Економічне зростання (–)	11. Основні поняття (3)
12. Криза (8)	12. Державна політика структурних змін (4)
13. Секторальна структура економіки (9)	13. Статистичне / інформаційне забезпечення (7)
14. Мікро- і мезорівень аналізу (7)	14. Аналіз видів економічної діяльності (10)
15. Механізм реалізації структурної політики (15)	15. Механізм реалізації структурної політики (15)
16. Причини і наслідки структурних змін (19)	16. Аналіз регіональної, локальної структури (19)
17. Основоположні праці (–)	17. Перспективи структурного розвитку (–)
18. Вплив глобалізації на економічний розвиток і структурні зміни (20)	18. Циклічний розвиток (9)
19. Аналіз регіональної, локальної структури (16)	19. Причини і наслідки структурних змін (16)
20. Структурні зміни та перетворення в умовах циклічного розвитку (–)	20. Вплив глобалізації на економічний розвиток і структурні зміни (18)

*Примітка:* У круглих дужках після назви теми вказано номер у рейтингу цієї теми з протилежного боку.

*Джерело:* складено автором.

Науковців України та Росії більше цікавить проблематика загальнотеоретична – основні поняття, державна політика структурних змін, концепції розвитку, циклічний розвиток. Щодо прикладних аспектів, то тут маємо аналіз структури ВВП, використання математичних методів (як правило, це рівняння регресії і прогнозування на цій підставі), статистичні дані, які стосуються структурних змін, аналіз випуску товарів / послуг і зайнятості за

видами економічної діяльності. Це теми з топ-10. Такі ж важливі й актуальні (теоретичні та прикладні аспекти) проблеми, як кризові явища, секторальна структура, мікро- і мезоаналіз, аналіз регіональних і локальних структур, структурні зміни і зрушення в умовах циклічного розвитку відсунуті на другий план.

Західні науковці більше цікавляться прикладними аспектами. Тематика використання математичних методів на другому місці, впритул за ними йдуть теми, пов'язані зі структурною аналітикою: розрахунок показників структурних змін, мікро- і мезоаналіз, аналіз кризових явищ, аналіз секторальної структури, економічний розвиток розвинених країн і країн, що розвиваються. Теоретична ж тематика публікацій відсунута на другий план.

Сказане зумовило те, що аналізуючи теоретичні засади дослідження, насамперед користувалися вітчизняними джерелами і на доповнення – оглядові матеріали закордонних авторів. При формуванні методологічних засад і розробці власної методики дослідження за основу було взято праці закордонних дослідників, насамперед польських, тоді як праці вітчизняних науковців ще радянського періоду служили важливим додатковим матеріалом.

Отже, *першу групу джерел* складають праці, безпосередньо присвячені теоріям економічного розвитку. Загалом, теоретичні засади вивчення економічного розвитку висвітлено в працях таких зарубіжних дослідників, як Д. Белл (D. Bell)<sup>11, 12</sup>, І. Валлерстайн<sup>13, 14</sup>, Є. Гайдар<sup>15, 16</sup>, Дж. Гелбрейт (J. Galbraith)<sup>17</sup>, Дж. Кейнс (J. Keynes)<sup>18</sup>, М. Кондратьєв (N. Kondratiew)<sup>19, 20</sup>, Л. Мізес (L. von Mises)<sup>21, 22</sup>, Е. Тоффлер (A. Toffler)<sup>23</sup>, М. Фрідмен (M. Friedman)<sup>24, 25</sup>, Е. Хансен (A. Hansen)<sup>26</sup>, Т. Кун (T. Kuhn)<sup>27</sup>.

<sup>11</sup> Bell D. The Year 2000 – The Trajectory of an Idea. *Toward the Year 2000. Work in Progress* / Ed. by D. Bell. Boston, 1968. P.639-651.

<sup>12</sup> Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М.: Academia, 1999. 956 с.

<sup>13</sup> Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. СПб.: Университетская книга, 2001. 416 с.

<sup>14</sup> Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение. М.: Территория будущего, 2006. 248 с.

<sup>15</sup> Гайдар Е. Т. Экономика переходного периода. *Финансово-кредитный энциклопедический словарь*. М., 2002. С.1090-1092.

<sup>16</sup> Гайдар Е. Т. Аномалии экономического роста. М.: Магистр, 1997. 229 с.

<sup>17</sup> Гелбрейт Дж. Экономическая теория и цели общества. М.: Прогресс, 1979. 390 с.

<sup>18</sup> Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс; общ. ред. А. Г. Милейковский, И. М. Осадчая. М.: Прогресс, 1978. 494 с.

<sup>19</sup> Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики. М.: Экономика, 1989. 526 с.

<sup>20</sup> Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения / Вступ. статьи Л. И. Абалкина, Ю. В. Яковца; Отд-ние экономики АН СССР. М.: Экономика, 1993. 543 с.

<sup>21</sup> Von Mises L. *Human Action: A treatise on Economics*. Chicago, 1966. 85 p.

<sup>22</sup> Von Mises L. *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution*. New Haven: Yale University Press, 1957. 384 p.

Однак наша увага була привернута до праць, які спрямовані на висвітлення проблем, пов'язаних зі структурними трансформаціями та змінами. Беззаперечно ґрунтовною працею з питань економічного розвитку є праця «Теорія економічного розвитку» Й. Шумпетера (A. Schumpeter)<sup>28</sup>. Саме в ній Й. Шумпетер запроваджує в науковий обіг нову економічну категорію «підприємець-інноватор» як чинник економічного зростання.

Інтерес також представляє доповідь М. Кондратьєва<sup>29</sup>, який увійшов в історію світової економічної науки як автор теорії великих циклів.

Варто виділити працю А. Галонски<sup>30</sup>, яка дала можливість оглядово ознайомитися з регіональними теоріями економічного розвитку і містить посилання на класифікацію цих теорій за об'єктами впливу, якою ми скористалися в своєму дослідженні.

К. Диях (K. Dyjach)<sup>31</sup> в огляді також досліджує теорії регіонального розвитку, акцентуючи увагу на існуванні диспропорції у розвитку регіонів і вказуючи при цьому причини диспропорцій. Відповідно до вказаних диспропорцій (причин) пропонуються різні пропозиції стосовно формування регіональної структурної політики.

Л. Пієтак (Ł. Piętak)<sup>32</sup> у ще одному огляді аналізує еволюцію теоретичних концепцій регіонального розвитку, починаючи з напрацювань неокласичної школи, яка припускала незбалансований характер економічного зростання, продовжуючи теоріями торгівлі та новою економічною географією і завершуючи аналізом сучасних чинників, які визначають регіональний економічний розвиток. При цьому аналіз здійснено на основі праць англійських, французьких і польських науковців.

<sup>23</sup> Тоффлер Э. Третья волна. М.: ТОВ «Фирма АСТ», 1999. 784 с.

<sup>24</sup> Фридмен М. Основы монетаризма. М.: ТЕИС, 2002. 175 с.

<sup>25</sup> Фридмен М. Количественная теория денег. М.: Эльф пресс, 1996. 131 с.

<sup>26</sup> Hansen A. H. Economic stabilization in an unbalanced world. 1932. 384 p.

<sup>27</sup> Кун Т. Структура научных революций. С ввводной статьей и дополнениями 1969 г. М.: Прогресс, 1977. 300 с.

<sup>28</sup> Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. 401 с.

<sup>29</sup> Кондратьев Н.Д. Большие циклы экономической конъюнктуры: Доклад. Проблемы экономической динамики. М.: Экономика, 1989. С.172-226.

<sup>30</sup> Gałaska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BA*. 2017. Nr 1(49). S.10.

<sup>31</sup> Dyjach K. Teorie rozwoju regionalnego wobec zróżnicowań międzyregionalnych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin. 2013. Vol. XLVII, 1. Sectio H. S.49-59.

<sup>32</sup> Piętak Ł. Przegląd teoretycznych koncepcji rozwoju regionalnego. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*. 2014. Nr 5 (306). S.5-28.

Теорії регіонального розвитку описано в працях закордонних дослідників: Р. Больонек (R. Bolonek)<sup>33</sup>, П. Бяловольські (P. Białowolski)<sup>34</sup>, Р. Валенте (R. Valente)<sup>35</sup>, Т.-Г. Гроссе (T.-G. Grosse)<sup>36, 37</sup>, У. Загури-Йоншти (U. Zagóra-Jonszta)<sup>38</sup>, М. Зайделя (M. Zajdel)<sup>39, 40</sup>, Ю. Петрухи (J. Pietrucha)<sup>41</sup>, Т. Поскробко (T. Poskrobko)<sup>42</sup>, К. фон Штакельберга (K. Von Stackelberg), У. Хані (U. Hahne)<sup>43</sup>.

Цікавим і винятково корисним є доробок українських дослідників. Тут насамперед слід вказати на останню монографію І. Лукінова «Еволюція економічних систем»<sup>44</sup>, у якій узагальнено результати соціально-економічних трансформацій в Україні та інших країн євразійського економічного простору в контексті загальносвітових процесів. Нашу увагу привернув розділ 4 «Структурна політика і макроструктурні пріоритети», в якому описано структуроутворюючі процеси і трансформації, проблеми структурного реформування, структурні зміни в різних сферах економіки.

Поглибити розуміння сутності трансформаційних процесів і впливу на них людського чинника допомогла фундаментальна праця В. Геєця «Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку»<sup>45</sup>, зокрема розділ «Трансформаційні процеси в суспільстві, державі й економіці».

<sup>33</sup> Bolonek R. Trwałość przemian strukturalnych gospodarki polskiej w kontekście teorii dualizmu gospodarczego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*. 2011. Nr 859. S.75-95.

<sup>34</sup> Białowolski P. Ekonomia rozwoju. Teorie rozwoju. Korzyści skali, błędy koordynacji i wielość stanów równowagi. URL: [http://www.e-sgh.pl/piotr\\_bialowolski/er](http://www.e-sgh.pl/piotr_bialowolski/er)

<sup>35</sup> Valente R. Redystrybucja dochodu i jej skutki długo- i krótkookresowe według teorii alternatywnych do paradygmatu neoklasycznego. Próba odwrócenia tradycyjnego podejścia do nierówności społecznych. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2014. Nr 3(39). S.55-69.

<sup>36</sup> Grosse T. G. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2002. Nr 1(8). S.25-48.

<sup>37</sup> Grosse T. G. Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2007. Nr 1(27). S.29-49.

<sup>38</sup> Zagóra-Jonszta U. Teoria rozwoju gospodarczego i „twórczej destrukcji” Schumpetera oraz jej aktualność. *Optimum. Studia ekonomiczn.* 2015. Nr 3(75). S.20-31.

<sup>39</sup> Zajdel M. Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy. *Studia prawno-ekonomiczne*. 2011. T. LXXXIII. S.397-421.

<sup>40</sup> Zalega T. Ekonomia ewolucyjna jako jeden z nurtów współczesnej ekonomii - zarys problematyki. *Studia i Materiały*. Wydział Zarządzania. Uniwersytet Warszawski. 2015. Nr 2. S.157-177.

<sup>41</sup> Teoria ekonomii wobec przeobrażeń strukturalnych. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty naukowe wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach / Red. naukowy J.Pietrucha*. Katowice, 2011. 218 s.

<sup>42</sup> Poskrobko T. Nowe koncepcje i teorie rozwoju w ekonomii. *Wyzwania współczesnej ekonomii / S.Czaja, T.Poskrobko i in.*, Warszawa: Difin, 2012, S.69-103.

<sup>43</sup> Stackelberg K. von, Hahne U. Teorie rozwoju regionalnego. *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska. Czechy. Niemcy / Red. S.Golinowska, Raport IPiSS, Zeszyt nr 1616*. Warszawa: IPiSS, 1998. S.55-106.

<sup>44</sup> Лукинов И. И. Эволюция экономических систем. М.: Экономика, 2002. 568 с.

<sup>45</sup> Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України; ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». К., 2009. 864 с.



Вагомим є внесок А. Чухно в розробку методології нових закономірностей соціально-економічного розвитку суспільства, в основу якої покладено цивілізаційний світоглядний підхід (див. <sup>46</sup>).

А. Гальчинський <sup>47</sup> у дослідженнях особливостей формування нооекономіки вивчає зрушення, пов'язані з якісним удосконаленням структури потреб і попиту. При цьому особливо звертає увагу на появу нових постматеріальних потреб вищого порядку – специфічних соціальних потреб, визнання, самореалізації інтелектуального і творчого потенціалу особистості.

Цікавими в плані структурних змін є колективні монографії науковців провідних наукових центрів України – <sup>48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59</sup>.

Щодо науковців, які досліджували концепції та теорії економічного розвитку, то можна виділити І. Вітер <sup>60</sup>, Ю. Гаджиева <sup>61</sup>, Т. Гайдай <sup>62</sup>,

<sup>46</sup> Чухно А. А. Твори : у 3 т. Т.2. Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика / НАН України, КНУ ім. Т.Шевченка, Н.-д. фін. ін-т при М-ві фін. України. К., 2006. 512 с.

<sup>47</sup> Гальчинський А. С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. К.: Либідь, 2013. 472 с.

<sup>48</sup> Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В. М. Гейця. К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. 1008 с.

<sup>49</sup> Структурні зміни у промисловості України: стан та пріоритетні напрямки / О. І. Амоша, Ю. В. Макогон, Л. О. Збарзська та ін.; НАН України; Ін-т економіки промисловості. Донецьк, 2004. 180 с.

<sup>50</sup> Моделі ендегенного зростання економіки України / за ред. М. І. Скрипниченко. К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. 576 с.

<sup>51</sup> Інтелектуально-інноваційний розвиток регіону в контексті євроінтеграції / за ред. Л. К. Семів; Інститут регіональних досліджень НАН України. Львів, 2009. 483 с.

<sup>52</sup> Структурні зміни та економічний розвиток України / Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артёмова Т. І. та ін.; за ред. д-ра екон. наук Л. В. Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. К., 2011. 696 с.

<sup>53</sup> Гусев В. О., Соколова О. М. Управління структурними зрушеннями та інноваційно-інвестиційними процесами в економіці України / за заг. ред. В. Г. Бодрова. К.: НАДУ, 2011. 284 с.

<sup>54</sup> Структурно-інституціональні трансформації та економічна безпека держави / за ред. О. С. Власюк, А. І. Мокій. Львів: Априорі, 2012. 836 с.

<sup>55</sup> Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України. К.: НІСД, 2012. 368 с.

<sup>56</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2015. 304 с.

<sup>57</sup> Фінансові механізми та інструменти подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку України / за ред. Т. Г. Васильціва. Львів: Ліга-Прес, 2016. 596 с.

<sup>58</sup> Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість: монографічний збірник / за ред. акад. НАН України Гейця В. М., чл.-кор. НАН України Гриценка А. А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2016. 240 с.

<sup>59</sup> Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: монографія / за ред. В. М. Гейця, А. А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун.-т, 2008. 389 с.

<sup>60</sup> Вітер І. І. Концепції економічного розвитку за умов глобалізації. *Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку*: зб. матеріалів Всеукр. круглого столу, 10.11.2016 р. К.: КНЕУ, 2016. С.97-102.

<sup>61</sup> Гаджиев Ю. А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития. *Экономика региона*. 2009. №2. С.45-62.

Н. Гражевську<sup>63</sup>, І. Дегтярьову<sup>64</sup>, С. Єрохіна<sup>65</sup>, В. Колобову<sup>66</sup>, А. Фоміна<sup>67</sup>, Я. Хоменко<sup>68</sup>, М. Шніцера<sup>69</sup>.

Тлумачення сутності понять, пов'язаних з економічним розвитком, маємо в енциклопедичному виданні С. Мочерного<sup>70</sup> і монографії американського економіста М. Шніцера (M. Schnitzer)<sup>71</sup>.

Другу групу джерел складають праці, присвячені концептуалізації понять структурного розвитку, структурних змін, зрушень і трансформацій.

Для розуміння сутності структурних змін, зрушень і трансформацій ми зверталися до тлумачного словника укладача Дж. Блека (J. Black)<sup>72</sup>, економічного словника А. Борисова<sup>73</sup>, економічної енциклопедії С. Мочерного<sup>74</sup>, тлумачного словника сучасної української мови В. Бусола<sup>75</sup>.

Класичну класифікацію структурних зрушень подає С. Кузнец (S. Kuznets)<sup>76</sup>. Поняття структурних змін розкрито в працях В. Бессонова<sup>77</sup>, М. Кобзистого<sup>78</sup>, О. Красильникова<sup>79, 80</sup>, О. Крихтіна<sup>81</sup>, О. Мельниченка і В. Миколюка<sup>82</sup>, С. Петрухи<sup>83</sup>, О. Коломицевої<sup>84</sup> і А. Коломицева<sup>85</sup>.

<sup>62</sup> Гайдай Т. Еволюція концептуально-методологічних основ теорії інституційних змін. *Економіка*. 2014. № 11(164). С.13-17.

<sup>63</sup> Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем / КНУ ім. Т.Шевченка. К. : Знання, 2011. 287 с.

<sup>64</sup> Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління. *Вісник НАДУ*. 2010. № 4. С.141-148.

<sup>65</sup> Єрохін С. А. Фінансово-економічний механізм промислової політики. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 3. С.52-56.

<sup>66</sup> Колобова В. В. Особливості та тенденції формування економічних крих у сучасних умовах. *Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського*. 2015. - №3. С.312-316.

<sup>67</sup> Фомина А. В. Циклы Кондратьева в экономике России: монография. М.: Международный фонд Н. Д. Кондратьева, 2005. 146 с.

<sup>68</sup> Хоменко Я. В. Генезис теорії економічного зростання. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Донецьк : ДонНТУ, 2011. С.483-494.

<sup>69</sup> Шніцер М. Порівняння економічних систем. К.: Основи, 1997. 519 с.

<sup>70</sup> Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2002. 952 с.

<sup>71</sup> Шніцер М. Порівняння економічних систем. К.: Основи, 1997. 519 с.

<sup>72</sup> Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь / общ.ред. И.М.Осадчей. М.: ИНФРА-М, 2000. 832 с.

<sup>73</sup> Борисов А. Б. Большой экономический словарь. М.: Книжный мир, 1999. 895 с.

<sup>74</sup> Економічна енциклопедія: у 3 т. Т.3. Поручництво – Японський центр продуктивності / ред. Б. Гаврилишин, С. Мочерний. К.: Академія, 2002. 952 с.

<sup>75</sup> Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

<sup>76</sup> Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышления: Нобелевская лекция. Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / Под ред. Ю. Яковца. СПб. : Гуманистика, 2003. С.5-105.

<sup>77</sup> Бессонов В. А. О трансформационных структурных сдвигах в российской экономике. Экономика переходного периода. *Сборник избранных работ. 1999-2002*. М.: Дело, 2003. С.597-637.

<sup>78</sup> Кобзистий М. О. Інституціональні умови реалізації структурних зрушень у трансформаційній економіці. *Науково-технічна інформація*. 2005. №2. С.34-38.

Низку означень, пов'язаних із трансформацією економіки, знаходимо в С. Єрохіна<sup>86</sup>, М. Невідомої<sup>87</sup>. Чимало тлумачень і пояснень сутності багатьох теоретичних понять ґрунтовно подає колективна монографія за ред. Л. Шинкарук<sup>88</sup>.

Серед праць іноземних науковців варто виділити монографію П. Штомпки<sup>89</sup>, а також статті П. Боровця (P. Borowiec)<sup>90</sup> і Б. Маха (B. Mach)<sup>91</sup>.

Третю групу джерел складають праці, присвячені циклічному розвитку та економічним кризам. Вагомий внесок у становлення теорії економічного розвитку зробив Й. Шумпетер<sup>92</sup>. Саме він запропонував класифікацію економічних циклів (цикли Кітчина (J. Kitchin), Жюгляра (C. Juglar), Кузнеця та довгі хвилі Кондратьєва), якою керуються у своїх дослідженнях сучасні економісти.

Чимало дослідників вбачають тісну взаємозалежність між циклічністю й економічним розвитком, серед яких вже згадуваний М. Кондратьєв<sup>93</sup>, а також

<sup>79</sup> Красильников О. Ю. Проблемы структурных преобразований в экономике. *Экономист*. 2005. № 8. С.52-58.

<sup>80</sup> Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике: монография. Саратов: Изд-во СГУ, 2001. 161 с.

<sup>81</sup> Крихтін О. Є. Структура національного виробництва у трансформаційній економіці України: автореф. дис... к.е.н.: спец. 08.00.01. Донецьк, 1998. 19 с.

<sup>82</sup> Мельниченко О., Миколюк В. Структурні зрушення в національній економіці як об'єкт та результат державної структурної політики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. №4. С.131-134.

<sup>83</sup> Петруха С., Петруха Н. До питання природи та ідентифікації структурних зрушень в економіці: методологічний аспект. *Економіст*. 2013. № 8. С.23-26.

<sup>84</sup> Коломицева О. В. Структурні зрушення в економіці: сутність та напрями трансформації. *Продуктивні сили і регіональна економіка*. 2008. Ч. 2. С.186-191.

<sup>85</sup> Коломицева О. В., Коломицев А. О. Сутність і значення структури економіки та структурних зрушень в регулюванні розвитку соціально-економічних систем. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: економічні науки*. 2012. Вип. 32(1). С.42-45.

<sup>86</sup> Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). К.: Світ знань, 2002. 528 с.

<sup>87</sup> Невідома М. В. Особливості організаційних трансформацій на підприємствах. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №3(93). С.74-81.

<sup>88</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. 304 с.

<sup>89</sup> Штомпка П. Социология социальных изменений. М.: Аспект пресс, 2006. 416 с.

<sup>90</sup> Borowiec P. Temporalność metafor politycznych wykorzystywanych w dyskursie politycznym po 1989 roku w Polsce. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. No 3. S.339-359.

<sup>91</sup> Mach B. W. Transformacja ustrojowa a mentalne dziedzictwo socjalizmu. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1998. 175 s.

<sup>92</sup> Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. 401 с.

<sup>93</sup> Кондратьев Н. Д. Большие циклы экономической конъюнктуры: Доклад. *Проблемы экономической динамики*. М.: Экономика, 1989. С.172-226.

низка сучасних дослідників: В. Волков і Л. Горошкова<sup>94</sup>, С. Любимцева<sup>95</sup>, О. Коротаєв<sup>96</sup>, А. Фомина<sup>97</sup>, С. Черемисина<sup>98</sup>, І. Шкодїна<sup>99</sup>. Цікавим є дисертаційне дослідження, присвячене особливостям економічних циклів і економічному розвитку Росії, Л. Бичкової<sup>100</sup>. У монографії В. Цветкова<sup>101</sup> представлена історія розвитку економічної думки щодо економічних циклів і криз. Вона вміщує різні гіпотези, які пояснюють дані процеси і в яких важливе місце відводиться структурним змінам.

Нашу увагу також привернули праці польських дослідників щодо економічних криз –<sup>102</sup> і<sup>103</sup>, присвячені світовим економічним кризам та їхньому впливу на розвиток польської економіки.

*Четверту групу досліджень* складають матеріали, присвячені сучасним проблемам структурного розвитку економіки та впливу глобалізації на економічний розвиток країн світу.

Серед українських науковців, які займаються цією проблематикою, можна назвати В. Сіденка<sup>104</sup>, Н. Гражевську<sup>105</sup>, А. Прокопюка<sup>106</sup>, І. Шкодїну<sup>107</sup> та О. Ястремського<sup>108</sup>. Аналіз специфічних проблем економічного розвитку зустрічаємо в працях: ринок праці та розвиток –

<sup>94</sup> Волков В. П., Горошкова Л. А. Малі економічні цикли: теорія та вітчизняна практика. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2014. Випуск 1(42). С.270-275.

<sup>95</sup> Любимцева С. В. Трансформація економічних систем. М.: Економист, 2004. 443 с.

<sup>96</sup> Korotayev A. V., Tsirel S. V. Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis. *Structure and Dynamics*. 2010. Vol. 4(1). 57 p. URL: <https://escholarship.org/uc/item/9jv108xp>

<sup>97</sup> Фомина А. В. Циклы Кондратьева в экономике России: монография. М.: Международный фонд Н. Д. Кондратьева, 2005. 146 с.

<sup>98</sup> Черемисина С. Г. Оценка влияния структурных преобразований на уровень экономического развития Украины. *Вісник Сев.НТУ*. 2013. Випуск 138. С.9-13.

<sup>99</sup> Шкодїна І. В., Юрків Н. Я. Циклічний розвиток світової економіки в умовах фінансової невизначеності. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2011. Том 1, № 10. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/29293/26287>

<sup>100</sup> Бычкова Л. С. Особенности экономического цикла в экономике России: автореф. дис... докт. экон. наук: 08.00.01. Челябинск, 2012. 27 с.

<sup>101</sup> Цветков В. А. Циклы и кризисы: теоретико-методологический аспект. М.; СПб.: Нестор-История, 2013. 504 с.

<sup>102</sup> Hyclak K. Przyczyny i skutki kryzysu gospodarczego w strefie euro na przykładzie krajów PIGS. Uniwersytet Rzeszowski. Wydział Ekonomii. Rzeszów, 2015. 38 s.

<sup>103</sup> Jasiński L. Kryzysy gospodarcze na świecie i ich echa w Polsce. *Analiza natolińska*. 2013. Nr 4(62). 27 s.

<sup>104</sup> Сіденко В. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України: аналітична доповідь. К.: Заповіт, 2017. 182 с.

<sup>105</sup> Гражевська Н. Загальні закономірності глобальних системних трансформацій. *Банківська справа*. 2007. № 6 (78). С.60-68.

<sup>106</sup> Прокопюк А. Регіональна політика структурної модернізації економіки України в умовах євроінтеграції: автореф. дис... докт. экон. наук: 08.00.05. Львів, 2017. 41 с.

<sup>107</sup> Шкодїна І. В. Сучасні тенденції самоорганізації світової економічної системи. *Економіка України*. 2012. № 9. С.70-77.

<sup>108</sup> Ястремський О. І. Порівняльний аналіз структури національних економік: Україна (2005, 2011 рр.) – Польща (2005 р.). *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 1. С. 112-119.

М.Оліскевич<sup>109</sup>; міграційні проблеми економічного розвитку – У. Садова<sup>110</sup>, Б. Юськів<sup>111, 112</sup>; динамічна рівновага та розвиток – С. Панчишин<sup>113, 114</sup>, І. Сазонець<sup>115</sup>.

Проблеми впливу глобалізації на структурний розвиток економіки країн, що розвиваються, є об'єктом досліджень польських науковців П. Дещинського (P. Deszczyński)<sup>116</sup> і А. Галонски<sup>117, 118</sup>.

П'ята група джерел об'єднує праці, які досліджують політику структурних змін.

М. Зайдель<sup>119</sup> дає означення структурної політики, спираючись на концепції урядів Західної Європи, Японії, Південної Кореї, Малайзії, Сінгапуру, Тайваню. У статті Є. Фукс<sup>120</sup> і колективній монографії під редакцією А. Файферека (A. Fajferek)<sup>121</sup> розглядаються поняття структурної політики в більш вузькому і теоретичному розумінні.

Проблеми структурної політики розглядаються в працях таких закордонних науковців, як Б. Вінярьський (B. Winiarski)<sup>122</sup>, А. Карпінський (A. Karpiński)<sup>123</sup>, З. Міколаєвич (Z. Mikołajewicz)<sup>124</sup>, С. Єрмолаєв<sup>125</sup>, а також в

<sup>109</sup> Оліскевич М. О. Економічне моделювання динамічних процесів розвитку ринку праці: монографія. Львів, 2015. 339 с.

<sup>110</sup> Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2005. 408 с.

<sup>111</sup> Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: Монографія. Рівне : О. М. Зень, 2009. 479 с.

<sup>112</sup> Юськів Б. М. Політичний вимір міжнародної трудової міграції європейських країн в умовах глобального розвитку: дис. ... докт. екон. наук : 23.00.04. Чернівці, 2017. 509 с.

<sup>113</sup> Панчишин С. М. Стимулювання економіки: переоцінка теорій попиту і теорії пропозиції в результаті глобальної економічної кризи. *Університетські наукові записки*. 2010. Вип. 3. С. 223-228.

<sup>114</sup> Панчишин С., Михайляк Г. Збільшення інвестиційних видатків як умова стабільного зростання економіки України. *Вісник Львівського університету*. Серія: економіка. 2008. С.3-5.

<sup>115</sup> Сазонець І. Л. Соціально-економічні детермінанти глобальної рівноваги: монографія. Рівне: Волинські обереги, 2016. 351 с.

<sup>116</sup> Deszczyński P. Nauki ekonomiczne wobec problemów globalizacji gospodarki światowej implikacje dla krajów rozwijających się. *Nauki Ekonomiczne. Stylizowane fakty a wyzwania współczesności*. IX Kongres Ekonomistów Polskich, PTE, Warszawa. 28-29 Listopada 2013 r., Warszawa, 2015. URL: <http://www.pte.pl/kongres/referaty/Deszczyński Przemysław/>

<sup>117</sup> Gałaska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.9-61.

<sup>118</sup> Gałaska A. Procesy społeczno-gospodarcze na poziomie lokalnym. Zróżnicowania i długookresowe trendy zmian przestrzennych w Polsce. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2013. 501 s.

<sup>119</sup> Zajdel M. Istota i zakres polityki strukturalnej. *Polityka Gospodarcza*. 2001-2002. Nr 5-6. S.363-371.

<sup>120</sup> Фукс Є. Теоретичні засади дослідження державної структурної політики в умовах трансформаційного суспільства. *Формування ринкової економіки*. 2011. № 25. С.3-13.

<sup>121</sup> *Polityka ekonomiczna* / A. Fajferek (red.). Kraków: Akademia Ekonomiczna, 1999. 340 s.

<sup>122</sup> Winiarski B. Polityka strukturalna i jej uwarunkowania. *Polityka ekonomiczna: Prace Naukowe*. AE im. O. Langego we Wrocławiu, 1991. Nr 570. S.5-26.

<sup>123</sup> Karpiński A. Zakres interwencji państwa we współczesnych gospodarkach rynkowych. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992. 287 s.

<sup>124</sup> Mikołajewicz Z. Procesy restrukturyzacji przemysłu w regionach. Opole: Uniwersytet Opolski, 1995. 200 s.

працях українських науковців – С. Білої<sup>126, 127</sup>, С. Гонти<sup>128</sup>, С. Григор'євої<sup>129</sup>, В. Ковальчука<sup>130</sup>, Х. Ковтало<sup>131</sup>, В. Луцкова<sup>132, 133</sup>, Т. Романової<sup>134, 135, 136</sup>, О. Горняк, Ю. Пилипенка<sup>137, 138</sup>, Л. Гриневич<sup>139</sup>, Б. Патона<sup>140</sup>, О. Кавтиш<sup>141</sup>, Ю. Чайки<sup>142</sup>, В. Ковальчука<sup>143</sup> та ін.

*Шоста група* вміщує джерела прикладного характеру, а саме ті, в яких присутній аналіз структурних змін і зрушень або його елементи.

Тут варто виділити оригінальні й цікаві праці польських науковців, які різнобічно аналізують структуру ВВП, зокрема, з погляду видів економічної

<sup>125</sup> Ермолаев С. А. Структурная политика в механизме экономического роста: диссертация. Ульяновск. 2005. 193 с.

<sup>126</sup> Біла С. О. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки. К.: УДДУ, 2001. 408 с.

<sup>127</sup> Біла С. О. Структурна політика в системі державного регулювання економіки в умовах суспільної трансформації / Акад. держ. упр. при Президентові України. К.: 2002. 42 с.

<sup>128</sup> Гонти С. Науково-концептуальні засади реалізації структурної політики держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. №2(10). С.34-41.

<sup>129</sup> Григор'єва С. В. Структурна політика та деякі суперечності сучасних форм її реалізації. *Економіка и управление*. 2013. № 2. С.136-139.

<sup>130</sup> Ковальчук В. М. Структурна перебудова національної економіки в контексті інноваційного розвитку. К.: ІАЕ УААН, 2005. 240 с.

<sup>131</sup> Ковтало Х. Особливості структурної політики в умовах формування постіндустріального суспільства. *Галицький економічний вісник*. 2010. №3(28). С.126-131.

<sup>132</sup> Луцков В. О. Структурна політика: сутність, категорії та функції. *Вісник СумДУ. Серія економіка*. 2012. № 1. С.141-147.

<sup>133</sup> Луцков В. О. Структурна політика як чинник економічного зростання України: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03. Київ, 2014. 22 с.

<sup>134</sup> Романова Т. В. Пріоритети формування структурної політики в сучасних умовах інтеграційних перетворень. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2016. №1. С.133-136.

<sup>135</sup> Романова Т. В. Державна структурна політика економічного розвитку в контексті інтеграційних змін: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2016. 372 с.

<sup>136</sup> Романова Т. В. Теоретичні підходи до розуміння сутності поняття «структурна політика». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 8 (частина 6). С.65-68.

<sup>137</sup> Горняк О. В., Пилипенко Ю. І. Структурна політика України в умовах глобалізації світового господарства. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2014. № 3. С.9-16.

<sup>138</sup> Пилипенко Ю. І. Технологічна структура національної економіки України та стратегія її реформування. *Економіка і держава*. 2009. № 12. С.22-34.

<sup>139</sup> Гриневич Л. В. Теоретичні аспекти формування структурної політики держави. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 2. Т.2. С.146-148.

<sup>140</sup> Патон Б. Інноваційний шлях розвитку економіки України. *Вісник НАН України*. 2001. № 2. С.11-15.

<sup>141</sup> Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. № 10. С.16-22.

<sup>142</sup> Чайка Ю. М. Державне регулювання структурних трансформацій економіки України. *Держава та регіони. Серія: економіка та підприємництво*. 2013. № 1. С.60-63.

<sup>143</sup> Ковальчук В. М. Структурна перебудова національної економіки в контексті інноваційного розвитку: монографія. К.: НАН України, ОІС, 2005. 240 с.

діяльності: Я. Венецького (J. Winiecki)<sup>144</sup>, Ю. Влодарчик (Y. Włodarczyk)<sup>145</sup>, А. Мрозінської (A. Mrozińska)<sup>146, 147</sup>, М. Добія (M. Dobija)<sup>148, 149, 150</sup>, К. Бартосіка (K. Bartosik)<sup>151</sup>, А. Йонкіш-Зацни (A. Jonkisz-Zacny)<sup>152, 153</sup>, А. Каловського (A. Kałowski)<sup>154</sup>, Ю. Ренкаса (J. Renkas)<sup>155, 156</sup>.

Дослідженню секторальної структури економіки присвятили свої праці такі польські економісти, як М. Цирек (M. Cyrek)<sup>157</sup>, А. Каловський<sup>158</sup>, М. Зайдель<sup>159, 160</sup>.

Доробок з цієї проблематики в українських дослідників також значний. Варто особливо виділити комплексні дослідження В. Сіденка<sup>161, 162</sup>, Л. Шинкарук<sup>163</sup>, Т. Шинкоренко<sup>164</sup>.

<sup>144</sup> Winiecki J. Przekształcenia strukturalne w procesie rozwoju gospodarczego: modyfikacje i rozszerzenia. *WSiZ Working Paper Series*. WP 6. Grudzień, 2013. 20 s.

<sup>145</sup> Włodarczyk Y. Przemiany struktur gospodarczych w ujęciu systemowym. *Zeszyty naukowe wydziałowe uniwersytetu ekonomicznego w Katowicach* / Red. J. Czech-Rogósz, S. Swadźba. Katowicy: WUE, 2011. 217 s.

<sup>146</sup> Mrozińska A. Luka złożoności społeczno-gospodarczych w układzie regionalnym Polski. *Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu. Wydział Zarządzania*. Poznań, 2014. 214 s.

<sup>147</sup> Mrozińska A. Zmienność struktury nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w województwach w latach 2003-2015. *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2017. Nr 470. S.75-84.

<sup>148</sup> Dobija M. Kosztowa funkcja produkcji w zastosowaniach makroekonomicznych. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*, 2013. T. 74 (130). S.7-24.

<sup>149</sup> Dobija M. Labour Productivity Ratio and International Comparison of Economic Performance – Formalization of the PPP. *Theory and Preliminary Examinations*, „Emergo”. 2008. Nr 1. S.3-19.

<sup>150</sup> Dobija M. Rachunkowość w systemie pomiaru aktywności ekonomicznej państwa. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*. 2014. Tom 75 (131). S.7-21.

<sup>151</sup> Bartosik K.. Zmiany strukturalne i koniunkturalne a zatrudnienie w polskim przemyśle przetwórczym. *Gospodarka narodowa*. 2013 wrzesień. Nr 9(265). Rok LXXXIII/XXIV, S.91-115.

<sup>152</sup> Jonkisz-Zacny A. Wzrost wartości i produktywności rzeczowych aktywów trwałych jako czynnik równoważenia nierówności ekonomicznych. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2016. Nr 48. S.140-154.

<sup>153</sup> Jonkisz-Zacny A. Zgodność poziomu produktywności pracy jako warunek jednoczenia państw w unii walutowej. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2015. Nr 9 (945). S.125-136.

<sup>154</sup> Kałowski A. Zmiany w strukturze gospodarki polskiej. URL: <http://www.praktycznateoria.pl/zmiany-w-strukturze/>

<sup>155</sup> Renkas J. Ekonomia pracy. Teoria godziwych wynagrodzeń. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2016. Nr 439. S.284-301.

<sup>156</sup> Renkas J. Produktywność pracy jako miernik rozwoju ekonomicznego Ukrainy i Białorusi. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2015. Nr 43 (3). S.352-361.

<sup>157</sup> Cyrek M. Procesy upodabniania się struktur gospodarczych Polski i wybranych krajów Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego*. 2007. Nr 8. S.281-292.

<sup>158</sup> Kałowski A. Zmiany w strukturze gospodarki polskiej. URL: <http://www.praktycznateoria.pl/zmiany-w-strukturze/>

<sup>159</sup> Zajdel M. Trójsektorowa struktura gospodarcza w Polsce jako miernik rozwoju (wybrane aspekty). *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*. 2011. Nr 18. S.419-430.

<sup>160</sup> Zajdel M. Trójsektorowa struktura zatrudnienia w polskiej gospodarce jako miernik rozwoju (wybrane aspekty). *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*. 2010. Nr 16. S.336-347.

<sup>161</sup> Сіденко В. Глобальні кризи XXI століття: політекономічний підхід. *Економічна теорія*. 2015. №4. С.12-18.

<sup>162</sup> Сіденко В. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України: аналітична доповідь. К. : Заповіт, 2017. 182 с.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень<sup>165</sup> проаналізовано основні структурні дисбаланси відтворювальних процесів в українській економіці, макроекономічні й інституційні передумови і чинники структурних перетворень.

У доповіді ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»<sup>166</sup> розглядаються національні та глобальні детермінанти економічного зростання, їхній вплив на стан національної економіки та напрями формування державної політики переходу до нової якості економічного зростання України.

Особливості секторальних моделей розвитку національного господарства України стали предметом аналізу в працях О. Кузьміна і О. Пирог<sup>167</sup>. У дослідженні С. Шумської та О. Неживенко<sup>168</sup> побудовано пірамідальну модель структури економіки України у різні роки незалежності й здійснено порівняння її з індустріально розвиненими країнами. Цією ж проблемою займаються інші українські науковці – Ю. Бицюра<sup>169</sup>, Т. Трубнік<sup>170, 171</sup>, Т. Шинкоренко<sup>172</sup>.

*Сьома група* – це праці, присвячені методичному забезпеченню структурного аналізу.

У рамках цієї групи варто відзначити дослідження закордонних авторів, які пропонують широкий спектр моделей аналізу структурних змін, зокрема, насамперед використання економіко-математичних моделей і статистичних методів. До числа авторів, чиїми ідеями і працями ми скористалися в процесі

<sup>163</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. 304 с.

<sup>164</sup> Шинкоренко Т. П., Кузнецова Л. І. Тенденції зміни частки заробітної плати в структурі ВВП та валового випуску України: порівняльний аналіз. *Економіка та прогнозування*. 2008. №3. С.20-44.

<sup>165</sup> Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська та ін.; за ред. Я. А. Жаліла. К.: НІСД, 2012. 104 с.

<sup>166</sup> Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України / за ред. І. М. Бобух; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2018. 390 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf>

<sup>167</sup> Кузьмін О. Є., Пирог О. В. Секторна модель розвитку національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства. *Бізнес Інформ*. 2013. №7. С.8-13.

<sup>168</sup> Шумська С. С., Неживенко О. В. Пірамідальна модель структури економіки. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського*. URL: <http://www.stattionline.org.ua/ekonom/60/8173-piramidalna-model-strukturi-ekonomiki.html>

<sup>169</sup> Бицюра Ю. Структурні зрушення в економіці європейських країн. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. №3. С.59-72.

<sup>170</sup> Трубнік Т. Є. Аналіз секторального впливу на макроекономічні показники з використанням інструментарію системи національних рахунків. *Ефективна економіка*. 2014. №2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek\\_2014\\_2\\_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_19)

<sup>171</sup> Трубнік Т. Є. Методологічні аспекти статистичного аналізу розвитку секторальної структури національної економіки. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 10. Частина 2. С.76-82.

<sup>172</sup> Шинкоренко Т. П. Структурні зміни в економіці України: порівняння із загальносвітовими тенденціями. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 1. С.77-92.



розробки власної методики аналізу, належать: М. Валесяк (M. Walesiak)<sup>173</sup>, Є. Василевська (E. Wasilewska)<sup>174</sup>, К. Кукула (K. Kukuła)<sup>175, 176, 177</sup>, М. Марковська (M. Markowska)<sup>178</sup>, М. Марковська і А. Соколовський (A. Sokołowski)<sup>179</sup>, А. Мрозінська<sup>180</sup>, М. Цирек<sup>181</sup>.

Аналіз структурних показників був предметом активного вивчення в 1980-1990 рр. У розробку показників аналізу структурних зрушень істотний внесок зробили такі вчені-статистики, як: К. Гатєв<sup>182</sup>, Л. Казінець<sup>183, 184</sup>, О. Красильников<sup>185</sup>, В. Рябцев<sup>186, 187</sup>, А. Салаї, А. Тумасян<sup>188</sup>. Серед сучасних українських авторів виділимо дослідження зі структурної аналітики Т. Романової<sup>189, 190</sup>, Н. Скірки<sup>191</sup>, Т. Трубнік<sup>192, 193</sup>, Л. Потравки<sup>194</sup>, Ю. Чайки<sup>195</sup>.

<sup>173</sup> Walesiak M. Podobieństwo wielkości (skali) oraz kształtu (formy) w złożonych badaniach strukturalnych. *Wiadomości Statystyczne*. 1983. Nr 3. S.26-28.

<sup>174</sup> Wasilewska E. Zastosowanie syntetycznych mierników dynamiki struktury w analizie zmian aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*. 2007. Numer 62. S.67-80.

<sup>175</sup> Kukuła K. Statystyczne metody analizy struktur ekonomicznych. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne. 1996, 165 s.

<sup>176</sup> Kukuła K. Dynamika oraz kierunki zmian struktury usług produkcyjnych w rolnictwie. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 1986. Rok XLVIII. Zeszyt 3. S.169-181.

<sup>177</sup> Kukuła K. Strukturalne aspekty alokacji usług produkcyjnych w rolnictwie polskim. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 1987. Rok XLIX. Zeszyt 4. S.215-235.

<sup>178</sup> Markowska M. Identyfikacja znaczenia krajów w gospodarce Unii Europejskiej z wykorzystaniem miary dekompozycji zmian struktury. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2016. Vol. 9 (957). S.71-87.

<sup>179</sup> Markowska M., Sokołowski A. Metoda dekompozycji zmian struktury. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 2016. Nr 30(3). S.25-32.

<sup>180</sup> Mrozińska A. Zmienność struktury nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w województwach w latach 2003-2015. *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2017. Nr 470. S.75-84.

<sup>181</sup> Cyrek M. Procesy upodabniania się struktur gospodarczych Polski i wybranych krajów Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego*. 2007. Nr 8. S.281-292.

<sup>182</sup> Гатєв К. Статистическая оценка различий между структурами. Теоретические и методологические проблемы статистики. М. : Статистика, 1979. 149 с.

<sup>183</sup> Казінець Л. С. Темпы роста и структурные сдвиги в экономике (показатели планирования и статистики). М. : Экономика, 1981. 184 с.

<sup>184</sup> Казінець Л. С. Измерение структурных сдвигов в экономике. М.: Экономика, 1969. 168 с.

<sup>185</sup> Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике современной России. Саратов: Научная книга, 2000. 183 с.

<sup>186</sup> Региональная статистика / Под ред. В. М. Рябцева, Г. И. Чудилина. М., 2001. 308 с.

<sup>187</sup> Рябцев В. М. Структурно-динамический анализ индикаторов инвестиционного климата в Самарской области / В. М. Рябцев, Г. И. Чудилин. Вопросы статистики. 2002. №3. С.30-38.

<sup>188</sup> Тумасян А. А., Василевская Л. И. Статистическое измерение структурных изменений в промышленности Республики Беларусь. *Вестник Белорусского государственного экономического университета*. 2003. № 2 (37). С.59-64.

<sup>189</sup> Романова Т. В. Інтегральні показники оцінювання структурних зрушень в економіці. *Економіка і регіон*. 2016. №6(61). С.20-27.

<sup>190</sup> Романова Т. В. Методологія формування структурної політики економічного розвитку в умовах світових інтеграційних процесів: дис. ... докт. екон. наук : 08.00.03. Полтава, 2017. 570 с.

Джерелами статистичних даних для аналізу послужила офіційна інформація Державної служби статистики України, Національного банку України, Головного статистичного офісу (Główny Urząd Statystyczny) Польщі.

Розглянуті перші п'ять груп джерел послужили нам інформаційною основою для розробки формування теоретичних і методологічних засад дослідження – класифікації та опису основних концепцій і теоретичних підходів до вивчення структурних змін і зрушень, концептуалізації базових понять дослідження, виявлення особливостей взаємовпливу між економічним розвитком і структурними змінами та зрушеннями в економіці. Окрім того, ці матеріали стали, до певної міри, своєрідними зразками для осмислення результатів, отриманих у процесі емпіричного вивчення структурної динаміки в економіці України.

Аналіз останніх двох груп джерел пов'язаний з виробленням власної методики макродинамічного аналізу структурних змін національної економіки.

## **1.2. Еволюція теоретичних підходів до вивчення економічного розвитку в контексті структурних змін і зрушень**

Проблематика розвитку завжди цікавила економістів, однак як науковий напрям у рамках економічних наук вона виокремила лише після Другої світової війни. П. Дещинський зауважує: «Величезне і прогресуюче розмаїття країн, що розвиваються, пошук багатьма з них власного шляху політичного й економічного розвитку, наявність у минулому біполярної системи міжнародних відносин, безперервна верифікація практикою теоретичних уявлень, поява нових явищ у міжнародних економічних відносинах, насамперед динамічних процесів глобалізації, стимулювала економістів створювати численні теорії, у яких аналізуються причини економічного становища цих країн»<sup>196</sup>. Хоча, за

---

<sup>191</sup> Скірка Н. Я. Структурні трансформації в економіці України та оптимізація механізму державного регуляторного впливу. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Випуск 18.4. С.233-242.

<sup>192</sup> Трубнік Т. Є. Аналіз секторального впливу на макроекономічні показники з використанням інструментарію системи національних рахунків. *Ефективна економіка*. 2014. №2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek\\_2014\\_2\\_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_19)

<sup>193</sup> Трубнік Т. Є. Методологічні аспекти статистичного аналізу розвитку секторальної структури національної економіки. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 10. Частина 2. С.76-82.

<sup>194</sup> Потравка Л. О. Методи визначення ефективності структурних зрушень економічної системи. URL: <http://www.gusnauka.com/>

<sup>195</sup> Чайка Ю. М. Методичні підходи до оцінки оптимальності технологічної структури національної економіки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: економіка*. 2009. Вип.3. № 2. С.100-104.

<sup>196</sup> Deszczyński P. Nauki ekonomiczne wobec problemów globalizacji gospodarki światowej implikacje dla krajów rozwijających się. *Nauki Ekonomiczne. Stylizowane fakty a wyzwania współczesności*. IX Kongres

підрахунками науковця, таких теорій розвитку на сьогодні понад 300, однак жодна з них так і не знайшла свого повноцінного підтвердження.

«Якщо проаналізувати нинішній доробок світової економічної думки, то не випадково такі доктрини, як, наприклад, лібералізм, меркантилізм, інституціоналізм, державний протекціонізм чи монетаризм постали в цілком конкретних країнах і саме в той, а не в інший період. Вони віднайшли своє віддзеркалення у функціонуванні реальної економіки, оскільки з'явилися як наслідок змін у системі норм і засад розвитку економічної системи й були відповіддю на виклики тогочасних суб'єктів не тільки економічних, але й часто-густо політичних і суспільних»<sup>197</sup>. До цього варто додати, що нові теорії розвитку завжди виникають із появою нових чинників або в результаті переосмислення наявних чинників, а також у процесі прояву нової взаємодії чинників із відповідним соціально-економічним середовищем. Відтак стає зрозумілим, що теорії розвитку можуть цілком адекватно пояснювати ту чи іншу конкретну соціально-економічну ситуацію. Водночас жодна з них не може дати належного сценарію майбутньої динаміки економічних процесів на всіх рівнях, аби завчасно прийняти ефективне управлінське рішення чи запобігти появі певних негативних / катастрофічних явищ в економіці країни. Постає питання: як належним чином скористатися тими знаннями, які дають моделі економічного зростання для конкретних дослідницьких і практичних потреб?

Теоретичні підходи до вивчення структурних змін, зрушень і трансформацій висвітлено в працях таких зарубіжних дослідників, як Д. Белл, І. Валлерстайн, Є. Гайдар, Дж. Гелбрейт, Дж. Кейнс, М. Кондратьєв, Л. Мізес, Е. Тоффлер, М. Фрідмен, Е. Хансен, Й. Шумпетер. Серед вітчизняних науковців, які займалися проблематикою структурних трансформацій економіки, вивченням впливу структурних чинників, варто згадати насамперед М. Туган-Барановського, а також О. Алімова<sup>198</sup>, О. Амоша<sup>199</sup>, Ю. Бажала<sup>200</sup>, А. Гальчинського<sup>201</sup>, В. Гееця<sup>202</sup>, Б. Данилишина<sup>203</sup>, С. Дорогунцова<sup>204</sup>, Я. Жаліло<sup>205</sup>, І. Лукінова<sup>206</sup>, А. Чухно<sup>207</sup>, Л. Шинкарук<sup>208</sup>,<sup>209</sup> та ін.

---

Ekonomistów Polskich, PTE, Warszawa. 28-29 Listopada 2013 r., Warszawa, 2015. s.1 URL:

<http://www.pte.pl/kongres/referaty/Deszczyński Przemysław/>

<sup>197</sup> Deszczyński P. Przestrzeń i czas jako determinanty polityki gospodarczej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 2009. Nr 1. s.89.

<sup>198</sup> Алімов О. М. Структура промислового виробництва в системі ринкової економіки / О. М. Алімов, Н. П. Гончаров, В. В. Лобанів. К.: НАН України, Інститут економіки, 2000. 56 с.

<sup>199</sup> Амоша О. І. Організаційно-економічні механізми активізації інноваційної діяльності в Україні. *Економіка промисловості*. 2005. № 5. С.15-21.

<sup>200</sup> Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін. К.: Заповіт, 1996. 240 с.

<sup>201</sup> Гальчинський А. С. Становлення суспільства постформаційної цивілізації : Навч. посібник. М.: Вища школа, 1993. 107 с.

**Класифікація теоретичних підходів до проблем економічного розвитку.** Оскільки науковий доробок у сфері проблематики розвитку є значним, то виникає потреба його впорядкування. В економічній літературі теорії розвитку класифікуються за різними критеріями. Однією з найстаріших класифікацій є аксіологічно-історичний поділ теорій на дві групи<sup>210</sup>: 1) група теорій ліберального плану, в основі яких лежить припущення, що інтереси суспільства й народів не протиставляються, а з огляду на тривалий період навіть гармонують; 2) теорії ліво-марксистського спрямування, які вбачають поглиблення відмінностей у розвитку різних держав, насамперед через загострення класових конфліктів, а для населення колоніальних територій також конфліктів національних.

У західноєвропейській літературі часто теорії розвитку поділяють на три групи (лінійні моделі економічного зростання, в яких економічний розвиток ототожнюється з економічним зростанням; структуралістичні моделі, які базуються на двосекторній структурі економіки; неокласичні теорії) або чотири групи (неокласичні, відсутності структурної рівноваги, радикальні й марксистські)<sup>211</sup>. Іноді за критерій класифікації беруть деякий суто практичний чинник. Наприклад, у Г. Брауна (G. Braun)<sup>212</sup> зустрічаємо критерій, який дозволяє групувати теорії за чинниками впливу на економічний розвиток: внутрішні, зовнішні, зовнішньо-внутрішні та глобальні чинники.

<sup>202</sup> Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України; ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». К., 2009. 864 с.

<sup>203</sup> Данилишин Б. М. Економіка України: криза розвитку та перспективи модернізації: наукове видання. К.: Нічлава, 2010, 414 с.

<sup>204</sup> Дорогунцов С., Горська О. Трансформація структури економіки: теорія і практика. *Економіка України*. 1998. № 1. С.4-12.

<sup>205</sup> Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.

<sup>206</sup> Лукінов І. До питання про концентрацію і модель сучасного економічного розвитку України. *Економіка України*. 2001. № 6. С.4-9.

<sup>207</sup> Чухно А. Производственно-технологическая структура экономики: сущность и пути перестройки. *Экономика Украины*. 1995. № 7. С.4-15.

<sup>208</sup> Шинкарук Л. Макроекономічні передумови та перебіг економічної кризи в Україні. *Економічна теорія*. 2010. № 2. С.61-69.

<sup>209</sup> Шинкарук Л. В. Взаємозв'язок структурних трансформацій та економічного зростання України. *International scientific journal (Международный научный журнал)*. 2015. № 9. С.180-185.

<sup>210</sup> Deszczyński P. Nauki ekonomiczne wobec problemów globalizacji gospodarki światowej implikacje dla krajów rozwijających się. *Nauki Ekonomiczne. Stylizowane fakty a wyzwania współczesności*. IX Kongres Ekonomistów Polskich, PTE, Warszawa. 28-29 Listopada 2013 r., Warszawa, 2015. URL:

[http://www.ptep.pl/kongres/referaty/Deszczyński Przemysław/](http://www.ptep.pl/kongres/referaty/Deszczyński%20Przemysław/)

<sup>211</sup> Krasucki Z. Współczesne teorie rozwoju krajów gospodarczo słabiej rozwiniętych. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1996. S.9-146.

<sup>212</sup> Braun G. Nord Süd Konflikt und Dritte Welt. Schönigh: Paderborn, 1991. P.104.

У вітчизняній економічній літературі для класифікації теорій розвитку переважно використовують часовий критерій (наприклад, у <sup>213</sup>). Він дозволяє виділити періоди економічного розвитку, демонструючи зв'язок між соціально-економічними явищами й подіями та наступною появою на цій основі нових економічних теорій, які намагаються не лише пояснити сутність, але і сформулювати рекомендації для подолання бар'єрів на шляху розвитку. Ще одним популярним критерієм класифікації, який використовують українські науковці, є наукові доктрини (напрями економічної думки (див. <sup>214</sup>, <sup>215</sup>, <sup>216</sup>, <sup>217</sup>, <sup>218</sup>) або підходи до аналізу й методи аналізу (наприклад, у <sup>219</sup>).

Нашу увагу привернула популярна серед закордонних науковців класифікація К. фон Штакельберга та У. Хане <sup>220</sup>, яка виділяє серед теоретичних концепцій теорії розвитку «згори» й теорії розвитку «знизу». Зауважимо, що ця класифікація, як правило, стосується регіонального і локального розвитку. Однак ми скористалися модифікованим варіантом цієї класифікації й переліком теорій розвитку, запропонованих А. Галонскою в <sup>221</sup> і <sup>222</sup>, для групування теорій розвитку загалом. Перелік і класифікацію досліджуваних нами теорій наведено на рис. 1.1.

<sup>213</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. С.22-23.

<sup>214</sup> Хоменко Я. В. Генезис теорії економічного зростання. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Донецьк : ДонНТУ, 2011. С.483-494.

<sup>215</sup> Гайдай Т. Еволюція концептуально-методологічних основ теорії інституційних змін. *Економіка*. 2014. № 11(164). С.13-17.

<sup>216</sup> Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління. *Вісник НАДУ*. 2010. № 4. С.141-148.

<sup>217</sup> Івченко Є. А. Теоретичні аспекти та закономірності трансформаційних процесів в економіці на макрорівні. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=5830>

<sup>218</sup> Хоменко Я. В. Генезис теорії економічного зростання. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Донецьк : ДонНТУ, 2011. С.483-494.

<sup>219</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. С.14-16.

<sup>220</sup> Stackelberg K. von, Nahne U. Teorie rozwoju regionalnego. *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska. Czechy. Niemcy* / Red. S. Golinowska, Zeszyt nr 1616. Warszawa: IPiSS, 1998. S.55-106.

<sup>221</sup> Gałaska A. Procesy społeczno-gospodarcze na poziomie lokalnym. Zróżnicowania i długookresowe trendy zmian przestrzennych w Polsce. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2013. 501 s.

<sup>222</sup> Gałaska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.9-61.

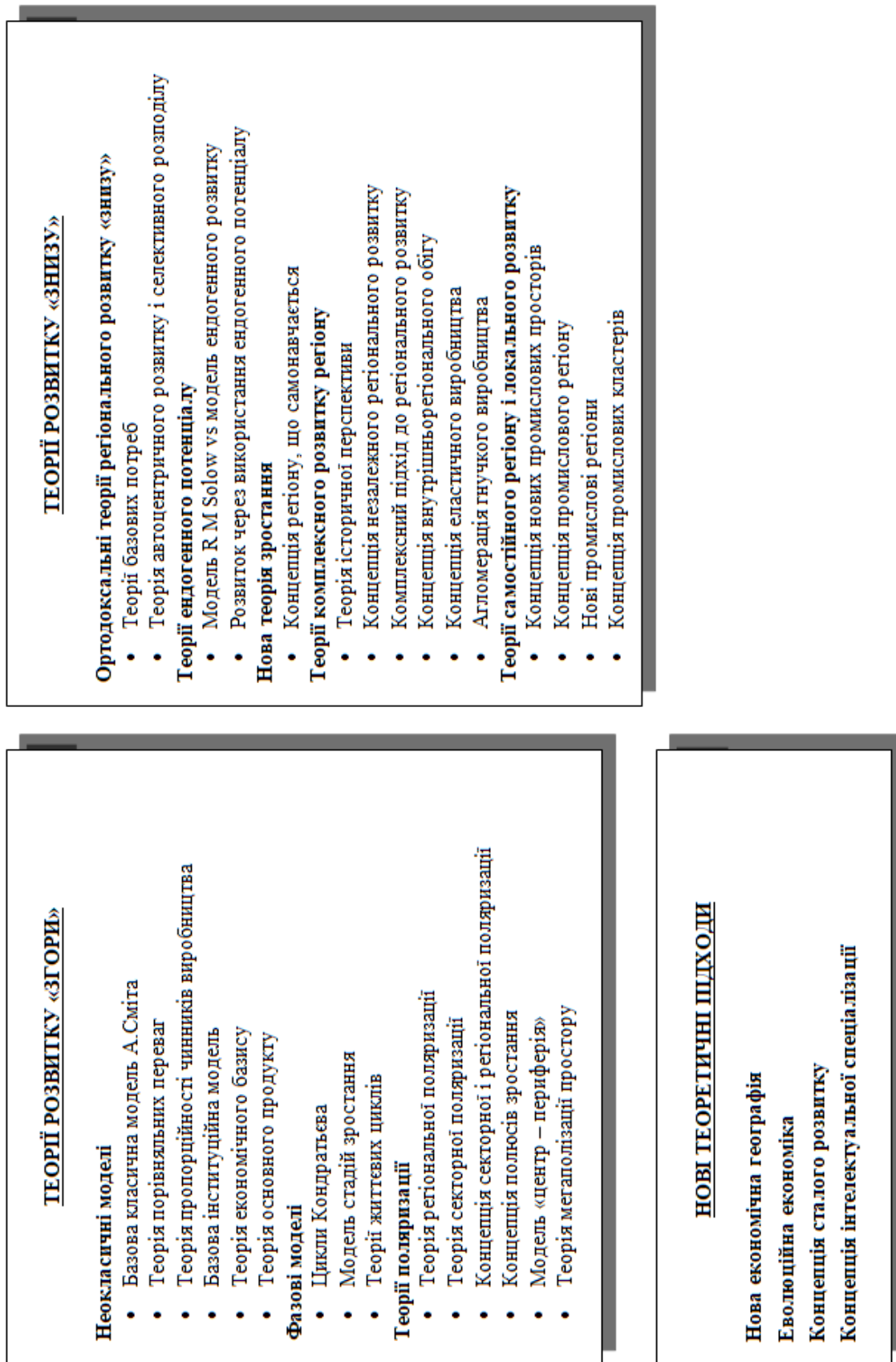


Рис. 1.1. Типологічні групи концепцій і теорій розвитку. Джерело: складено автором на підставі <sup>223</sup>.

<sup>223</sup> Gałuska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.9-61.

На думку К. Диях<sup>224</sup>, відмінності між теоріями розвитку «згори» і «знизу» пов'язані з різною інтерпретацією чинників / «імпульсів» розвитку. У першому випадку припускається, що розвиток є в певному сенсі екзогенним і розпочинається (ініціюється) з-за меж досліджуваного регіону (країни), або з декількох галузей або центрів регіону, а відтак поширюється на весь досліджуваний простір. У цих концепціях регіон є об'єктом розвитку, а процеси, які відбуваються в ньому, є наслідком створених для нього зовнішніх умов. Основні положення концепцій розвитку «знизу» з'явилися як відповідь на критику неадекватності на практиці першого виду моделей. У концепціях розвитку «знизу» звертають увагу насамперед на ендогенні (часто специфічні) чинники, у тому числі нематеріальні, які є в розпорядженні регіональних спільнот. Акцент робиться на виникненні та важливості ініціатив, які походять від локальних спільнот і пов'язані з використанням засобів регіону, зазвичай за відповідної підтримки з боку більш розвинених регіонів. Тому зрозуміло, що в основному друга група теорій – це теорії регіонального або локального розвитку. З часу появи цих теорій на повну силу починає звучати проблематика просторових чинників.

**Теорії розвитку «згори».** Розпочнемо з неокласичних моделей, які були історично першими і в яких мова йде про універсальні соціально-економічні механізми та правила функціонування.

*Базова класична модель – А. Сміт (A. Smith).* Тут процес розвитку розглядається через вплив класичних чинників виробництва (землі, праці та капіталу), вартість яких залежить від ситуації на ринку. У цій моделі й похідних від неї вважається, що будь-яке втручання держави, яке виходить за межі підтримки вільних ринкових механізмів, є несприятливим для розвитку.

*Теорія порівняльних переваг – Д. Рікардо (D. Ricardo).* У початковій версії (1817) теорія порівняльних переваг акцентує на особливій ролі торгівлі в економічному розвитку: за умови розвитку зовнішньої торгівлі переваги від обміну отримує країна, яка спеціалізується на виробництві певного товару. Теорія звертає увагу лише на мобільність продукції (товару), а не на чинники виробництва, а також на зв'язок між використанням чинників виробництва й конкретною країною / регіоном. На думку Й. Кучевської (J. Kuczewska)<sup>225</sup>, у моделі Д. Рікардо пропозиція є статичною (як і у випадку абсолютних переваг А. Сміта), тоді як попит є динамічним і його треба аналізувати.

<sup>224</sup> Dyjach K. Teorie rozwoju regionalnego wobec zróżnicowań międzyregionalnych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin. 2013. Vol. XLVII. 1. Sectio H. s.54.

<sup>225</sup> Kuczewska J. Regionalne przewagi skonstruowane. Relacje biznes instytucje badawczo-rozwojowe w województwie pomorskim. *Analizy i Opracowania KEIE UG*. Nr 6/2011(009), Sopot Grudzień 2011. S.4.

Близькою до теорії порівняльних переваг є нова теорія торгівлі. Вона також визнає експортну активність як провідний чинник розвитку країни / регіону<sup>226</sup>. Ця діяльність розглядається в контексті глобальної економіки і вказує на те, що переваги експорту можуть стосуватися країн / регіонів, які перебувають на різних рівнях розвитку. Високорозвинені регіони виробляють та експортують товари, що потребують великих капітальних витрат, тоді як слаборозвинені регіони з великими ресурсами дешевої робочої сили спеціалізуються на «виробництві» праці. Концепція також привертає увагу до таких чинників, як розвиток інфраструктури, підтримка фінансових установ, навчальна діяльність, а також до заходів, що поглиблюють спеціалізацію виробництва, підтримують експортну діяльність і вільну торгівлю.

*Теорія пропорційності чинників виробництва – Е. Хекшер (E. Heckscher) і Б. Олін (B. Ohlin)* відносить до числа важливих чинників різноманітні (з огляду на пропорційні співвідношення між ними) ресурси країни / регіону. Згідно з теорією багаті на трудові ресурси регіони повинні спеціалізуватися на виробництві трудомістких товарів, а регіони, які мають великий капітал – на виробництві капіталомістких товарів<sup>227</sup>.

*Базова інституційна модель – Дж. Кейнс.* У кейнсіанській моделі<sup>228</sup>, на відміну від припущень раніше розглянутих моделей, передбачається, що навіть у стані економічної рівноваги може мати місце (і зазвичай спостерігається) недовикористання виробничих чинників. Особливо це стосується трудових ресурсів. Повне використання чинників виробництва залежить від попиту, а стійке зростання можливе лише тоді, коли загальний попит збільшується в тій же мірі, що й виробничі потужності (попит відповідає виробництву, а додатковий попит вимагає додаткових інвестицій у виробництво). Таке специфічне применшення ролі ринкових механізмів на користь неринкового втручання веде до висновку: втручання держави є необхідним для повного використання виробничих чинників, а отже, для розвитку. Тобто державне втручання є вагомим, ніж дія ринкових механізмів.

*Теорія економічного базису – Д. Норт (D. C. North).* Головне припущення теорії економічного базису полягає в тому, що розвиток базується на експортній діяльності, а найважливішим чинником, який стимулює його, є

<sup>226</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.19.

<sup>227</sup> Dyjach K. Teorie rozwoju regionalnego wobec zróżnicowań międzyregionalnych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin. 2013. Vol. XLVII. 1. Sectio H. S.52.

<sup>228</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.20-21.



зовнішній попит на товари й послуги, що виробляються. Галузі економіки, які працюють на експорт, формують так звану економічну базу. Розвиток цієї бази створює мультиплікативні ефекти, стимулюючи розвиток суміжних галузей, у тому числі ринок місцевих і регіональних послуг. Звідси логічними є пропозиції залучення інвесторів, які виробляють товари на основі передових технологій, підтримка виробництва товарів, призначених для експорту (конкурентоспроможні товари на світових ринках), а також розвиток послуг, які формують технологічні зміни. Проте «лише перший імпульс для розвитку залежить від експорту, а на пізніших етапах він втрачає свою важливість на користь диверсифікації економічних структур»<sup>229</sup>.

*Теорія основного продукту* – Г. Інніс (H. Innes) пояснює структурні зміни і зрушення та причини економічного зростання. Шлях до розвитку – це поступова спеціалізація виробництва й концентрація на групі конкурентоспроможних на зовнішніх ринках товарів. Причиною зростаючої вигоди від спеціалізації виробництва є насамперед скорочення трансакційних витрат, зокрема, поліпшення організації виробничого процесу та якості вироблених товарів. Ця теорія вважає за необхідне здійснення органами державної влади заходів, які підтримують спеціалізацію та стимулювання експорту: зменшення трансакційних витрат, інвестиції в інфраструктуру (особливо в комунікації та телекомунікації), зменшення непродуктивних витрат на дослідження та інновації, підтримка різноманітних тренінгів, консультацій, що сприяє розвитку фінансових установ і ринку послуг відповідного бізнес-середовища<sup>230</sup>.

Наступна підгрупа теорій – це так звані **фазові моделі**. У своїй основі всі вони мають твердження, що процес розвитку відбувається не лінійно, а у вигляді певних фаз. Це підтверджує історичний аналіз соціально-економічних процесів. Він свідчить, що соціально-економічний розвиток у різних просторових масштабах характеризується певними закономірностями змін у часі, які автори й намагалися виявити. Розглянемо три групи моделей цього виду: моделі на підставі циклів змін кон'юнктури Кондратьєва, модель стадій У. Ростоу й теорію життєвих циклів.

*Цикли Кондратьєва.* На підставі історико-економічних досліджень М. Кондратьєв визначив довгі цикли зміни кон'юнктури тривалістю 50-60 років, а в межах цих періодів ідентифікував коливання меншої тривалості.

<sup>229</sup> Piętak Ł. Przegląd teoretycznych koncepcji rozwoju regionalnego. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*. 2014. Nr 5 (306). S.8.

<sup>230</sup> Grosse T.G. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2002. Nr 1(8). S.27.

Дослідник дійшов висновку, що причинами економічних циклів кон'юнктури довгої тривалості є почергові зношування, заміна і розширення інфраструктурних елементів основного капіталу (техніка, технології, транспортні засоби тощо). Відповідно, це вимагає чимало часу і значних витрат. Поштовхом до здійснення змін є технічний прогрес, за яким в унісон слідує хвилі. Далі концепція була розвинена А. Шумпетером, який, посилаючись на періодизацію М. Кондратьєва, виділив три довгі хвилі кон'юнктури, часові межі яких визначаються фактом появи кардинальних техніко-технологічних змін<sup>231</sup>.

*Модель стадій зростання – У. Ростоу (W. Rostow).* У. Ростоу (1960) сформулював так звану теорію стадій економічного зростання. Спостерігаючи за економічним розвитком із позиції галузей / секторів економіки, він звернув увагу на динаміку так званих провідних секторів, які стимулюють розвиток інших секторів промисловості. Визначивши «провідні сектори», дослідник виділив стадії цивілізаційного зростання. За різними джерелами, цих стадій може бути 4, 5 і, навіть, 6. Опис п'яти послідовних стадій зростання У. Ростоу представлено, зокрема, у<sup>232</sup>.

*Теорії життєвих циклів – Р. Вернон (R. Vernon).* Згідно з цією теорією економічний розвиток істотно залежить від етапів «життєвого циклу» продукту (товару): поява нового продукту, технічне вдосконалення, стандартизація виробництва. Технологічна інноваційність і просування нової групи товарів і послуг є найважливішими чинниками економічного розвитку. Виробництво нового асортименту продукції (науково-дослідна база, ринкова інформація, маркетинговий інструментарій, вимогливий і широкий ринок збуту) розпочинається у високорозвинених країнах / регіонах. На другому етапі продукція поліпшується й експортується за межі країни / регіону. На третьому етапі створюється стандартний продукт, виробництво якого вже може бути передане менш розвиненим країнам / регіонам, де є хоча й менший за розміром внутрішній ринок, але водночас є дешева робоча сила. Теорія передбачає наявність диспропорцій у розвитку країн / регіонів і навіть їхнє поглиблення через нерівномірність розвитку технологічного прогресу. Наслідком стає

<sup>231</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.23-24.

<sup>232</sup> Смалъ В. В. Основні науково-методологічні підходи до концептуалізації структурної трансформації економіки на стадії постіндустріального розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки*. 2014. Вип. 1. С.23-24.

розміщення на периферії простих фаз виробничого процесу, що робить ці країни / регіони все більш залежними від розвинених країн / регіонів<sup>233</sup>.

У певному сенсі продовженням фазових теорій є **теорії поляризації**. Їхні творці переконані в існуванні тенденції поляризації економічної активності в соціально-економічному просторі. В основі теорій закладено твердження, що стани нерівноваги, які виникають на кожному циклі, прискорюють циклічно нагромаджений процес розвитку. В остаточному підсумку це призводить до виникнення ще більших диспропорцій / відмінностей, тобто секторної або регіональної поляризації.

*Теорія регіональної поляризації – Г. Мюрдаль (K. Myrdal).* Як пише Л. Пентак<sup>234</sup>, автор теорії виходив із того, що дії ринкових механізмів швидше спричиняють поглиблення міжрегіональних відмінностей, ніж їхнє нівелювання. Міграція робочої сили, приплив капіталу, вільний ринок впливають на активізацію чинників виробництва в багатих країнах / регіонах. Просторова нерівномірність у поточному періоді є наслідком дії політичних, економічних, соціальних і культурних чинників розвитку в попередньому тривалому історичного періоді. З плином часу відмінності поглиблюються й накопичуються. До того ж, як правило, розвиток одного регіону пов'язаний зі стагнацією іншого, що становить сутність механізму «замкненого кола». Багаті регіони мають шанси економічно зростати щораз швидше, а на слаборозвинені регіони чекає поступова стагнація й регрес механізму «замкненого кола». Тому органи державної влади повинні втручатися в усі сфери життя країни й регіонів задля підтримки розвитку.

*Теорія секторної поляризації – Й. Шумпетер.* Він розглядав соціально-економічні зміни як результат інноваційного процесу, який відбувається постійно змінюваними темпами. Дослідник розрізняв так звані базові інновації, до яких відносив технічні досягнення, що періодично з'являються. Вони спричиняють появу інновацій іншого виду – похідних, а ті, зі свого боку, детермінують формування специфічної структури секторної економіки. Сформована в такий спосіб структура не змінюється до появи чергових базових інновацій. На думку дослідника, періоди появи базових інновацій разом із похідними та подальше формування ними структури секторів економіки утворюють періоди довгих хвиль кон'юнктури. Процес заміни старих базових інновацій разом із відповідними похідними інноваціями відбувається шляхом

<sup>233</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.24-25.

<sup>234</sup> Piętaк Ł. Przegląd teoretycznych koncepcji rozwoju regionalnego. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*. 2014. Nr 5 (306). S.9.

генерування нових базових інновацій. Старіючі, домінуючі старі сектори поступово втрачають свою роль і зникають. Стосується це не лише матеріальної бази, але й соціальних структур, які її формують і підтримують. Описаний процес Й. Шумпетер називає процесом творчої деструкції (руйнування) через інновації<sup>235</sup>.

*Концепція секторної та регіональної поляризації – А. Хіршман (A. Hirschman).* Згідно з концепцією, економічний розвиток є незбалансованим, а зростання концентрується в так званих географічних центрах зростання. Поляризація відбувається як у галузевому, так і регіональному розрізі. Досягти просторової рівномірності розвитку неможливо, незважаючи на те, що розвиток із часом поширюється на райони, що примикають до центрів зростання. Найбільш очевидними аргументами на доказ цього є обмеженість ресурсів і просторове розмаїття потреб регіонів. «Зростання припускає розмаїття й достатність саме тих ресурсів, нестача яких служить причиною відсталості»<sup>236</sup>.

*Концепція полюсів зростання – Ф. Перру (F. Perroux).* Концепція побудована на припущенні, що економічний розвиток зосереджений на найбільших підприємствах, у найбільш розвинених секторах економіки та галузях промисловості, тобто полюсах зростання економіки. «Полюс зростання – це своєрідний генератор нововведень..., але їхня дифузія забезпечує вагомий економічний ефект. Одна з відмінностей концепції Ф. Перру від Й. Шумпетера полягає в тому, що для Перру важливо не стільки самі нововведення, скільки їхня дифузія в супутні, хай навіть і дрібні, удосконалення, невеликі інновації»<sup>237</sup>. З часом автор поширив принцип полюсів зростання на регіони, маючи на увазі концентрацію в регіонах провідних секторів і галузей. Ці полюси домінують над іншими осередками й залежать від відповідної промислової та комерційної політики. Задля реалізації ефективної політики розвитку прихильники концепції рекомендують використовувати чинники, які зміцнюють наявні або створюють нові полюси зростання та розвивають мережу комунікації між домінуючими центрами і навколишнім середовищем.

*Модель «центр – периферія» – Дж. Фрідманн (J. Friedmann).* Прихильники концепції виходять із того, що виробництво найбільш конкурентних товарів і послуг розміщується в найбільш розвинених регіонах, в основному, в центрах цих регіонів. Економічні центри в периферійних регіонах

<sup>235</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.26-27.

<sup>236</sup> Гаджиев Ю. А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития. *Экономика региона*. 2009. №2. С.50.

<sup>237</sup> Гаджиев Ю. А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития. *Экономика региона*. 2009. №2. С.50.

домінують не лише в економічній, але й у політичній та культурній сферах. Однак вони сприяють розвитку периферії. Модель пов'язує потенціал розвитку з такими чинниками, як стимулювання розвитку, що спирається на регіональні центри зростання, розбудову інфраструктури, підтримку розвитку центрів у менш розвинених регіонах із боку глобальної економіки. Серед прихильників теорії немає консенсусу щодо формування центрів. Одні вважають розвиток динамічним процесом, який залежить від змінюваних умов (нові технології, галузі промисловості), що робить можливим утворення нових центрів на периферії. Інша група експертів дотримується думки, що просторова диференціація, яка виникла раніше та існує у формі протиставлення «центр – периферія», збережеться незмінюваною протягом тривалого історичного періоду. Однак сьогодні щораз більше вчених говорять, що залежність «центр – периферія» поступово послаблюється з огляду на зменшення ролі найближчого (безпосереднього) оточення, а головним чинником розвитку стають сучасні «непросторові» мережні зв'язки між центрами<sup>238</sup>.

*Теорія меганолізації простору – М. Кастельс (M. Castells).* Теорія передбачає, що на межі ХХ–ХХІ ст. процес економічного розвитку відбувається надзвичайно різноманітно. Його основними осередками (центрами) є метрополії та технополіси, і меншою мірою – інші традиційні центри зростання, наприклад, промислові регіони, агломерації. Прихильники теорії вважають, що метрополії й технополіси домінують у світовому економічному просторі. Вони концентрують у собі найбільший і найефективніший економічний, фінансовий та інноваційний потенціал. На думку автора, сучасні метрополії, найімовірніше, пов'язані економічно з іншими світовими центрами метрополії, аніж зі своїм безпосереднім оточенням. Модель використовує концепцію мережних зв'язків, у якій обмін ресурсами, що визначають розвиток, відбувається між основними вузлами (центрами) мережі<sup>239</sup>.

**Теорії розвитку «знизу».** Даючи загальну характеристику цих теорій, А. Галонска говорить про їхню внутрішню неоднорідність. По-перше, є група «м'яких» теорій, які трактують регіон як суб'єкт розвитку. Однак згідно із сучасними домінуючими й перевіреними практикою тенденціями, розвиток відбувається не тільки в контексті співпраці, а і в істотній залежності від близького й дальнього оточення. По-друге, є теорії, які почасти можна віднести

<sup>238</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.28-29.

<sup>239</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.29.

до інституційних. Вони надають великого значення соціальним і культурним явищам як чинникам економічного зростання. Інституційні, правові та соціологічні засоби й заходи визнаються винятково важливими позаекономічними ресурсами. Водночас у них вказується на важливість ролі «саморозвитку». Як правило, до локальних і регіональних чинників саморозвитку відносять інноваційність у її широкому розумінні, яка стосується змін технологічних, технічних, організаційних і т.ін. і яка є джерелом підвищення економічної ефективності, переваг на зовнішніх ринках, трансформації структури економіки в регіонах. І по-третє, йдеться про теорії, які визнають суб'єктність і саморозвиток регіону й локальних територіальних одиниць як відправну точку здійснення розвитку. Загалом ці теорії постулюють переосмислення зв'язків між регіонами, що розвиваються, і їхнім оточенням – від формулювання комплексних стратегій саморозвитку до теорій автоцентричного розвитку з елементами селективного розподілу. Тут провідним чинником є специфічна політика регіону, якій підпорядковані всі інші «часткові» чинники. Роль останніх сильно детермінується загальними засадами прийнятої політики розвитку<sup>240</sup>.

Зупинимося детально на окремих теоріях розвитку. І розпочнемо з **ортодоксальних теорій** регіонального розвитку «знизу», які можна впевнено віднести до теорій третьої групи.

*Теорії базових потреб* стосуються нерівномірності соціального та географічного просторів розподілу виробленого соціального продукту. Вихідним моментом є необхідність задоволення базових потреб на підставі модифікованої ієрархії потреб Маслоу (A. Maslow): продукти харчування, одяг, житло, охорона здоров'я, освіта, умови проживання, які дають можливість працювати. Як базовий чинник теорія визначає реалізацію стратегії, побудованої на основі чотирьох складників: 1) орієнтація на потреби; 2) орієнтація на цільові групи (потреби задовольняються «всередині» цих груп); 3) орієнтація на сприяння виробництву, створення чогось і ефективність (цільові групи стають самодостатніми, активізація внутрішнього потенціалу країни / регіону, ослабленого під впливом більш сильних країн / регіонів); 4) залучення / участь (децентралізація, соціальні зв'язки, інформація про потреби, самопомога).

---

<sup>240</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.29-31.

Основний принцип теорії: периферійні регіони можуть задовольнити власні потреби самостійно, відмовившись від «нав'язаної» підтримки ззовні <sup>241</sup>.

*Теорії автоцентричного розвитку та селективного розподілу.* З погляду ефективності та якості регіонального чи галузевого зростання, традиційна філософія розвитку стверджує, що розвиток є можливим лише в поєднанні з економічним зростанням. Дослідження свідчать, що розвиток регіонів має поляризований характер. Декларована мета концепції – допомогти бідній частині населення долучитися до продуктивної праці з одночасним задоволенням своїх основних потреб. Прихильники теорій вказують, що ця мета може бути досягнена шляхом реалізації: концепції перерозподілу зі зростанням і перебудовою (див. <sup>242</sup>); теорії залежності (див. <sup>243</sup>); теорії автоцентричного розвитку й селективного розподілу (див. <sup>244</sup>). Автоцентричні теорії основним чинником визнають розвиток регіонального внутрішнього ринку. Населення регіону братиме більш активну участь у виробничому процесі, якщо він орієнтуватиметься на регіональний попит. Звідси мета – першочергове задоволення основних потреб мешканців регіону, які динамічно змінюються і які необхідно постійно уточнювати <sup>245</sup>.

**Теорії ендогенного розвитку** можна віднести до теорій інституційного плану. Тут чинниками розвитку є соціальний капітал, освіта, інновації, які пов'язані з країною / регіоном. Свого часу Р. Солоу (R. Solow), аналізуючи засади неокласичних «технократичних» теорій, підкреслював зв'язок між інвестиціями й технічним прогресом. Дослідник дійшов висновку, що технічний прогрес є екзогенним чинником зростання, однак в інвестиційному процесі діє принцип зниження маржинальної (граничної) продуктивності капіталу. «Оскільки додаткова вигода від збільшення капіталовкладень (технічний прогрес) спадає, то це сприяє міграції капіталу, а відтак дозволяє слаборозвиненим регіонам долучитися до економічного циклу навіть у такій мірі, що в довгостроковій перспективі рівень розвитку цих регіонів зможе досягти рівня промислово розвинених країн» <sup>246</sup>. *Моделі ендогенного розвитку*

<sup>241</sup> Dyjach K. Teorie rozwoju regionalnego wobec zróżnicowań międzyregionalnych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin. 2013. Vol. XLVII. 1. Sectio H. S.57.

<sup>242</sup> Valente R. Redystrybucja dochodu i jej skutki długo- i krótkookresowe według teorii alternatywnych do paradygmatu neoklasycznego. Próba odwrócenia tradycyjnego podejścia do nierówności społecznych. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2014. Nr 3(39). S.55-69.

<sup>243</sup> Frank A. G. *Economic Genocide in Chile: Monetarism Versus Humanity*. Spokesman Books. 1976. 87 p.

<sup>244</sup> *Gospodarka regionalna i lokalna w Polsce. Czynniki i bariery rozwojowe* / Red. Z. Strzelecki. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH. 2011, S.32-42.

<sup>245</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.34.

<sup>246</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.35.

змінити цю парадигму. Був підданий сумніву принцип зниження граничних доходів, оскільки реально не спостерігалось зменшення міжнародних і міжрегіональних відмінностей у рівнях економічного розвитку. У теоріях ендogenousного розвитку технічний і технологічний прогрес розглядається як ендogenousний чинник.

*Концепції розвитку через використання ендogenousного потенціалу* передбачають використання чинників, характерних для периферійних регіонів. Вони стверджують, що нинішній регіональний поділ праці й виробнича спеціалізація не використовують можливостей периферійних регіонів, а традиційні теорії не враховують поєднання чинників, специфічних для регіону. Ресурси регіонів лише експлуатуються, а не використовуються ефективно. Зокрема, інновації не здійснюються через відсутність розвиненого ринку, неналежний обмін інформацією, низький рівень технічного розвитку або брак капіталу. Крім того, частина регіональних ресурсів і можливостей (трудові ресурси, ремесла, традиції, культура, екологія) не використовується через додатковий регіональний попит. Не беруться до уваги чинники децентралізації та самоврядування.

**Нова теорія зростання** вважає основним чинником розвитку ендogenousний потенціал регіону, який є динамічним і має комплексний характер. «Під потенціалом розуміють вірогідні, такі, які можна виявити, додаткові можливості розвитку регіону, які містяться в чинниках виробництва, інвестиційному потенціалі периферійних територій, внутрішньорегіональному обігу, а також інноваційності регіонального середовища»<sup>247</sup>. Тобто регіональний потенціал – це звичайний потенціал, збагачений додатковими або альтернативними можливостями розвитку регіону. Класичний перелік окремих чинників тут розширено. До капіталу і трудових чинників додаються: просторова інфраструктура, можливості навколишнього середовища, місцевий ринок (попит), соціокультурні чинники і способи прийняття рішень, у тому числі рівень урбанізації, географічне розміщення.

Прикладом теорії ендogenousного потенціалу є *нова теорія зростання*, побудована на припущенні, що технічний поступ як результат застосування накопиченого капіталу не призводить до повсюдного й постійного зниження доходів. Проте є явища, які стимулюють процеси соціально-економічного розвитку і зростання. До таких належать<sup>248</sup>: людський капітал і його якість;

<sup>247</sup> Dyjach K. Teorie rozwoju regionalnego wobec zróżnicowań międzyregionalnych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin. 2013. Vol. XLVII, 1. Sectio H. S.57.

<sup>248</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.38.



ефект поширення знань між суб'єктами господарювання; генерування нових знань; зовнішні чинники (технологічний прогрес, дослідження й розробки).

*Концепція регіону, що самонавчається*, – Б. Лундвалл (B. Lundvall), Б. Ашейм (B. Asheim), А. Ізаксен (A. Isaksen), Ф. Кук (P. Cooke), К. Морган (K. Morgan) та ін. Згідно з концепцією, основним чинником розвитку є безперервний процес створення і впровадження інновацій, а також здатність адаптувати інновації до мінливих ринкових умов. Її прихильники рекомендують стимулювати чинники, які відповідають за розвиток науки, дослідження, підвищення освіченості персоналу, а також застосування високих технологій. Зокрема, вони пропонують органам влади підтримувати технологічний розвиток шляхом створення регіональної інноваційної системи. Тобто системи держустанов, що спільно працюють на розвиток технічної підтримки мереж співпраці наукових установ, експертних і наукових досліджень і економічного стимулювання підприємств, підтримку наукових установ, які безпосередньо співпрацюють із промисловими підприємствами, фінансування ризикових або довгострокових досліджень, створення посередницьких структур, регіональних інноваційних центрів, розповсюдження технологій між секторами економіки<sup>249</sup>.

**Теорії комплексного розвитку регіону** здебільшого належать до групи «м'яких» теорій розвитку.

*Теорія історичної перспективи.* Автор теорії В. Штьор (W. Stöhr)<sup>250</sup> зосередився на конкретних умовах довгострокових соціально-економічних процесів. Він стверджував, що розвиток відбувається у формі фаз розвитку. З огляду на історичну перспективу, фазам розвитку в масштабі країн / регіонів завжди передують розвиток на локальному (місцевому) рівні. Фази розвитку країни / регіону виникають як результат (адаптація) локального розвитку. Взаємодії, спрямовані «назовні» (локальний розвиток формує національний / регіональний розвиток) і «всередину» (національний / регіональний розвиток сприяє локальному розвитку) відбуваються по чергову і представляють собою складники довгих хвиль Кондратьєва. Згідно з теорією історичної перспективи до початку останньої чверті ХХ ст. домінували фази розвитку «всередину», а починаючи із середини 1970-х рр. відбулося зміщення в бік ендогенної стратегії розвитку. У нинішній час має місце фаза розвитку «назовні». Тому ми маємо справу із соціальним контролем технічного прогресу, неформальними

<sup>249</sup> Grosse T. G. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2002. Nr 1(8). S.31.

<sup>250</sup> Stöhr W. B., Taylor D. R. F. *Development from Above or Below?: Dialectics of Regional Planning in Developing Countries*. Chichester: J. Wiley & Sons, Ltd., 1981. 498 p.

організаціями з низьким рівнем соціальної взаємодії, підвищенням ролі національних структур, посиленням зв'язків людини із середовищем. На цій фазі підсилена роль зовнішньорегіонального потенціалу, економічних зв'язків, які охоплюють невеликий регіон, міжрегіонального співробітництва й міжрегіонального поділу праці, освіти <sup>251</sup>.

*Концепція незалежного регіонального розвитку.* Як пише А. Галонска <sup>252</sup>, 1980-ті рр. фактично розпочали дискусію про необхідність стратегії розвитку віддалених регіонів розвинених країн. Основні проблеми, які мають вирішити органи влади країни: мобільність населення; участь периферійних регіонів у національному соціально-економічному розвитку; залучення громадськості до зменшення міжрегіональних і внутрішньорегіональних відмінностей; неефективність секторної регіональної політики. Для розв'язання проблем потрібна цілісна регіональна стратегія, яка враховує не лише економічні, але й екологічні, соціальні й культурні аспекти. Така стратегія належить до автоцентричного розвитку, але не як загальний план усіх аспектів розвитку, а як план довгострокової координації регіональної економіки і соціальних цілей. Регіон стає предметом, а не об'єктом розвитку.

*Комплексний підхід до регіонального розвитку.* У цій теорії М. Сторпер (M. Storper) вказує на три основних чинники розвитку: технологічні інновації; організація системи виробництва (мережі співпраці і спеціалізації); територіальна концентрація виробників. Найважливішими чинниками є неекономічні чинники – так звані неторговельні залежності. Це формальні та неформальні правила соціального життя, а також норми поведінки і звичаї, які визначають поведінку у сфері регіональної економіки. Це сукупність правил, які зменшують економічні ризики, що сприяють ініціативам і підприємництву, підтримуючи співпрацю. Разом вони є своєрідним капіталом, який стає реальним джерелом успіху «регіонального капіталізму» <sup>253</sup>.

*Концепція внутрішньорегіонального обігу* є протиположною концепції міжрегіональної спеціалізації. Як пише Т. Гроссе, принцип «розливу» (дифузії) процесів розвитку стосується не тільки відносин між центром і периферією, але і процесів внутрішньорегіонального розвитку. Як описується в економічній літературі, такий характер має динаміка поширення інновацій у найбільш розвинених регіонах і міських промислових районах. У випадку периферійних

<sup>251</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.41.

<sup>252</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.35.

<sup>253</sup> Storper M. *The Regional World. Territorial Development in a Global Economy*. New York: The Guilford Press, 1997. P.5-52.

регіонів проблемою є досягнення «критичної маси» чинників, які запускають ці процеси, а відтак поширення саморозвитку в межах щільної мережі регіональної співпраці<sup>254</sup>.

Для підтримки потенціалу регіону внутрішньорегіональна політика повинна якнайповніше використовувати наявні ресурси. Внутрішньорегіональний обіг здійснюється через внутрішньорегіональну взаємодію економічних, політичних, соціокультурних та екологічних чинників. Розвиток внутрішньорегіонального ринку, стимулювання внутрішнього економічного циклу має сприяти створенню та використанню мультиплікативних ефектів (наприклад, імпортозаміна). Аналіз внутрішньорегіональних і міжрегіональних зв'язків, зростання і спаду виробництва є основою для прийняття рішення про запуск конкретного виробництва в регіоні. Для усунення бар'єрів необхідно розширити міжрегіональну інформаційну мережу, яка сприятиме створенню інноваційного регіонального середовища. Стратегія ендогенного розвитку має соціально-економічний вимір і використовує «інноваційне» локальне й регіональне середовище як важливий чинник<sup>255</sup>.

*Концепція еластичного виробництва – М. Піорі (M. Piore), Ч. Сейбел (Ch. Sabel).* З'явилася під час кризи тейлорівської системи масового виробництва. В умовах, коли попит став непередбачуваним, а світові ринки – диверсифікованими, виникла потреба в гнучкій системі виробництва. Творці концепції, вивчаючи динаміку розвитку італійських регіонів, звернули увагу на регіональну систему гнучкого виробництва і спеціалізації. Система базується на великій групі малих і середніх підприємств, які здатні легко і швидко адаптувати виробництво до ринкових вимог. Крім того, вона передбачає територіальне співробітництво, в основі якого лежать соціальні відносини, що виникають унаслідок взаємної довіри. Система гнучкого виробництва в малих компаніях і традиції соціального співробітництва стають джерелом зниження операційних витрат і підвищення ефективності групи виробників регіону загалом<sup>256</sup>.

---

<sup>254</sup> Grosse T. G. Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2007. Nr 1(27). S.30.

<sup>255</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.43-44.

<sup>256</sup> Zajdel M. Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy. *Studia prawno-ekonomiczne*, 2011. T. LXXXIII. S.411.

*Агломерація гнучкого виробництва – А. Скотт (A. Scott)*, схожа на попередню та водночас спирається на ідеї промислових регіонів А. Маршалла. Згідно з теорією, серцевиною промислового кластера, який розвивається, є домінуюча метрополія – агломерація гнучкого виробництва. Сконцентрована в ній економічна діяльність має ознаки спеціалізованої системи гнучкого виробництва. Економічною базою регіону є галузі промисловості, побудовані на основі високих технологій, що гарантує високу якість продукції. Забезпечується це винятково кваліфікованими інженерами і проектантами. Водночас регіональна економіка характеризується інноваційністю і варіативністю асортименту продукції, які відповідають вимогам і мінливим потребам споживачів. Разом з основними галузями розвивається й мережа суміжних галузей, а також низка фірм і компаній, які забезпечують необхідні спеціальні послуги. Кооперація, близькість розміщення, щільна мережа взаємних комунікацій зменшують трансакційні витрати функціонування регіональної системи промисловості загалом. А. Скотт визнає важливість двох чинників, необхідних для створення й розвитку таких агломерацій: сприятлива політика державної влади, особливо на початковому етапі; відповідні соціальні та культурні умови. Особлива роль відведена мережі співпраці різних інституцій, а також неписаним соціальним нормам, які сприяють розвитку підприємливості, конкуренції й бажанню ризикувати <sup>257</sup>.

**Теорії самостійного регіону й локального розвитку** належать до третьої групи теорій розвитку, які підтримують суб'єктність і саморозвиток регіону.

*Концепція промислового регіону – А. Маршалл (A. Marshall)*. Концепція виробництва в умовах спеціалізованого розміщення промислових регіонів сформульована ще наприкінці ХІХ ст. Промисловий регіон представляє собою просторово виділений регіон, у якому сконцентровано спеціалізовані промислові підприємства. Його структуру утворюють малі та середні підприємства, які виробляють продукцію в основному для регіонального ринку. На підприємствах, утворених переважно за коштів місцевого капіталу, здебільшого рішення приймаються в межах регіону, і функціонують вони в умовах тісної й довгострокової співпраці. Працівники підприємств більше пов'язані з регіоном, ніж із конкретним виробництвом / підприємством. Допоміжну ланку утворюють місцеві спеціалізовані інституції, які займаються обслуговуванням спеціалізованого регіонального виробництва, а також фінансові установи, що погоджуються на довгострокове кредитування навіть

---

<sup>257</sup> Grosse T. G. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2002. Nr 1(8). S.38-39.

ризикових ділових операцій<sup>258</sup>. У теорії А. Маршалла нарівні з економічними чинниками важливими є соціологічні та антропологічні чинники розвитку. Успішне функціонування підприємств регіону базується на спільних соціальних цінностях і стабільній локальній спільноті. «Стрижнева ідея бачення Маршалла полягає в переконанні, що поодинокі фірма не здатна активно розвиватися і тривалий час утримуватися на ринку – якщо порівняти з часом існування галузі, то фірма випадає. Натомість галузь може досконало розвиватися, незважаючи на невдачі окремих фірм, які працюють у галузі. Її стан у будь-який конкретний момент часу може збігатися зі станом окремої фірми, так само як і істотно відрізнятись від нього»<sup>259</sup>. Концепція А. Маршалла стала теоретичним базисом для нових напрямів досліджень в економіці розвитку. Як пишуть Е. Краска (E. Kraska) і Б. Роговська (B. Rogowska)<sup>260</sup>, «аналізуючи доробок Маршалла в контексті нових напрямів регіонального розвитку, не можна не піддатися думці, що „в Маршалла є все”».

*Концепція нових промислових просторів (new industrial spaces)* – М. Сторпер, А. Скотт. Авторів концепції справедливо відносять до послідовників ідей А. Маршалла. Спираючись безпосередньо на теорію трансакційних витрат і концепцію систем гнучкого виробництва, вони переосмислили значення зовнішніх ефектів у дослідженнях територіального розміщення підприємств. Дослідники зацікавилися великими міськими агломераціями, підкресливали важливість переваг агломерації, які є результатом дії структурних чинників, пов'язаних безпосередньо із самою організацією виробничого процесу в конкретній локальній спільноті (регіоні). На думку авторів, саме ці переваги визначають вибір місця розташування підприємств. Головним чинником динаміки інновацій у регіонах є результати наукових досліджень і можливість їхнього впровадження. Крім того, виняткову роль серед чинників відіграють трансакційні витрати. На цій основі й постала концепція «нові промислові простори»<sup>261</sup>. Окрім сказаного, М. Сторпер<sup>262</sup> акцентував, що регіон є місцем, де розташовані неринкові взаємодії –

<sup>258</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.46.

<sup>259</sup> Kraska E., Rogowska B. Rola i znaczenie koncepcji Alfreda Marshalla dla wyjaśniania współczesnych mechanizmów rozwoju regionalnego. *Prace naukowe Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu*. 2014. Nr 339. S.72.

<sup>260</sup> Kraska E., Rogowska B. Rola i znaczenie koncepcji Alfreda Marshalla dla wyjaśniania współczesnych mechanizmów rozwoju regionalnego. *Prace naukowe Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu*. 2014. Nr 339. S.73.

<sup>261</sup> Przygodzki Z. Innowacyjne środowiska przedsiębiorczości w kontekście procesów organizacji i regulacji w regionie. *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka* / Nowakowska A. (red.), Łódź: WUŁ, 2013. S.122-123.

<sup>262</sup> Storper M. *The Regional World. Territorial Development in a Global Economy*. New York: The Guilford Press, 1997. 338 p.

домовленості, які сприяють ефективній організації соціально-економічного життя. Тим самим концепція вказує на виняткову роль середовища як основного чинника, що дозволяє концентрувати гнучкі форми виробництва, а відтак – забезпечувати їхнє ефективне функціонування.

*Нові промислові регіони.* На основі теорії А. Маршалла розгорнулися дослідження так званих нових промислових районів. Згідно з ними, нові промислові регіони можуть утворювати малі, тісно взаємодіючі сімейні підприємства, які функціонують у рамках мережі співпраці на підставі історичних традицій і соціальних норм. Такі компанії можуть спільно розв'язувати проблеми цілої галузі, проводити потрібне навчання, впроваджувати нові технології, здійснювати модернізацію, спільно вести маркетингову та експортну діяльність, співпрацювати з державними органами, які підтримують розвиток регіональної економіки. На відміну від концепції А. Маршалла, нові промислові регіони повинні вести агресивну політику на зовнішніх ринках, і на цій основі забезпечувати власний розвиток <sup>263</sup>.

*Концепція промислових кластерів – М. Портер (M. E. Porter).* Промислові кластери – це ще більш сучасна версія теорії промислового регіону Маршалла. Вона припускає, що в сучасній економіці ключовим моментом для досягнення конкурентної переваги є належне розміщення діяльності. Для отримання переваги потрібно, щоб взаємопов'язані компанії, спеціалізовані постачальники товарів і послуг, суб'єкти, які працюють у суміжних галузях, а також інші пов'язані з ними інституції скупчено розміщувалися на певних територіях, котрі називають промисловими кластерами. Це сприяє розвитку взаємної конкуренції, яка призводить до підвищення ефективності діяльності території / регіону. «Головне, що відрізняє кластери від промислових регіонів Маршала: промислові регіони, як правило, пов'язані з однією галуззю промисловості, тоді як кластери охоплюють кілька пов'язаних між собою виробництв, галузей або виробничих ланцюгів. М. Портер не вказує на можливі розміри підприємств / фірм, найважливішим є їхня конкуренція» <sup>264</sup>.

Конкуренція доповнюється співпрацею суб'єктів: торговельна інформація, технічні та організаційні нововведення, підвищення кваліфікації працівників і т. ін. Поєднання співпраці та конкуренції називають кооперацією. Кластери виникають на підставі чотирьох ключових елементів: 1) класичні чинники виробництва; 2) характер попиту; 3) наявність суміжних і допоміжних

<sup>263</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.47.

<sup>264</sup> Kraska E., Rogowska B. Rola i znaczenie koncepcji Alfreda Marshalla dla wyjaśniania współczesnych mechanizmów rozwoju regionalnego. *Prace naukowe Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu*. 2014. Nr 339. S.68.

секторів; 4) економічна стратегія компаній і всього регіону. На розвиток кластера впливають соціальні та інституційні умови формування конкретної культури й економічної структури. Теорія передбачає підтримку розвитку з боку державних органів на всіх рівнях – національному, регіональному та місцевому.

Згідно з концепцією найважливішими чинниками для розвитку регіону є: стратегія розвитку, яка стосується всього регіону; підтримка розвитку наукових установ, досліджень і підготовки кадрів; сприяння створенню мережі асоційованих інституцій (сукупність спеціалізованих постачальників товарів і послуг); інтеграція до реалізації регіональної політики асоціацій підприємців, профспілок, громадських організацій; розвиток технічної інфраструктури; залучення прямих іноземних інвестицій; промоції регіону; підтримка розвитку експорту; стимулювання попиту через державні закупівлі, гранти, позики для реструктуризації, навчання, впровадження нових технологій, а також підтримка розвитку кластерів із боку фінансових інститутів <sup>265</sup>.

**Нові теоретичні підходи.** Досліджувана група теорій, як стверджує Є. Новіньська-Лажнівська (E. Nowińska-Łażniewska) <sup>266</sup> включає теорії, які було створено в результаті пошуку причин диференціації темпів розвитку і які водночас визнають, що найважливішим для економічного розвитку є мобілізація внутрішніх потенціалів конкретного регіону.

*Нова економічна географія – П. Кругман (P. R. Krugman).* Цей напрям мислення, який враховує насамперед просторові аспекти соціально-економічного розвитку, викристалізувався на підставі аналізу недоліків неокласичних теорій, що беруть за основу модель Р. Солоу. Адже реальні дослідження не підтвердили широкого розповсюдження дифузії розвитку й конвергенції соціально-економічних структур міжрегіонального й міжнародного масштабу, а також ефекту дії механізму зниження граничного доходу в довгостроковій перспективі <sup>267</sup>.

В останні десятиліття ХХ ст. виникнення нових теоретичних підходів до просторових аспектів соціально-економічного розвитку мало місце в рамках економічної географії. Одним із творців таких теорій є П. Кругман <sup>268</sup>, який понад чверть століття тому заявляв, що настав час вважати просторові аспекти

<sup>265</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.48-49.

<sup>266</sup> Nowińska-Łażniewska E. Relacje przestrzenne w Polsce w okresie transformacji w świetle teorii rozwoju regionalnego. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, 2004. S.12.

<sup>267</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.49.

<sup>268</sup> Krugman P. R. *Development Geography, and Economic Theory, Ohlin Lectures*, Cambridge London: MIT Press, 1995. 127 p.

основним чинником розвитку економіки. Складність реальної соціально-економічної ситуації на межі XX і XXI ст. означала, що просторові зв'язки стали розглядатися не просто як один із багатьох чинників, які детермінують зростання й розвиток, а як основний чинник, що визначає соціально-економічні процеси. Це символізує якісну зміну теорій зростання й розвитку.

На думку прихильників теорії, основну роль у просторових взаємодіях відіграють дві внутрішні сили, що викликають процеси концентрації та деконцентрації людської діяльності, зокрема економічної. Результатом дії цих сил є формування, розвиток і розпад агломерації. У випадку, коли з погляду суб'єкта соціально-економічної діяльності вигоди від локалізації та урбанізації є вищими, ніж негативний вплив процесу агломерації, маємо справу з явищем концентрації активності. У протилежному випадку спостерігається деконцентрація господарської діяльності. В описаних моделях значний вплив на систему загалом має стан інвестицій у регіоні в минулому<sup>269</sup>.

Для П. Кругмана початковими були дві прості ідеї. Перша полягала в тому, що зростаючі надходження і транспортні витрати є істотними та послідовно впливають одне на одного, формуючи регіональну логіку агломерації. За інших однакових умов виробники намагаються розміщувати виробництво ближче до постачальників і споживачів. Загалом усі вони хочуть бути близькими одне до одного. Друга ідея пов'язана з тим, що деякі ресурси є немобільними, наприклад, земля, а в багатьох випадках і робоча сила. Ця немобільність «спрацьовує» як відцентрова сила, що протидіє доцентровим агломераційним тенденціям. Протистояння між відцентровими та доцентровими силами і формує просторову динаміку структури економіки<sup>270</sup>.

На підставі вказаних ідей П. Кругман створив власну спрощену модель соціально-економічного простору: 1) у випадку промисловості локалізація (розміщення) виробництва залежить від економії масштабу (повинна охоплювати якнайменшу кількість місць), а також транспортних витрат (розміщення виробництва максимально наближене до покупця); 2) у випадку сільськогосподарського виробництва, де економія масштабу відсутня, воно повинно розміщуватися ближче до покупця, тобто зосереджуватися в багатьох місцях. Якщо прибуток від масштабу промислового виробництва істотно перевищує суму витрат на доставку товарів до найбільш віддалених покупців, то промислове виробництво є концентрованим. Якщо ж водночас маємо і

---

<sup>269</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.50.

<sup>270</sup> Domański R. Nowa geografia ekonomiczna według Paula Krugmana. *Studia i Prace Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*. 2010. Nr 8. S.23.



відносно зниження важливості аграрного виробництва, то мова йде про загальний процес концентрації, тобто не лише концентрацію виробництва, а й концентрацію попиту, насамперед з огляду на міграцію працівників. Це посилює вплив сил агломерації. У такий спосіб формується «промисловий центр» і «сільськогосподарська периферія».

Загалом, усі варіанти моделі чітко вказують на об'єктивну перевагу, яку мають процеси концентрації економічної діяльності над її розпорошенням. Зазвичай ця перевага приводить якщо не до поляризації, то принаймні до чіткої просторової диференціації соціально-економічного розвитку. З погляду пояснення просторових відмінностей, описана модель агломерації об'єктивно свідчить про наявність сил концентрації або деконцентрації господарської діяльності, які визначаються конкретними вимірюваними вигодами, що їх отримують суб'єкти господарювання. Щоби протистояти цим силам, потрібно усунути ці вигоди, наприклад, за рахунок високих фінансових витрат<sup>271</sup>.

*Еволюційна економіка* – Р. Нельсон (R. Nelson), С. Вінтер (S. Winter), Дж. Дозі (G. Dosi), Ж. Меткалф (J. Metcalfe), належить до однієї з найсучасніших теорій економічного зростання та розвитку, хоча «батьком» цієї теорії небезпідставно визнають австрійського економіста першої половини ХХ ст. Й. Шумпетера.

Узагальнено еволюційна економіка представляє собою економічну концепцію, яка має на меті опис економічних процесів за аналогією з еволюційними процесами в природі. Дослідники найчастіше вказують на три особливості, які відрізняють її від решти теорій: роль концепції рівноваги, важливість динамічних процесів і особливості суб'єктів господарювання<sup>272</sup>.

Предметом еволюційної економіки є процеси змін в економічних структурах, які розглядаються в довгостроковій перспективі в умовах швидко прогресуючих ускладнень і розмаїть у сфері технологій, організації та поведінки «економічних гравців», що намагаються адаптуватися до швидко змінюваних соціально-економічних структур. Головним об'єктом пізнання є мотиви залучення людини до економічної діяльності. Принципи економічного розвитку, сутність економічної діяльності та механізми, які керують цією діяльністю, аналізуються з допомогою інструментів природничих наук. На відміну від «класичної економіки», теорії, які охоплює концепція, не абстрагують економічну сферу від системи соціально-економічних впливів.

---

<sup>271</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.51.

<sup>272</sup> Zalega T. Ekonomia ewolucyjna jako jeden z nurtów współczesnej ekonomii - zarys problematyki. *Studia i Materiały. Wydział Zarządzania. Uniwersytet Warszawski*. 2015. Nr 2. S.171.

Вони визнають вплив на економічну діяльність багатьох чинників, зокрема, психологічних, культурних, соціологічних, кліматичних, політичних і технологічних. Крім того, вони аналізують економічний процес із погляду динаміки, а саме: намагання досягнути стану рівноваги, з якого систему постійно виводять різні чинники<sup>273</sup>.

Далі, базуючись на теоретичних оглядах<sup>274, 275, 276</sup>, коротко викладемо основні положення теорії.

Особлива увага в концепції приділяється таким властивостям, як різноманітність, складність і невизначеність соціально-економічних процесів, які є необхідними умовами розвитку і для розвитку. Вивчення мотивів поведінки економічних гравців є важливим чинником, який пояснює економічні механізми. Невизначеність діяльності суб'єктів господарювання пов'язана з досягненнями в поточний момент і постійно зростаючими складністю та мінливістю середовища, в якому вони діють. Також невизначеність посилюється через відсутність повноцінного доступу до інформації про змінювані детермінанти розвитку. Загалом вважається, що економічні суб'єкти не можуть оптимально й раціонально адаптуватися до змінюваних умов. Істотним є обмеження раціональності поведінки через намагання уникнути ризику. Виробники і споживачі вважають за краще не ризикувати, а поводитися так, як вони це робили досі, а не намагатися максимізувати прибутки чи вигоди, які диктують їм зміни сьогодення.

Ще одним важливим складником, який вказує на існування об'єктивних бар'єрів із погляду раціональної економічної поведінки, є так звана технологічна траєкторія. Вона пов'язана з тим, що будь-яка інноваційна поведінка, якщо її розглядати в динаміці, представляє собою сукупність різноманітних «технічних» умов організації інноваційного процесу. Окрім цього, реальна технологічна траєкторія на додаток до цих обмежень (умов) включає й перепони, які виникають під час реалізації інноваційного процесу. Їх формує середовище – неринкові чинники та ринкові механізми.

---

<sup>273</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.52.

<sup>274</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.51-57.

<sup>275</sup> Zalega T. Ekonomia ewolucyjna jako jeden z nurtów współczesnej ekonomii - zarys problematyki. *Studia i Materiały. Wydział Zarządzania*. Uniwersytet Warszawski. 2015. Nr 2. S.157-177.

<sup>276</sup> Kwaśnicki W. Ekonomia ewolucyjna – w poszukiwaniu alternatywnego wyjaśnienia rzeczywistości społeczno-gospodarczej. URL: <http://kwasnicki.prawo.uni.wroc.pl/todownload/KongresEk2001.pdf>

У концепції конкуренція розглядається з погляду суперництва між суб'єктами, коли вигоду отримують ті, хто краще пристосовується до змінюваних умов. У соціальному й економічному житті це відбувається завдяки використанню інновацій у широкому їхньому розумінні.

Політика зростання й розвитку в рамках концепції базується на інших засадах, ніж у «доеволюційних» теоріях. Економічні суб'єкти, розробляючи власну політику, не мають повної інформації про всі умови, в яких вони діють, і тому не можуть запрограмувати заходи, що оптимізують зростання та розвиток, а лише намагаються адаптувати наявні механізми до змін, які спостерігаються. Фактично, політика формується шляхом проб і помилок. Відтак необхідно постійно стежити за наслідками цієї політики. Значною мірою ці наслідки залежать від складності процесів, нестабільності, економічної невизначеності, а також бар'єрів раціональності функціонування соціально-економічної системи.

Розглядаючи стратегію розвитку, еволюційна економіка звертає особливу увагу на середовище (представлене в технологічних траєкторіях). Це означає, що треба враховувати можливість здійснення тих змін, які об'єктивно необхідні та можливі до реалізації з погляду процесів розвитку. Якщо цілі стратегії не належать до переліку очікувань середовища, їхня реалізація є неможливою.

Концепція також враховує проблеми можливого блокування змін із боку спеціалізованих соціально-економічних структур вищого рівня, які визначають функціонування регіонів. Адже часто тривале перебування регіональних середовищ у рамках старих структур (система виробництва, інвестиції, знання, мережа економічних та інституційних зв'язків) й адаптація до них можуть блокувати впровадження будь-яких перетворень. Це наочно можна побачити у випадку периферійних регіонів, де державні органи й органи самоврядування особливо залежать від сформованих раніше соціально-економічних структур.

Зауважимо, що еволюційна економіка не займається ні процесом, ні наслідками прийняття індивідуальних рішень учасниками соціально-економічної діяльності. Вона має справу з результатами цих рішень з урахуванням численних обмежень і всією їхньою складністю та різноманітністю, що часто має випадковий характер<sup>277</sup>.

*Концепція сталого розвитку* розширює й удосконалює неоліберальну парадигму, але не є альтернативою, яка заперечує її сутність. У ній так само економічний розвиток на чільному місці й розглядається насамперед як економічне зростання. Однак концепція сталого розвитку бере до уваги ті соціально-економічні чинники та їхні взаємозв'язки, які забезпечують так

---

<sup>277</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.55.

званий сталий екологічний і соціальний розвиток «з урахуванням потреб майбутніх поколінь, зокрема використання невідновлювальних і майже відновлювальних ресурсів»<sup>278</sup>. Концепція сталого розвитку є продовженням неоліберальної парадигми в тому сенсі, що вона задає нові цілі розвитку, пов'язані зі стійкістю екосистеми, а також новим ринком, об'єктом якого є операції купівлі-продажу викидів у природне середовище<sup>279</sup>. Тобто предметом економіки сталого розвитку є управління в системі «суспільство – економіка – навколишнє середовище». Іншими словами, концепція сталого розвитку запроваджує нову філософію, в якій обов'язок людини полягає в управлінні природним середовищем, що дозволяє зберегти основи життя та розвитку як сучасних, так і майбутніх поколінь. Тут головним завданням менеджменту є не прибуток, а збереження сталості соціально-економічного розвитку, тоді як прибуток – лише один із показників господарської діяльності.

Концепція передбачає, що джерелом екологічних загроз є технологія виробництва. Прихильники концепції вважають, що оцінка негативних впливів виробництва є необхідним стимулом для вироблення заходів, спрямованих на захист навколишнього середовища, а ринок прав на викиди є найефективнішим засобом зменшення викидів. Варто зауважити, що надмірна експлуатація навколишнього середовища також безпосередньо пов'язана з рівнем споживання та способом життя, а не лише з технологіями<sup>280</sup>.

*Концепція інтелектуальної спеціалізації* – це новий підхід у політиці ЄС, який був запроваджений Європейською комісією у 2010 р. і опублікований у вигляді окремого документа «Європа-2020 – Стратегія для інтелектуального, сталого та інклюзивного зростання» і який став ключовим елементом політики ЄС щодо регіонів. Стратегія включає три взаємопов'язаних пріоритети<sup>281</sup>: розумне зростання (розвиває економіку, побудовану на знанні та інноваціях); сталий розвиток (ґрунтується на ефективному та екологічно безпечному використанні ресурсів); інклюзивне, або всеохоплювальне, включення (підтримка економіки високої зайнятості, забезпечення соціальної і територіальної цілісності). Метою стратегії є вироблення в усіх країнах ЄС для кожного регіону індивідуального підходу щодо виходу з рецесії з подальшим

<sup>278</sup> Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.13.

<sup>279</sup> Matysiak A., Struś M. Paradigmat rozwoju zrównoważonego. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*. 2015. Nr 213. S.20.

<sup>280</sup> Matysiak A., Struś M. Paradigmat rozwoju zrównoważonego. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*. 2015. Nr 213. S.16.

<sup>281</sup> Grądział A. Strategia inteligentnej specjalizacji stymulatorem rozwoju gospodarczego regionów. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*. 2014. Nr 37, T.2. Gospodarka regionalna i międzynarodowa. S.244.

забезпеченням довгострокового розвитку. Стратегія вимагає, щоб кожен регіон обрав спеціалізацію, яка представляє собою набір чітко визначених пріоритетів з огляду на сильні та слабкі сторони регіону, його інноваційний потенціал, наявну інфраструктуру промислового й науково-технічного співробітництва, спрямування економіки в ті сфери, в яких він матиме конкурентні переваги.

З теоретичного погляду теорія інтелектуальної спеціалізації є поєднанням різних теорій розвитку, яке розглядає чинники розвитку з врахуванням процесів неперервної мінливості й адаптації профілю розвитку до швидких цивілізаційних змін. Ідеї концепції було розроблено Д. Форей (D. Foray) та експертами групи «Знання задля зростання», яка проводила дослідження в рамках Європейського дослідницького простору. Експерти намагалися виявити причини низької конкурентоспроможності Європи на міжнародній арені, звертаючи особливу увагу на дослідження та інновації. Дослідники дійшли висновку, що основні причини низького рівня європейської конкурентоспроможності пов'язані з надмірним подрібненням інвестицій і відсутністю координації наукових та інноваційних досліджень із боку зацікавлених суб'єктів. Окрім того, у багатьох регіонах, замість того щоб користатися результатами реалізованих раніше проектів в інших регіонах, часто повторно виконували подібні проекти й запроваджувалися заходи, які навіть не відповідали регіональним можливостям і потребам<sup>282</sup>.

В основі концепції лежать чотири припущення<sup>283</sup>: 1) створити таку мережу досліджень та інновацій, яка б забезпечила можливість конкурувати з великою кількістю суб'єктів (Європейський науковий простір); 2) процес ідентифікації інтелектуальної (розумної) спеціалізації не повинен бути надто бюрократизованим чи дуже широким; він мусить концентруватися на тих сферах науки й інновацій, які пов'язані із соціально-економічними умовами та ресурсами регіону; 3) зміст поняття «інтелектуальна спеціалізація» визначається так званими технологіями загального призначення, які формують можливості розвитку, а не завершені (кінцеві) розв'язки конкретних проблем; 4) винятково важливим є процес впровадження спеціалізації, який має бути процесом творчим, що базується на потенціалі розвитку регіону, а не на довільно вибраному адміністративному рішенні. Тому соціально-економічний

---

<sup>282</sup> Godlewska S. Strategie na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3) – instrument realizacji polityki rozwoju vs. warunek pozyskiwania funduszy unijnych. *Przegląd Europejski*. 2013. Nr 4 (30). S.85.

<sup>283</sup> Foray D. Understanding “Smart Specialisation”. *The question of R&D Specialisation: Perspectives and policy implications*, Institute for Perspective Technological Studies – Joint Research Centre. Seville, 2009. P.14.

розвиток країн / регіонів<sup>284</sup> повинен визначатися інвестиційними пріоритетами, які в умовах швидко змінюваного середовища вимагають ретельного планування, актуалізації та верифікації. Водночас вільний вибір шляхів розвитку здійснюється з урахуванням отримання максимального ефекту в межах відведеного фінансування. Інтелектуальна спеціалізація вимагає реальної зацікавленості як із боку влади на всіх рівнях (ЄС, країни, регіону), так і з боку науковців і бізнесу, що базується на їхній тісній співпраці.

### **1.3. Концептуалізація базових понять структурних змін і зрушень в економіці**

У науковій літературі структурну динаміку економіки характеризують за допомогою категорій: «структурні зміни», «структурні перетворення», «структурна криза», «структурне зрушення», «структурна трансформація». Разом з ними часто використовуються поняття «структурна диспропорція», «структурна динаміка», «структурна криза», «структурний розвиток», «структурний потенціал», «структурний ризик». На сьогодні відсутнє єдине трактування цих та інших понять і категорій. У різних дослідженнях різними авторами вони можуть тлумачитися по-своєму, залежно від цілей і завдань, які постають перед дослідниками. Таке ж завдання постає і перед нами: сформулювати категорійне поле нашого дослідження, даючи однозначні дефініції базових понять, і чітко окреслити наше розуміння взаємозв'язку між ними з огляду на предмет і об'єкт вивчення.

**Структура економічної системи.** Під *системою* розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють певну цілісність, що характеризуються відповідними інтегральними властивостями, через які виражається сутність самої системи.

Для підтримання повноцінного й адекватного функціонування системи потрібен постійний приплив енергії, який робить можливим виконання нею відведених їй функцій, а також забезпечує збереження елементів системи. Задля цього в системі виникають впорядковані й стабільні структури<sup>285</sup>.

Поняття структури стосується різних аспектів і тому визначається по-різному. Найбільш загально, *структура системи* означається як сукупність внутрішніх сталих та істотних (з погляду інтегральних властивостей) зв'язків

<sup>284</sup> Godlewska S. Strategie na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3) – instrument realizacji polityki rozwoju vs. warunek pozyskiwania funduszy unijnych. *Przegląd Europejski*. 2013. Nr 4 (30). S.90.

<sup>285</sup> Prigogine I., Stengers I. *Z chaosu ku porządkowi*. Nowy dialog człowieka z przyrodą. Warszawa: PIW, 1990. S.28.

між елементами системи. «Саме ці взаємні зв'язки й утворюють структуру системи та надають їй якісних властивостей, які не можна безпосередньо вивести з властивостей елементів системи»<sup>286</sup>. Загалом, система функціонує в трьох вимірах – матеріальному, енергетичному та інформаційному, які окреслюють ступінь організації матерії й енергії, тобто структуру системи<sup>287</sup>. Іншими словами, як загальнонаукове поняття «структура» відображає певну форму розміщення елементів, а також характер взаємодії їхніх сторін і властивостей. За влучним висловом А. Молчанова, «структура є наслідком учораšnньої кінетики»<sup>288</sup>, тобто структура є наслідком переміщення елементів системи, результатом їхньої організації. Тим самим структура є в певному сенсі «законом» зв'язку елементів. «Саме завдяки структурі система відтворює себе, як таку, і продовжує існувати певний час у порівняно незмінному вигляді. Елементи і структура системи взаємно зумовлюють один одного. Зміна елементів цілого, їхньої кількості та якості тягне за собою зміну структури, а поява нової структури зумовлює відповідні зміни її елементів, їхніх властивостей, якісних і кількісних характеристик»<sup>289</sup>. Доповнюючи, можна стверджувати, що саме через структуру системи визначаються закріплені за системою функції, які вона виконує в зовнішньому середовищі, а з внутрішньосистемної точки зору вона визначає співвідношення між складовими та елементами системи.

З погляду кібернетики, структуру «системи утворюють елементи, з яких вона складається, а також їхнє розміщення, тобто їхні взаємні зв'язки. Елементи системи є утвореннями нижчого рівня, що мають свої входи та виходи»<sup>290</sup>. С. Шукальський (S. Szukalski) звертає увагу на два моменти<sup>291</sup>: 1) структура представляє собою сукупність елементів нижчого рівня, які її формують і між якими є певні зв'язки; кожен з елементів так само може утворювати систему нижчого рівня. Тобто є взаємозалежність між різними рівнями систем, наприклад, національна економіка є системою, що складається з підсистем; 2) кожна підсистема так само утворює підсистеми нижчого рівня, що

<sup>286</sup> Włodarczyk Y. Przemiany struktur gospodarczych w ujęciu systemowym. *Zeszyty naukowe wydziałowe uniwersytetu ekonomicznego w Katowicach* / Red. J.Czech-Rogósz, S.Swadźba. Katowicy: WUE, 2011. S.14.

<sup>287</sup> Mynarski S. *Elementy teorii systemów i cybernetyki*. Warszawa: PWN, 1979. S.140.

<sup>288</sup> Молчанов А. М. Возможная роль колебательных процессов и эволюции. *Колебательные процессы в биологических и химических системах*. М.: Наука, 1967. С.287.

<sup>289</sup> Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артёмова Т. І. та ін.; за ред. Л. В. Шинкарук; НАН України; Ін-тут екон. та прогнозування. К., 2011. С.46.

<sup>290</sup> Lisikiewicz J., Macieja J. Rozwój strukturalny polskiego przemysłu. *Ekonomista*. 1970. Nr 3. S.569.

<sup>291</sup> Szukalski S. Czynniki wywołujące zmiany w strukturze gospodarki. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica*. 1982. Nr 19. S.34.

представляють галузі, які тісно пов'язані і взаємодіють між собою. У рамках кожної галузі можна виділити підгалузі й т. ін. Звідси випливає, що кожна структура є макроструктурою щодо її складників і мікроструктурою щодо структури, до якої вона належить. Мікроструктури є порівняно незалежними від макроструктур, однак у певний спосіб їм підпорядковані. Сказане стосується структур різних систем, у тому числі соціальних, економічних і просторово-економічних.

*Економічна система* розглядається нами як цілісна сукупність галузей, відомств, виробництв, підприємств та інших економічних об'єктів, яка має певну структуру виробничих ресурсів і зовнішньої торгівлі, просторове розміщення та регулюється економічними правилами й нормами.

Під *економічною структурою* розуміється розміщення основних елементів економіки і пропорції, які склалися між ними. «Найбільш чітко і предметно стан економічної структури як певного взаємозв'язку, взаємного розміщення частин цілого виражають пропорції, завдяки котрим визначається значення тієї чи іншої складової національної економіки або якого-небудь економічного агрегату. Отже, якщо коротко, економічна структура – це система пропорцій і зв'язків, притаманних економіці. Економічна структура як сукупність сталих зв'язків між елементами економічної системи, які забезпечують збереження та утримання її основних властивостей за різних зовнішніх і внутрішніх змін, визначає довгострокові характеристики тієї чи іншої економічної одиниці, що розглядається... Втілюючи економічні й технічні умови організації господарської діяльності, економічна структура тим самим встановлює загальні рамки економічної активності, а економічний режим виступає однією із характерних компонентів структури даної економіки»<sup>292</sup>.

Вдалим узагальненням видається нам означення З. Міколаєвича, який під структурою економіки розуміє «сукупність її складників, взаємозв'язки між ними і зв'язки із системою як цілісністю»<sup>293</sup>. Конкретні ж її складники потрібно визначати на підставі критерію, який обирається залежно від змісту і предмета дослідження. Ми цілком погоджуємося з думкою дослідника, що для аналізу сутності та масштабів структурної політики особливе значення мають критерії<sup>294</sup>: вид діяльності; розміщення; власність. Сказане у певний спосіб

<sup>292</sup> Молчанов А. М. Возможная роль колебательных процессов и эволюции. *Колебательные процессы в биологических и химических системах*. М.: Наука, 1967. С.574.

<sup>293</sup> Mikołajewicz Z. Procesy restrukturyzacji przemysłu w regionach. Opole: Uniwersytet Opolski, 1995. S.10.

<sup>294</sup> Mikołajewicz Z. Procesy restrukturyzacji przemysłu w regionach. Opole: Uniwersytet Opolski, 1995. S.11.



доповнює М. Кламут (M. Klamut)<sup>295</sup>: опис економічної структури зазвичай враховує розподіл праці в економіці, який можна розглядати в різних перетинах, класифікуючи її елементи згідно з прийнятими критеріями.

Л.Шинкарук акцентує на тому<sup>296</sup>, що економічним системам властива певна сталість і змінність, а безпосередньо поняття «структура» характеризує / забезпечує перше з них – сталість системи.

Американські економісти Ф.М. Шерер (F. M. Scherer) і Д. Росс (D. Ross)<sup>297</sup> подають означення економічної структури в прив'язці до ринку. Згідно з ним, ринкова (економічна) структура охоплює: відносини «продавець–покупець»; об'єктивні й суб'єктивні відмінності між конкуруючими товарами; наявність / відсутність бар'єрів щодо входження на ринок нових компаній; співвідношення змінних витрат до постійних протягом певного періоду на типовому підприємстві; вертикальну пов'язаність компаній між собою, починаючи від виробництва сировини та завершуючи роздрібною торгівлею; географію поширення / концентрації покупців і продавців. З цього приводу М. Зайдель зауважує<sup>298</sup>, що вказані дослідники означають ринкові структури як сукупність ознак, які характеризують ринок, а якщо узагальнено, то економічну діяльність загалом.

На думку С. Шукальського, найчастіше класифікують економічні структури за видами, часом і місцем<sup>299</sup>: 1) загальна структура, яка описує кількісні співвідношення в системі певного типу, наприклад, у структурі зайнятості; 2) часова структура, що описує кількісні співвідношення між елементами одного рівня (типу), які домінують протягом певного періоду; 3) територіальна (регіональна або просторова) структура, яка описує кількісні співвідношення між елементами, що розміщуються і функціонують на території (у регіоні).

Залежно від рівня та ступеня агрегації розглядаються три типи економічних структур<sup>300</sup>: макроструктура (показує взаємозв'язок між різними компонентами економіки в найбільш узагальненому рівні, наприклад, у масштабах національної економіки, галузі виробництва, обміну й розподілу);

<sup>295</sup> Klamut M. Ewolucja struktury gospodarczej w krajach wysoko rozwiniętych. Wrocław: AE im. O.Langego, 1996. С.9.

<sup>296</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України», 2015. С.21.

<sup>297</sup> Scherer F. M., Ross D. Industrial Market Structure and Economic Performance. Boston: Houghton Mifflin, 1990. P. 4-5.

<sup>298</sup> Zajdel M. Istota i zakres polityki strukturalnej. *Polityka Gospodarcza*. 2001-2002. Nr 5-6. S. 362.

<sup>299</sup> Szukalski S. Czynniki wywołujące zmiany w strukturze gospodarki. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica*. 1982. Nr 19. S.35.

<sup>300</sup> Zajdel M. Istota i zakres polityki strukturalnej. *Polityka Gospodarcza*. 2001-2002. Nr 5-6. S. 363.

мезоструктура (виражає міжгалузеві або регіональні відносини, які здійснюються між макро- і мікроструктурами); мікроструктура (визначає внутрішні відносини в межах елементарних економічних систем, наприклад, компаній; на рівні підприємства мікроструктура стосується поділу на підрозділи, департаменти, відділи, а також поділу за видами товарів або групами товарів, структур основних чинників виробництва тощо).

Вказані види структур можна розглядати статично і динамічно, зважаючи на те, що компоненти перебувають у постійному русі й тим самим викликають структурні зміни та перетворення.

**Структурні зміни.** Будь-яка система не залишається незмінною протягом тривалого часу. З плином часу вона піддається змінам, які зумовлені внутрішніми причинами та зовнішніми впливами. У тлумачному словнику української мови подається таке пояснення поняття «зміна»: «перехід, перетворення чого-небудь (перев. стану, руху, ознаки, властивості і т. ін.) у щось якісно інше; змінювання»<sup>301</sup>. Однак для розуміння поняття «структурні зміни» як економічної сутності такого означення недостатньо. Відтак на початку спробуємо розглянути його тлумачення з позицій системного підходу.

Загалом, зміни стосуються як властивостей і характеристики елементів і сукупностей елементів, так і взаємодій між ними, тобто взаємозв'язків. «Це можна розглядати як прояв важливої властивості будь-якої системи й одночасно принципову умову збереження її цілісності, як здатність адаптуватися до умов зовнішнього середовища та внутрішньої структури, які безперервно змінюються, та як здатність самовідтворюватися й саморозвиватися. Зміна пропорції економічної системи може привести, зрештою, до перетворення системи з одного виду на інший, якісно новий»<sup>302</sup>.

За означенням, найбільш сталим у системі є структура. Однак, як сказано вище, структура також не є інваріантним аспектом системи. Елементи, що її утворюють, також можуть змінюватися. Коли кількісні зміни системи виходять за певні межі, вони викликають зміни якісні. «На певному рівні розвитку системи збільшення невідповідності структури тим елементам, що вже змінилися, робить її несумісною із зазначеними елементами, через що відбувається злам старої структури й утворення нової побудови, з новими функціями. Формування нової структури свідчить про перехід того чи іншого

<sup>301</sup> Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2005. С.466.

<sup>302</sup> Клімова О. І. Структурні зміни в економіці: основні поняття та види. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: економічні науки.* 2009. Вип. 24(1). С.62.

утворення в новий якісний стан, на новий рівень розвитку»<sup>303</sup>.

Відтак серед змін у системі можна виділяти ті, котрі безпосередньо стосуються структури системи. Їх, відповідно, називають структурними змінами. На відміну від зміни окремих елементів чи окремих зв'язків, структурні зміни є більш глибокими та істотними, що, як правило, позначається на змінах інтегральних властивостей системи загалом. «Структурні зміни можна визначити як кардинальні зміни внутрішніх взаємозв'язків елементів економічної системи, їхніх закономірностей, що впливають на зміни в економічній системі та стосуються як несистемних, так і значних змін інтегральних властивостей системи та приводять до її перетворення»<sup>304</sup>. Будучи такими, що породжуються змінами в системі, структурні зміни мають істотний вплив на трансформацію системи, оскільки «порушують звичні форми взаємодії елементів всередині системи»<sup>305</sup>.

Отже, *структурні зміни є складною системою істотних кількісних змін внутрішніх взаємозв'язків елементів економічної системи, їхніх закономірностей розвитку, пропорцій між ними, що відбуваються під впливом наявного технічного базису, соціальних механізмів виробництва, розподілу й обміну відповідно до суспільних потреб, наявних ресурсів і досягнутого рівня продуктивності праці. Як показано в<sup>306</sup>, змістом структурних змін у економічній системі є зміна міжструктурних і міжсистемних зв'язків, а також її основних характеристик. Основою кожної структурної зміни є зміни в системі інтересів суб'єктів господарювання або їхніх груп (держави, корпорацій), а самі зміни виступають як макро-, мезо- і мікрозміни. Як зауважено в<sup>307</sup>, структурні зміни – це зміни співвідношень між основними компонентами системи національної економіки, яким притаманна кількісна наповненість. Структурні зміни виявляються як зміна ролі й положень елементів, часток, пропорцій та кількісних характеристик економічної системи.*

Структурні зміни є розмаїтими і зумовлені складністю економічної

<sup>303</sup> Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артёмова Т. І. та ін.; за ред. Л. В. Шинкарук; НАН України; Ін-тут екон. та прогнозування. К., 2011. С.46.

<sup>304</sup> Коломицева О. В., Коломицев А. О. Сутність і значення структури економіки та структурних зрушень в регулюванні розвитку соціально-економічних систем. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: економічні науки.* 2012. Вип. 32(1). С.43.

<sup>305</sup> Ватюкова О. Ю. Структурные сдвиги как фактор развития экономических систем. *Научный альманах,* 2016. №4-1(18). С.53. URL: <http://ucom.ru/doc/na.2016.04.01.052.pdf>

<sup>306</sup> Клімова О. І. Структурні зміни в економіці: основні поняття та види. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: економічні науки.* 2009. Вип. 24(1). С.62.

<sup>307</sup> Гонта С. В. Категоріальний простір дослідження структурної трансформації національної економіки. *Науковий вісник Полісся.* 2016. Вип. 3. С.90.

системи відповідного рівня: сукупністю елементів / складових, наявністю різноманітних взаємозв'язків (явних і неявних), здатністю змінювати властивості та характеристики елементів під впливом однакових факторів. Окрім того, одні види змін істотно не впливають на основні характеристики і властивості системи, тоді як інші впливають достатньо сильно, спричиняючи кардинальні зміни якостей та інтегральних властивостей системи. Причому одна й та ж сама зміна в системі економіки може привести до зміни структури одного виду й не позначитися на інших, або до змін у структурах майже всіх видів і не позначитися на структурі певного виду. Тим самим можна стверджувати, що загалом будь-які зміни в економічній системі якщо не одразу, то поступово спричиняють структурні зміни в економіці<sup>308</sup>.

Як доповнення до сказаного, слід вказати на кілька *особливостей і властивостей структурних змін*:

1) засадничою на сьогодні є ідея, що структурні зміни – це «об'єктивні й неминучі процеси, що відбуваються постійно в окремих регіонах, країнах, у світовому господарстві взагалі, незалежно від рівня розвитку виробництва або відносин»<sup>309</sup>. Відбуваються вони під впливом низки закономірних чинників, які виражають логіку еволюційного розвитку структури економіки, і чинників випадкового характеру (стадіальні та циклічні флуктуації). Як показано в<sup>310</sup>, в умовах сучасної економіки і виробництва чинники структурних змін можна поділити на три групи: соціально-економічні, науково-технологічні та інституційні;

2) структурні зміни є стійкими й незворотними. Нестійкі і зворотні зміни, як правило, відбуваються під впливом тимчасових цінових трендів, штучних фінансових стимулів, інвестиційного ажіотажу й ін. В аналітичному звіті<sup>311</sup> їх слушно називають не структурними змінами, а структурними відхиленнями. Вони не є моментом економічного розвитку, а проявом девіацій, які виникають у ньому і які завжди завершуються корекцією у вигляді настання економічного спаду (кризи);

3) чимало авторів акцентують на тому, що структурні зміни є основним поняттям, що характеризує лише початкові форми зародження будь-яких змін у структурі системи, яка може бути різної природи і призводити як до

<sup>308</sup> Гонта С. В. Категоріальний простір дослідження структурної трансформації національної економіки. *Науковий вісник Полісся*. 2016. Вип. 3. С.90.

<sup>309</sup> Чайка Ю. Механізми структурного розвитку національної економіки. *Вісник КНЕУ*. 2011. № 3. С.38.

<sup>310</sup> Пелех О. Б. Чинники зміни структури сучасної економіки. *Бізнес Інформ*. 2018. №1. С.33.

<sup>311</sup> Сіденко В. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України: аналітична доповідь. К. : Заповіт, 2017. С.19.

позитивних подальших наслідків, так і до негативних наслідків з позиції забезпечення розвитку такої системи. Вектор оцінки залежить від того, в якому напрямі вони відбуваються. У випадку позитивних наслідків такі зміни перетворюються на структурні зрушення, які виражають появу нових необхідних якісних ознак. У другому випадку, тобто за появи негативних змін, ми можемо спостерігати зародження та подальше поглиблення кризових явищ, що в сукупності складають структурну кризу, яка за своєю природою може мати різні наслідки для системи загалом;

4) на думку О. Красильникова<sup>312</sup>, структурна зміна, як і будь-яке економічне явище, проходить етапи: зародження, становлення і згасання;

5) разом із такими чинниками, як організаційні зміни, прогрес у науці й технологіях, міжнародний розподіл праці, зміни в соціально-економічній структурі розглядають як основні економічні чинники сучасності<sup>313</sup>. Зміни соціально-економічної структури включають як традиційні економічні чинники (трудові та природні ресурси, основні фонди), так і чинники особливі (пропорційна структура й гармонійне розширення національної економіки) і соціальні (зв'язок між економічною й соціальною інфраструктурою, ринковими чинниками).

Важливим підходом до проблем структурних змін є процесний підхід, який розглядає структурні зміни в контексті соціально-економічних процесів, що спричиняють швидкі або повільні модифікації організму, яким є національна економіка країни. Відтак визначити зміни в економічній структурі можна шляхом виявлення їхнього взаємозв'язку з етапами соціально-економічного розвитку. Структурні зміни істотно відрізнялися на різних етапах розвитку. Так, етап поступового формування економічних систем (у тому числі структури економіки) розпочався<sup>314</sup> в період переходу від натурального господарства до товарного. У неорганізованому господарському середовищі спочатку виникали окремі локальні утворення, впорядковані елементи та структури, які потім розросталися, формувалися процеси обміну, а відтак виникали стійкі зв'язки між елементами економічної системи. Спираючись на теорію «стадій економічного зростання» У. Ростоу, у табл. 1.3 визначено структурні зміни відповідно до етапів розвитку суспільства.

---

<sup>312</sup> Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология. Саратов: Научная книга, 1999. 74 с.

<sup>313</sup> Фомина А. В. Циклы Кондратьева в экономике России. М.: Международный фонд Н.Д.Кондратьева, 2005. С.24.

<sup>314</sup> Коломицева О. В., Коломицев А. О. Сутність і значення структури економіки та структурних зрушень в регулюванні розвитку соціально-економічних систем. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: економічні науки*. 2012. Вип. 32(1). С.43.

Етапи суспільного розвитку і напрями змін

Фази (етапи)	Характерні риси	Напрями змін
1. Доіндустріальне суспільство	<ul style="list-style-type: none"> <li>• домінування сільського господарства</li> <li>• відсутність кваліфікованої робочої сили</li> <li>• незначна частка промисловості</li> </ul>	розвиток промисловості
2. Індустріальне суспільство	<ul style="list-style-type: none"> <li>• обмежена роль сільського господарства</li> <li>• динамічний розвиток промисловості</li> <li>• зростання ролі висококваліфікованих інженерів і техніків</li> </ul>	розвиток промисловості
3. Постіндустріальне суспільство	<ul style="list-style-type: none"> <li>• мінімальна роль сільського господарства</li> <li>• сповільнення динаміки розвитку промисловості</li> <li>• зростання ролі послуг, зокрема послуг сектора високих технологій</li> </ul>	розвиток сектора послуг
4. Інформаційне суспільство	<ul style="list-style-type: none"> <li>• економіка знань</li> <li>• високий рівень робочої сили</li> <li>• домінування секторів високих технологій у промисловості</li> </ul>	розвиток сектора сучасних послуг (високих технологій)

Джерело: <sup>315</sup>.

**Структурні зрушення.** Поняття «структурні зрушення» і «трансформації», на нашу думку, є похідними від поняття «структурні зміни». Обидва вони формуються в результаті послідовного чи одночасного здійснення деякої сукупності структурних змін. Причому, вони є агрегатами структурних змін не лише з погляду формування, але і змістового наповнення. Обидва ці поняття є своєрідними економічними метафорами, що передають найважливіші риси елементів / фрагментів економічного розвитку, які створила і творить відповідна сукупність структурних змін.

Слова «зрушення» і «зрушити» в тлумачному словнику української мови означено так <sup>316</sup>: зрушення – «1. Дія за знач. зрушити і зрушитися. 2. Помітна зміна в чому-небудь у кращий бік; помітний рух уперед, успіх»; зрушувати –

<sup>315</sup> Kałowski A. Zmiany w strukturze gospodarki polskiej. URL: <http://www.praktycznateoria.pl/zmiany-w-strukturze/>

<sup>316</sup> Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2005. С.481.

«1. Докладаючи зусиль, переміщати, зсовувати (з місця). // Зміщувати, позбавляти попереднього положення. 2. Надавати руху чому-небудь, примушувати рухатися кого-, що-небудь. // Зробити активним, діяльним; заохотити до чого-небудь, підняти. 3. Починати рухатися, переміщатися...».

Поняття «структурні зрушення» в економічній науці трактуються по-різному. Наведемо приклади визначення структурних зрушень: це – «структурні зміни, які зумовлюють якісне перетворення характеристик економічної системи, що відображені в кількісних показниках»<sup>317</sup>; «якісна зміна взаємозв'язків між зіставними елементами економічної системи, зумовлена нерівномірною динамікою співвідношення їхніх кількісних характеристик»<sup>318</sup>; «зміни внутрішньої будови економічної системи, взаємозв'язків між її елементами»<sup>319</sup>; «зміни умов і кінцевих результатів діяльності щодо економіки загалом, так і окремих її суб'єктів під впливом ринкових механізмів і механізмів державного регулювання, тобто кількісних і якісних характеристик системи, часток, пропорцій, місцеположення елементів структури»<sup>320</sup>; «зумовлені саме довготривалими змінами в співвідношенні різних видів економічної діяльності та секторів економіки – змінами, які спричиняються насамперед технологічними та соціальними інноваціями й не мають реверсного характеру»<sup>321</sup>; «зміна з перебігом часу пропорцій між елементами сукупності; структурні зрушення є наслідком відмінностей у темпах зростання елементів сукупності»<sup>322</sup>.

Загалом, О. Коломицева виділяє три підходи до визначення структурних зрушень<sup>323</sup>:

- кількісні та якісні зміни пропорцій між елементами сукупності;
- послідовні й різкі (у період економічних криз) структурні зміни, пов'язані зі зміною суспільних потреб і розвитком науково-технічного

<sup>317</sup> Кобзистий М. О. Інституціональні умови реалізації структурних зрушень у трансформаційній економіці. *Науково-технічна інформація*. 2005. №2. С.34.

<sup>318</sup> Красильников О. Ю. Проблемы структурных преобразований в экономике. *Экономист*. 2005. № 8. С.52.

<sup>319</sup> Крихтін О. Є. Структура національного виробництва у трансформаційній економіці України: автореф. дис... к.е.н.: спец. 08.00.01. Донецьк, 1998. С.4-5.

<sup>320</sup> Мельниченко О., Миколук В. Структурні зрушення в національній економіці як об'єкт та результат державної структурної політики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. №4. С.134.

<sup>321</sup> Сіденко В. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України: аналітична доповідь. К.: Заповіт, 2017. С.19.

<sup>322</sup> Бессонов В. А. О трансформационных структурных сдвигах в российской экономике. Экономика переходного периода. *Сборник избранных работ. 1999-2002*. М.: Дело, 2003. С.602.

<sup>323</sup> Коломицева О. В., Коломицев А. О. Сутність і значення структури економіки та структурних зрушень в регулюванні розвитку соціально-економічних систем. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: економічні науки*. 2012. Вип. 32(1). С.44.

прогресу, а не свідомим втручанням держави;

– зміни й перетворення самої економічної системи еволюційні (матеріально-речовинні) та різкі (соціально-економічні).

Вищесказане дало змогу сформувати власне означення: *під структурними зрушеннями будемо розуміти якісні зміни взаємозв'язків між елементами економічної системи, які є наслідком сукупності попередніх незворотних структурних змін, що відбувалися протягом певного часу під впливом різних економічних і неекономічних чинників, і які проявляються у формі зміни розміщення елементів, пропорцій між елементами та характеристик економічної системи.*

Можна визначити найважливіші ознаки структурних зрушень:

– структурні зрушення є моментом / фрагментом розвитку економічної системи, оскільки мають у своїй основі сукупність незворотних структурних змін, які відбувалися в межах системи протягом певного часу; структурний аспект розвитку проявляє себе або через зміни кількісних пропорцій, або через якісні зміни властивостей економічної системи загалом або її елементів;

– структурні зрушення мають прив'язку до певного часового відрізка, насамперед ідеться про момент початку, коли ще змін не було, і момент, в який зафіксовано зміни у відповідній формі;

– оскільки економічні системи є мультирівневими, то структурні зрушення пронизують економічну систему згори донизу; як правило, спочатку зрушення стосуються елементів одного рівня, тобто зіставних елементів економічної структури, а відтак тенденція структурних зрушень може передаватися на інші рівні (однак не кожне структурне зрушення одного рівня може бути настільки вагомим, що може переходити на інші рівні);

– структурні зрушення відбуваються через взаємодію структурних змін, які в процесі цієї взаємодії можуть як посилювати, так і послаблювати свій спільний синергетичний ефект: накладання змін, скерованих в одному напрямі, посилює результуюче зрушення, тоді як різноспрямовані дії – послаблюють його; «синергетичний ефект взаємодії структурних зрушень полягає також у тому, що змінюються не тільки їхні кількісні, але й якісні характеристики, а результуюче зрушення отримує нову системну якість, що не зводиться до простої арифметичної суми його складових»<sup>324</sup>;

– з попередньої ознаки випливає, що структурні зрушення є перерозподілом ресурсів (ресурсним, територіальним, часовим) між зіставними

<sup>324</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. С.17.



елементами; до зіставних елементів відносять: галузі (галузева структура), регіони (регіональна структура), технологічні уклади (технологічна структура), форми власності (структура власності), підприємства (структура конкуренції), групи виробничих фондів (структура виробничих фондів), споживання й нагромадження (структура розподілу національного доходу), макроекономічні пропорції (структура споживання, заощадження та інвестицій), експорт та імпорт (структура зовнішньої торгівлі) тощо;

– виявити структурні зрушення можна через виявлення змін пропорцій / диспропорцій між елементами системи; наприклад, у галузевій структурі економіки – поява галузевих диспропорцій і деформацій міжгалузевих зв'язків; у технологічній структурі – зміна пропорцій між технологічними укладами, зростання частки нових технологій; у структурі виробничих фондів – загальне старіння виробничих фондів.

Зі сказаного випливає, що структурні зрушення безпосередньо пов'язані зі зміною / порушенням пропорцій і встановленням нових пропорцій в економіці. Ось як трактує процеси зміни пропорційності Л. Шинкарук<sup>325</sup>.

Згідно з теорією загальної рівноваги, пропорційність виступає умовою досягнення повної й часткової рівноваги та нерівноважних станів. Причинами двох останніх є диспропорції, які породжують дисбаланси. З цього погляду економічний розвиток представляє собою безперервний процес встановлення і порушення пропорцій. Сьогодні спостерігається ланцюгова реакція спотворень основних економічних пропорцій, які ідентифікуються як диспропорції й призводять до дисбалансів, тобто диспропорції виступають характеристикою як пропорційності, так і її негативних змін. Л. Шинкарук<sup>326</sup> класифікує дисбаланси за такими ознаками:

1) за глибиною: поверхневі (у структурі попиту та у розподілі доходів); глибинні (у моделі економічного зростання та у виробничій структурі);

2) за рівнями економіки розрізняють пропорції / диспропорції: загальноекономічні (характеризують співвідношення окремих сторін, елементів суспільного виробництва); міжгалузеві (відображають співвідношення між галузями або комплексними галузями); внутрішньогалузеві (це співвідношення у межах однієї галузі); територіальні (відображають територіальне розміщення виробничих ресурсів у межах країни, економічне співвідношення економічних районів, регіонів, територіально-виробничих комплексів, а також областей у

<sup>325</sup> Шинкарук Л. В. Структурний і соціальний аспекти оцінки пропорційності та диспропорційності в економіці. *Економічний вісник*. 2014. №4. С.71-78.

<sup>326</sup> Шинкарук Л. В. Структурний і соціальний аспекти оцінки пропорційності та диспропорційності в економіці. *Економічний вісник*. 2014. №4. С.73.

виробництві та розподілі суспільного продукту).

У зарубіжних словниках терміни «пропорції» та «пропорційність» визначаються як частка чогось у цілому, або співвідношення одного явища до іншого, гармонійність між частинами (<sup>327</sup>, <sup>328</sup>), причому не обов'язково у числовому виразі. Слова «диспропорції» й «диспропорційність» характеризують негативні риси та явища і є антонімами слів «пропорції» і «пропорційність», які здебільшого мають позитивне або нейтральне значення. Категорії диспропорції, диспропорційність, незбалансованість визначаються як певне відхилення від пропорцій, пропорційності, збалансованості, як намагання досягти пропорційності, незалежно від того, наскільки ці відхилення малі або значні <sup>329</sup>.

Пропорційність в економіці, за економічним словником (термін «диспропорції» в словнику відсутній), тлумачиться так: «В економіці пропорції (від лат. *proportio* – співрозмірність) можна визначити як існуючі співвідношення між елементами, частинами та підрозділами виробництва, галузями економіки, регіонами країни, країнами, які формуються внаслідок соціально-економічного розвитку суспільства та впливу інших (історичних, природних, політичних, науково-технічних тощо) факторів» <sup>330</sup>. У такому контексті, на відміну від диспропорцій (і диспропорційності), вони відносно нейтральні, тобто пропорційність переважно розглядається як відображення стану соціально-економічних явищ в сучасних умовах або з минулим, чи перспективним станом, тобто у двох різних вимірах – в статичній або в динаміці <sup>331</sup>.

За статичного підходу вони застосовуються майже до всіх економічних і соціальних явищ, а щодо динаміки, то її розподіляють на два вектори – перший, який сприяє подоланню, другий – який збільшує диспропорційність і незбалансованість. Наприклад, якщо темпи зростання ВВП на душу населення в країнах, що розвиваються, вищі за темпи зростання цього показника у розвинених країнах, то можна спостерігати певні тенденції у подоланні диспропорційності. Щодо кількісного статистичного виразу диспропорційності,

<sup>327</sup> The Concise Oxford Dictionary of Current English / Ed. J. B. Sykes. London : The Clarendon press, 1984. 1258 p.

<sup>328</sup> Webster's New World Dictionary of American Language / David B. Guralnik. N.Y. : Simon and Schuster, 1982. 1692 p.

<sup>329</sup> Шинкарук Л. В. Структурний і соціальний аспекти оцінки пропорційності та диспропорційності в економіці. *Економічний вісник*. 2014. №4. С.73-74.

<sup>330</sup> Политическая экономия: Словарь / Сост. Г. В. Донской, Г. И. Либман ; ред. М. И. Волкова. М. : Политиздат, 1983. С.364.

<sup>331</sup> Шинкарук Л. В. Структурний і соціальний аспекти оцінки пропорційності та диспропорційності в економіці. *Економічний вісник*. 2014. №4. С.74.

то одним з найбільш придатних для цього прийомів можна вважати (особливо диспропорційності в статистиці – між країнами, регіонами) співвідношення між максимальними та мінімальними значеннями показників, які порівнюються. Існують принаймні дві принципові статистичні вимоги до аналізу пропорційності, без урахування яких висновки або взагалі неможливі, або вони будуть неточними та помилковими, і в багатьох випадках цих умов не дотримуються. Першою умовою є те, що об'єкти, які порівнюються, мають бути однаковими, а другою вимогою – міжнародні класифікації щодо порівняння структурної диспропорційності мають бути ідентичними<sup>332</sup>.

На думку С. Кузнеця, в економіці є чотири основних види структурних зрушень<sup>333</sup>:

- технологічні, що визначають появу принципово нових класів технічних засобів, які стають основою нового господарського укладу;
- інституційні, об'єктами яких є локальні системи економічних інституцій та інститутів, галузева й адміністративна структури;
- відтворювальні, пов'язані зі зміною пропорцій секторів, сфер і сегментів національної економіки: державного і приватного секторів, сфер промислового й сільськогосподарського виробництва, виробництва та обігу;
- просторові, що детермінують визначення і зміщення кордонів територіально-виробничих комплексів (кластерів), регіонів та економічних зон.

Крім видів, структурні зрушення часто поділяють за різними критеріями на:

- екзогенні й ендегенні (відбуваються, відповідно, під впливом зовнішніх чинників або в межах системи національної економіки);
- еволюційні та революційні (основу складають відповідно повільні перманентні структурні зміни і зміни, пов'язані з розривами та революційною модернізацією);
- вирішувані й невирішувані (антагоністичні) у рамках нинішньої системи економіки;
- макрорівня (національне і світове господарство), мезорівня (рівень галузі й регіонів) і макрорівня (рівень фірм і підприємств);
- прогресивні, традиційні й регресивні (залежно від частки в структурі економічного зростання / спаду секторів суспільного виробництва – доіндустріального, індустріального й постіндустріального; економічне

<sup>332</sup> Шинкарук Л. В. Структурний і соціальний аспекти оцінки пропорційності та диспропорційності в економіці. *Економічний вісник*. 2014. №4. С.75.

<sup>333</sup> Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышления: Нобелевская лекция. *Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России* / под ред. Ю. В. Яковца. СПб. : Гуманистика, 2003. С.104.

зростання завдяки прогресивним структурним зрушенням має, як правило, інтенсивний характер, а завдяки регресивним зрушенням – екстенсивний).

Наслідки структурних зрушень також можна класифікувати <sup>334</sup>:

– за типом змін: прогрес, еволюція, модернізація;

– за параметрами змін: розвиток, зростання, рецесія, стагнація, криза.

**Трансформації.** Поняття «трансформація» (або «структурна трансформація») також не отримало однозначного тлумачення в науковців. У словнику української мови слово «трансформація» визначається як: «зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь» <sup>335</sup>.

Зазвичай дослідники вирізняють дві основні групи концепцій, присвячені вивченню процесів трансформації: 1) теорії, в яких трансформація є предметом окремого дослідження – теорія капіталістичної трансформації, концепція перехідної економіки, теорія економічних трансформацій, концепція патоекономіки, теорія циклів, теорія криз і катастроф; 2) підходи, які розглядають трансформацію як складник процесів глобальної економічної динаміки: еволюційний, інституціональний, діалектико-формаційний, системно-структурний, синергетичний, соціокультурний або цивілізаційний.

Поняття «трансформація» або «структурна трансформація» в економічній науці тлумачиться як: «перетворення структур, форм та способів економічної діяльності, зміна її цільової спрямованості» <sup>336</sup>; «перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою інших» <sup>337</sup>; «зміна структури будь-якого об'єкта в рамках процесу самоорганізації» <sup>338</sup>; «перетворення, які є засобом протидії кризовим ситуаціям» <sup>339</sup>; «процес перетворення та зміни рівня функціонування економічної системи, який супроводжується комплексом структурних зрушень і призводить до перебудови її елементів, вираженої в зміні її кількісних та якісних характеристик» <sup>340</sup>; «у широкому розумінні – загальна форма розвитку економічних систем, пов'язана з еволюційними та

<sup>334</sup> Мельниченко О., Миколюк В. Структурні зрушення в національній економіці як об'єкт та результат державної структурної політики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. №4. С.132.

<sup>335</sup> Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2005. С.1469.

<sup>336</sup> Борисов А. Б. Большой экономический словарь. М.: Книжный мир, 1999. С.767.

<sup>337</sup> Економічна енциклопедія: у 3 т. Т.3. Поручництво – Японський центр продуктивності / ред. Б. Гаврилишин, С. Мочерний. К.: Академія, 2002. С.687.

<sup>338</sup> Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). К.: Світ знань, 2002. С.13.

<sup>339</sup> Невідома М. В. Особливості організаційних трансформацій на підприємствах. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №3(93). С.74.

<sup>340</sup> Романова Т. В. Методологія формування структурної політики економічного розвитку в умовах світових інтеграційних процесів: дис... д.е.н. : 08.00.03. Полтава, 2017. С.187.

революційними змінами, постійними переходами економічних систем зі стійкого в нестійкий стан і навпаки... у вузькому розумінні – внутрішня складова процесу загальної еволюції, пов'язана з порушенням рівноваги та поступовості, невизначеністю, незавершеністю, альтернативністю розвитку, наявністю особливих перехідних форм та специфічних елементів перехідних структур»<sup>341</sup>; «може означати і зміну структури, що супроводжується істотною модифікацією всієї сітки взаємозв'язків її елементів, і зміну функцій із важливою модифікацією в діях системи або поля»<sup>342</sup>; «процес значних змін в економіці країни, який означає масштабне переведення ресурсів із первинного в обробний сектор економіки, як це відбувалося в багатьох нових індустріальних країнах. Він може включати зрушення в методах економічної організації – від планової до переважно ринкової економіки, як це було в багатьох країнах колишнього СРСР, Центральної та Східної Європи»<sup>343</sup>; «структурній трансформації як якісному стрибку передують поступові кількісні нагромадження структурних змін, що переходять у структурні зрушення»<sup>344</sup>.

Сказане дозволило нам запропонувати власне визначення: *структурна трансформація представляє собою істотні зміни структури економічної системи, які є наслідком нагромадження структурних змін / зрушень, що за час здійснення трансформації приводять до значних якісних модифікацій наявних і появи нових інтегральних властивостей, рис, характеристик економічної системи.*

Для трансформації характерними є такі особливості:

– головним у будь-якій трансформації є набуття системою якісно нових властивостей, рис, характеристик або шляхом модифікації того, що система мала до початку трансформації, або через формування принципово нових властивостей за час трансформації;

– трансформація поєднує два способи здійснення змін – еволюційний підхід із революційним, однак перший є переважаючим; оскільки еволюційні трансформаційні перетворення є кумулятивними «зусиллями» (нагромадженням) численних структурних змін і зрушень, які створюють

<sup>341</sup> Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем / КНУ ім. Т. Шевченка. К.: Знання, 2011. С.23.

<sup>342</sup> Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; пер. с англ. М.: Аспект пресс, 2006. С.40.

<sup>343</sup> Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь / общ.ред. И. М. Осадчей. М.: ИНФРА-М, 2000. 832 с.

<sup>344</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2015. С.13.

«спільний кумулятивний час практичних дій, що є основою для досягнення запланованої цілі»<sup>345</sup>;

– оскільки трансформація представляє собою систему якісних (істотних) змін властивостей економічної системи, то здійснення її охоплює широкий спектр дій (змін), які a posteriori будуть мати комплексний характер: навіть якщо все відбувається стихійно, то одні зміни однаково тягнуть за собою низку інших змін, тобто навіть можна говорити про якусь «стихійну комплексність»;

– логіка трансформаційних перетворень вкладається в чотири різних парадигми змін<sup>346</sup>: а) заміщення (трансформація зводиться до заміни старих елементів системи, які були до модернізації, на нові); б) трансплантація (у процесі трансформації деякі елементи старої системи «пересаджують» у нову систему без змін або з адаптацією); в) рекомбінація (побудова нової системи відбувається винятково через перерозподіл або розміщення в новому порядку складових частин старої системи); г) ретрогресія (за своєю суттю здійснювані зміни є поверненням до стану, який мав місце до моменту, що передував трансформації);

– трансформація представляє собою поєднання чинників спонтанних, креативних, раціональних і запланованих; структурні зміни можуть керуватися з деякого центру прийняття рішень, який визначає напрями і зміст трансформації, відповідає за її наслідки; водночас трансформація може відбуватися під впливом різноманітних об'єктивних зовнішніх і внутрішніх економічних, політичних та інших чинників, на які жодний центр прийняття рішень впливати не може;

– трансформація потребує певного часу для реалізації відповідних змін і перетворень, що припускає наявність властивої для неї хронологічної або темпоральної системи. Як говориться в<sup>347</sup>, мова йде про такі темпоральні елементи, як «початок», «тривалість», «точка прориву або критична точка», «завершення». Загалом, «початок» і «завершення» є поняттями символічними, і їх найчастіше пов'язують із деякими політичними подіями, які вплетені в контекст трансформації, або певними спробами реформування з боку уряду, чи політичних сил. До того ж, як правило, важливим є не стільки сам початок, скільки пов'язані з ним початкові умови, оскільки саме вони «мали вплив на процес трансформації». Щодо «тривалості» й «завершення», то до них

<sup>345</sup> Borowiec P. Temporalność metafor politycznych wykorzystywanych w dyskursie politycznym po 1989 roku w Polsce. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. No 3. S.353.

<sup>346</sup> Mach B.W. Transformacja ustrojowa a mentalne dziedzictwo socjalizmu. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1998. S.18-30.

<sup>347</sup> Borowiec P. Temporalność metafor politycznych wykorzystywanych w dyskursie politycznym po 1989 roku w Polsce. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. No 3. S.355-357.

приєднується ще один аспект: чи зміни справді завершені? чи досягнуто цілей трансформації? На практиці трансформація – процес довготривалий і, часто, ще не завершений. З усіма вказаними параметрами тісно пов'язаний ще один темпоральний параметр – «темп» або «ритм» трансформації. Він свідчить, чи була вона достатньо динамічною й наскільки швидко відбуваються зміни;

– у процесі трансформації помітним є певний напрям перебігу процесів змін. Хоча з очевидних причин ця метафора не передбачала ні кінцевої мети, ні способу її досягнення, не визначала вона і «шляху руху». Якщо зміни є тривалі та розтягнуті в часі, то їх здійснювати легше: бо тоді з'являється можливість модифікації чи верифікації конкретної стратегії «руху»<sup>348</sup>.

Для глибшого розуміння сутності поняття «структурна трансформація» доречною є її класифікація за різними критеріями: глибиною змін (зміни кількісних параметрів системи в межах незмінної якості чи перехід до нової якості); інтенсивністю (швидкі, здебільшого якісні, або повільні, здебільшого кількісні, зміни); характером (еволюційні або революційні); спрямуванням (прогресивні, регресивні, циклічні, інверсійні); охопленням елементів системи (загальні або часткові); характером періодичності (періодичні, циклічні, системні, безперервні).

В. Кушлін<sup>349</sup> основні причини, що викликають економічні трансформації, поділяє на внутрішні й зовнішні. До перших він відносить умови і протиріччя в межах країни. Зовнішні причини також поділяються на дві підгрупи. До першої належить зіставлення тенденцій у світі, які є успішними, із застійними тенденціями всередині країни, що важливо для зміни економічної системи. До другої підгрупи відносять економічні й політичні інтереси інших країн. На процес трансформації національної економічної системи також впливають відносини з міжнародними організаціями та іншими країнами, з якими ведеться зовнішньоекономічна діяльність.

Водночас О. Сухарев вважає, що «в основі структурних трансформацій економіки лежить інноваційна причинність. Водночас глибина та ефективність трансформацій в економіці визначаються зрушеннями в її структурі, змінами в пропорціях поділу праці, інвестицій, валового випуску і ВВП, експорту та імпорту між різними галузями, відтворювальними секторами та регіонами.

<sup>348</sup> Borowiec P. Temporalność metafor politycznych wykorzystywanych w dyskursie politycznym po 1989 roku w Polsce. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. No 3. S.357.

<sup>349</sup> Кушлин В. И. Траектории экономических трансформаций. М.: Экономика, 2004. С.32.

Характер і зрушення в структурі економіки визначають «врешті-решт її цілеспрямованість, рівень конкурентоспроможності та ефективності»<sup>350</sup>.

**Чинники структурних змін і зрушень.** У цьому пункті ми поставили за мету виявити чинники, що викликають структурні зміни в економіці, та дослідити механізм їхнього впливу на процес здійснення змін.

По-різному визначають чинники структурних змін прихильники різних теорій. Так, прихильники інституційної теорії вважають, що структурні зміни в економіці мають генетичне походження, закладене в минулому економічній системі, і зумовлені вони дією механізмів селекції й спонтанною самоорганізацією економічної системи завдяки появі неформальних інституцій. З позиції синергетичного підходу<sup>351</sup>, структурні зміни в економіці пояснюються не тільки закономірностями еволюційного розвитку структури економіки, але й впливом низки чинників, які мають випадковий характер (стадіальні та циклічні флуктуації). Економічні системи, як і політичні, «мають високий організаційний потенціал завдяки тому, що саме в політиці (і в економіці) якнайповніше реалізується функція досягнення цілей, зокрема, за рахунок її субстанційної основи – влади. Що стосується самоорганізаційного начала, то тут маємо іншу основу – значне число різноманітних політичних акторів, які задля досягнення своїх цілей часто можуть діяти ситуативно та непередбачувано»<sup>352</sup>.

Загалом, у рамках конкретної системи, зокрема економічної, структурні зміни означають зміни причинно-наслідкових зв'язків між елементами системи. Структурні зміни пов'язані з неоднаковими темпами змін окремих елементів і змін взаємозв'язків між ними, що в підсумку спричиняє перетворення структури системи загалом. Ці перетворення можуть бути кількісними та якісними<sup>353</sup>: кількісні зміни є вимірними і стосуються, наприклад, змін у галузевій структурі, структурі зайнятості тощо; якісні зміни є невимірними, наприклад, зміни структури організації економіки. Кількісні зміни тісно пов'язані з якісними, і їхнє накопичення спричиняє якісні зміни. Так, розвиток

<sup>350</sup> Сухарев О. С. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике. *Кн. II: Экономическая политика. Проблемы теоретического описания и практической реализации*. М.: Экономика, 2007. С.381.

<sup>351</sup> Цивилизационная структура современного мира: В 3-х т. Т. 1: Глобальные трансформации современности / под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. К. : Наукова думка, 2006. 536 с.

<sup>352</sup> Юськів Б. М. Синергетична парадигма як методологічний підхід сучасної політичної науки. *Історія політичної думки: підручник* у 2-х т. / Заг. ред. Н. М. Хоми; 2 вид., переробл. і доп. Львів: «Новий світ – 2000», 2017. Т.2 : XX – початок XXI ст. С.223.

<sup>353</sup> Szukalski S. Czynniki wywołujące zmiany w strukturze gospodarki. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica*. 1982. Nr 19. S.37.



економіки, збільшуючи масу благ і розширюючи асортимент, сприяє появі нових потреб, зумовлених новими благами, які продукує виробництво.

Такої ж думки дотримуються й сучасні дослідники: «структурні зрушення в економіці є якісними змінами взаємозв'язків між зіставними елементами макроекономічної системи, зумовлені нерівномірною динамікою співвідношення їхніх кількісних характеристик»<sup>354</sup>.

Множина чинників впливу на структурні зміни в економіці є численною, і науковці пропонують різні класифікації цих чинників. Щораз більше дослідників схиляються до думки, що причиною зрушень в економіці є «не тільки матеріальні, але й нематеріальні чинники (духовні й соціальні потреби), інтегровані в соціальних структурах і в масову свідомість суспільства»<sup>355</sup>. «Зміст трансформації економічних систем був би неповним, однобічним, якби вона обмежувалася змінами, зумовленими винятково економічними чинниками. На здійснення трансформаційних процесів певний вплив має чимало неекономічних чинників, включно з морально-етичними та іншими»<sup>356</sup>. Аналіз свідчить, що ключовими чинниками розвитку є технології, власність, політика й культура, які мають самостійне значення як детермінуючі чинники.

Далі йдеться про комплекс чинників, які діють спільно: «зрушення в структурі економіки є складною системою зміни взаємопов'язаних пропорцій, які відбуваються під впливом наявного технічного базису, соціальних механізмів виробництва, розподілу й обміну відповідно до суспільних потреб, наявних ресурсів і досягнутого рівня продуктивності праці. Природа структурних зрушень пов'язана з об'єктивною взаємозалежністю, збалансованістю та пропорційністю всіх чинників відтворення для забезпечення розширеного й інтенсивного характеру цього процесу»<sup>357</sup>.

Водночас часто приділяють особливу увагу окремим чинникам. Наприклад, О. Сухарев говорить про взаємозв'язок чинників, однак акцентує на первинності чинника інноваційного: «В основі структурних трансформацій економіки лежить інноваційна причинність. За такої умови глибина та ефективність трансформацій в економіці визначаються зрушеннями в її

<sup>354</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. С.23.

<sup>355</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. С.23.

<sup>356</sup> Стеблякова Л. П. Трансформация экономических систем: теория и практика: автореф. дисс. на соиск. ученой степени докт. экон. наук: спец. 08.00.01. Москва, 2007. С.28.

<sup>357</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. С.21.

структурі, змінами в пропорціях поділу праці, інвестицій, валового виробництва і ВВП, експорту та імпорту між різними галузями, відтворювальними секторами та регіонами. Характер і зрушення в структурі економіки визначають «врешті-решт її цілеспрямованість, рівень конкурентоспроможності та ефективності»<sup>358</sup>.

Д. Гурський розглядає причини структурних змін як закономірності розвитку продуктивних сил. Тому є дві групи причин, які викликають ці зміни: перша – це так звані «закони виробництва», характерні для окремих галузей економіки, друга – закономірності формування суспільного попиту<sup>359</sup>. У продовження цього С. Марціняк (S. Marciniak) чинники структурних змін поділяє на дві групи<sup>360</sup>:

– пов'язані з рівнем і структурою продуктивних сил і загальними особливостями матеріального виробництва (розвиток науки й технічний прогрес, збільшення реальних доходів, підвищення рівня кваліфікації, розвиток співпраці із зарубіжними країнами, розширення комунікацій);

– пов'язані із суспільними відносинами (планування, управління, впроваджені моделі індустріалізації, економічної інтеграції та споживання).

Перелічені чинники часто доповнюють такими чинниками, як: природні ресурси, військові витрати, вплив історичних традицій, інституційні чинники, міжнародна інтеграція, зміна сировинної бази.

Підхід, який здебільшого присутній у дослідженнях російських науковців, передбачає поділ чинників на дві групи: екзогенні, які визначають глобальні тенденції розвитку, й ендегенні, які відображають національні особливості тієї чи іншої економічної системи. За такого підходу, наприклад, Т. Дюльманова<sup>361</sup> до першої групи відносить розвиток наукоємної економіки, переважання корпоративної форми власності, формування державно-корпоративного укладу, розвиток інформатизації економіки, розвиток процесів глобалізації, тоді як до другої – техніко-технологічні, функціональні, структурні й інституційні особливості країни.

З погляду динаміки впливу структурних чинників на економіку використовують два підходи: статичний і динамічний підхід. Перший аналізує складники, що формують економічну структуру в конкретний момент часу,

<sup>358</sup> Сухарев О. С. Институциональная теория и экономическая политика: к новой теории передаточного механизма в макроэкономике. *Кн. II: Экономическая политика. Проблемы теоретического описания и практической реализации*. М.: Экономика, 2007. С.381.

<sup>359</sup> Postępowanie techniczne w procesie reprodukcji / Red. nauk. C. Józefiaka i J. Mujzela. Warszawa: PWE, 1976. S.203.

<sup>360</sup> Marciniak S. Proporcje i struktura gospodarki socjalistycznej. Warszawa: PWE, 1976. S.127.

<sup>361</sup> Дюльманова Т. М. Содержание и факторы трансформации экономических систем. *Вестник Оренбургского гос. университета*. 2006. №8. С.17-19.

другий підхід розглядає причини, що викликають структурні зміни в економіці з часом.

Узагальнено С. Шукальський<sup>362</sup> до найважливіших чинників, які повинні аналізуватися у випадку статичного підходу, відносить:

1) соціально-економічні чинники: наявний творчий потенціал разом із набором технічних засобів і творчих методів; структура соціального попиту; наявна паливно-сировинна база; структура та рівень зайнятості; якість робочої сили – рівень і структура кваліфікації; рівень розвитку науки і впровадження її досягнень, доступність знань і доступ до освіти; наявні зовнішні зв'язки, тобто розмір і структура експорту / імпорту;

2) інституційні чинники – це соціально-економічна політика, яка визначається власністю на засоби виробництва, рівнем соціально-економічного розвитку, системою зовнішніх зв'язків, що здійснюється через систему управління та планування, розвитком науки і т.п.

На нашу думку, в умовах сучасної економіки і виробництва чинники, які стосуються розвитку науки й технологій, і все, що пов'язане з ними, необхідно розглядати окремою групою. Отже, можна виділити три групи чинників: соціально-економічні, науково-технологічні та інституційні.

Говорячи про динаміку впливу чинників, слід мати на увазі наступне. Структура економіки в будь-який момент часу є наслідком дій і рішень, прийнятих у минулому, тобто економічна структура є сформована історично, насамперед політикою держави. Для формування майбутньої структури економіки вирішальне значення має нинішня політика, яка визначає шляхи та напрями перетворень. Джерелами динаміки змін структури економіки є перелічені за статичного підходу групи чинників, розглянуті в динаміці. Тобто в цьому випадку, наприклад, треба говорити не про структуру соціального попиту, а про зміни в структурі попиту, не про співпрацю із зарубіжними країнами, а про зміни в співпраці тощо.

Перелік найважливіших чинників, які впливають на зміни структури економіки, а також взаємозв'язки між ними подано на рис. 1.2. Враховуючи тлумачення С. Шукальського<sup>363</sup>, на завершення проаналізуємо особливості цього впливу.

<sup>362</sup> Szukalski S. Czynniki wywołujące zmiany w strukturze gospodarki. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Oeconomica*. 1982. Nr 19. S.40.

<sup>363</sup> Szukalski S. Czynniki wywołujące zmiany w strukturze gospodarki. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Oeconomica*. 1982. Nr 19. S.41-46.

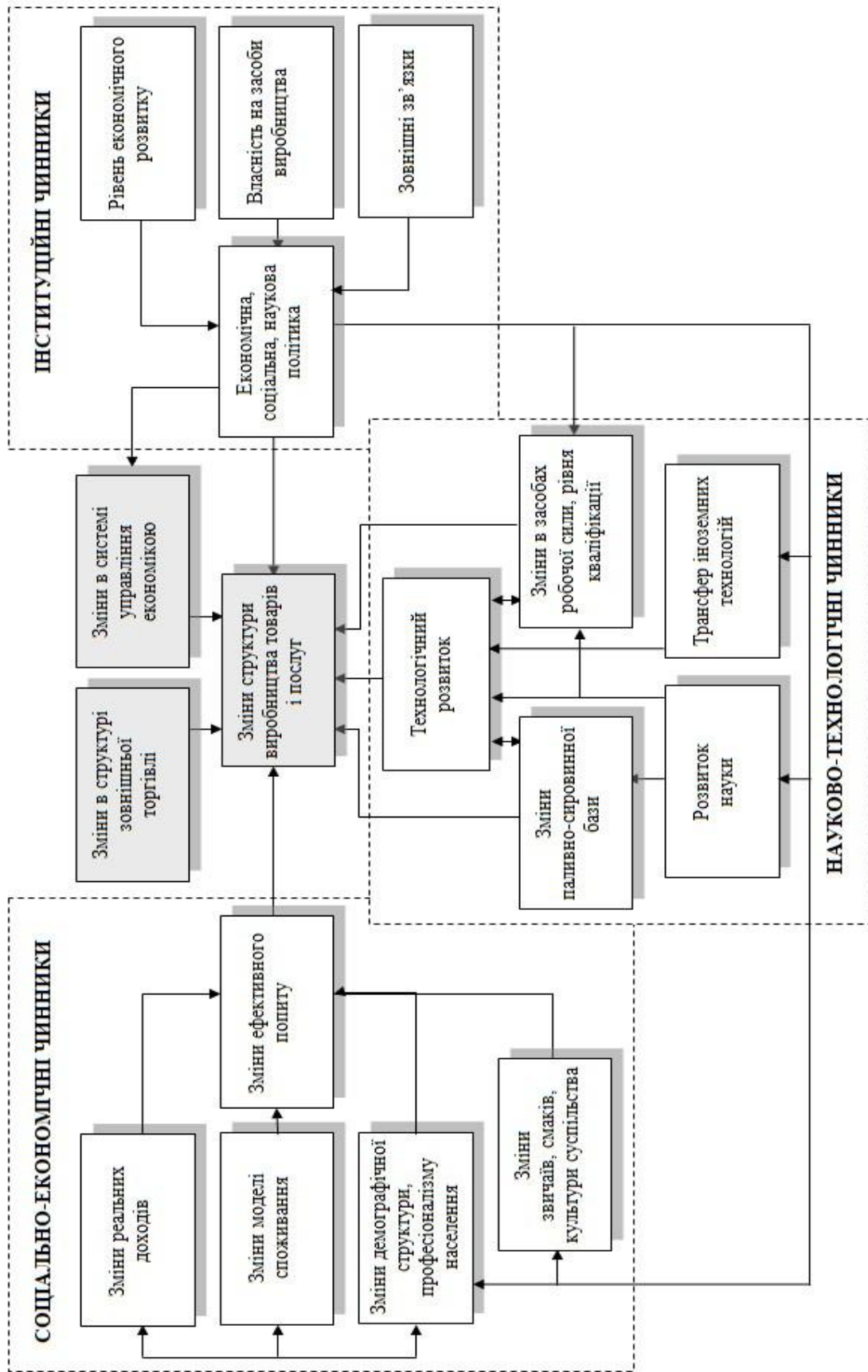


Рис. 1.2. Система найважливіших чинників, які впливають на зміни структури економіки.

Джерело: складено автором на підставі<sup>364</sup>.

<sup>364</sup> Szukalski S. Czynniki wywołujące zmiany w strukturze gospodarki. *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Oeconomica*. 1982. Nr 19. S.29-46.

Як бачимо, соціально-економічні чинники в кінцевому підсумку спричиняють зміни у структурі соціального попиту на продукцію. Це насамперед визначається двома основними чинниками: рівнем реальних доходів населення й моделлю споживання. Збільшення рівня реальних доходів змінює структуру витрат. Це підтверджує закон Енгеля: зі збільшенням реальних доходів зростають витрати на товари й послуги, які відповідають потребам вищого рівня, насамперед це стосується підвищеного попиту на товари тривалого користування й послуги. Тим самим рівень реальних доходів населення фактично визначає реалізацію конкретної моделі споживання. Модель споживання також формується на основі автономних потреб суспільства (зокрема, національних традицій) і внаслідок наслідування моделей споживання інших країн. На зміну моделі споживання впливає державна політика щодо реальних доходів населення, цінова політика і пропагандистська діяльність, а також демографічна структура населення.

Соціальна трансформація попиту на готову продукцію внаслідок науково-технологічних чинників спричиняє зростання попиту на нові якісні багатофункціональні товари. Завдяки розвитку науки, впровадженню сучасної технічної думки, купівлі ліцензій на винаходи в економіці з'являються нові можливості, зокрема у виробництві. Виникає потреба використання більш ефективних і економічно вигідних технологій, які спричиняють зменшення витрат праці на виробництво продукції. Наукові досягнення (нові технічні ідеї) після використання в процесі виробництва також змінюють структуру економіки. З появою нових видів продукції технологічний прогрес змушує модернізувати продукцію, яка виробляється віддавна. Крім безпосереднього впливу, має місце й опосередкований вплив науково-технологічних чинників, наприклад, шляхом створення можливостей ефективного використання нових матеріалів (сировини), зміни структури основних засобів і системи управління виробництвом та ін.

Проте маємо і обернену залежність. Не лише технічний прогрес формує структурні зміни в економіці, але і структура економіки створює стимули для його прискорення. Особливо це стосується галузей, які є носіями технічного прогресу. Крім цього, сукупність виробничих методів, які використовуються або можуть використовуватися в економіці, є результатом наявних знань і технологій, застосовуваних в економіці, а також технічних ідей, що походять з інших країн.

Важливу роль у структурних змінах відіграє людський чинник. Наявні засоби, необхідні для забезпечення робочої сили, якість і професійна структура робочої сили впливають на вибір методів виробництва, а відтак –

на структуру продукції. Якщо розглядати цю проблему з погляду динаміки, то її слід аналізувати в тісному зв'язку з технічним розвитком: зростання рівня кваліфікації є наслідком розвитку і водночас необхідною умовою його впровадження. Звідси зміни в структурі і якості робочої сили є не лише наслідком відповідних структурних змін в економіці, але й однією з їхніх причин.

Ще одним важливим чинником є зовнішні відносини, які визначають розмір і структуру експорту / імпорту товарів і послуг. Вони також впливають на структуру виробництва. Цей чинник може бути позитивним за умови, коли експортно-імпортні відносини країни з іншими країнами є вигідними з погляду економічно життєздатної спеціалізації виробництва.

Аналізуючи інституційні чинники, необхідно підкреслити важливість соціальної власності на засоби виробництва. Вона створює можливості для розвитку економіки, задоволення потреб суспільства через відповідно сформовану організацію економіки, ефективну систему управління, які є засобами реалізації соціально-економічної політики. Ця політика може безпосередньо впливати на структуру виробництва. Разом з іншими чинниками вона визначає напрями розвитку економіки, створює відповідні механізми та інструменти, детермінує конкретні пріоритети розвитку, що в сукупності змінює структуру економіки. Наприклад: наукова політика дозволяє цілеспрямовано розвивати науку і проводити дослідження; ліцензійна політика опосередковано впливає на структуру виробництва шляхом формування розміру та структури закупівлі технологій за кордоном; соціальна політика прискорює попит на обладнання, пов'язане з охороною здоров'я, спортом, розвагами тощо.

## **Висновки**

1. Залучені до дослідження джерела сформували цілком достатню теоретичну та емпіричну основу для досягнення його мети. Використані матеріали мають різноплановий характер і різний ступінь інформативності та достовірності, а комплексний підхід і критичний аналіз джерельної бази є достатньою основою для вирішення поставлених у дослідженні завдань.

2. Тільки різносторонній теоретичний підхід може стати належною основою для вивчення економічного розвитку країни / регіону та чинників, що стимулюють його. Кожна теорія розвитку представляє деяку модель уявлень про розвиток, яка відповідає особливостям і структурі економіки, що склалася на момент створення моделі. Адекватне пояснення проблем і перспектив розвитку вимагає розглядати теорії в сукупності.

Залежно від трактування основних чинників і механізмів розвитку, виділяються три групи теорій: розвитку «згори», розвитку «знизу», нові теоретичні підходи. Теорії розвитку «згори» припускають, що розвиток ініціюється з-за меж країни / регіону, а відтак поширюється на весь простір. Вони концентруються на виробничих процесах і економічних суб'єктах, дають пояснення розвитку у формі універсальних соціально-економічних механізмів, тлумачать його як нелінійний фазовий процес, описують тенденції диференціації й поляризації в економічному просторі. Концепції розвитку «знизу» зосереджуються на ендогенних чинниках, у тому числі нематеріальних, які мають у своєму розпорядженні національні / регіональні спільноти. Підгрупа «м'яких» теорій бачить розвиток в залежності від близького й дальнього оточення; підгрупа інституційних теорій основними чинниками зростання вважає соціальні та культурні явища, які доповнює «саморозвиток» (інноваційність) регіону; третя підгрупа за початок розвитку визнає саморозвиток регіону / локальних одиниць. «Нові теоретичні підходи» включають теорії, які створені в результаті пошуку причин диференціації темпів розвитку і які визнають, що найважливішим чинником є мобілізація внутрішніх потенціалів конкретного регіону. До них належать концепції: «нова економічна географія» (основний чинник – просторовий), «еволюційна економіка» (аналогією з еволюційними процесами в природі), «сталий розвиток» (увага до соціальних і екологічних чинників), «інтелектуальна спеціалізація» (у пріоритеті «розумне зростання», сталий розвиток та інклюзивне включення).

3. Проведено концептуалізацію базових понять, що є необхідним для вироблення власного підходу до проблеми дослідження.

Економічна система розглядається як цілісна сукупність галузей, відомств, виробництв, підприємств та інших економічних об'єктів, яка має певну структуру виробничих ресурсів і зовнішньої торгівлі, просторове розміщення та регулюється економічними правилами й нормами. Під економічною структурою розуміється розміщення основних елементів економіки і пропорції, які склалися між ними.

У результаті узагальнення наукових концепцій економічного розвитку структурна динаміка тлумачиться як взаємозв'язок структурних змін, структурних зрушень і структурних трансформацій. Авторські означення цих понять побудовані на підставі аналізу їх сучасними дослідниками: структурні зміни розглядаються як складна система кардинальних змін внутрішніх взаємозв'язків елементів економічної системи, їхніх закономірностей розвитку, пропорцій між ними, що відбуваються під впливом наявного технічного базису, соціальних механізмів виробництва, розподілу та обміну

відповідно до суспільних потреб, наявних ресурсів і досягнутого рівня продуктивності праці; під структурними зрушеннями розуміються істотні кількісні та якісні зміни взаємозв'язків між елементами економічної системи, які є наслідком сукупності попередніх незворотних структурних змін, що відбувалися протягом певного часу під впливом різних економічних і неекономічних чинників; структурна трансформація представляє собою істотні зміни структури економічної системи, які є наслідком нагромадження структурних змін / зрушень, що за час здійснення трансформації приводять до значних якісних модифікацій наявних і появи нових інтегральних властивостей, рис, характеристик економічної системи.

До чинників, які формують економічну структуру в конкретний момент часу, належать три групи чинників: соціально-економічні, науково-технологічні та інституційні. Джерелами динаміки змін структури економіки є перелічені групи чинників, взяті в динаміці.



## **Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН І ЗРУШЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Для управління економічним розвитком, або принаймні цілеспрямованого й ефективного втручання в його перебіг, важливим є аналіз змін і зрушень, які мали місце раніше, спостерігаються в поточний момент і передбачаються в майбутньому.

Розробка адекватного і ефективного методологічного інструментарію такого аналізу вимагає виконання двох завдань. У загальному формулюванні, перше завдання зводиться до виявлення закономірностей досліджуваних процесів. У нашому випадку йдеться про сутність та особливості сучасного економічного розвитку та його взаємозв'язок зі структурними змінами та зрушеннями, а також теоретичне обґрунтування необхідних змін. Другий момент полягає у доборі системи показників (індикаторів), які б дозволяли виконати кількісний аналіз структурних змін і зрушень та дати оцінку значущості структурних змін і відмінностей. «Для того щоб їхнє використання було обґрунтованим і дозволяло вирішувати відповідні завдання аналізу структури соціально-економічної системи, необхідно знати, якими кількісними величинами характеризується вона загалом, і її складники зокрема, якими є особливості внутрішньої будови системи, і те, наскільки значущими є зміни в структурі для того щоб змінити кількісні та якісні характеристик системи загалом»<sup>365</sup>.

Виконання вказаних завдань стало предметом дослідження цього розділу.

### **2.1. Економічний розвиток та структурні зміни і зрушення**

**Взаємозв'язок економічного розвитку і структурних змін.** Є чимало трактувань поняття «розвиток». У тлумачному словнику він визначається як «процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого»<sup>366</sup>.

Уперше про економічний розвиток заговорили меркантилісти і фізіократ Ф. Кене (F. Quesnay). Д. Рікардо розробив теорію економічного

<sup>365</sup> Ковалева Т. Ю. Статистические показатели в анализе структуры социально-экономической системы. *Инновационная наука*. 2015. № 4. С.70.

<sup>366</sup> Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2005. С.1235.

розвитку, а К. Маркс (K. Marx) у своєму «Капіталі» намагався дослідити сутність економічного розвитку, запропонувавши економічний закон руху суспільства.

Вагомий внесок у становлення теорії економічного розвитку зробив Й. Шумпетер<sup>367</sup>. Його концепція включає п'ять підходів до розуміння цього поняття: 1) створення нового товару, з яким споживачі ще не знайомі, або надання нової якісної характеристики наявного товару; 2) створення нового методу виробництва, який ще не випробовувався в даній сфері виробництва і який не обов'язково ґрунтується на новому науковому відкритті, а може бути представлений лише новою формою товару; 3) відкриття нового ринку, на якому досліджується промисловість ще не функціонувала; 4) знаходження нового джерела чинників виробництва, незалежно від того, чи воно було раніше, чи є новоствореним; 5) створення нової організації галузі, наприклад, досягнення монополії або ліквідація монопольної позиції.

Американський економіст М. Шніцер акцентує на тому, що «економічний розвиток – це не тільки збільшення реального обсягу виробництва, а й урізноманітнення різновидів продукції, якщо порівняти з тими, які випускалися раніше»<sup>368</sup>. С. Мочерний із позиції політекономії визначає економічний розвиток як незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва (спосіб виробництва, що базується на техніко-економічному поєднанні речових і особистісних чинників виробництва, комплексі техніко-технологічних відносин між речовими елементами продуктивних сил у системі техніко-економічних відносин)<sup>369</sup>.

Загалом, сучасна наука трактує економічний розвиток як процес переходу від одного етапу до іншого, коли на новому етапі виробляються, окрім старих груп товарів і послуг, ще й абсолютно нові, використовуються більш нові технології або способи організації виробництва.

На думку науковців, неможливо всебічно проаналізувати економічний розвиток, не беручи до уваги структурні чинники. Власне, навіть його енциклопедичне визначення чітко підкреслює важливість структурних змін у цьому процесі: «економічний розвиток – це незворотні, скеровані та закономірні зміни економічної системи суспільства. Унаслідок економічного розвитку зростає диференціація складу елементів, що утворюють економічну систему, ускладнюється структура та підвищується рівень самоорганізації,

<sup>367</sup> Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. 401 с.

<sup>368</sup> Шніцер М. Порівняння економічних систем. К.: Основи, 1997. С.322.

<sup>369</sup> Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2002. С.623.

з'являються нові види економічної діяльності, зростає її продуктивність, рівень доходів і задоволення суспільних потреб у матеріальних і нематеріальних благах і загалом якість життя та рівень розвитку людей. Економічний розвиток пов'язаний з істотними змінами в структурі виробничих сил, технологічному базисі суспільства, суспільно-економічних відносин, інститутів»<sup>370</sup>. Вказане визначення розкриває роль якісних структурних перетворень у процесі розвитку. Тобто не лише кількісні зміни структури споживання і виробництва є елементами, які визначають сутність економічного зростання та процес економічного розвитку. Якісні зміни в соціально-економічних відносинах (розширення співпраці, поглиблення спеціалізації, зміни в соціальній і професійній структурі зайнятості та ін.) задіяні в цьому процесі.

Разом із такими чинниками, як організаційні зміни, прогрес у науці й технологіях, міжнародний розподіл праці, зміни в соціально-економічній структурі розглядають як один з економічних чинників сучасності<sup>371</sup>. Останні включають як традиційні економічні чинники (трудові та природні ресурси, основні фонди), так і чинники особливі (пропорційна структура й гармонійне розширення національної економіки) і соціальні (зв'язок між економічною й соціальною інфраструктурою, ринковими чинниками).

Яким би гармонійним не видавався економічний розвиток, він завжди пов'язаний із зростанням одних галузей / сфер діяльності / виробництв, що обов'язково супроводжується сповільненням розвитку або навіть стагнацією інших. Окрім того, структурні зміни лише тоді можуть стати джерелом економічного зростання, коли виробничі фактори переміщуються від галузей низькопродуктивних до високопродуктивних<sup>372</sup>. Це властиво не лише розвиненим країнам. Оскільки для країн, що розвиваються, характерною є велика різниця в продуктивності різних галузей економіки, то структурні зміни тут можуть давати більшу вигоду, оскільки вони приводять до значно кращого використання ресурсів<sup>373</sup>.

<sup>370</sup> Енциклопедія сучасної України. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: [http://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=18796](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18796)

<sup>371</sup> Фомина А. В. Циклы Кондратьева в экономике России. М.: Международный фонд Н.Д.Кондратьева, 2005. С.24.

<sup>372</sup> Chenery H. B. Patterns of Industrial Growth. *The American Economic Review*. 1960. No 50(4). P.624-654.

<sup>373</sup> McMillan M. S., Rodrik D. Globalization, Structural Change And Productivity Growth. *World Development*. 2014. Vol. 63. P.11.

Як зауважує К. Мацуяма (K. Matsuyama)<sup>374</sup>, структурні економічні зміни тягнуть за собою і додаткові організаційні зміни, зміни зайнятості, розподілу доходів і майна, зміни у фінансовій системі, демографічні зміни і навіть зміни цінностей. Щодо цього С. Кузнець<sup>375</sup> ще більше акцентує: потрібні не тільки економічні зміни, але й зміни соціальних інститутів і переконань; без них сучасне економічне зростання є неможливим.

Структурні зміни визнаються економічною теорією двоюко: як поштовх / стимул економічного розвитку і прискорення розвитку, з одного боку, і як наслідок розвитку і зростання, з іншого. Структурні зміни як наслідок розвитку виражаються через піднесення сучасних галузей економіки. Їхня висока продуктивність спричиняє зростання загального рівня продуктивності суспільства. Галузі, які є носіями технічного прогресу та основою майбутніх трансформацій, стають елементами, що роблять можливим задоволення потреб і прагнень суспільства до підвищення рівня стандартів споживання та здійснення соціальних змін. Тому стратегію структурних змін слід розглядати як важливу компоненту загальної стратегії соціально-економічного розвитку, а структурну політику як складник економічної політики, спрямований на формування ефективного розвитку бізнесу<sup>376</sup>.

Вплив структурних змін в економіці на динаміку макроекономічних показників називається *структурним ефектом*.

**Циклічність економічного розвитку і структурні зміни.** Поданий нами опис сутності економічного розвитку виражає думки представників так званого «процесного» підходу. Основний висновок, зроблений нами, полягав у тому, що економічний розвиток тісно пов'язаний із соціально-економічними змінами, зокрема структурними.

На іншому полюсі наукової думки маємо ідеї про циклічність розвитку загалом і економічного розвитку в умовах ринкової економіки зокрема. Основне твердження прихильників «циклічності»: розвиток економіки представляє собою процес, який розгортається в часі, а основні тенденції розвитку формуються під впливом циклічності.

Так, згідно з теорією самоорганізації, розвиток системи розуміється як послідовність тривалих періодів, які відповідають її стабільному стану та

<sup>374</sup> Matsuyama K. The shift to services employment: A review of the literature. *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Volume 7 : Real balances – stochastic volatility models / S. N. Durlauf, L. E. Blume (eds.). London: Macmillan, 2008. P.1

<sup>375</sup> Kuznets S. *Economic growth of nations: total output and production structure*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971. P.348.

<sup>376</sup> Szukalski S. Czynniki wywołujące zmiany w strukturze gospodarki. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica*. 1982. Nr 19. S.33.

перериваються короткими періодами хаотичної поведінки («біфуркаціями»), після чого відбувається перехід до наступного стійкого стану<sup>377</sup>. Тобто в економічній системі поєднуються два протилежних процеси<sup>378</sup>: з одного боку – упорядкування, яке виникає, наприклад, завдяки організації господарських процесів, з іншого боку – зростання ентропії. «Генерування енергії економічного руху залежить від вибору часових структур організацій господарського життя людей, від своєчасності й комплексності розробки й реалізації програм інституційно-технологічних змін»<sup>379</sup>.

Циклічність виражається в регулярному повторенні коливань ділової активності, коли зростання виробництва змінюється падінням, а підвищення ділової активності – зниженням. Циклічність також характеризується періодичним зростанням і спадом ринкової кон'юнктури. Переважно періоди підвищення економічної активності характеризуються екстенсивним розвитком, а періоди зниження активності – інтенсивним<sup>380</sup>.

Складовою частиною поняття «циклічність» є цикл. У тлумачному словнику «цикл» подається як сукупність взаємопов'язаних явищ, процесів, робіт, яка утворює закінчене коло дій протягом певного проміжку часу<sup>381</sup>. Використовуючи це поняття, можна говорити про те, що процес соціального й економічного розвитку здійснюється у визначеному ритмі, що періодично повторюється, з циклічними перетвореннями на якісно новому рівні. «Сутність економічного розвитку полягає саме в стрибкоподібних переходах від одного стаціонарного стану до іншого на якісно іншому рівні. Кожен цикл має загальні риси та параметри, але водночас він неповторюваний, своєрідний, у нім закладений попередній досвід»<sup>382</sup>.

Поєднуючи ідеї прихильників «процесного підходу» і «циклічності розвитку», чимало дослідників вбачають тісну взаємозалежність між циклічністю і структурними змінами. Зокрема, часто структурні зміни

<sup>377</sup> Шкодін І. В. Сучасні тенденції самоорганізації світової економічної системи. *Економіка України*. 2012. № 9. С.71.

<sup>378</sup> Ягельська К. Ю. Управління часом та економічними циклами в складі моделі випереджаючого національного економічного розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки*. 2014. Вип. 5(1). С.287.

<sup>379</sup> Бирюков В. В. Время как экономическое пространство развития хозяйственной системы: дис... докт. экон. наук: 08.00.01. Санкт-Петербург, 2000. С.408.

<sup>380</sup> Цветков В. А. Циклы и кризисы: теоретико-методологический аспект. М.; СПб.: Нестор-История, 2013. С.46.

<sup>381</sup> Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2005. С.1583.

<sup>382</sup> Шкодін І. В., Юрків Н. Я. Циклічний розвиток світової економіки в умовах фінансової невизначеності. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2011. Том 1. № 10. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/29293/26287>

розглядають як наслідок циклічної динаміки. Свого часу М. Кондратьєв<sup>383</sup> вказував, що істотні зміни в структурі економіки спостерігаються у «верхніх» і «нижніх» точках довгих хвиль, а кожна наступна фаза циклу є кумуляцією змін, що відбулися на попередній фазі. Його ідеї підтримуються сучасними дослідниками. С. Любимцева вбачає тісний зв'язок між характером структурних змін і циклами Кондратьєва на макрорівні<sup>384</sup>. А. Фомина<sup>385</sup> залучає до пояснення механізмів довгих циклів структурні зміни разом із такими чинниками, як технологічний прогрес, фізичний капітал, людський капітал, інвестиції, торговельна інтеграція економік різних країн, вважаючи структурні зміни економічним способом подолання економічних криз. М. Калужський зауважує: «...розвиток ринкової економіки не випадково має хвилеподібний характер, будучи наслідком поступового накопичення дисбалансів»<sup>386</sup>. Подібних прикладів можна навести чимало.

На підставі аналізу класичних і неокласичних інтерпретацій циклічності економічної динаміки нами зроблена спроба визначити послідовність (ланцюжки) структурних змін, які є характерними для різних типів економічних циклів.

Ще в середині ХХ ст. Й. Шумпетер, залежно від причин криз і періодів тривалості, запропонував виділяти чотири типи економічних циклів:

- короткострокові цикли Кітчина (період – 3-4 роки);
- середньострокові цикли Жюгляра (період – 6-13 років);
- ритми Кузнеця (період – 15-20 років);
- довгі хвилі Кондратьєва (період – 50-60 років).

*Цикли Кітчина* (інші назви – цикли запасів, фінансові цикли) – це найкоротші цикли. В їхній основі лежать зміни в обігових коштах і товарно-матеріальних запасах. Сучасна економічна теорія зазвичай пов'язує механізм генерування циклів Кітчина з часовими лагами передачі інформації, пов'язаними з процесом прийняття рішень комерційними фірмами. Через затримки прийняття рішень, задля поліпшення кон'юнктури ринку, бізнес безпідставно продовжує нарощувати обсяги виробництва, а це призводить до перенасичення ринку, повного використання трудових ресурсів і капіталу. Як наслідок, з часом ринок стає затовареним: товари накопичуються на складах,

<sup>383</sup> Кондратьєв Н. Д. Большие циклы экономической конъюнктуры: Доклад. *Проблемы экономической динамики*. М.: Экономика, 1989. С.172-226.

<sup>384</sup> Любимцева С. В. Трансформация экономических систем. М.: Экономист, 2004. 443 с.

<sup>385</sup> Фомина А. В. Циклы Кондратьева в экономике России: монография. М.: Международный фонд Н.Д.Кондратьева, 2005. 146 с.

<sup>386</sup> Калужский М. Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка. М.: Экономика, 2014. С.17.

а попит і ціни на них падають. Виникає потреба зменшити виробництво, але й тут знову процес прийняття та реалізації рішення потребує часу. Крім того, є часовий лаг між моментом початку зниження рівня завантаження виробничих потужностей і «розсмоктуванням» надлишкових запасів товарів на складах. Вказані часові лаги генерують цикли Кітчина<sup>387</sup>. Як бачимо, в основі циклу Кітчина лежить техніко-економічний механізм – перевиробництво й недовиробництво товарних запасів. Як правило, цикли Кітчина є характерними для рівня підприємств або галузей.

Якщо розглянути зміни, що мають місце протягом одного циклу Кітчина, то їх, як правило, можна охарактеризувати як незначні або неструктурні. Водночас вимальовується такий ланцюжок змін: на початковому етапі відбуваються зміни попиту на товари, які виробляються, це тягне за собою зміни запасів товарно-матеріальних цінностей; далі накопичення товарів на складах змушує змінити обсяги виробництва з одночасними змінами цін на товари; на останньому кроці відбуваються зміни в доходах і зайнятості населення. У наступному циклі описаний ланцюжок змін повторюється.

*Цикли Жюгляра.* На Заході середньострокові цикли називають циклами Жюгляра (інші назви – бізнес-цикли, промислові цикли, середні цикли). Цикл Жюгляра пов'язаний з оновленням основного капіталу й інвестиціями. Основною причиною циклів є зростання цін. Водночас вважається, що цикли Жюгляра є результатом: порушень вкладень капіталу в активні елементи основного капіталу – засоби та знаряддя праці; переливів капіталу з однієї галузі в іншу, впливу міжгалузевої конкуренції; впливу формування ціни виробництва в довгостроковому періоді; змін грошово-кредитних чинників. Цикли Жюгляра відбуваються на світовому, національному та галузевому рівнях.

На відміну від короткострокових циклів Кітчина, цикли Жюгляра пов'язують зі структурними змінами в економіці відповідного рівня. Цикл Жюгляра починається зі структурних змін на рівні фінансово-кредитної системи і проявляється у вигляді змін розміру позик. Так само ці зміни викликають структурні зміни інвестицій, а ті – спричиняють істотне оновлення основного капіталу (відбуваються структурні зміни в основному капіталі). Далі відбуваються структурні зміни в обсягах виробництва товарів

<sup>387</sup> Korotayev A. V. Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis / A. V. Korotayev, S. V. Tsirel. *Structure and Dynamics*, 2010. Vol. 4(1). 57 p. URL: <https://escholarship.org/uc/item/9jv108xp>

і послуг, а також структурні зміни цін. З часом мають місце структурні зміни сукупного попиту і пропозицій, а також структурні зміни в зайнятості населення.

*Середньострокові цикли Кузнеця* (інакша назва – будівельні, відтворювальні або демографічні цикли) початково пов'язували з нерівномірністю попиту в будівництві, зміною покоління житлових будинків і виробничих споруд, а також демографічними процесами, зокрема, припливом мігрантів. Однак сьогодні їх пояснюють циклічністю оновлення технологій і загальними інфраструктурними змінами<sup>388</sup>.

Свого часу С. Кузнець довів, що показники національного доходу, споживчих витрат, валових інвестицій в устаткування виробничого призначення, а також у будівлі та споруди демонструють взаємопов'язані двадцятирічні коливання. Водночас у будівництві ці коливання мають найбільшу відносну амплітуду<sup>389</sup>.

Цикли Кузнеця, на відміну від попередніх, пов'язані з глибшими змінами – структурними зрушеннями. На початку циклу відбуваються структурні зрушення в доходах. Далі вони тягнуть за собою одночасні зрушення в обсягах виробництва та демографічні зрушення. Відтак відбуваються структурні зрушення в сукупному попиті та пропозиції, а на кінець – структурні зрушення зайнятості населення та цін.

*Цикли або хвилі Кондратьєва* (інакше – технологічні цикли) – це періодичні цикли сучасної світової економіки тривалістю в 50 років із можливими відхиленнями в 10 років.

За дослідженнями вченого, перший цикл 1780-1830 рр. збігся із становленням і формуванням економічної системи та завершився в епоху розвинених капіталістичних відносин, подальші цикли, відповідно, охоплювали періоди 1830-1880 рр., 1880-1930 рр., 1930-1980 рр., 1980-2030 / 2040 рр. Кожен цикл складається з фаз порівняно високих і низьких темпів економічного зростання, а також характеризується власною структурною перебудовою системи.

Встановивши на основі статистики приблизну хронологію великих циклів, М. Кондратьєв вказав на чотири «емпіричні правильності», через які

<sup>388</sup> Калужский М. Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка. М.: Экономика, 2014. С.16-17.

<sup>389</sup> Цветков В. А. Циклы и кризисы: теоретико-методологический аспект. М.; СПб.: Нестор-История, 2013. С.298.



проявляються як коливання, так і загальний тренд поступального розвитку світового капіталістичного господарства<sup>390</sup>:

1) перед початком фази підвищення кожного великого циклу, а іноді й на самому її початку, спостерігаються значні зміни в загальносвітових умовах господарського життя;

2) періоди фаз підвищення, як правило, набагато багатші на політичні та соціальні потрясіння – війни, революції, державні перевороти;

3) фази спаду супроводжуються тривалою депресією сільського господарства;

4) зазвичай цикли на фазах спаду вирізняються більшою гостротою криз і глибиною депресій.

До «значних змін» у загальносвітових масштабах М. Кондратьєв відносив істотні нововведення, зміни в умовах грошового обігу, посилення ролі нових держав у господарському житті світової спільноти. Саме у «верхніх» і «нижніх» точках довгих хвиль спостерігаються істотні зміни в структурі економіки. Кожна наступна фаза циклу Кондратьєва є кумуляцією змін, що відбулися на попередній фазі.

Наші висновки стосовно циклів Кондратьєва зводяться до такого. Імпульсом для початку циклу є радикальні зміни в технологічній базі суспільного виробництва, його структурна перебудова. Тобто цикли Кондратьєва пов'язані з технологічними відкриттями або важливими технічними нововведеннями та їхнім впровадженням. Як правило, цикли Кондратьєва пов'язані зі значними змінами – структурними зрушеннями і трансформаціями. Початком циклу є структурні зрушення та трансформації в технологіях. Істотні технологічні зміни викликають структурні зміни в інвестиціях. Потреба в інвестиціях спричиняє структурні зрушення в кредитно-фінансовій системі. У кінцевому підсумку все призводить до структурних зрушень і трансформацій у виробництві товарів і послуг.

Сказане стосовно всіх типів циклів схематично узагальнено на рис. 2.1.

---

<sup>390</sup> Кондратьєв Н. Д. Большие циклы экономической конъюнктуры: Доклад. *Проблемы экономической динамики*. М. : Экономика, 1989. С.172-226.

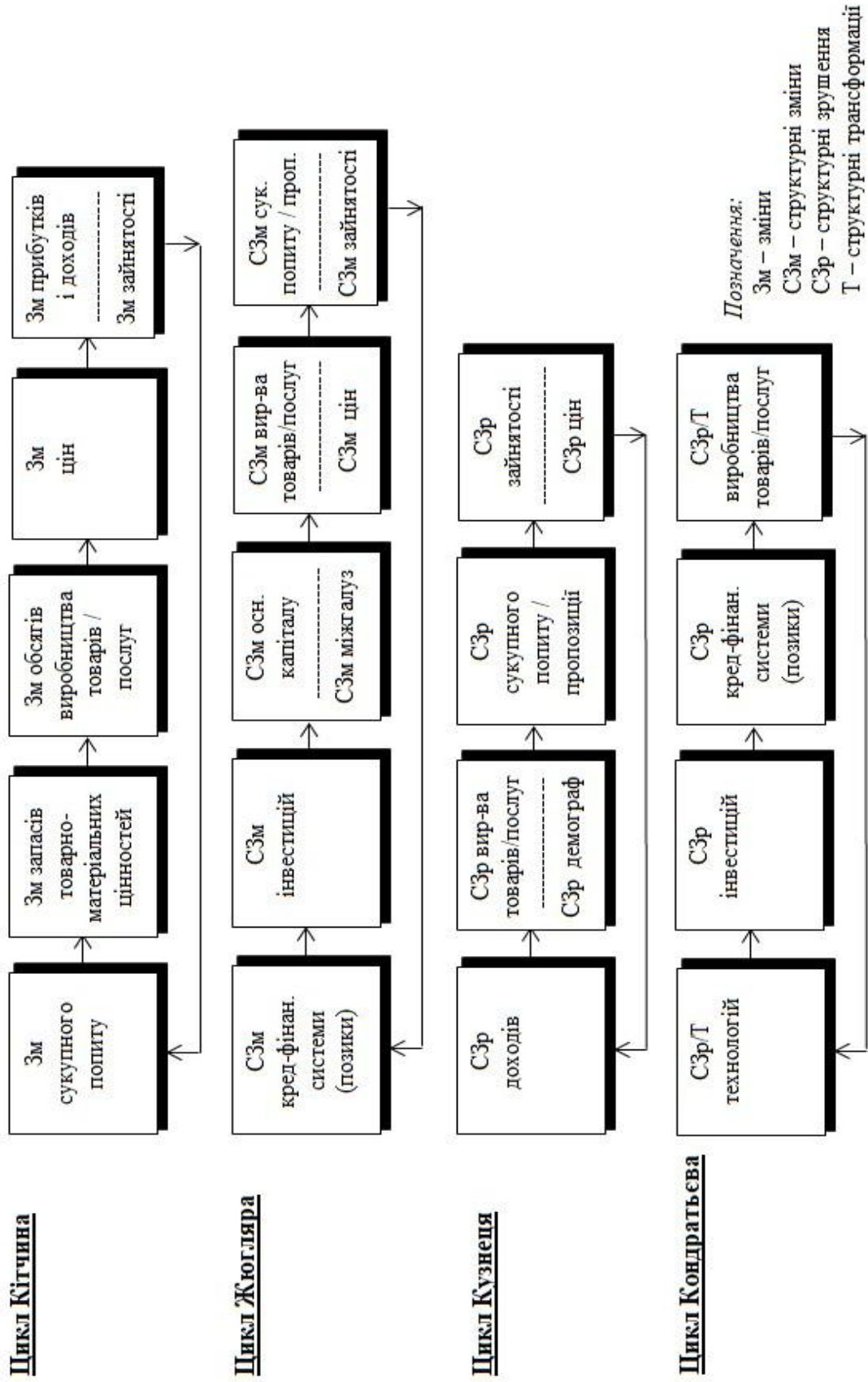


Рис. 2.1.1. Зміни, зрушення і трансформації в рамках економічних циклів.

*Джерело:* складено автором.

## 2.2. Методологія та методика аналізу структурних змін і зрушень

### Основні показники вимірювання структурних змін і зрушень.

Оскільки проблема вимірювання структурних змін і зрушень постала не в останні роки, то зрозуміло, що економісти вже мають певні досягнення і напрацювання стосовно кількісних оцінок ефективності структурних змін і зрушень в економіці. Як доказ пильної уваги до проблеми оцінювання змін О. Сухарєв<sup>391</sup> наводить той факт, що Економічна комісія ООН для Європи (ЕКЄ) запропонувала показник (індекс) інтенсивності структурних змін, який представляє собою середньозважену величину щорічних змін частки зростаючих галузей в продукції, зайнятості й основному капіталі:

$$I = \frac{\sum_{i=1}^m (w_{it} - w_{it_0})}{m(t_n - t_0)},$$

де  $w_{it}$  – частка  $i$ -ї галузі в продукції, зайнятості або капіталі в момент часу  $t$ ;  $t_0, t_n$  – відповідно, початок і кінець досліджуваного періоду;  $(t_n - t_0)$  – тривалість періоду;  $m$  – кількість галузей, які збільшили свою частку.

Цей індекс можна обчислювати для кожного чинника виробництва окремо, а також рахувати інтегральний показник для всієї сукупності чинників. Зауважимо, що цей індекс не зовсім коректно описує незначні структурні зміни. Щоб враховувався можливий кумулятивний ефект таких змін, потрібно повторно перераховувати цей індекс з урахуванням співвідношення частки швидко зростаючих галузей на початку і наприкінці кожного періоду<sup>392</sup>.

Як зауважує О. Сухарєв, «вказаний індекс реалізує відомий методологічний підхід до вимірювання частини цілого, коли, щоб оцінити структурне зрушення, потрібно визначити зміну питомої ваги і частки структурного елемента або показника, який характеризує елемент з плином часу, точніше, протягом вказаного проміжку часу»<sup>393</sup>.

Наведений показник є лише одним із низки показників, які оцінюють структурні зміни та зрушення. Л. Казинець<sup>394</sup> майже сорок років тому одним реченням виразив зміст всіх розрахунків: у статистиці й плануванні для кількісної оцінки структурних зміщень застосовують абсолютні та відносні

<sup>391</sup> Сухарєв О. С., Логвинов С. А. Управление структурными изменениями экономики: монография. М.: КУРС: ИНФРА-М, 2013. С.119.

<sup>392</sup> Меньшиков С. М., Клименко Л. А. Длинные волны в экономике. М.: Международные отношения, 1989. С.98.

<sup>393</sup> Сухарєв О. С. Оценка структурных сдвигов в экономике России. Доклад на семинаре у проф. И. А. Погосова. URL: [http://inecon.org/docs/Sukharev\\_seminar\\_20131024.pdf](http://inecon.org/docs/Sukharev_seminar_20131024.pdf)

<sup>394</sup> Казинець Л. С. Темпы роста и структурные сдвиги в экономике (показатели планирования и статистики). М.: Экономика, 1981. 184 с.

прирости питомої ваги різних елементів економічної системи, лінійні й квадратичні коефіцієнти абсолютних і відносних структурних зрушень.

Значний внесок у розробку системи подібних показників та індексів зробили О. Красильников<sup>395</sup>, К. Гатєв, Л. Казинець<sup>(396, 397)</sup>, В. Рябцев, А. Салаї, О. Сухарєв<sup>398, 399</sup> та ін. Розроблені показники базуються на точній кількісній оцінці складових, виявленні відмінностей і закономірностей. З одного боку, як зауважує В. Дружиніна<sup>400</sup>, показники, розраховані в такий спосіб, мають перевагу тому, що вони є найбільш інформативними і нескладні для обчислень. З іншого, вказує Т. Ковальова<sup>401</sup>, є певні труднощі їхньої змістовної та якісної інтерпретації.

О. Красильников<sup>402</sup> поділяє за змістом показники на такі групи:

- маса структурних зрушень (різниця частки структурного показника в поточному періоді й частки цього ж показника в базовому періоді);
- швидкість структурних зрушень (відношення маси або індексу структурних зрушень до проміжку часу, який він охоплює);
- інтенсивність (є основним показником для оцінки змін, що відбуваються в економіці, й показує ступінь зміни маси зсуву за одиницю часу);
- інерційність (по суті, це час, протягом якого зрушення буде розгортатися, якщо не знехтувати урядові втручання або вважати ці зрушення умовно стабільними / стандартними; це найскладніший з-поміж решти показник, оскільки важко будь-які зрушення в економіці, після їхнього виявлення, абстрагувати від урядових заходів; тому є проблемою визначити інерційність точно, що і створює труднощі для прогнозування структурних змін, з огляду на їхню нелінійність і неможливість відокремлення одних зрушень від інших – принцип взаємозв'язку причин);

<sup>395</sup> Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике современной России. Саратов: Научная книга, 2000. 183 с.

<sup>396</sup> Казинец Л. С. Темпы роста и структурные сдвиги в экономике (показатели планирования и статистики). М.: Экономика, 1981. 184 с.

<sup>397</sup> Казинец Л. С. Измерение структурных сдвигов в экономике. М.: Экономика, 1969. 168 с.

<sup>398</sup> Сухарев О. С. Структурный анализ экономики. М.: Финансы и статистика, 2012. 216 с.

<sup>399</sup> Сухарев О. С. К разработке комплексной методики анализа структурных сдвигов в национальной экономике. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2013. №13. С. 81-87.

<sup>400</sup> Дружиніна В. В. Статистичне дослідження структурних зрушень на місцевому ринку праці. *Інноваційна наука*. 2015. № 4. С.99.

<sup>401</sup> Ковалева Т. Ю. Статистические показатели в анализе структуры социально-экономической системы. *Інноваційна наука*. 2015. № 4. С.63-71.

<sup>402</sup> Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике современной России. Саратов: Научная книга, 2000. 183 с.

– потенціал структурних зрушень (це величина самого зрушення до того моменту, коли вичерпається його енергія, тобто коли пропорція в економічній структурі зміниться);

– індекс структурних зрушень (відношення маси структурних зрушень до базового значення економічного показника, що характеризує зрушення).

Т. Ковальова<sup>403</sup> подає дещо іншу (видозмінену і більш детальну) систему статистичних показників для якісного аналізу структурних змін і зрушень:

### *I. Показники динаміки і варіації структурних зрушень*

#### 1. Абсолютний показник індивідуальних структурних зрушень

1.1 Індивідуальний показник абсолютних структурних зрушень з постійною базою порівняння

1.2 Індивідуальний показник абсолютних структурних зрушень зі змінною базою порівняння

#### 2. Відносний показник індивідуальних структурних зрушень

2.1 Індивідуальний показник відносних структурних зрушень з постійною базою порівняння

2.2 Індивідуальний показник відносних структурних зрушень зі змінною базою порівняння

2.3 Індекс структурних зрушень (характеризує масу структурних зрушень, що припадає на одиницю базового значення економічного показника за певний проміжок часу, виражену в частках одиниці або відсотках)

#### 3. Узагальнюючі (інтегральні) показники абсолютних структурних зрушень

3.1 Індекс відмінностей (відмінною рисою є наявність нижньої й верхньої меж зміни)

3.2 Лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень (для того, щоб уникнути взаємного погашення під час агрегування різних за знаком різниць між частками категорій в порівнюваних структурах, застосовується функція модуля) з постійною базою порівняння (базисний)

3.3 Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень з постійною базою порівняння

3.4 Коефіцієнт подібності (косинус)

---

<sup>403</sup> Ковалева Т. Ю. Статистические показатели в анализе структуры социально-экономической системы. *Инновационная наука*. 2015. № 4. С.63-71.

#### 4. Узагальнюючі (інтегральні) показники відносних структурних зрушень

4.1 Лінійний коефіцієнт відносних структурних зрушень (показує середній відносний приріст питомої ваги частин цілого)

4.2 Квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень

#### *II. Показники нерівномірності розподілу і показники концентрації*

5.1 Коефіцієнт нерівномірності розподілу С. Куришевої

5.2 Коефіцієнт концентрації

#### *III. Аналіз структурних відмінностей*

(використовується для оцінки істотності відмінностей: двох структур соціально-економічних процесів у регіонах, структури одного і того ж явища в окремому регіоні за два порівнюваних періоди, а також оцінки відмінності існуючої регіональної структури від структури, взятої за еталон)

6.1 Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень К. Гатєва (індекс К. Гатєва)

6.2 Інтегральний коефіцієнт структурних відмінностей А. Салаї (індекс А. Салаї)

6.3 Індекс відмінності двох структур (індекс В. Рябцева)

6.4 Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена

#### *IV. Аналіз інтенсивності структурних змін*

7.1 Індекс інтенсивності структурних змін

Авторка стверджує: «система розглянутих вище статистичних показників дозволяє виконати кількісний аналіз структурних зрушень, дати оцінку значущості структурних змін і відмінностей. Для того щоб їх використання було обґрунтованим і дозволяло вирішити завдання аналізу структури соціально-економічної системи, необхідно знати, якими кількісними величинами ця структура загалом, і її компоненти зокрема, характеризується, якими є особливості її внутрішньої будови, а також якою мірою впливають зміни структури на зміни кількісних і якісних характеристик системи загалом»<sup>404</sup>.

Щоправда, і це цілком обґрунтовано, наведена система нерідко доповнюється низкою конкретних показників, які визначають із сутності досліджуваної проблеми. Про це пише О. Сухарєв: «Якщо відбувається свідомо трансформація господарської системи, яка стає цільовим орієнтиром

<sup>404</sup> Ковалева Т. Ю. Статистические показатели в анализе структуры социально-экономической системы. *Инновационная наука*. 2015. № 4. С.70.

для суспільства й уряду, тоді структурні зрушення набувають характеру не стільки генетичного, скільки телеологічного, і потрібна особлива економічна політика для управління такими структурними змінами. У зв'язку з цим дуже важливими є оцінка ефективності структурних зрушень, а також зв'язок зрушень з макроекономічними процесами в економіці. Слід одразу відзначити, що якість і ефективність економічної структури або структури будь-якої господарської організації – це зовсім не те ж саме, що якість або ефективність структурних зрушень. Крім того, особливо варто акцентувати на ефективності управління структурними зрушеннями та доцільності застосування тих чи інших заходів економічної політики. Ефективність структурних зрушень можна визначити як зміну пропорцій економічної системи (з такою швидкістю), яка дозволяє планомірно нарощувати ефективність економіки загалом»<sup>405</sup>.

На підтвердження сказаного, у рамках комплексної методики оцінки структурних зрушень національної економіки, науковець доповнює перелічені вище показники системою із семи груп інших показників<sup>406</sup>:

1) використання капіталу (фондовіддача, фондоозброєність, вартість основних фондів на одиницю заробітної плати);

2) використання трудових ресурсів (продуктивність праці, розмір заробітної плати на одного зайнятого, заробітна плата на одиницю фондів);

3) що характеризують ефективність (енергоємність, матеріаломісткість виробництва);

4) що характеризують технічну забезпеченість економіки (наукоємність виробництва, витрати на НДДКР та інновації у відношенні до загального обсягу інвестицій, питома вага організацій, що здійснюють інновації в загальній кількості організацій, питома вага інноваційних товарів у загальному обсязі відвантажених товарів, питома вага витрат на технологічні інновації в загальному обсязі виробництва);

5) чисельність персоналу за секторами і видами діяльності;

б) фінансові результати: питома вага збиткових організацій, рентабельність проданих товарів і послуг, рентабельність активів, коефіцієнти поточної та абсолютної ліквідності, забезпеченості власними коштами;

<sup>405</sup> Сухарев О. С. Оценка структурных сдвигов в экономике России. Доклад на семинаре у проф. И.А.Погосова. URL: [http://inecon.org/docs/Sukharev\\_seminar\\_20131024.pdf](http://inecon.org/docs/Sukharev_seminar_20131024.pdf)

<sup>406</sup> Сухарев О. С. Оценка структурных сдвигов в экономике России. Доклад на семинаре у проф. И. А. Погосова. URL: [http://inecon.org/docs/Sukharev\\_seminar\\_20131024.pdf](http://inecon.org/docs/Sukharev_seminar_20131024.pdf)

7) інвестиції: в основний капітал і за видами діяльності в економіці, валове нагромадження та коефіцієнт оновлення основних фондів, структура інвестиційних ресурсів.

На жаль, приклади такого комплексного підходу до оцінки структурних змін і зрушень у вітчизняних дослідників зустрічаються не так часто, як би хотілося. Більшість авторів, аналізуючи структурну динаміку, в кращому випадку обмежується обчисленням частки структурних елементів і аналізом їхньої динаміки.

Тим не менше, у нашому вітчизняному доробку маємо кілька цікавих праць, у яких пропонується достатньо розвинена система показників для аналізу структурних змін і зрушень у застосуванні до певної проблеми на макрорівні, зокрема<sup>407</sup>,<sup>408</sup>,<sup>409</sup>,<sup>410</sup>,<sup>411</sup>,<sup>412</sup>,<sup>413</sup>.

Як приклад, розглянемо статтю О. Манойленка і С. Кравченка<sup>(414)</sup>, в якій наведено результати структурно-динамічного аналізу національної економіки з погляду інвестицій за видами економічної діяльності. Оскільки попередні спостереження вказували на істотні зміни в структурі інвестицій в основний капітал, то це стало обґрунтуванням необхідності проведення структурно-динамічного аналізу з метою визначення інтенсивності та швидкості таких змін. Аналіз полягав у розрахунку індивідуальних і узагальнених показників структурних змін, останніх – на основі визначення лінійного і середнього квадратичного коефіцієнтів абсолютних і відносних структурних зрушень зі змінною і постійною базою порівняння. Крім цього, розраховувалися узагальнені показники К. Гатєва, А. Салаї та В. Рябцева. Структурно-динамічний аналіз підтвердив, що пріоритетом у процесі

<sup>407</sup> Дружиніна В. В. Статистичне дослідження структурних зрушень на місцевому ринку праці. *Інноваційна наука*. 2015. № 4. С.99.

<sup>408</sup> Коломицева О. В. Економічна оцінка структурних зрушень у соціально-економічних системах. *Бізнес Інформ*. 2011. № 6. С. 153-155.

<sup>409</sup> Манойленко А. В., Кравченко С. Н. Исследование структурных сдвигов в национальной экономике как основа формирования приоритетов государственной инвестиционной политики. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С.78-86.

<sup>410</sup> Романова Т. В. Інтегральні показники оцінювання структурних зрушень в економіці. *Економіка і регіон*. 2016. №6(61). С.20-27.

<sup>411</sup> Скірка Н. Я. Структурні трансформації в економіці України та оптимізація механізму державного регуляторного впливу. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Випуск 18.4. С.233-242.

<sup>412</sup> Трубнік Т. Є. Аналіз секторального впливу на макроекономічні показники з використанням інструментарію системи національних рахунків. *Ефективна економіка*, 2014. №2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek\\_2014\\_2\\_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_19)

<sup>413</sup> Трубнік Т. Є. Методологічні аспекти статистичного аналізу розвитку секторальної структури національної економіки. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 10. Частина 2. С.76-77.

<sup>414</sup> Манойленко А. В., Кравченко С. Н. Исследование структурных сдвигов в национальной экономике как основа формирования приоритетов государственной инвестиционной политики. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С.78-86.



формування інвестиційної політики України має стати стимулювання збільшення обсягів інвестицій у наукоємні виробництва промисловості національної економіки.

**Методологія аналізу структурних змін і зрушень.** Розробляючи власну методика аналізу структурних змін, ми взяли за основу підхід, який знаходить втілення в численних працях сучасних дослідників і який розглядає економічний розвиток як багатовимірний і багаторівневий. Основну тезу такого підходу лаконічно формулює Я. Хоменко: «категорію “економічний розвиток” доцільно розглядати в трьох аспектах: кількісному, що пов’язаний зі збільшенням масштабів виробничих сил, структурному, який передбачає зміни в структурі та складі їхніх елементів, а також якісному, що проявляється у відповідних змінах основних характеристик окремих елементів... Кількісний аспект означає екстенсивний розвиток виробничих сил, а структурний та якісний – інтенсивний. Водночас економічне зростання є лише складовою розвитку, в якій синтезуються кількісні та якісні зміни»<sup>415</sup>.

У статистичному аналізі структурних змін є два підходи до розуміння поняття структури<sup>416</sup>. За першого підходу структура розглядається як конфігурація точок у багатовимірному просторі, утвореному характеристиками точок. Конфігурація точок – це їхнє розміщення / групування або впорядкованість, тобто певна ієрархія, утворена точками. Для визначення конфігурації, як правило, використовують методи кластеризації, лінійного впорядкування багатовимірних об’єктів тощо. Другий підхід передбачає, що структура представляє собою сукупність одновимірних об’єктів, які утворюють деяку цілісність. Кожен об’єкт представляє окрему структурну характеристику системи, тоді як взяті разом вони описують структуру загалом. У рамках структури ці характеристики взаємопов’язані: зміна одних викликає зміну інших, і цей вплив є різним для різних пар / наборів характеристик.

Запропонована нами методика аналізу структурних змін спирається на другий підхід і за змістом може бути названа як *дворівневий кількісний аналіз локальної структурної матриці*.

Економічна система, будучи багатовимірною й багаторівневою, представляє собою сукупність агрегатних підсистем, кожна з яких описує

<sup>415</sup> Хоменко Я. В. Методологічні засади формування політики сталого економічного зростання в регіоні: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.00.03. Київ, 2009. С.23-24.

<sup>416</sup> Markowska M., Sokołowski A. Metoda dekompozycji zmian struktury. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 2016. Nr 30(3). S.26.

деяку окрему логічну сутність і має власну структуру. Відтак дослідження системи загалом можна будувати на вивченні цих локальних агрегатних структур, а вивчення динаміки структурних змін системи – на аналізі структурних змін у локальних структурах.

Для дослідження кожної такої локальної структури будується структурна матриця. *Структурна матриця* виконує роль своєрідного інтеграційного скелета, який виокремлює структурні зміни в межах системного агрегату та інтегрує їх. Матриця дозволяє виділити саме ті елементи, які сформувалися задля необхідності спільної взаємодії, фокусує увагу на цілісності структури, акцентує на принциповій неможливості зміни одного елемента без змін решти структурних елементів системи.

Водночас структурна матриця закладає загальну основу / первинну модель аналізу. Це своєрідна карта (схема) аналізу, побудована в деякій системі координат. Загалом структурна матриця може бути багатовимірною, однак ми розглядаємо найпростіший варіант структурної матриці – двовимірну таблицю. Першу вісь (перший вимір – рядки таблиці) формують елементи структури. У процесі аналізу будуть вивчатися властивості саме цих елементів, а також співвідношення / взаємозв'язки між ними. Друга вісь (другий вимір – стовпці таблиці) призначена для фіксації структурної динаміки. Це може бути динаміка часова, просторова або будь-якої іншої природи. У випадку часової динаміки на осі фіксують значення структурних елементів досліджуваного об'єкта, взяті в різні часові періоди. Просторова динаміка використовується тоді, коли, наприклад, ми хочемо вивчати різні територіальні (регіональні) об'єкти, тоді вздовж цієї осі відкладають значення відповідних структурних елементів різних об'єктів (територій, регіонів). У випадку, коли мета аналізу пов'язана з вивченням сукупності об'єктів, які відрізняються за певними ознаками, і ми хочемо з'ясувати структурні відмінності всієї сукупності об'єктів, тут відкладаються значення відповідних структурних елементів досліджуваних об'єктів.

Побудована в такий спосіб структурна матриця легко піддається формалізації.

**Показники аналізу структурних змін.** Припускаємо, що дослідження має справу з  $n$  об'єктами або часовими періодами ( $j=1, \dots, n$ ). Кожен об'єкт має однакову структуру, яку утворюють  $m$  складників ( $i=1, \dots, m$ ). Тоді формалізований запис об'єкта  $j$  можна записати як вектор:

$$U_j = \begin{bmatrix} u_{1j} \\ u_{2j} \\ \vdots \\ u_{mj} \end{bmatrix},$$

де  $u_{ij}$  – це значення  $i$ -го елемента структури об'єкта  $j$ . Не применшуючи загальності, вважаємо, що значення елемента структури є числовим, вартісним або кількісним, що є характерним для економічних систем. Це дозволяє розраховувати різні показники на підставі елементів, порівнювати їх між собою, обчислювати величини узагальнених показників, які характеризують сукупність об'єктів із певного боку.

Для формалізованого запису структурної матриці використовуємо матрицю розмірності  $m \times n$  :

$$U = \begin{bmatrix} u_{11} & u_{12} & \dots & u_{1n} \\ u_{21} & u_{22} & \dots & u_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ u_{m1} & u_{m2} & \dots & u_{mn} \end{bmatrix}.$$

Рядок описує динаміку  $i$  складника структури в межах усієї сукупності об'єктів (перша вісь), а стовпчик матриці відповідає окремому об'єкту (друга вісь).

Як доповнення до вектора  $U_k$  і матриці  $U$ , які складені з абсолютних значень елементів, використовують похідні від них:

вектор

$$W_k = \begin{bmatrix} w_{1k} \\ w_{2k} \\ \vdots \\ w_{mk} \end{bmatrix},$$

і матрицю

$$W = \begin{bmatrix} w_{11} & w_{12} & \dots & w_{1n} \\ w_{21} & w_{22} & \dots & w_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ w_{m1} & w_{m2} & \dots & w_{mn} \end{bmatrix},$$

де  $w_{ik}$  – це частка (доля)  $i$ -го елемента в структурі загалом для  $k$ -го об'єкта. Значення  $w_{ik}$  розраховується як

$$w_{ik} = \frac{u_{ik}}{\sum_{i=1}^m u_{ik}}.$$

З цього випливає, що  $0 \leq w_{ik} \leq 1$ , а  $\sum_{i=1}^m w_{ik} = 1$ .

Для порівняння двох об'єктів у межах структурної матриці використовують показники, що характеризують ступінь їхньої схожості або відмінності. Досліджуючи структурні зміни, насамперед акцентують увагу на відмінностях між векторами. Чим більше структура одного об'єкта відрізняється від структури іншого, тим більшим має бути значення показника, який розраховується на підставі структурних елементів відповідних векторів. І навпаки, якщо об'єкти мало відрізняються між собою (подібні або близькі), то розраховані значення показників мало

відрізняються. Саме такий принцип покладено в основу показників, які вимірюють відстань (різницю) між об'єктами (векторами)<sup>417</sup>.

Здебільшого методики аналізу структурних змін зводяться до трьох базових принципів: 1) для вимірювання структурних змін потрібно порівнювати між собою дві структури – попередню й наступну; 2) якщо структури об'єктів (або того ж об'єкта, але в різні періоди) відрізняються, то робиться висновок, що зміни мали місце; 3) чим більшою є відмінність показників, тим більш інтенсивними були зміни / перетворення.

Розробляючи власну *методику аналізу структурних змін*, ми зупинилися на двох рівнях аналізу: 1) аналіз процесу структурних змін; 2) аналіз змін структури. Попри схожість назв, ці аспекти істотно відрізняються. Перший стосується характеристик самого процесу змін, тоді як другий дозволяє відповісти на запитання, як змінюється досліджувана структура.

Запропонована методика базується на працях польських дослідників К. Кукули<sup>418, 419</sup>, М. Валесяк<sup>420</sup>, А. Мрозінської<sup>421</sup>, Е. Василевської<sup>422</sup>, М. Марковської<sup>423</sup>, М. Марковської та А. Соколовського<sup>424</sup>, М. Цирек<sup>425</sup>.

На першому рівні – **аналіз процесу структурних змін** – розраховуються й аналізуються три види оцінок: інтенсивність (глибина) змін, швидкість змін, сталість (монотонність) змін.

1) Показник інтенсивності описує, наскільки сильними (глибокими) були зміни.

Два вектори  $k$  і  $l$ , які описують стан об'єктів у різні моменти часу в  $m$ -вимірному просторі (структура складається з  $m$  елементів), утворюють між

<sup>417</sup> Kukuła K. *Statystyczne metody analizy struktur ekonomicznych*. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne, 1996, 165 s.

<sup>418</sup> Kukuła K. *Dynamika oraz kierunki zmian struktury usług produkcyjnych w rolnictwie*. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 1986. Rok XLVIII. Zeszyt 3. S.169-181.

<sup>419</sup> Kukuła K. *Strukturalne aspekty alokacji usług produkcyjnych w rolnictwie polskim*. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 1987. Rok XLIX. Zeszyt 4. S.215-235.

<sup>420</sup> Walesiak M. *Podobieństwo wielkości (skali) oraz kształtu (formy) w złożonych badaniach strukturalnych*. *Wiadomości Statystyczne*. 1983. Nr 3. S.26-28.

<sup>421</sup> Mrozińska A. *Zmienność struktury nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w województwach w latach 2003-2015*. *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2017. Nr 470. S.75-84.

<sup>422</sup> Wasilewska E. *Zastosowanie syntetycznych mierników dynamiki struktury w analizie zmian aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej*. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*. 2007. Numer 62. S.67-80.

<sup>423</sup> Markowska M. *Identyfikacja znaczenia krajów w gospodarce Unii Europejskiej z wykorzystaniem miary dekompozycji zmian struktury*. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2016. Vol. 9 (957). S.71-87.

<sup>424</sup> Markowska M., Sokołowski A. *Metoda dekompozycji zmian struktury*. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 2016. Nr 30(3). S.25-32.

<sup>425</sup> Cyrek M. *Procesy upodabniania się struktur gospodarczych Polski i wybranych krajów Unii Europejskiej*. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego*. 2007. Nr 8. S.281-292.

собою кут  $\theta$ . За значеннями координат векторів можна визначити  $\sin(\theta)$  або  $\cos(\theta)$ . З погляду зручності інтерпретації зазвичай використовують  $\cos(\theta)$ . Цей показник має всі необхідні властивості, щоби бути адекватною мірою для оцінювання інтенсивності структурних змін. Він дає чітку інтерпретацію розрахованих значень: велика різниця між векторами ( $\cos(\theta)$  наближається до 0) свідчить про значні зміни, тоді як малий кут  $\theta$  (функція  $\cos(\theta)$  близька до 1) є ознакою незначних змін. В особливих випадках, коли порівнювані структури ідентичні, кут  $\theta$  між векторами дорівнює  $0^\circ$ , а  $\cos(\theta)=1$ . Максимальний кут  $\theta$ , який можуть утворювати вектори (найбільш кардинальні структурні зміни), дорівнює  $90^\circ$ , тоді  $\cos(\theta)=0$ .

Косинус між двома векторами  $W_k$  і  $W_l$  розраховується за формулою

$$\cos(\theta) = \frac{\sum_{i=1}^m w_{ik} w_{il}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (w_{ik})^2} \sqrt{\sum_{i=1}^m (w_{il})^2}}$$

Цей спосіб оцінювання інтенсивності змін називають методом кута  $\theta$  або методом  $\cos(\theta)$ . У літературі показник  $\cos(\theta)$  ще іменують показником Q Moore, за прізвищем автора<sup>426</sup>.

Однак, як зазначається в<sup>427</sup>, у дослідженнях структурних змін, як правило, зміни є незначними (до  $10^\circ$ ). Тому для зручності й більш зрозумілої інтерпретації краще оперувати поняттям кута, а не його косинусом.

Е. Васілевська<sup>428</sup> визначає три умовних інтервали зміни кута  $\theta$ :  $[0; 30^\circ]$ ,  $[30^\circ; 60^\circ]$ ,  $[60^\circ; 90^\circ]$ , які відповідають малій, поміркованій і значній відмінності між векторами. Аналогічно можна говорити про малу, середню і значну інтенсивність структурних змін.

2) Показник інтенсивності змін доповнюють показником швидкості змін. Як правило, цей показник застосовують до часових структурних змін. Показник швидкості запропонований К.Кукулою<sup>429</sup>. Швидкість структурних змін визначається динамікою переходу від одного кроку до наступного (оцінкою ступеня відмінності структур у період часу  $t$  і  $t-1$ ):

$$\frac{\sum_{i=1}^m |w_{it} - w_{i(t-1)}|}{2}$$

<sup>426</sup> Moore J.A. A measure of structural change in output. *Review of Income and Wealth*. 1987. March. Vol.24. No.1. P.105-118.

<sup>427</sup> Mrozińska A. Zmienność struktury nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w województwach w latach 2003-2015. *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2017. Nr 470. S.80.

<sup>428</sup> Wasilewska E. Zastosowanie syntetycznych mierników dynamiki struktury w analizie zmian aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*. 2007. Numer 62. S.71.

<sup>429</sup> Kukuła K. Dynamika oraz kierunki zmian struktury usług produkcyjnych w rolnictwie. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 1986. Rok XLVIII. Zeszyt 3. S.169-181.

Зауважимо, що цей показник можна застосовувати для оцінювання відмінності структур між двома довільними об'єктами, якщо у формулі замість індексів  $t$  і  $t-1$  використати відповідні індекси об'єктів.

Для оцінювання середньої швидкості протягом усього аналізованого періоду ми використовуємо показник усереднених змін:

$$\gamma = \frac{\sum_{t=2}^n \sum_{i=1}^m |w_{it} - w_{i(t-1)}|}{2(n-1)},$$

де  $w_{it}$  і  $w_{i(t-1)}$  –  $i$ -елементи двох структур, які слідують одна за іншою (відповідно, в період часу  $t$  і  $t-1$ ).

Т. Романова зазначає, що швидкість структурних змін характеризує динаміку змін в економічній системі. «Дослідження швидкості структурних зрушень дозволяє отримати аналітичні дані щодо порівняння динаміки зміни показників різних структурних елементів з метою виявлення закономірностей та протиріч процесів, які відбуваються в економіці... Низький рівень швидкості має свідчити про повільний економічний розвиток, трансформаційний спад або наростання тенденцій репресивності економічної системи. В умовах посилення кризових явищ найбільша швидкість притаманна регресивним структурним зрушенням»<sup>430</sup>.

Більшому значенню  $\gamma$  відповідає більша швидкість перетворень. Цей показник фактично демонструє темп процесу перетворень, тоді як показник інтенсивності показує розмір (глибину) перетворень. Обидва показники – інтенсивність і швидкість змін – тісно корелюють між собою, тому деякі дослідники використовують у процесі аналізу лише один із них, наприклад, К. Кукула<sup>(431, 432)</sup> застосовує показник швидкості змін.

3) Окремою методологічною проблемою структурної динаміки є вимірювання сталості напряму (монотонності) змін. Проблема зводиться до відповіді на запитання, чи еволюція досліджуваної структури демонструє тенденцію сталого розвитку в якомусь постійному напрямі, чи вона є результатом випадкових різноспрямованих змін, які в довгостроковій перспективі не приводять до заданого кінцевого результату.

Ідея оцінювання монотонності структурних змін полягає в тому, що в ідеалі напрям змін на кожному кроці має цілком збігатися з напрямом потрібних кінцевих змін (рух від початкової структури до кінцевої / заданої

<sup>430</sup> Романова Т. В. Методологія формування структурної політики економічного розвитку в умовах світових інтеграційних процесів: дис. ... докт. екон. наук : 08.00.03. Полтава, 2017. С.205.

<sup>431</sup> Kukuła K. Dynamika oraz kierunki zmian struktury usług produkcyjnych w rolnictwie. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 1986. Rok XLVIII. Zeszyt 3. S.169-181.

<sup>432</sup> Kukuła K. Strukturalne aspekty alokacji usług produkcyjnych w rolnictwie polskim. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 1987. Rok XLIX. Zeszyt 4. S.215-235.

структури) протягом усього досліджуваного періоду. За умови дотримання монотонності легше і швидше досягається потрібний кінцевий результат. Зауважимо, що на практиці важко зустріти послідовну структурну динаміку.

Як правило, початкова структура фіксує фактичні значення структурних змінних (складників) на початку досліджуваного періоду. Кінцеву структуру можна визначати по-різному. Наприклад, це можуть бути значення структурних змінних на кінець досліджуваного періоду, тоді оцінка монотонності дає відповідь на запитання: наскільки послідовно ми рухалися з початкової точки до кінцевої. Якщо за кінцеву структуру ми беремо множину бажаних або запланованих значень структурних змінних, тоді отримуємо відповідь на запитання, наскільки адекватним до поставлених завдань був поступ протягом усього періоду.

Адекватною сказаному мірою монотонності є запропонована К.Кукулою конструкція, яка складається з  $n-1$  показника :

$$\eta_p = \frac{\sum_{i=1}^m |w_{ip} - w_{i1}|}{\sum_{t=2}^p \sum_{i=1}^m |w_{it} - w_{i(t-1)}|} \quad (p = 2, 3, \dots, n).$$

Кожен окремий показник  $\eta_p$  вимірює монотонність змін за період від початкового етапу до часу  $p$ . Якщо необхідно виміряти монотонність за весь досліджуваний період, то шукають показник  $\eta_n$  (тут  $n$  – останній етап).

Послідовність значень  $\{\eta_2, \eta_3, \dots, \eta_n\}$  забезпечує інформацію про ступінь збереження сталого напрямку змін протягом усього періоду зміни структури.

Розрахований у такий спосіб показник  $\eta_p$  змінюється в діапазоні  $[0, 1]$ . За побудовою (означенням) завжди  $\eta_2 = 1$ . Що стосується решти показників ( $p = 3, 4, \dots, n$ ), то чим ближче значення  $\eta_p$  до 1, тим більше структури еволюціонують послідовно і є стійкими щодо уникнення відхилень від заданого напрямку змін. Ці відхилення, як правило, викликані хаотичним перетворенням складників. Якщо  $\eta_p$  дорівнює 0, то це означає, що структура на етапі  $p$  (кінцева структура етапу) ідентична початковій структурі. Близькість  $\eta_p$  до нуля свідчить або про практичну відсутність змін, або таку хаотичність змін, яка не призводить до істотних змін.

На завершення зауважимо: кожен із трьох розглянутих показників додає до розгляду свої деталі, збагачуючи тим самим загальний аналіз структурних змін.

Переходячи до другого рівня аналізу – **аналіз зміни структури**, зупинимося на деяких його особливостях.

Розпочнемо з вихідних понять – зміна розміру та зміна форми структури. Як описано вище, структура кожного об'єкта задається набором

абсолютних і відносних значень структурних змінних. Згідно з М. Валесьяком<sup>433</sup>, структури є подібними за розміром, якщо в них абсолютні значення відповідних структурних змінних близькі. Структури подібні за формою, якщо мають близькі відносні значення змінних структури. Отже, величини елементів структури задають розмір структури, а результат частки елементів у загальній сумі елементів структури окреслюють її форму<sup>434</sup>. З цього погляду говоримо, що зміни величини елемента / елементів визначають зміни розміру структури, а зміни пропорцій між елементами і цілим – зміни форми.

Наступна особливість, яка стосується можливих варіантів змін структури, описана в<sup>435</sup>. Загалом таких можливостей може бути три: стабілізація, зростання і спадання частки елемента (сукупності елементів) щодо цілого. Кожна з трьох можливостей має кілька варіантів реалізації. У табл. 2.1 подано найпростішу ситуацію, коли структуру утворюють лише два елементи.

Таблиця 2.1

## Можливі зміни структури (два складники)

Ситуація	Складники		Примітка
	перший	другий	
Стабілізація	без змін	без змін	–
	зростання	зростання	обидва складники змінюються в однакових пропорціях
	спадання	спадання	
Зростання частки першого складника	зростання	без змін	–
	без змін	спадання	–
	спадання	спадання	другий складник змінюється швидше
Спадання частки першого складника	зростання	зростання	перший складник змінюється швидше
	спадання	без змін	–
	без змін	зростання	–
	спадання	спадання	перший складник змінюється швидше
	зростання	зростання	другий складник змінюється швидше

Джерело:<sup>436</sup>.

<sup>433</sup> Walesiak M. Podobieństwo wielkości (skali) oraz kształtu (formy) w złożonych badaniach strukturalnych. *Wiadomości Statystyczne*. 1983. Nr 3. S.26.

<sup>434</sup> Walesiak M. Podobieństwo wielkości (skali) oraz kształtu (formy) w złożonych badaniach strukturalnych. *Wiadomości Statystyczne*. 1983. Nr 3. S.26.

<sup>435</sup> Markowska M. Identyfikacja znaczenia krajów w gospodarce Unii Europejskiej z wykorzystaniem miary dekompozycji zmian struktury. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2016. Vol. 9 (957). S.76.

<sup>436</sup> Markowska M. Identyfikacja znaczenia krajów w gospodarce Unii Europejskiej z wykorzystaniem miary dekompozycji zmian struktury. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2016. Vol. 9 (957). S.76.



З таблиці бачимо, що, наприклад, стабілізація структури можлива в трьох випадках: перший випадок має місце, коли жоден елемент не змінюється, а решта два, коли змінюються обидва елементи, але так, що пропорція між ними не змінюється. Зрозуміло, якщо маємо більше складників, то варіантів значно більше.

Описані особливості доводять необхідність використання двох показників для оцінювання зміни структури – зміни розміру та зміни форми. Крім того, вони показують, що роль будь-якого елемента в зміні структури може бути або активною (коли його значення збільшується / зменшується швидше за інших), або пасивною (коли значення елемента залишається незмінним, але частка в структурі змінюється внаслідок зміни значень інших елементів).

М. Марковська й А. Соколовський<sup>437</sup> пропонують *показник* декомпозиції, який оцінює *зміни розміру структури*. Для оцінки зміни розміру  $i$ -го елемента в структурі використовується формула:

$$UR_i = \frac{u_{ik} - u_{il}}{\sum_{i=1}^m |u_{ik} - u_{il}|}$$

де  $k$  і  $l$  – часові періоди (або об'єкти динаміки), які порівнюються.

Сума модулів  $UR_i$  усіх складників дорівнює одиниці, а знак вказує, чи збільшилося значення елемента структури (додатне значення), чи зменшилося (від'ємне значення). Модуль  $UR_i$  показує, яка частка змін припадає на  $i$ -й показник у змінах структури.

Подібно до  $UR_i$ , розраховується *показник* декомпозиції, який оцінює *зміни форми структури*. Для  $i$ -го елемента оцінка обчислюється як:

$$UK_i = \frac{w_{ik} - w_{il}}{\sum_{i=1}^m |w_{ik} - w_{il}|}$$

Тут для розрахунків беруть значення матриці  $W$ .

Сума модулів значень  $UK_i$ , так само, як і у випадку  $UR_i$ , дорівнює одиниці, однак сума значень  $UK_i$  дорівнює нулю. Це можна інтерпретувати так: «величина» структури (сума часток усіх складників цілого) завжди дорівнює 1, а от відносний приріст частки одних складників структури завжди компенсується зменшенням частки інших складників. Наприклад: 1) структура складається з двох елементів, тоді якщо  $UK_1 = -0,5$ , то  $UK_2 = 0,5$  (зменшення частки першого елемента в структурі відбулося внаслідок такого ж зростання частки другого); 2) структура складається з трьох елементів, тоді якщо  $UK_1 = 0,5$ , то  $UK_2$  і  $UK_3$  будуть обидва від'ємними й в

<sup>437</sup> Markowska M., Sokołowski A. Metoda dekompozycji zmian struktury. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 2016. Nr 30(3). S.25-32.

сумі дорівнюють  $-0,5$  (зростання частки першого елемента в структурі відбулося внаслідок зменшення часток другого і третього).

### **2.3. Засади і особливості структурного аналізу економічного розвитку національної економіки**

**Загальна характеристика структурного аналізу економічного розвитку.** Система національної економіки – це складна, динамічна, багаторівнева і багатокomпонентна, відкрита система, яка складається з великої кількості підсистем. Утворюючи єдину синергетичну систему, підсистеми, у свою чергу, також представляють собою складні за структурою ієрархічні системи, що тісно взаємопов'язані й взаємодіють між собою. Кожна з них, маючи власний потенціал розвитку, робить внесок у загальний економічний розвиток системи національної економіки.

Як показано вище, економічний розвиток тісно пов'язаний зі структурними змінами в економічній системі, а структурні зміни є складним вектором, який є наслідком здійснення різноманітних процесів і появи нових явищ у системі. Структурні зміни спричиняються конструктивними та деструктивними діями ендогенних і екзогенних чинників, що впливають на розвиток національної економіки.

Вважається, що основою умовою економічного розвитку є відсутність структурних диспропорцій. Як вказують В. Бодров і Р. Шепетько<sup>438</sup>, одним з найпопулярніших методів виявлення таких диспропорцій є аналіз економіки шляхом поділу її на структури: відтворювальну; галузеву; регіональну; зовнішньоекономічну; технологічну. В економічній літературі, зокрема в<sup>439</sup> і<sup>440</sup>, окрім вказаних структур, пропонується аналізувати такі структурні співвідношення, як соціальні, секторальні, техніко-економічні.

Відтворювальна структура національної економіки – це співвідношення елементів, сторін, підрозділів процесу суспільного відтворення. Матеріальною основою безперервного відтворення сукупного суспільного продукту є його рух на чотирьох стадіях – виробництво, розподіл, обіг і споживання. Процес відтворення включає розширене відтворення національного продукту, трудових ресурсів, виробничих

<sup>438</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.86-87.

<sup>439</sup> Коломицева О. В. Економічний зміст структурних зрушень та їх вплив на стабільність розвитку економіки. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: економічні науки*. 2007. Вип. 22. С.160.

<sup>440</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.189.

відносин, природних умов економічного зростання. Відтворювальні пропорції характеризують співвідношення: між стадіями виробництва, розподілу та обміну, споживання; між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання; між фондом заміщення, фондом споживання та фондом нагромадження; між заміщенням використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю; між матеріальним та нематеріальним виробництвом; між виробничими галузями та інфраструктурою <sup>441</sup>.

З точки зору матеріально-речового змісту, важливим відтворювальним співвідношенням є розподіл між такими складниками суспільного виробництва, як виробництво засобів виробництва і виробництво предметів споживання. Оптимальна пропорція між ними є важливим аспектом економічного розвитку, який безпосередньо пов'язаний з циклічністю розвитку. Як пише О. Коломицева, досвід економічного розвитку країн Західної Європи, США та Південно-Східної Азії свідчить, що оптимальних темпів розвитку економіки можна досягнути за різних співвідношень окремих елементів суспільного продукту. Це пояснюється різноманітними чинниками, зокрема, розвитком науково-технічного прогресу, зростанням продуктивності праці, екологічними проблемами, розвитком міжнародного поділу праці, обмеженням економічних ресурсів тощо <sup>442</sup>.

Відтворення трудових ресурсів полягає у безперервному відновленні й підтриманні фізичних сил і розумових здібностей людини. Серед основних проблем процесу відновлення основної продуктивної сили суспільства необхідним є виділення: міграції та природного руху населення; розподілу і перерозподілу трудових ресурсів між галузями, регіонами тощо; забезпечення високого рівня зайнятості <sup>443</sup>.

З огляду на функціональну роль окремих елементів сукупного суспільного продукту, важливим є виділення фондів заміщення, споживання та нагромадження: фонд заміщення та фонд споживання забезпечують підтримання продуктивних сил країни на належному рівні; зростання фонду нагромадження забезпечує спрямування частини національного доходу на приріст виробничих і невиробничих основних фондів, а також оборотних засобів і резервів. Співвідношення між споживанням і нагромадженням є

<sup>441</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.190.

<sup>442</sup> Коломицева О. В. Економічний зміст структурних зрушень та їх вплив на стабільність розвитку економіки. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: економічні науки*. 2007. Вип. 22. С.161.

<sup>443</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.191.

базовою пропорцією, яка, з одного боку, визначає темпи економічного зростання, з іншого – рівень споживчого попиту в національній економічній структурі<sup>444</sup>.

До пропорцій, що характеризують розвиток економіки на різних стадіях процесу відтворення, належить співвідношення між заміщенням використаних засобів виробництва (фондом заміщення) і новоствореною продукцією (чистою продукцією). Воно характеризує співвідношення вартості зношених засобів праці (амортизація) і вартості спожитих у виробництві предметів праці (проміжний продукт), що в сукупності становить фонд заміщення, і величини новоствореної продукції за рік<sup>445</sup>.

Важливим є структурне співвідношення між такими складниками суспільного виробництва, як матеріальне і нематеріальне виробництво. Традиційно<sup>446</sup> до матеріального виробництва відносять виробництво матеріальних благ (промисловість, сільське господарство, будівництво) і виробництво матеріальних послуг (транспорт, зв'язок, торгівля, комунальні послуги, побутові послуги), тоді як до нематеріального виробництва – виробництво нематеріальних послуг (освіта, медицина, культура) і виробництво нематеріальних благ (духовних, матеріальних цінностей). В економічній енциклопедії<sup>447</sup> зазначається, що у випадку розвинених країн, починаючи від середини 1950-х рр., випереджаючим став розвиток нематеріального виробництва. Переважання нематеріальної сфери є свідченням того, що основними елементами національного розвитку стали якісні характеристики людських ресурсів та інтенсивне розгортання науково-технічної революції. Оскільки саме в цій сфері формується основна продуктивна сила – людські ресурси, а також виникає і розвивається специфічна продуктивна сила – наука. Розвиток нематеріального виробництва прискорює процес розвитку сфери матеріального виробництва<sup>448</sup>.

<sup>444</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.190.

<sup>445</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.191.

<sup>446</sup> Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): терміни, поняття, персоналії / За наук. ред. Г. І. Башнянина і В. С. Іфтемічука. К.: Магнолія плюс, 2004. С.539.

<sup>447</sup> Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2002. С.507.

<sup>448</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.191.

Визначальна роль у структурі національної економіки належить її галузевому поділу. В енциклопедичному словнику поняття «галузева структура національного господарства» визначається як структура «...яка є відображенням досягнутого рівня розвитку продуктивних сил і суспільного поділу праці (в єдності технологічного способу виробництва)»<sup>449</sup>. Серед галузевих пропорцій виділяють секторальну структуру економіки, співвідношення між групами галузей, міжгалузевими комплексами, галузями, підгалузями, видами виробництва. Галузь – це група підприємств, що випускають однорідну або споріднену продукцію, які, своєю чергою, поділяються на підгалузі й види підприємств<sup>450</sup>.

Згідно із системою національних рахунків економіка поділяється на п'ять секторів: нефінансові корпорації; фінансові корпорації; сектор загального державного управління; домашні господарства; некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства. У складі нефінансових корпорацій виділяють три групи галузей: галузі, пов'язані з видобуванням ресурсів; галузі, спрямовані на переробку видобутих ресурсів і виготовлення готової продукції; сфера послуг. Співвідношення між групами галузей визначається науково-технічним прогресом. На галузеві пропорції також впливають рівень витрат на інноваційно-інвестиційну діяльність на різних рівнях, величина та кваліфікація трудових ресурсів, економічні чинники, інтеграційні процеси та міжнародний поділ праці. Секторальна структура також характеризує поділ економіки за секторами, типами та формами власності, за організаційно-правовими формами підприємництва<sup>451</sup>.

Територіальна (регіональна) структура національної економіки дає характеристику участі економічних регіонів у створенні та споживанні сукупного суспільного продукту<sup>452</sup>. Соціальна структура національної економіки ґрунтується на взаємозв'язках «...між елементами (соціальними спільнотами, класами, групами, верствами, статусами, роллю тощо) соціальної системи...» і «...охоплює різні форми зв'язків і відносин між різними суспільними сферами і структурами, що виступають елементами

<sup>449</sup> Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2002. С.505.

<sup>450</sup> Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред.В. М. Гейця. К.: Ін-т економічного прогнозування: Фенікс, 2003. С.312.

<sup>451</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*.2012. Вип. 22.4. С.191-193.

<sup>452</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*.2012. Вип. 22.4. С.192.

суспільства»<sup>453</sup>. Соціальна структура характеризує диференціацію доходів різних верств населення. Зовнішньоекономічна структура національної економіки характеризує пропорції між експортом та імпортом товарів, послуг, капіталів і визначає участь національної економіки у функціонуванні світової економічної системи. Техніко-економічна структура національної економіки визначається пропорціями між особистими та речовими факторами продуктивних сил з урахуванням техніко-економічних відносин – комплексу внутрішньо необхідних і стійких зв'язків між рівнем концентрації, спеціалізації, комбінування, кооперування виробництва тощо<sup>454</sup>.

Звичайно, можна аналізувати всі зазначені зрізи. Однак, на нашу думку, для отримання загальної характеристики стану національної економіки, визначення потреб і напрямів перспективних структурних перетворень достатньо досліджувати найбільш актуальні структурні співвідношення залежно від особливостей країни, етапів соціально-економічного розвитку, характеру елементів і змісту економічних явищ і процесів, що відбуваються в країні.

Розглядаючи національну економіку як «цілісне утворення із властивими йому умовами функціонування, залежностями макроекономічних процесів і явищ, пропорціями, законами та загальними результатами»<sup>455</sup>, ми акцентували увагу на тих макроекономічних секторах, які охоплюють найбільш взаємопов'язані процеси, явища та макроекономічні пропорції у структурі економіки, що і стало предметом нашого вивчення. Методичну основу аналізу склала система показників-індикаторів і формул для розрахунків.

Досліджуючи структурні аспекти економічного розвитку, ми зупинилися на внутрішньому реальному та зовнішньоекономічному секторах національної економіки. Здійснений нами аналіз належить до категорії (виду): за аспектом розгляду – позитивний (підтвердження гіпотез і оцінювання реальних зв'язків між чинниками і явищами в процесі економічного розвитку) із застосуванням якісних і кількісних методів аналізу; за спрямуванням – поєднання *ex post* (спрямований на вивчення тенденцій, які вже склалися) з елементами *ex ante* (передбачення майбутніх структурних змін) аналізу; за станом досліджуваних об'єктів – поєднання

<sup>453</sup> Філософський словник соціальних термінів / за ред. В. П. Андрущенка. К.: Харків: Корвін, 2002. С.567-568.

<sup>454</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.193.

<sup>455</sup> Радіонова І. Ф., Усик В. І. Макроекономічний аналіз національної економіки. Київ: КНЕУ. 2015. С.7.

статичного та динамічного аналізу (структурно-динамічний аналіз показників); за підставою для висновків – порівняльний; за масштабом – комплексний.

Порівняльний характер дослідження ґрунтується на вивченні стану та динаміки показників і чинників економічного розвитку України на тлі аналогічних показників Польщі та країн ЄС.

Комплексність дослідження впливає із сутності структурно-динамічного аналізу. Базуючись на аналізі теоретичних концепцій розвитку, особливостей взаємозв'язку економічного розвитку та структурних змін і зрушень, чинників структурних змін і зрушень (рис. 1.2), зв'язки між якими відображаються в пропорціях, запропоновано модель структурно-динамічного аналізу. Модель відображає елементи відтворювальних, соціальних, галузевих, зовнішньоекономічних співвідношень. Елементами моделі виступають: концептуальна схема дослідження, індикативні показники та відповідні матриці структурних змін, система розрахунків на кожному рівні аналізу.

Запропоновану модель представлено на рис. 2.2. Вона складається з трьох блоків. Перший блок утворюють три структурні моделі, які у сукупності відображають економічний розвиток і відтворювальну структуру національної економіки. Перша модель – це початковий блок аналізу, який містить вихідні дані для аналізу економічного розвитку України, а також аналогічні показники Польщі та країн ЄС. Останні дані представляють собою інформаційне тло, необхідне для порівняльного аналізу економічного розвитку України. Друга модель служить для структурного аналізу формування ресурсів національної економіки та розподілу цих ресурсів.

Другий блок призначений для дослідження діяльній структури економіки, яка значною мірою визначає динаміку і структуру суспільного виробництва, служить основою для визначення оптимальних темпів економічного розвитку. Оптимальність досягається за рахунок такого поєднання / співвідношення різноманітних елементів суспільного продукту, яке спрямоване на якнайповніше використання досягнень науково-технічного прогресу, якісне зростання суспільних потреб, продуктивності праці, врахування обмежень природних ресурсів, екологічних проблем, міжнародного розподілу праці, спеціалізації виробництва та інших чинників. Цей блок утворюють три структурні матриці. Перші дві представляють, відповідно, структури ВВП за видами економічної діяльності та секторальну структуру ВВП. Своєрідним узагальнюючим дзеркалом стану економіки є структура імпорту / експорту. Структурні дані про зовнішню торгівлю

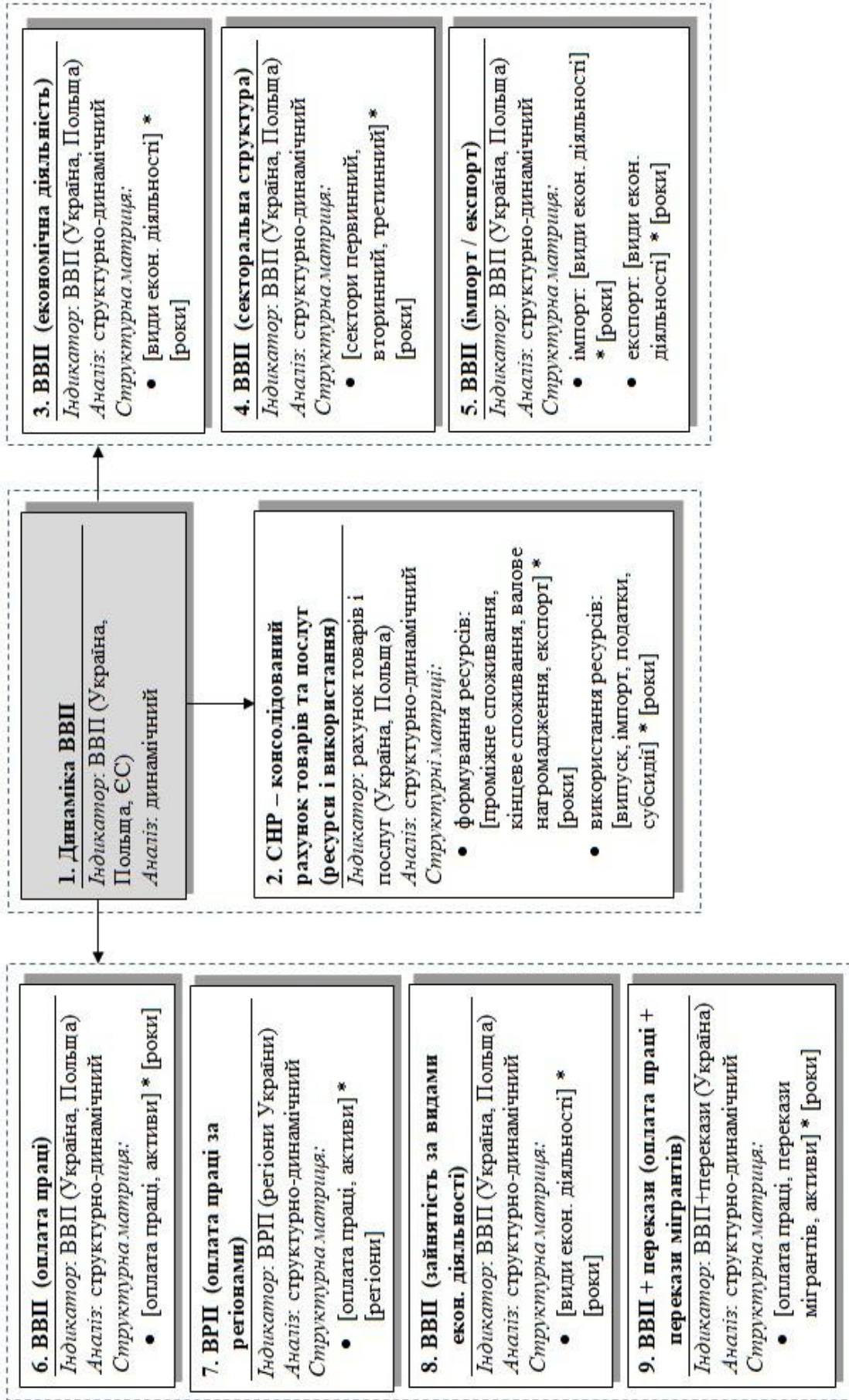


Рис. 2.2. Концептуальна модель дослідження процесів структурного розвитку національної економіки України.  
Джерело: складено автором.



склали основу третьої моделі цього блоку. Кожна структурна матриця містить дані ВВП України і, для порівняльного аналізу, Польщі.

Третій блок, який визначає соціально-економічні структурні співвідношення, на нашу думку, має бути обов'язковим складником будь-яких економічних досліджень. Оскільки саме соціально-трудова відносина є ключовим елементом будь-якої економічної системи, «серцевиною» всього комплексу суспільних відносин, від характеру і досконалості яких залежать не лише соціальні складові життя – якість трудового життя, соціальна злагода у суспільстві, але і суто економічні параметри – продуктивність праці, соціально-економічний розвиток тощо. У випадку України потреба аналізу соціально-економічних співвідношень додатково посилюється низкою об'єктивних і суб'єктивних причин. Як пише О. Грішнова<sup>456</sup>, «проблема створення нової концепції соціально-трудова відносин для України має об'єктивні й суб'єктивні причини, які в реальному житті тісно переплетені. Об'єктивною базою для розробки положень про соціальне партнерство і тристороннє співробітництво є трансформація нашого суспільно-економічного життя на ринкових засадах, поява нових суб'єктів соціально-трудова відносин, а також негативні наслідки тривалої економічної кризи. Суб'єктивні причини поширення цієї концепції – прагнення соціальної злагоди в суспільстві, європейський вибір нашої країни, міжнародні стандарти». Структурні матриці цього блоку служать основою для динамічного аналізу співвідношення між оплатою праці й матеріальними активами на рівні національному і регіональному, а також визначення ролі оплати праці (переказів) мігрантів у зміні співвідношення між цими двома складниками.

Зазначимо, що наведений тут набір моделей і структурних матриць є мінімально необхідним для аналізу структурних змін і зрушень. Варто було б більш повноцінно представити вже розглянуті макроекономічні структурні пропорції та доповнити їх іншими пропорціями, наприклад, регіональними (територіальними), галузевими, інституційними, природничо-ресурсними, екологічним і т. ін. Це є предметом майбутніх більш розлогіх досліджень.

Далі зупинимося на специфічних особливостях розрахунків, пов'язаних з визначенням структурного ефекту в рамках вказаних макроструктурних пропорцій.

**Показники структурно-динамічного аналізу.** Джерелом статистичних даних для дослідження послужила система національних

<sup>456</sup> Грішнова О. Економіка праці та соціально-трудова відносина. К.: Знання, 2011. 390 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/15673-rozdl-IV-sotsalno-trudov-vdnosini-ta-h-regulyuvannya.html>

рахунків (СНР), яка є основним інструментом макроекономічного аналізу країни, що виконує функцію відображення руху потоків товарів, послуг, доходів, фінансових ресурсів у виробництві, розподілі, перерозподілі та використанні. Цей інструмент містить систематизовану інформацію, що є основою для:

- визначення наявних макроекономічних пропорцій та можливих загроз формування пропорцій;
- характеристики тих тенденцій змін макроекономічних показників, що вже склалися;
- передбачення майбутніх змін;
- обґрунтування на основі зроблених оцінок та передбачень певних управлінських рішень <sup>457</sup>.

У рамках СНР розраховується система макроекономічних показників. Основними узагальненими показниками є валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, чистий національний продукт, національний дохід.

Для вимірювання економічного розвитку використовують різні показники, статистичний аналіз яких дозволяє оцінити спрямованість і тенденції розвитку та чинники, що на нього впливають. На макрорівні основним показником розвитку економіки країни є *валовий внутрішній продукт* (ВВП). За визначенням економічного словника <sup>458</sup>, ВВП – це узагальнений економічний показник, який оцінює остаточні результати поточного виробництва на території країни за певний проміжок часу, як правило, за рік. Він характеризує не лише досягнутий рівень розвитку економіки, але й особливості галузевої структури, ефективність функціонування окремих секторів економіки і синтезує вплив низки чинників: обсяг і наявність доступних ресурсів, досягнутий рівень технічного розвитку і технологічної бази економіки, накопичений інноваційний потенціал, якість трудових ресурсів, продукування ідей, інновацій. Він розраховується як сума доданої вартості, створеної у виробничій і невиробничій сферах, і спожитого основного капіталу у вигляді амортизації. Чим більшим є значення показника, тим вищий рівень розвитку країни.

Показник *валовий національний продукт* (ВНП) відрізняється від ВВП тим, що він розраховується за національним принципом, тоді як ВВП – за територіальним принципом.

<sup>457</sup> Радіонова І. Ф., Усик В. І. Макроекономічний аналіз національної економіки. К.: КНЕУ, 2015. С.23.

<sup>458</sup> Осовська Г. В., Юшкевич О. О., Завадський Й. С. Економічний словник. К.: Кондор, 2007. С.32.

На регіональному рівні показником, який характеризує загальний рівень розвитку економіки регіону, є валовий регіональний продукт (ВРП). Значення ВРП в управлінні регіоном полягає в тому, що він є показником економічного зростання, ефективності використання потенціалу регіону і залучених ресурсів.

Разом із показником загального ВВП використовують показник *ВВП у розрахунку на душу населення* (на одну особу), який представляє собою вартість виробленої в економіці кількості товарів і послуг, що в середньому припадає на одну особу. ВВП на душу населення виражає не тільки рівень розвитку економіки країни, але й використовується як індикатор рівня добробуту населення. Чим вищим є ВВП на душу населення, тим вищим є рівень життя. Ним також часто користуються під час зіставлення економічного розвитку країни з іншими країнами.

Загальний ВВП і ВВП на душу населення, розраховані за поточними цінами (дійсними на момент здійснення операції), називаються *номінальними*. Однак вони не завжди правильно відображають тенденцію розвитку економіки та зростання добробуту населення з огляду на можливі зміни цін на товари і послуги. Для усунення впливу чинника зміни цін і визначення справжнього (зіставного) обсягу товарів і послуг за низку років потрібно вирахувати реальний ВВП у цінах одного, базового, року, для чого застосовується дефлятор ВВП (або індекс цін). Якщо ж у дослідженні мова йде про порівняння або зіставлення країни з іншими країнами, то використовують так звані показники ВВП за паритетом купівельної спроможності населення. *ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення*<sup>459</sup> є мірою випуску продукції / послуг на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності. При цьому нівелюється вплив інфляційних процесів.

В органах статистики<sup>460</sup> використовують три способи обчислення (вимірювання) ВВП і ВНП:

- 1) за витратами (так званий метод кінцевого використання);
- 2) за доданою вартістю (виробничий метод);
- 3) за доходами (розподільчий метод).

У дослідженні використано розрахунок ВВП за другим способом. Тут ВВП обчислюється як сума валової доданої вартості галузей / секторів

<sup>459</sup> Філіпенко В. Паритет купівельної спроможності. *Українська дипломатична енциклопедія* / уклад.: Л. Губерський та ін. К.: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.

<sup>460</sup> Методологічні положення розрахунку валового внутрішнього продукту. Державна служба статистики України. К., 2018. 91 с.

економіки плюс чисті податки на продукти не зараховані до неї. *Валова додана вартість* (ВДВ) – це різниця між випуском товарів і проміжним споживанням, що зазвичай визначається в цінах виробників. Державний комітет статистики України визначає ВДВ як вартість валової виробленої продукції за відрахуванням вартості витрат на сировину та матеріали, а також інших витрат проміжного споживання <sup>461</sup>.

Окрім описаних показників, ми використовуємо консолідовані рахунки СНР залежно від конкретних цілей аналізу. Так, під час структурного аналізу ресурсів національної економіки використано консолідований рахунок товарів і послуг (X). Цей рахунок відображає вартісну оцінку матеріальних благ для цілей проміжного й кінцевого споживання та складається загалом по економіці, за галузями й секторами економіки. Балансова таблиця рахунка представлена в табл. 2.2. На підставі правої половини (ресурси) цього рахунка сформовано структурну матрицю ресурсів національної економіки, на підставі лівої половини (використання) – структурну матрицю використання ресурсів національної економіки.

Таблиця 2.2

**Рахунок товарів і послуг (X) в системі національних рахунків**

<b>Використання</b>	<b>Ресурси</b>
Проміжне споживання	Випуск
Кінцеве споживання	Імпорт товарів і послуг
Валове нагромадження	Податки на продукти
– валове нагромадження основного капіталу	Субсидії на продукти (–)
– зміна запасів матеріальних обігових засобів	
– прибуття за винятком цінностей	
Експорт товарів та послуг	
<b>Усього використання</b>	<b>Усього ресурси</b>

*Джерело:* <sup>462</sup>.

<sup>461</sup> Державний комітет статистики України. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності (NACE, Rev. 1.1-2002). ДК 009:2005 (п.3.1): затв. наказом Держспоживстандарту України від 26.12.2005 р. №375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va375202-05>

<sup>462</sup> Радіонова І. Ф., Усик В. І. Макроекономічний аналіз національної економіки. К.: КНЕУ, 2015. С.29.

**Особливості оцінювання ролі оплати праці у структурі ВВП і в економічному розвитку.** Визначаючи структурний ефект праці у ВВП, звернемося до способу розрахунку ВВП за доходами (розподільчий метод). Для нас важливим є те, що цей спосіб пов'язує ВВП з винагородою за найману працю і тим самим робить можливим проаналізувати, як впливає людський капітал на економічний розвиток.

Спосіб розрахунку ВВП за доходами ще називають вартісним, і він має в основі той факт, що ВВП дорівнює сумі доходів:

$$P = W + R + I + Pr + A + Tn, \quad (2.1)$$

де  $P$  – ВВП;  $W$  – заробітна плата;  $R$  – рентні платежі;  $I$  – відсоток за грошові доходи;  $Pr$  – прибуток підприємств;  $A$  – амортизація;  $Tn$  – непрямі податки на бізнес.

Далі скористаємося ідеями М. Добія (M. Dobija), викладеними в <sup>463</sup>, <sup>464</sup>, <sup>465</sup>, <sup>466</sup>, а також працях інших польських дослідників – А. Йонкіш-Зацни <sup>467</sup>, <sup>468</sup>, Ю. Ренкаса <sup>469</sup> та інших.

Вказані дослідники зводять / узагальнюють записану формулу для ВВП до двох складників: доходи найманих працівників плюс доходи інших осіб (не найманих осіб), які фактично створюються завдяки матеріальним активам <sup>470</sup>, тобто

$$P = W + A, \quad (2.2)$$

де  $P$  – ВВП;  $W$  – сума оплати праці найманих працівників (винагорода за працю);  $A$  – доходи від активів (сукупні майнові цінності країни, що використовуються з метою одержання прибутку).

Сума оплати праці найманих працівників ( $W$ ) включає «насамперед заробітну плату, яка виплачується бізнесом і державою тим, хто пропонує

<sup>463</sup> Dobija M. Labour Productivity Ratio and International Comparison of Economic Performance – Formalization of the PPP. *Theory and Preliminary Examinations*, „Emergo”. 2008. Nr 1. P.3-19.

<sup>464</sup> Dobija M. Kosztowa funkcja produkcji w zastosowaniach makroekonomicznych. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowość*. 2013. T. 74 (130). S.7-24.

<sup>465</sup> Dobija M. Rachunkowość w systemie pomiaru aktywności ekonomicznej państwa. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*. 2014. Tom 75 (131), S.7-21.

<sup>466</sup> Добія М. Бухгалтерський учет труда как основа товарно-денежной экономики. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*: Міжнародний збірник наукових праць. 2010. Випуск 1(16). С.57-67.

<sup>467</sup> Jonkisz-Zacny A. Zgodność poziomu produktywności pracy jako warunek jednoczenia państw w unii walutowej. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2015. Nr 9 (945). S.125-136.

<sup>468</sup> Jonkisz-Zacny A. Wzrost wartości i produktywności rzeczowych aktywów trwałych jako czynnik równoważenia nierówności ekonomicznych. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2016. Nr 48. S.140-154.

<sup>469</sup> Renkas J. Produktywność pracy jako miernik rozwoju ekonomicznego Ukrainy i Białorusi. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2015. Nr 43 (3). S.352-361.

<sup>470</sup> Dobija M. Labour Productivity Ratio and International Comparison of Economic Performance – Formalization of the PPP. *Theory and Preliminary Examinations*, „Emergo”. 2008. Nr 1. P.5.

свою працю. Вона також включає чимало доповнень до заробітної плати, зокрема, внесок підприємців на соціальне страхування та різноманітні приватні фонди пенсійного забезпечення, медичного обслуговування і допомоги на випадок безробіття та в інших випадках. Ці надбавки до заробітної плати представляють собою частину витрат підприємців, які пов'язані з наймом робочої сили, і відтак розглядаються як складник загальних витрат компанії на виплату заробітної плати»<sup>471</sup>. У політекономії відповідний поділ записується як: «праця» + «капітал».

Формула (2.2) визначає два моменти:

1) структурне співвідношення між оплатою праці найманих працівників і доходами від матеріальних активів у складі ВВП, яке далі будемо спрощено називати «структура ВВП»;

2) ввести нове поняття, необхідне для аналізу, – «сукупна продуктивності праці» на рівні ВВП.

Виведене співвідношення служить основою для визначення стандартних параметрів структурних змін – структурне співвідношення між оплатою праці й матеріальними активами, показники процесу структурних змін (інтенсивність, швидкість, монотонність), оцінки зміни розміру і форми структури. Ці параметри описано раніше.

Стосовно другого, то на ньому варто зупинитися детальніше.

Загалом економічний розвиток прямо пропорційно залежить від продуктивності праці. Традиційно продуктивність праці на рівні національної економіки можна вирахувати як відношення реального ВВП до числа працюючих.

М. Добія пропонує інший показник продуктивності праці – сукупну продуктивність праці  $Q$ , яка обчислюється на підставі рівняння

$$P = W * Q, \quad (2.3)$$

тобто як відношення ВВП до суми оплати праці найманих працівників (винагорода за працю). Змістовно, ця величина визначає ВВП (вартість продукції і послуг), яка припадає на 1 грн. оплати праці. Як відзначає автор, розмір  $Q$  є функцією низки латентних чинників: технічна озброєність праці, обіговість активів, рентабельність активів, рівень оплати праці і т. ін.

Показник сукупної продуктивності праці  $Q$  є безрозмірною величиною, яка має низку переваг: 1) дозволяє порівнювати економічний розвиток різних країн незалежно від їхньої грошової одиниці; 2) до певної міри не залежить

<sup>471</sup> Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. Т.1. М.: Республика, 1992. С.141.

від інфляції; 3) зростання  $Q$  означає реальне економічне зростання і навпаки. Крім того, на підставі теоретичного аналізу і проведених численних статистичних розрахунків автор методики вказує на високу стабільність цього показника, а також, що, мабуть, найважливіше, – рівень показника сукупної продуктивності праці забезпечує реальне відображення макроекономічної й мікроекономічної ситуації.

Одна з базових ідей показника сукупної продуктивності праці полягає в тому, що винагорода за працю відповідає величині вкладеної праці, а це, у свою чергу, впливає на поведінку працівника (людського капіталу). За розрахунками науковця, оптимальне значення показника сукупної продуктивності праці має бути не нижчим 3,0. Як один з емпіричних доказів, у табл. 2.3 представлено значення показника  $Q$  для групи країн. Можна побачити, що показник на рівні 3,0 мають високорозвинені країни – Швейцарія, США, Японія, Німеччина, Великобританія. У цих країнах технічне оснащення праці постійно зростає з одночасним збільшенням винагороди відповідно до величини вкладеної праці. За таких умов важливим додатковим чинником для економічного розвитку країни є ефективне і прогнозоване функціонування державних інституцій.

Таблиця 2.3

**Динаміка показника сукупної продуктивності  $Q$   
для групи країн, 2006-2013 рр.**

<b>Країни</b>	<b>2006</b>	<b>2007</b>	<b>2008</b>	<b>2009</b>	<b>2010</b>	<b>2011</b>	<b>2012</b>	<b>2013</b>
Швейцарія	3,534	3,645	3,748	3,650	3,509	3,498	3,850	3,830
США	3,458	3,470	3,560	3,500	3,452	3,648	3,620	3,530
Німеччина	3,305	3,380	3,389	3,276	3,169	3,158	3,350	3,376
Японія	3,069	3,093	3,186	3,433	3,279	3,448	3,329	3,307
Великобританія	3,204	3,517	3,444	3,082	3,095	3,216	3,279	3,254
Чеська Республіка	1,873	2,204	2,355	2,210	2,134	2,356	2,252	2,287
Китай	1,415	1,512	1,685	1,762	1,768	1,777	1,886	1,967
Польща	1,881	1,992	1,854	1,869	1,903	1,935	1,958	1,953

*Джерело:*<sup>472</sup>.

<sup>472</sup> Dobija M. Kosztowa funkcja produkcji w zastosowaniach makroekonomicznych. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*. 2013. T. 74 (130). S.7-24.

Беручи до уваги формулу (2.2), яка розділяє ВВП на два складники (доходи від праці й доходи від активів) і маючи розмір сукупної продуктивності праці  $Q$ , можна визначити частку доходів з праці та з активів при заданому  $Q$ . На цій підставі розраховується структура ВВП як співвідношення частки оплати праці найманих працівників і частки доходу від активів.

Приклад таких розрахунків подано в табл. 2.4. Наведені результати розрахунків показують, що в країнах з високим рівнем економічного розвитку, де значення  $Q$  є близьким до 3,0, структура ВВП визначається відношенням [30 : 70]. Також можна побачити, що в країнах з показником продуктивності  $Q$  меншим 2,0 частка активів не перевищує 50%.

На підставі описаних ідей впливає, що розвиток тягне за собою не зменшення, а збільшення реальної купівельної спроможності заробітної плати за умови щонайменше підтримання на досягнутому рівні (а краще збільшення) величини сукупної продуктивності праці. Водночас закономірне зростання винагороди за працю можливе лише тоді, коли збільшується значення показника сукупної продуктивності праці  $Q$ .

**Таблиця 2.4**  
**Частка оплати праці й активів у структурі ВВП окремих країн, 2013 р.**

Країна	ВВП (P), млн. дол	Сукупна продук- тивність праці (Q)	Частка оплати праці у ВВП ( $W=P / Q$ )		Частка активів у ВВП ( $A=P-W$ )	
			млн. дол. США	%	млн. дол. США	%
Швейцарія	685	3,830	179	0,26	506	0,74
США	16768	3,530	4750	0,28	12018	0,72
Німеччина	3730	3,376	1105	0,30	2625	0,70
Японія	4920	3,307	1488	0,30	3432	0,70
Великобританія	2678	3,254	823	0,31	1855	0,69
Чеська Республіка	280	2,287	122	0,44	158	0,56
Китай	9491	1,967	4825	0,51	4666	0,49
Польща	526	1,953	269	0,51	257	0,49

Джерело: <sup>473</sup>.

Величина  $Q$  дозволила науковцям висунути гіпотезу щодо співвідношення між людським капіталом і оплатою праці. Гіпотеза стверджує: для досягнення цілковитої відповідності легальної мінімальної

<sup>473</sup> Jonkisz-Zacny A. Wzrost wartości i produktywności rzeczowych aktywów trwałych jako czynnik równoważenia nierówności ekonomicznych. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2016. Nr 48. S.147.



оплати праці зарплаті, яка визначена теорією гідної праці (адекватна вартості людського капіталу – див. <sup>474</sup>), необхідно, щоб показник Q досяг принаймні рівня 2,5. В економіці, яка характеризується співвідношенням Q на рівні 2,5 і вище, працівник отримує справедливу заробітну плату, яка компенсує витрати його індивідуального людського капіталу (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

## Поділ країн за величиною сукупної продуктивності праці Q, 2006 р.

1 < Q < 2		2 < Q < 3		3 < Q < 4	
Польща	1, 881	Греція	2,081	Німеччина	3,325
Естонія	1, 678	Словенія	2,266	Швейцарія	3,534
Португалія	1, 845	Іспанія	2,165	Великобританія	3,204
Словаччина	1, 871	Італія	2,493	Франція	3,201
Чеська Республіка	1, 873	–	–	Бельгія	3,345
Угорщина	1, 946	–	–	Голландія	3,437
–	–	–	–	Данія	3,433

Джерело: <sup>475</sup>, <sup>476</sup>.

Показник сукупної продуктивності праці дозволяє зрозуміти природу формування ВВП в країні. З одного боку, ця модель відображає роль оплати праці, що формує попит, рівень життя та інфляцію, а з іншого – сукупна продуктивність праці визначає організацію й управління виробничими та адміністративними процесами.

Крім того, показник Q є гарним індикатором проблем в економіці країни. Так, до макроекономічних проблем, на які вказує і про які сигналізує суспільству показник Q, належать <sup>477</sup>:

1) контроль інфляції. Інфляція зникає сама по собі, якщо зникають джерела її формування. Основним джерелом інфляції є збільшення кількості грошей в обігу у відриві від продуктивності праці. Інфляція також виникає тоді, коли чимало людей заробляють багато, але не створюють при цьому еквівалентного продукту (товару і послуги). Інфляція залежить від реальної продуктивності праці й дорівнює 0, якщо реальна й номінальна

<sup>474</sup> Renkas J. *Ekonomia pracy. Teoria godziwych wynagrodzeń. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2016. Nr 439. S.284-301.

<sup>475</sup> Dobija M. Labour Productivity Ratio and International Comparison of Economic Performance – Formalization of the PPP. *Theory and Preliminary Examinations*, „Emergo”. 2008. Nr 1. P.3-19.

<sup>476</sup> Jonkisz-Zacny A. Zgodność poziomu produktywności pracy jako warunek jednoczenia państw w unii walutowej. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2015. Nr 9 (945). S.132.

<sup>477</sup> Renkas J. Produktywność pracy jako miernik rozwoju ekonomicznego Ukrainy i Białorusi. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2015. Nr 43 (3). S.358.

продуктивність праці будуть збалансовані. Така ситуація досягається у випадку, коли оплата праці відповідає вартості роботи;

2) контроль розміру бюджетної сфери сектора. Він полягає у визначенні на запланований рік такого розміру оплати праці в бюджетній сфері, за якого рівень  $Q$  не знижується. Зменшення  $W$  (оплата праці найманих працівників у приватному секторі) визначає допустиму суму оплати праці в бюджетній сфері.

Загалом, показник  $Q$  є хорошим засобом для побудови рейтингів країн. Він дозволяє порівнювати розвиток різних економік, оскільки стабільність  $Q$  є хорошою мірою оцінювання досягнутого економічного рівня.

На завершення зауважимо, що в подібний спосіб розраховується і сукупна регіональна продуктивність праці на підставі структури валового регіонального продукту та визначається частка оплати праці валовому продукті регіону.

**Оплата праці (перекази) мігрантів і валовий національний продукт.** Однак запропонована модель структури ВВП з погляду поділу на оплату праці й активи, на нашу думку, є до певної міри неповною і не зовсім коректною, оскільки в ній упущена важлива частина першого складника – праця українців за кордоном і переказ зароблених ними коштів в Україну, які істотно «працюють» на національну економіку.

Вирішуючи власні фінансові й матеріальні проблеми та допомагаючи своїм рідним в Україні, мігранти тим самим забезпечують економіку країни в цілому значним припливом капіталу у вигляді грошових переказів. Щороку перекази грошей від мігрантів з-за кордону (трансферти) становлять дедалі більший відсоток ВВП. Численні дослідження вітчизняних і закордонних дослідників свідчать, що перекази – це не лише безпосередній внесок в економічні ресурси країни, але вони й опосередковано впливають на зростання ВВП шляхом припливу іноземної валюти, збільшення споживання, формування людського капіталу, сприяння інвестиціям і т.п. Перекази «працюють» на економіку України щось на зразок «безвідсоткових кредитів, наданих мігрантами». Потрапляючи в обіг, вони дають можливість створювати в Україні нову вартість працівниками, які працюють в Україні. Таким чином, грошові перекази мігрантів з-за кордону є важливим системоутворюючим чинником для економіки України.

З огляду на сказане, формулу (2.2) модифікуємо так:

$$(P + T) = (W + T) + A, \quad (2.4)$$

де  $P$  – ВВП;  $W$  – сума оплати праці найманих працівників (винагорода за працю);  $T$  – сума переказів (трансферти) від мігрантів з-за кордону;  $A$  – доходи від активів (сукупні майнові цінності країни, що використовуються з

метою одержання прибутку). Зауважимо, що величина  $(P + T)$  – це не ВВП, а тільки ВВП, збільшений на розмір переказів мігрантів.

Згідно з Інструкцією платіжного балансу МВФ, до категорії грошових переказів зараховують матеріальні та фінансові ресурси, що спрямовуються мігрантами з країн поточного проживання і працевлаштування до країн свого походження<sup>478</sup>. За визначенням Національного банку України, приватні грошові перекази за методологією платіжного балансу представляють собою дохід домашніх господарств, що надходить від інших домогосподарств з-за кордону, та пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення. Перекази можуть здійснюватись як офіційними (через банки, міжнародні системи грошових переказів, поштові відділення), так і неофіційними (шляхом передачі наявних грошей та інших матеріальних цінностей від одного домогосподарства іншому) каналами. У структурі платіжного балансу з приватними грошовими переказами пов'язано дві статті: «оплата праці робітників» і «приватні трансферти». Чиста оплата праці представляє собою частину заробітку членів родини за кордоном, яку вони передають домашньому господарству на територію своєї економіки. Приватні трансферти охоплюють операції між домашніми господарствами-резидентами та домашніми господарствами-нерезидентами. Вони складаються з грошових переказів працівників, які працюють більше року, та інших приватних переказів між резидентами і нерезидентами<sup>479</sup>.

Зв'язок між оплатою праці найманих працівників  $W$  в Україні та переказами зароблених коштів мігрантами з-за кордону  $T$  можна розглядати двояко. З одного боку, у складі збільшеного ВВП вони розглядаються як доповнення одне одного і як спільне протиставлення матеріальним активам, оскільки разом вони визначають частку збільшеного ВВП, яка «зароблена» саме людьми, а не технікою, технологіями, акціями і т.п. З іншого боку,  $W$  і  $T$  також можна розглядати як дві протилежності. Зменшення числа працюючих в Україні (зростання безробіття) сприяє зростанню кількості емігрантів з України і навпаки: зростання зайнятості зменшує потребу виїзду на роботу за кордон. Відтак за певних умов (наприклад, коли середня оплата праці не зростає, а число працюючих зменшується) зменшення сукупної оплати праці приводить до збільшення суми переказів і навпаки.

<sup>478</sup> Balance of payments yearbook 2004. Prepared by IMF. Washington D. C.: IMF Publication, 2005. P.48.

<sup>479</sup> Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355>

Для аналізу зв'язку грошових переказів і ВВП ми використаємо два показники, щось на зразок сукупної продуктивності праці:

1) сукупна продуктивність переказів мігрантів

$$Q_T = \frac{P}{T}, \quad (2.5)$$

де  $P$  – ВВП;  $T$  – сума грошових переказів мігрантів з-за кордону.

Цей показник є безрозмірною величиною, що показує, яка сума ВВП припадає на 1 грн. переказів. Він дозволяє порівнювати економічний розвиток різних країн незалежно від їхньої грошової одиниці, загалом не залежить від інфляції, а його зростання означає реальне економічне зростання і навпаки. Зауважимо, що, на нашу думку, в процесі аналізу показник  $Q_T$  доцільно використовувати в парі з показником сукупної продуктивності праці  $Q$ .

2) сукупна продуктивність праці мігрантів

$$Q_M = \frac{P}{W_M}, \quad (2.6)$$

де  $P$  – ВВП;  $W_M$  – частина оплати праці мігрантів, яка надсилається в Україну з-за кордону. Загалом цей показник збігається з попереднім, однак визначає сукупну продуктивність винятково нинішньої праці мігрантів і не включає інші види переказів.

Виходячи з рівняння (2.4), ми можемо говорити про триелементну структуру збільшеного ВВП України з точки зору доходу. Аналіз структурної динаміки збільшеного ВВП здійснюється аналогічно до попереднього з використанням трьох параметрів структурних змін: інтенсивності, швидкості й монотонності.

## Висновки

1. Економічний розвиток, як незворотні, скеровані та закономірні зміни економічної системи суспільства, тісно пов'язаний із соціально-економічними змінами, зокрема, структурними змінами в структурі виробничих сил, технологічному базисі суспільства, суспільно-економічних відносин, інститутів.

Структурні зміни визнаються економічною теорією двоюко: з одного боку, як поштовх / стимул економічного розвитку і прискорення розвитку, а з іншого – як наслідок розвитку і зростання. У другому випадку структурні зміни виражаються через піднесення сучасних галузей економіки, чия висока продуктивність спричиняє зростання загального рівня продуктивності суспільства. Галузі, які є носіями технічного прогресу та основою майбутніх трансформацій, стають елементами, що роблять можливим задоволення

потреб і прагнень суспільства до підвищення рівня стандартів споживання та здійснення соціальних змін.

2. Процес соціально-економічного розвитку здійснюється у визначеному ритмі, що періодично повторюється, з циклічними перетвореннями на якісно новому рівні. Кожен тип економічного циклу супроводжується характерними для нього структурними змінами і зрушеннями. На підставі аналізу класичних і неокласичних інтерпретацій циклічності економічного розвитку визначено послідовності (ланцюжки) структурних змін, які є характерними для найбільш відомих типів економічних циклів – Кітчина, Жюгляра, Кузнеця, Кондратьєва.

3. Важливим завданням макроекономічного аналізу є виявлення та аналіз структурних змін.

У роботі запропоновано методика кількісного аналізу структурних змін, яка передбачає два етапи аналізу: аналіз процесу структурних змін і аналіз змін структури. Перший стосується вивчення динамічних характеристик процесу змін, тоді як другий дає відповідь на запитання, як змінюється досліджувана структура. Аналіз процесу структурних змін базується на визначенні й аналізі трьох оцінок: інтенсивність (глибина) змін; швидкість змін; сталість (монотонність) змін. Другий аспект аналізу – зміни структури – передбачає декомпозицію структурних змін на рівень елементів структури й аналіз на цій підставі змін розміру та змін форми структури.

4. Структурні процеси в національній економіці мають багато аспектів. Запропоновано модель структурно-динамічного аналізу національної економіки України, яка складається з блоків:

- структурний аналіз формування та використання ресурсів національної економіки;
- дослідження за видами економічної діяльності випуску товарів / послуг та зайнятості населення;
- аналіз місця праці в структурі ВВП.

Для дослідження місця праці в структурі ВВП, окрім стандартних показників структурного аналізу, запропоновано використовувати систему нових показників: сукупна продуктивність праці в структурі ВВП і ВРП, сукупна продуктивність праці мігрантів, сукупна продуктивність переказів мігрантів.

## **Частина II. АНАЛІЗ СТРУКТУРНИХ ЗМІН І СТРУКТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ**

---

### **Розділ 3. РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ І СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ВВП УКРАЇНИ З ПОГЛЯДУ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ**

Вихідним моментом дослідження стало загальноприйняте твердження, що національна економіка, як і будь-яка інша складна багаторівнева та багатоцільова система, підпадає під дію принципу ефективності. Оскільки економічний розвиток, як показано вище, тісно «переплітається» зі структурними змінами та зрушеннями, то цей принцип також поширюється і на структурні зміни і зрушення. Тому можна говорити про ефективність економічної структури. Економісти-теоретики ефективну економічну структуру розглядають як «порядок формування системи відносин між макроекономічними суб'єктами на основі максимального задоволення потреб суспільства за умови досягнення виробничої та розподільчої ефективності використання обмежених економічних ресурсів країни»<sup>480</sup>.

Відтак дослідження структурних змін і зрушень в економіці України розпочинаємо з оцінки розвитку національної економіки на найвищому макроекономічному рівні. Тут ми намагаємося розв'язати три основні, на нашу думку, завдання:

- виявити основні тенденції, які визначають характер розвитку економіки (зростання, спадання чи застій);
- проаналізувати найважливіші загальні процеси, які відбуваються в національній економіці, та їхній взаємозв'язок, а через них – дослідити взаємини між учасниками економічних відносин, а також виявити можливі причини досягнутого рівня економіки.

---

<sup>480</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Структурні зрушення в економіці України та їх ефективність. *Науковий вісник НЛТУ України* / Ред. Д. Л. Дудюк. Л.: Вид-во НЛТУУ, 2006. С.167.

### 3.1. Динаміка і основні тенденції розвитку національної економіки

Традиційно для оцінювання динаміки економічного розвитку України зазвичай використовують ВВП. Розпочнемо з аналізу номінального ВВП. Його динаміка впродовж 1996-2017 рр. (табл. 3.1 і рис. 3.1) демонструвала позитивну тенденцію протягом усього досліджуваного періоду, за винятком 2009 р., який припав на період світової економічної кризи.

Інша справа – рівномірність зростання. Найвищі темпи зростання ВВП (% до попереднього року) спостерігалися в 2000 р., а також у 2007-2008 рр., тоді як найнижчі – 2009 р. (менше 1,00), а також у період 2012-2014 рр. В останні три роки досліджуваного періоду темпи зростання досить високі – більші за середні для всього періоду (1,20). За прогнозами Світового банку <sup>481</sup>, у найближчі два роки – 2019-2020 рр. – також очікується зростання ВВП України до 4 %.

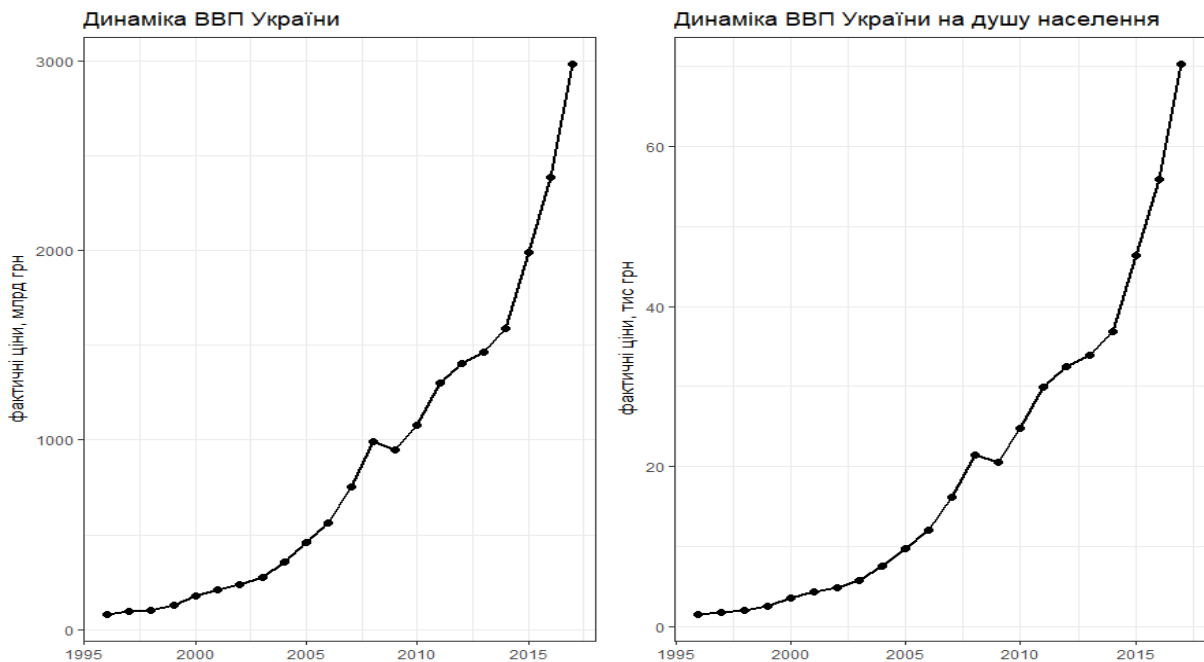


Рис. 3.1. Динаміка номінального ВВП України та номінального ВВП України на душу населення

*Джерело:* складено автором на підставі даних Держкомстату України <sup>482</sup>, <sup>483</sup>, Міністерства фінансів України <sup>484</sup>.

<sup>481</sup> Всемирный банк прогнозирует рост ВВП Украины в 2018–2020 годах. URL: <http://gordonua.com/news/money/vsemirnyy-bank-prognoziruuet-rost-vvp-ukrainy-v-2018-2020-godu-226349.html>

<sup>482</sup> Валовий внутрішній продукт за 2018 рік / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/vvp\\_kv/vvp\\_kv\\_u/vvpf\\_kv2018u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/vvpf_kv2018u.htm)

<sup>483</sup> Валовий внутрішній продукт / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp\\_ric/vvp\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm)

<sup>484</sup> Валовий внутрішній продукт / Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>

Таблиця 3.1

## Динаміка номінального ВВП України, 1996-2017 рр.

Роки	ВВП України, номінальний, млн. грн.	Темпи зростання (ланцюгові) ВВП України, номінального	ВВП України, на душу населення, номінальний, грн.
1996	81519	–	1595
1997	93365	1,15	1842
1998	102593	1,11	2040
1999	130442	1,28	2614
2000	176128	1,37	3582
2001	211175	1,21	4340
2002	234138	1,12	4855
2003	277355	1,19	5801
2004	357544	1,30	7535
2005	457325	1,29	9709
2006	565018	1,24	12076
2007	751106	1,34	16150
2008	990819	1,33	21419
2009	947042	0,96	20564
2010	1079346	1,21	24798
2011	1299991	1,21	29980
2012	1404669	1,08	32480
2013	1465198	1,05	33965
2014	1586915	1,09	36904
2015	1988544	1,26	46413
2016	2385367	1,20	55899
2017	2982920	1,26	70224

*Джерело:* складено автором на підставі даних Держкомстату України<sup>485</sup>,<sup>486</sup>,  
Міністерства фінансів України<sup>487</sup>.

Варто зазначити, що у докризовий період темпи зростання ВВП були вищими, ніж у післякризовий.

Тенденція до зростання стосується і номінального ВВП на душу населення.

<sup>485</sup> Валовий внутрішній продукт за 2018 рік / Держкомстат України. URL:  
[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/vvp\\_kv/vvp\\_kv\\_u/vvpf\\_kv2018u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/vvpf_kv2018u.htm)

<sup>486</sup> Валовий внутрішній продукт / Держкомстат України. URL:  
[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp\\_ric/vvp\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm)

<sup>487</sup> Валовий внутрішній продукт / Міністерство фінансів України. URL:  
<https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>



Цілком інша картина вимальовується, якщо поглянути на ситуацію з точки зору ВВП за паритетом купівельної спроможності, зокрема на душу населення (табл. 3.2). Виразно цю зміну спостерігаємо на рис. 3.2.

Таблиця 3.2

## Динаміка ВВП (ПКС) на душу населення України, 2000-2017 рр.

Роки	ВВП (ПКС) на душу населення, current international \$	Темпи зростання ВВП (ПКС) на душу населення (2000 р. – база), %	Темпи зростання ВВП (ПКС) на душу населення (ланцюгові), %
2000	3803	–	–
2001	4290	113	113
2002	4628	122	108
2003	5206	137	112
2004	6042	159	116
2005	6452	170	107
2006	7184	189	111
2007	8006	211	111
2008	8396	221	105
<b>Середньорічний темп (2001-2008)</b>			<b>110,4</b>
2009	7240	190	86
2010	7666	202	106
2011	8282	218	108
2012	8475	223	102
2013	8630	227	102
2014	8667	228	100
<b>Середньорічний темп 2010-2014</b>			<b>103,7</b>
2015	7949	209	92
2016	8270	217	104
2017	8667	228	105
<b>Середньорічний темп 2016-2017</b>			<b>104,4</b>

*Примітка:* середньорічні темпи зростання розраховувалися як середньгеометричні (річний темп зростання першого року для кожного періоду до уваги не береться).

*Джерело:* складено автором на підставі даних Світового банку<sup>488</sup>.

Динаміка обсягів ВВП (ПКС) на душу населення України до 2008 р. мала виразну тенденцію до зростання. Однак починаючи з 2009 р., ця тенденція призупиняється і маємо практично тупцювання на місці. Спочатку далася взнаки світова фінансово-економічна криза 2008-2009 років і у 2009 р.

<sup>488</sup> GDP per capita, PPP (current international \$) / The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>

маємо зниження рівня цього показника до рівня 2006 р. Далі після незначного піднесення в 2010-2014 рр. знову настає період падіння, пов'язаний з війною на сході України. З 2016 р. обсяги ВВП (ПКС) знову починають зростати і в 2017 р. зрештою виходять на рівень вищий за рівень 2008 р.

Показник темпів зростання базисний (за базу взято 2000 р.) виразно підкреслює той факт, що насправді ВВП (ПКС), якого досягнуто в 2017 р., фактично збігається з рівнем 2004 р. і, більше того, дуже мало відрізняється від рівня 2008 р. Іншими словами, сьогодні ми фактично перебуваємо на рівні економічного розвитку десятирічної давності.

Ланцюгові темпів зростання (% до попереднього року) дозволяють побачити іншу закономірність розвитку: певну циклічність у вигляді трьох хвиль зростання національної економіки: 1) 2000-2008 рр.; 2) 2009-2014 р.; 3) після 2015 р. Перша хвиля має найвищий середньорічний темп зростання (110,4%), друга – найнижчий темп (103,7%). Середньорічний темп зростання дуже близький до темпу другої хвилі, але характеризується тенденцією до зростання.

Висновки про виділення трьох хвиль економічного розвитку підтверджуються і дослідженнями інших дослідників. Зокрема, в<sup>489</sup> говориться про три глибокі кризи, які українська економіка пережила за період незалежності. Перша пов'язана з кардинальною трансформацією економіки, зумовленою переходом до ринкових відносин (лібералізація зовнішньої торгівлі, розрив економічних зв'язків у межах колишнього СРСР). Після потрясінь відбулося часткове відновлення завдяки зростанню світових цін на сировину, насамперед продукцію металургії. Поступальний розвиток тривав до 2008 р. Однак унаслідок порушення основних макроекономічних пропорцій, зокрема, різкого зростання рівня споживання, збільшення залежності від зовнішніх ринків, скорочення зовнішнього попиту, дефіциту зовнішніх запозичень і неадекватної курсової політики, країна виявилася надто вразливою до погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури. Саме тому під час світової фінансової кризи в 2009 р. ВВП України знизився на 15,1%, що було найгіршим показником серед країн СНД. Найбільших втрат у цей період зазнали будівництво, фінанси, переробна промисловість і торгівля. Часткове відновлення економіки протягом 2010–2012 рр. знову-таки не дозволило їй досягнути

<sup>489</sup> Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України: наукова доповідь / ред. І. Бобух ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. С.68-69. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf>

передкризового рівня 2008 р. Третій удар по економіці в 2013 р. Україна отримала з боку основного торговельного партнера – Росії, який після торговельної війни переріс у 2014 р. у справжню війну: окупація значної частини економічної території, розрив усталених економічних зв'язків, постійне скорочення доступу до ринку РФ.

Оптимізм щодо динамічного економічного розвитку України ще більше розвіює порівняльний аналіз динаміки ВВП (ПКС) на душу населення України з динамікою аналогічних показників європейських країн. У табл. 3.3 і на рис. 3.2 маємо візуалізацію такого порівняння. Мабуть, найбільш цікавим є порівняння з нашим найближчим сусідом – Польщею. За період 2000-2017 рр. у Польщі спостерігалось безперервне зростання ВВП (ПКС) на душу населення. Навіть світова фінансова криза не вплинула на позитивну тенденцію цього показника. Варто відзначити, що на початку періоду, який аналізується, показник ВВП (ПКС) на душу населення в Польщі був вищим у 2,8 раза порівняно з Україною, тоді як сьогодні він перевищує український у 3,5 раза. У період світової фінансово-економічної кризи Польща випереджала Україну за цим показником у 2,6 раза. Світова фінансова криза 2008-2009 рр. торкнулася економік усіх країн світу, у тому числі й Польщі. У першій половині 2009 р. масштаб кризи та кількість охоплених нею держав ЄС зростали, а вже у другому кварталі 2009 р. з'ясувалося, що Польща залишилася єдиною серед європейських країн, де спостерігався приріст ВВП. Польський показник економічного зростання сягнув 1,2% за даними Євростату. Натомість, за польською статистикою, зростання ВВП Польщі у першому кварталі 2009 р. становило 0,8%, а в другому кварталі – 1,1%. Це був один з небагатьох позитивних результатів розвитку у світі (<sup>490</sup>, <sup>491</sup>).

Порівняння ВВП (ПКС) на душу населення України з аналогічним показником у середньому по країнах Центральної Європи та Балтики дає такі ж результати, хіба за винятком того, що в період економічної кризи в цих країнах мало місце незначне падіння ВВП (ПКС) на душу. У цій групі країн показник ВВП (ПКС) на душу населення зростає, проте на відміну від Польщі (де було зростання), спостерігалось незначне падіння в 2008-2009 рр. На початку аналізованого періоду в країнах Центральної Європи та Балтії цей показник був у 2,6 раза більшим, ніж в Україні, а в 2017 р. став більшим у 3,3 раза.

<sup>490</sup> Огляд економіки Польщі. URL: <http://www.razumkov.org.ua/>.

<sup>491</sup> Польща – єдина країна ЄС, яка у 2009 році продемонструвала економічне зростання. URL: <http://www.wz.lviv.ua/>

Таблиця 3.3

Динаміка ВВП (ПКС) на душу населення України та груп країн Європи,  
current international \$, 2000-2017 рр.

Роки	Україна	Польща	ЦСЄ і Балтика <sup>1</sup>	Зона євро <sup>2</sup>	ЄС
2000	3803	10651	10010	25317	22573
2001	4290	11111	10791	26514	23690
2002	4628	11781	11598	27539	24733
2003	5206	12256	12339	27955	25325
2004	6042	13346	13463	29072	26559
2005	6452	13896	14290	30106	27505
2006	7184	15144	15884	32522	29757
2007	8006	16785	17710	34411	31531
2008	8396	18310	19612	35747	32958
2009	7240	19243	19611	34844	32162
2010	7666	21069	20728	35842	33260
2011	8282	22851	22151	37434	34720
2012	8475	23833	22956	37810	35279
2013	8630	24719	23974	38992	36492
2014	8667	25602	24956	39922	37503
2015	7949	26595	25842	40865	38457
2016	8270	27383	26867	42081	39625
2017	8667	29026	28681	43637	41126

*Примітка:*

1) Болгарія, Кіпр, Чеська Республіка, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія.

2) 19 країн ЄС.

*Джерело:* складено автором на підставі даних Світового банку<sup>492</sup>.

Ще більша тенденція до відставання України за ВВП (ПКС) на душу спостерігається по відношенню до країн Єврозони та ЄС загалом. На сьогодні відставання сягає майже 5 разів. Зауважимо, що Польща за досліджуваний період істотно скоротила своє відставання від решти країн ЄС: по відношенню до країн Єврозони від 2,5 раза на початку 2000 р. до 1,5 раза у 2017 р.

<sup>492</sup> GDP per capita, PPP (current international \$) / The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>

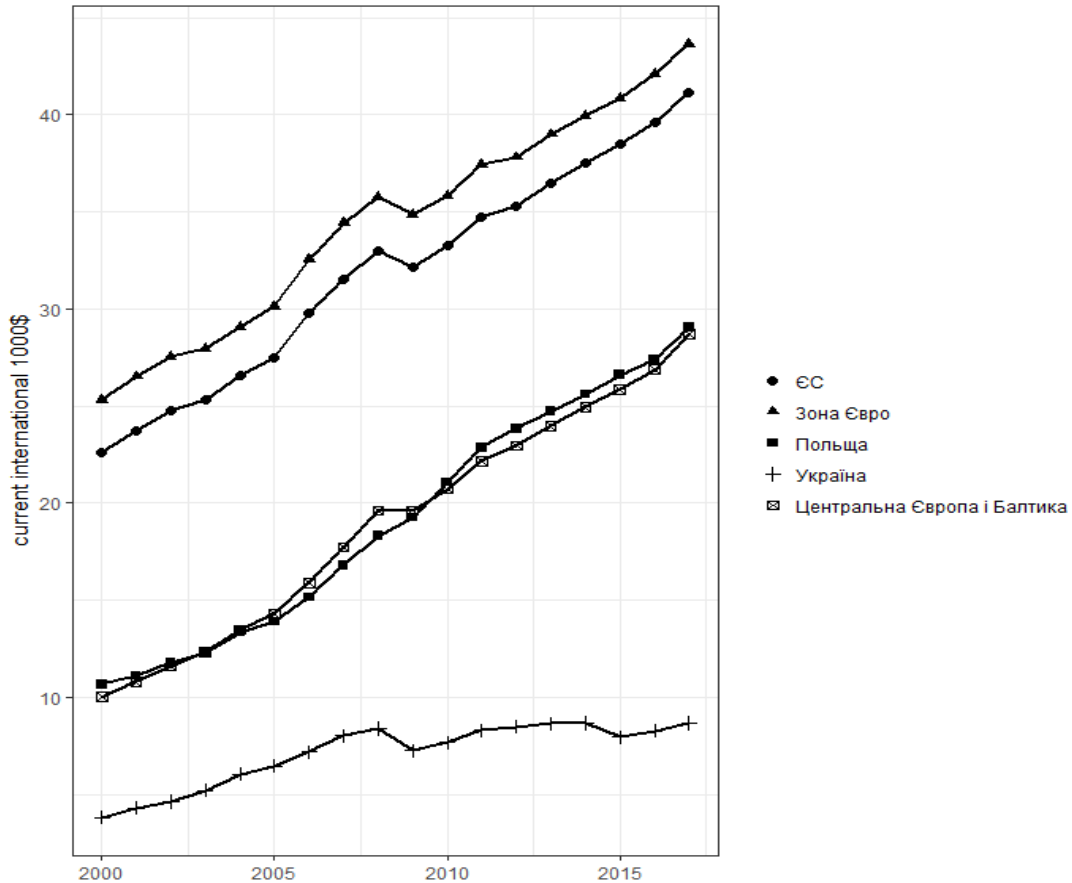


Рис. 3.2. Динаміка ВВП (ПКС) України та країн Європи.

*Джерело: складено автором.*

Підсумком проведеного порівняння є твердження: українська економіка розвивається, ВВП продовжує зростати, однак це зростання відбувається надто повільними темпами. На таку ситуацію впливає чимало чинників. Наприклад, за даними МВФ, висока корупція щорічно з'їдає в Україні до 2% ВВП. За словами прем'єр-міністра України В. Гройсмана, транспортна блокада Донбасу і насильницьке захоплення бойовиками підприємств на Сході України коштувало Україні у 2017 р. 1% ВВП. Підвищення мінімальної заробітної плати та пенсій потягнуло за собою зростання інфляції. Так, відбулося перевищення рівня орієнтира інфляції НБУ в 2017 р.: планувалося на рівні 9,1%, а виявилось – 12,2%<sup>493</sup>. Поряд з цим НБУ змушений був для гальмування інфляції підняти облікову ставку НБУ від 12,5% до 13,5%, що створило додатковий негативний тиск на ділову активність і зростання економіки<sup>494</sup>. Ці чинники можна назвати внутрішніми.

<sup>493</sup> Прогноз НБУ щодо інфляції на 2017-2018 роки залишається в межах оголошених цільових орієнтирів / Національний банк України. URL: [https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=47279306](https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=47279306)

<sup>494</sup> Національний банк України підвищив облікову ставку до 13,5% річних. 26.10.2017 / Національний банк України. URL: [https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=57732380](https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57732380)

Важливим зовнішнім чинником, який впливає на ВВП України, є коливання світових цін і попиту на сировинні товари. Зокрема, зміна ВВП України безпосередньо пов'язана зі зміною первинних цін на сировину (Primary Commodity Prices). Зростання залежності економіки України від світової кон'юнктури, насамперед від динаміки економічного розвитку двох основних економічних центрів – Європейського Союзу та Російської Федерації, також чинить зовнішній вплив. Причому, як свідчить статистика, динаміка розвитку України значною мірою залежить від динаміки розвитку країн ЄС і дедалі меншою мірою – від РФ<sup>495</sup>.

Ще однією вагомою причиною повільного зростання економіки України, як сказано вище, є порушення основних макроекономічних пропорцій. Крім того, науковці відзначають ще й наступні причини: низька інвестиційна привабливість вітчизняних підприємств, зростання зовнішнього боргу, зношена транспортна інфраструктура, яка обмежує експорт продукції і транзит, слабка економічна динаміка тощо. Директор економічних програм «Українського інституту майбутнього» А. Амелін вказує та те, що українська економіка зростає вдвічі повільніше, ніж світова через відсутність обґрунтованої стратегії розвитку. «Українська економіка показує зростання, але це досить слабке зростання. Ми рухаємося вперед, у нас потихеньку відбуваються реформи, хоч деякі і гальмуються... Україна зростає в два рази слабкіше від глобальної економіки. На це є маса причин. У нас до цих пір немає плану розвитку країни. Країна, яка не має свого плану розвитку, є ресурсом для тих країн, у яких такий план або така стратегія є. Ринки, що розвиваються, ростуть на 5% в рік. Румунія, якщо я не помиляюся, закінчує цей рік зростанням 8%, Україна – зі зростанням 2%. Це рівень розвинених країн. Але ми не в тому статусі, і не ті причини такого повільного зростання»<sup>496</sup>.

Проте перспективи формування стратегії розвитку України існують. Підтвердженням цьому є заявка на засіданні уряду першого віце-прем'єр-міністра – міністра економічного розвитку і торгівлі С. Кубіва: «Для забезпечення щорічного росту ВВП на 5-7% необхідно продовжувати залучати інвестиції, запроваджувати структурні економічні реформи, розвивати інновації та модернізовувати виробництва з локалізацією в

<sup>495</sup> Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України: наукова доповідь / ред. І. Бобух ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. С.70. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf>

<sup>496</sup> Українська економіка – 2018: ризики, виклики та можливості. *Сьогодні*. 7 Січня 2018. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/ukrainskaya-ekonomika-2018-riski-vyzovy-i-vozmozhnosti-1103384.html>

Україні, підтримувати малий та середній бізнес, збільшувати обсяг експорту»<sup>497</sup>.

### 3.2. Структурні зміни у формуванні та використанні ресурсів ВВП

У цьому випадку ми звернулися до системи національних рахунків, а саме конкретно – консолідованого рахунка товарів і послуг. Рахунок товарів і послуг, на відміну від того ж таки ВВП чи ВВП, дозволяє більш повноцінно відобразити результати функціонування національної економіки за рахунок ширшої структуризації. З одного боку, операції з товарами і послугами характеризують на макрорівні походження товарів і послуг (внутрішнє виробництво продукція чи імпорт товарів і послуг), а з іншого – відображають їхнє використання (проміжне і кінцеве споживання, накопичення основного та обігового капіталу, експорт). Відтак аналіз динаміки цього структурованого рахунка дозволяє випукуло відслідковувати процеси в національній економіці.

Структуру рахунка товарів і послуг СНР вже було представлено в табл. 2.2. На її підставі сформовано дві структурних матриці. В основу першої покладено праву частину рахунка (далі – «ресурси»), її структурні складники, які утворюють рядки матриці: випуск та імпорт товарів і послуг, податки за мінусом субсидій. Друга матриця утворена елементами лівої частини рахунка (далі – «використання») і має такі рядки: проміжне споживання, кінцеве споживання, валове нагромадження основного капіталу, експорт товарів і послуг, зміна запасів матеріальних засобів, придбання матеріальних цінностей.

У процесі структурного аналізу динаміки рахунка товарів і послуг СНР України використано дані зведених національних рахунків Держкомстату України. Важливим елементом дослідження стало порівняння отриманих результатів з аналогічними результатами дослідження рахунка товарів і послуг Польщі.

На рис. 3.3 представлено загальні тренди розвитку складників ресурсів і використання товарів і послуг України та Польщі за період 2000-2016 рр.

---

<sup>497</sup> У Кабміні назвали п'ять чинників для щорічного росту ВВП на 5-7%. 27.12.2018 / *Укрінформ*: мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/>

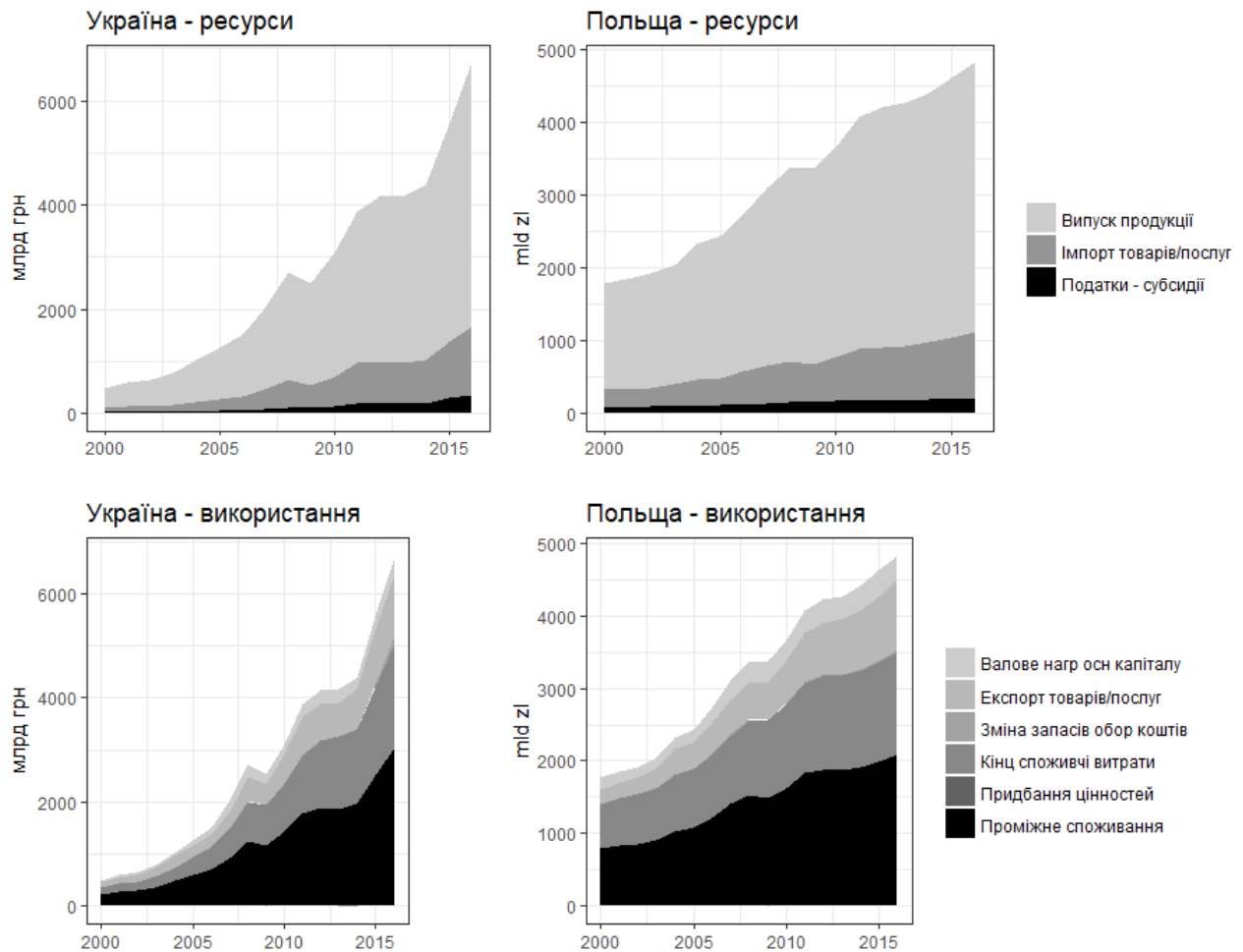


Рис. 3.3. Динаміка складників рахунка товарів і послуг України та Польщі, 2000-2016 рр.

Джерело: складено автором за даними СНР України (<sup>498</sup>, <sup>499</sup>) і Польщі <sup>500</sup>.

Зростання в Україні всіх складників ресурсів рахунка стартувало з дуже низького рівня, особливо якщо порівнювати з Польщею і брати до уваги співвідношення курсу гривні до злотого. В останні роки спостерігається досить стрімке зростання двох складників – «випуск продукції» і «податки без субсидій». Крім того, мало місце зменшення значень усіх складників у періоди 2008-2009 рр. і 2013-2014 рр. У Польщі також спостерігаємо зростання, однак воно має майже лінійний характер протягом усього досліджуваного періоду, і, на відміну від України, навіть не було значних спадів у період кризи. Вагомість складників у структурі рахунків обох країн однакова: найбільша частка припадає на «випуск

<sup>498</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>499</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

<sup>500</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2006 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>



продукції», далі слідує «імпорт товарів / послуг» і «податки без субсидій».

Описана ситуація спостерігається і у випадку використання рахунка: стрімке зростання останніми роками в Україні та лінійне і планомірне зростання в Польщі. Співвідношення між елементами структури в обох країнах також однакове: найбільша частка припадає на «проміжне споживання», далі ідуть «кінцеві споживчі витрати» й «експорт товарів / послуг», завершують список «валове нагромадження основного капіталу», «зміна запасів обігових коштів» і «придбання цінностей». Зазначимо, що подібне співвідношення є характерним практично для всіх європейських країн. Крім того, можна побачити, що в Польщі, порівняно з Україною, постійно вищим є рівень кінцевих споживчих витрат, а також експорт товарів і послуг. Також у Польщі валове нагромадження основного капіталу є стабільно зростаючим, тоді як в Україні витрати на капіталізацію мізерні, а від початку війни і до сьогодні практично відсутні, тобто в економічний розвиток вкладається дуже мала частина ресурсів країни.

**Структурні зміни ресурсів рахунка товарів і послуг.** Структурні співвідношення між складниками ресурсів рахунка і показники структурних змін для України та Польщі подано в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

**Динаміка структурних змін ресурсів  
рахунків товарів і послуг України та Польщі, 2000-2016 рр.**

Рік	Структурні співвідношення (складники), %			Показники динаміки структурних змін		
	випуск продукції	імпорт товарів / послуг	податки (без субсидій)	інтенсив- ність змін	швид- кість змін	сталість / монотон- ність змін
	<u>Україна</u>					
2000	75,2	19,6	5,2	–	–	–
2001	77,5	18,5	4,0	1,541	0,023	1,000
2002	78,4	17,8	3,8	0,640	0,009	1,000
2003	77,6	19,0	3,4	0,959	0,011	0,549
2004	78,2	18,7	3,1	0,436	0,007	0,611
2005	78,3	17,6	4,1	1,071	0,011	0,506
2006	77,7	17,7	4,6	0,382	0,006	0,378
2007	77,7	18,1	4,2	0,370	0,004	0,351
2008	76,3	19,2	4,5	1,028	0,014	0,130
2009	77,9	17,5	4,6	1,452	0,017	0,266
2010	77,1	18,8	4,1	1,079	0,013	0,169
2011	74,9	20,4	4,7	1,641	0,022	0,057
2012	75,9	19,4	4,7	0,891	0,010	0,046
2013	76,8	18,7	4,5	0,674	0,009	0,103
2014	76,5	18,9	4,6	0,192	0,003	0,083
2015	75,2	19,4	5,4	0,867	0,013	0,011

2016	75,1	19,5	5,4	0,083	0,001	0,011
Середні				0,832	0,011	
			<u>Польща</u>			
2000	81,4	14,0	4,6	–	–	–
2001	82,6	12,9	4,5	0,864	0,011	1,000
2002	81,6	13,5	4,9	0,586	0,010	0,220
2003	80,4	14,8	4,8	1,021	0,013	0,307
2004	79,7	15,8	4,5	0,845	0,010	0,422
2005	80,0	15,2	4,8	0,513	0,006	0,290
2006	78,9	16,4	4,7	0,923	0,011	0,408
2007	78,7	16,6	4,7	0,185	0,002	0,431
2008	78,6	16,6	4,8	0,061	0,001	0,433
2009	79,8	15,7	4,5	0,832	0,012	0,230
2010	78,7	16,6	4,7	0,760	0,011	0,307
2011	78,3	17,1	4,6	0,428	0,005	0,339
2012	78,3	17,3	4,4	0,222	0,002	0,354
2013	78,4	17,2	4,4	0,101	0,001	0,338
2014	77,6	18,0	4,4	0,638	0,008	0,383
2015	77,5	18,1	4,4	0,094	0,001	0,390
2016	77,0	18,6	4,4	0,438	0,006	0,414
Середні				0,532	0,007	

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>501</sup>, <sup>502</sup>) і Головного статистичного офісу Польщі <sup>503</sup>.

Ц В Україні, як бачимо, співвідношення між елементами структури залишалося більш-менш стабільним протягом усього досліджуваного періоду, а щорічні зміни відбувалися в межах максимум 3%, що є цілком закономірним з огляду на те, що ці зміни відбувалися протягом лише одного року, і на те, що зазвичай зміни на рівні національної економіки мають еволюційний характер, якщо не стається щось надзвичайне. Однак динаміка кожного складника була своя. Частка випуску продукції у структурі ресурсів коливалася в межах 1% до початку економічної кризи – 2008 р., з 2009 р. вона починає поступово спадати і в 2016 р. повернулася до рівня дещо нижчого за рівень 2000 р. Дзеркальною є динаміка частки імпорту товарів і послуг, але і тут в кінцевому підсумку в 2016 р. ми знову повертаємося до рівня 2000 р. Що стосується третього складника – «податки за мінусом субсидій», частка якого є незначною і складає лише одну двадцяту всіх

<sup>501</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>502</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

<sup>503</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2006 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>

ресурсів, то після чотирирічного спаду з 2004 р. почалося його поступове (з окремими перервами) зростання. На відміну від решти складників, частка податків у 2016 р. перевищила рівень 2000 р.

і висновки цілком підтверджують і розраховані інтегральні показники оцінювання динаміки структурних змін ресурсів – інтенсивність, швидкість і монотонність / стабільність структурних змін, представлені в табл. 3.4 і візуалізовані на рис. 3.4. Аналіз засвідчує: 1) інтенсивність змін ресурсів загалом не перевищувала  $2^\circ$ ; найбільші структурні зміни мали місце на переході років 2000-2001, 2008-2009 і 2010-2011, а найменші – у 2015-2016 рр. і 2013-2014 рр.; 2) швидкість змін корелює з відповідними значеннями інтенсивності, її локальні мінімуми і максимуми збігаються в часі з такими ж екстремумами інтенсивності; 3) щодо монотонності / стабільності змін, то значення цього показника поступово зменшувалося від 1 на початку (максимальне значення) і у кінцевому підсумку практично звелось до 0, що свідчить про загальну хаотичність змін, виняткову нестабільність, а відтак – відсутність будь-якої цілеспрямованості у змінах, що відбувалися.

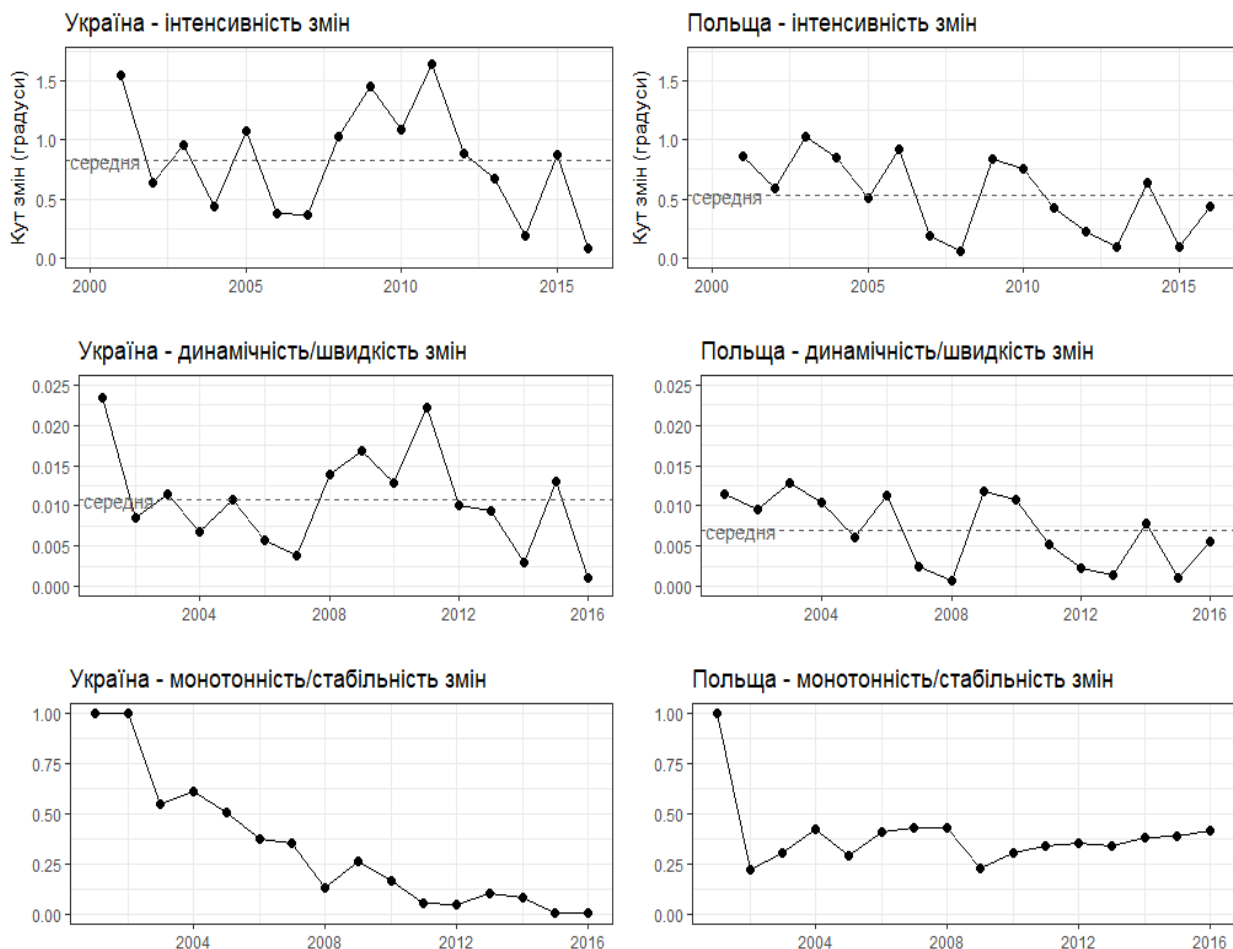


Рис. 3.4. Динаміка показників структурних змін ресурсів рахунків товарів і послуг України та Польщі, 2000-2016 рр.

Джерело: власні розрахунки.

Проаналізуємо таку ж структурну матрицю Польщі. Частка випуску продукції після 2001 р. плавно спадає від 82,6% до 77,0%. Виняток становить хіба 2009 р., коли через економічну кризу в Польщі частка випуску продукції зменшилася. Ідеально дзеркальною до випуску продукції є картина, яка стосується частки імпорту товарів і послуг, що зросла від 12,9% у 2001 р. до 18,6% у 2016 р. Частка податків після невеликих коливань (у межах 0,5%) досягла найнижчого рівня – 4,4% і від 2012 р. не змінювалася.

З рис. 3.4 видно, що інтенсивність структурних змін у Польщі була вдвічі нижчою за інтенсивність змін в Україні, швидкість змін – також. Показник монотонності змін зупинився на рівні значно вищому за відповідний показник в Україні, а від часу завершення кризи навіть демонструє тенденцію до зростання у межах 0,3-0,4. Це свідчить про набуття змінами ознак плановірності й цільового характеру.

Загалом, можна зробити два висновки. По-перше, після хаотичних і незапланованих змін, які мали місце впродовж усього досліджуваного періоду, на його кінець у 2016 р. макроекономічна структура ресурсів України знову повернулася до пропорцій 2000 р. з незначним зростанням частки податків. За цей же період у Польщі структура ресурсів, попри, здавалося б, незначні щорічні зміни, змінювалася плановірно і цілеспрямовано: частка виробництва зменшилася, імпорту – зросла, а податків – незначно знизилася. По-друге, тим не менше, станом на 2016 р. структури ресурсів рахунків України та Польщі практично не відрізняються.

Перейдемо тепер до *аналізу змін структури*. Розраховані показники зміни розмірів і форми структури ресурсів України та Польщі за 2000-2016 рр. представлено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

**Зміни розмірів і форми структури ресурсів  
рахунків товарів і послуг України та Польщі, 2000-2016 рр.**

Рік	Зміни розміру			Зміни форми		
	випуск продукції	імпорт товарів / послуг	податки (без субсидій)	випуск продукції	імпорт товарів / послуг	податки (без субсидій)
	<u>Україна</u>					
2001	0,86	0,12	-0,02	0,50	-0,24	-0,26
2002	0,89	0,09	0,02	0,50	-0,41	-0,09
2003	0,74	0,24	0,02	-0,35	0,50	-0,15
2004	0,80	0,18	0,02	0,50	-0,22	-0,28
2005	0,78	0,13	0,09	0,01	-0,50	0,49
2006	0,75	0,18	0,07	-0,50	0,11	0,39
2007	0,78	0,19	0,03	-0,06	0,50	-0,44
2008	0,72	0,22	0,05	-0,50	0,39	0,11

2009	-0,57	-0,40	-0,03	0,47	-0,50	0,03
2010	0,74	0,24	0,02	-0,30	0,50	-0,20
2011	0,66	0,27	0,07	-0,50	0,37	0,13
2012	0,89	0,06	0,05	0,49	-0,50	0,01
2013	0,50	-0,36	-0,14	0,50	-0,36	-0,14
2014	0,71	0,21	0,08	-0,50	0,21	0,29
2015	0,70	0,22	0,08	-0,50	0,23	0,27
2016	0,75	0,20	0,05	-0,50	0,47	0,03

Польща

2001	0,86	-0,11	0,02	0,50	-0,47	-0,03
2002	0,54	0,32	0,15	-0,50	0,33	0,17
2003	0,63	0,33	0,04	-0,48	0,50	-0,02
2004	0,75	0,24	0,01	-0,31	0,50	-0,19
2005	0,85	0,03	0,12	0,19	-0,50	0,31
2006	0,70	0,26	0,04	-0,47	0,50	-0,03
2007	0,77	0,18	0,05	-0,50	0,43	0,07
2008	0,78	0,18	0,04	-0,33	0,50	-0,17
2009	0,51	-0,37	-0,11	0,50	-0,38	-0,12
2010	0,67	0,26	0,07	-0,50	0,39	0,11
2011	0,74	0,22	0,04	-0,43	0,50	-0,07
2012	0,75	0,23	-0,02	-0,06	0,50	-0,44
2013	0,91	0,08	0,00	0,50	-0,35	-0,15
2014	0,55	0,39	0,06	-0,50	0,47	0,03
2015	0,75	0,20	0,04	-0,43	0,50	-0,07
2016	0,65	0,29	0,06	-0,50	0,44	0,06

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>504</sup>, <sup>505</sup>) і Головного статистичного офісу Польщі <sup>506</sup>.

Розглянемо *показники розміру* структури ресурсів України, які характеризують абсолютне зростання елементів структури. Значення показників для всіх складників протягом досліджуваного періоду зростали: випуску продукції – у діапазоні від 0,7 до 0,89, імпорту товарів і послуг – від 0,06 до 0,27, податків – від 0,02 до 0,08. Виняток становили лише окремі роки: 2001 р. (уперше з часу здобуття незалежності зафіксовано економічне зростання завдяки реформам) – зниження загальної суми податків; 2009 р. (період економічної кризи) – зменшення всіх складників; 2013 р. (події «революції гідності») – зменшення розміру імпорту і податків. Однак віднайти якусь закономірність у цих змінах кожного показника (стабілізація,

<sup>504</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>505</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

<sup>506</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2006 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>

зростання, спадання) навряд чи можливо.

*Показники зміни форми структури* демонструють, як частка одних складників змінюється за рахунок частки інших. Наприклад, у 2001 р. зростання частки випуску продукції в змінах структури (+0,50) відбулося за рахунок майже однакового зменшення частки імпорту (-0,24) і частки податків (-0,26); у 2016 р. структурні зміни пов'язані зі зростанням частки імпорту (+0,47) і незначного збільшення частки податків (+0,03), натомість частка випуску продукції зменшується (-0,50). Якщо аналізувати значення показників трьох складників за весь досліджуваний період, то знову бачимо цілковитий хаос: у роках 2001, 2002, 2004, 2009, 2012, 2013 маємо зростання частки випуску продукції; роки 2003, 2007, 2010 – зміни за рахунок зростання частки імпорту; роки 2006, 2008, 2011, 2014-2016 – зростає частка імпорту і податків у різних пропорціях; у 2005 р. позитивні зміни відбуваються за рахунок зростання частки податків. Зауважимо, що в останні три роки зміни відбуваються через зростання частки імпорту і податків у різних пропорціях, тоді як частка випуску продукції зменшується.

На рис. 3.5 у системі координат «частка в структурі – частка в змінах структури» представлено, як еволюціонували протягом досліджуваного періоду складники структури ресурсів України. Бачимо, що частка першого складника структури – випуску продукції – у структурі ресурсів утримувалася на досить високому рівні в докризовий період (2001-2007 рр.), однак після кризи від 2008-2009 рр. точки на графіку почали регулярно зміщуватися вліво, тобто відбувається зниження частки випуску продукції у структурі ресурсів до найнижчого рівня в 2016 р. Що стосується частки випуску продукції в змінах структури, то від'ємне значення спостерігалось лише в 2009 р.

Аналізуючи роль імпорту в структурі, бачимо хаотичні переміщення точок на графіку рік у рік то вліво, то вправо. Однак деякі закономірності все-таки проявляються: у першій половині досліджуваного періоду частка імпорту була нижчою, ніж у другій половині; найвищий рівень імпорту спостерігався в 2011 р., а в останні роки досліджуваного періоду – 2014-2016 рр. – має місце його зростання. Від'ємні значення частки імпорту в змінах структури спостерігалися в 2009 р. і 2013 р.

Стосовно частки податків, то графік свідчить, що попри незначні хаотичні переміщення, з роками точки на графіку поступово переміщуються вправо, тобто їхня частка у структурі ресурсів зростає, особливо це помітно в 2015-2016 рр. Від'ємна частка податків у змінах структури мала місце в 2001, 2009, 2013 роках.

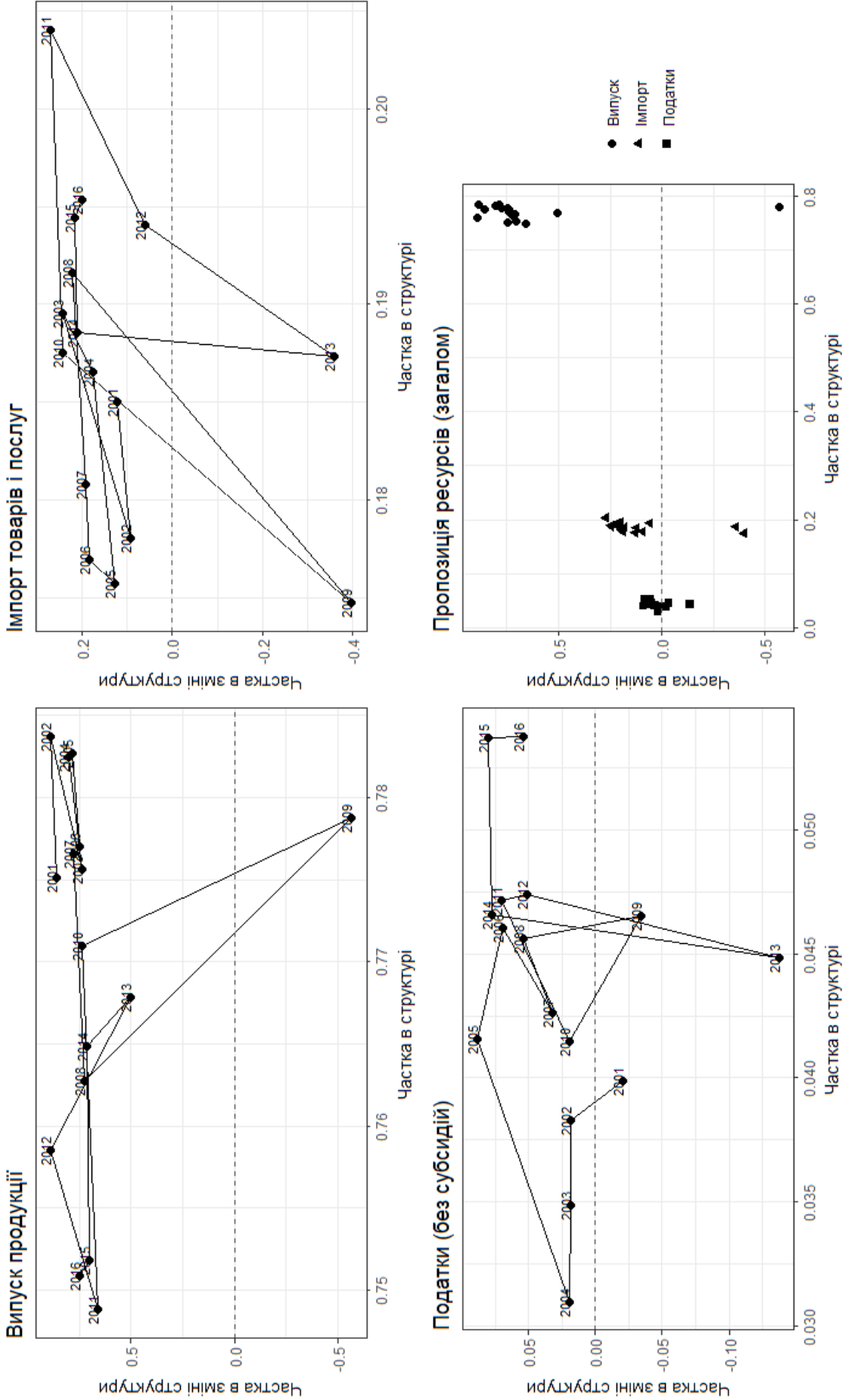


Рис. 3.5. Частка в структурі і частка в змінах структури елементів складників ресурсів рахунка товарів і послуг України, 2000-2016 рр. Джерело: власні розрахунки.

Попри все сказане, остання узагальнена схема (рис. 3.5 – знизу зліва) демонструє, що незважаючи на певний промисловий спад, співвідношення між складниками ресурсів залишається відносно стабільним.

Ситуація в Польщі (див. табл. 3.5) певною мірою подібна до тієї, яку спостерігаємо в Україні. Незважаючи на те, що частка випуску продукції зменшується протягом усього періоду, показник розміру випуску продукції є зростаючим (від 0,51 до 0,91). Зміни розміру імпорту товарів також були зростаючими позитивними (від 0,08 до 0,39), за винятком 2001 і 2009 рр. Показник розміру податків також незначно зростав, за винятком 2009 і 2012 рр.

Аналізуючи показник зміни форми структури, можна побачити, що зміни відбувалися, в основному, за рахунок зростання частки імпорту товарів і послуг або поєднання зростання частки імпорту зі зростанням частки податків. Як і в Україні, частка випуску продукції у змінах структури зменшувалася.

Сказане наводить на думку про те, що структурні зміни в процесі формування ресурсів Польщі відбуваються так само, як і в Україні. Однак ця гіпотеза розвіюється, якщо звернути увагу на еволюцію складників структури (рис. 3.6), яка свідчить, що процес формування ресурсів відбувається інакше, ніж в Україні. Хоча частка випуску продукції в структурі ресурсів Польщі протягом усього періоду поступово зменшується, однак його частка в зміні структури увесь час додатна. Частка імпорту у структурі ресурсів зростає також, а від'ємні значення частки в зміні структури спостерігалася лише двічі – в 2001 р. і 2009 р. Що стосується податків, то попри незначні коливання, частка податків у структурі ресурсів спадає, негативні значення частки в зміні структури мали місце в 2009 р. і 2012 р. Загалом, співвідношення між показниками структури у випадку Польщі залишається практично незмінним протягом усього досліджуваного періоду.

### **Структурні зміни використання ресурсів рахунка товарів і послуг.**

Співвідношення між елементами структури використання ресурсів рахунків товарів і послуг Польщі й України, а також показники для аналізу процесу структурних змін представлено в табл. 3.6.

Співвідношення між елементами структури в обох країнах однакові, як зрештою, в усіх країнах Європи: істотно виділяються три елементи – проміжне споживання, кінцеві споживчі витрати та експорт товарів і послуг; далі слідує валове нагромадження основного капіталу; завершує перелік – зміна запасів обігових коштів і придбання цінностей. Частка придбання цінностей є мізерною, тому далі не розглядатиметься.



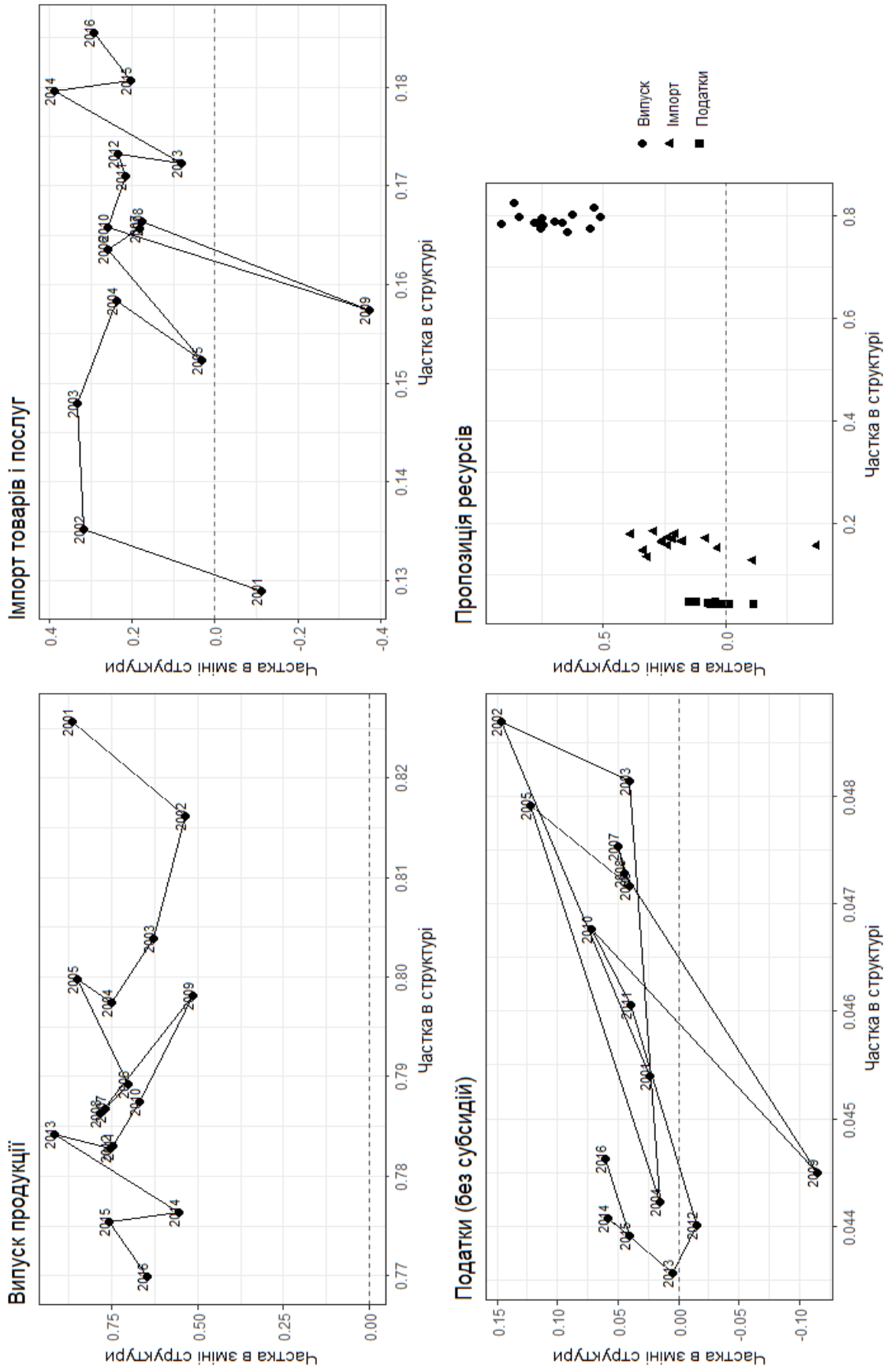


Рис. 3.6. Частка в структурі і частка в змінах структури елементів складників ресурсів рахунка товарів і послуг Польщі, 2000-2016 рр. Джерело: власні розрахунки.

Розпочнемо *аналіз процесу структурних змін* з України (табл. 3.6). Діапазон змін структури використання ресурсів, на відміну від структури їхнього формування, значно більший. Проміжне споживання протягом досліджуваного періоду змінювалося від 44,7% до 48,1%. Відносно висока частка проміжного споживання мала місце в 2001 р. і 2006 р., але починаючи з 2004 р., відбувається її поступове зменшення. Протягом останніх трьох років змін частки проміжного споживання у структурі не спостерігалось.

Частка кінцевих споживчих витрат змінюється хвилеподібно, однак простежується загальний тренд до зростання. Локальні максимуми припадають на роки 2002, 2006, 2009, 2013. Загалом весь досліджуваний період можна поділити на два підперіоди: до 2008 р. – нижчий рівень частки кінцевого споживання, після 2008 р. – більш високий рівень.

Частка експорту товарів і послуг також хвилеподібно коливається із загальним спадним трендом. В останніх три роки маємо незначне зростання.

Найбільша частка валового нагромадження основного капіталу мала місце з 2004 р. по 2008 р. В останні роки відбувається її зменшення.

Щодо зміни запасів обігових коштів, то їхньою особливістю є те, що частка зміни запасів не лише є досить низькою, але й в окремі роки – 2004, 2009, 2013-2014 рр. – набуває від'ємних значень. Тобто в ці роки відбувається не накопичення, а зниження запасів обігових коштів. В останні два роки – 2015-2016 рр. – мало місце відносно різке накопичення обігових коштів.

Розраховані *показники структурних змін* використання ресурсів (табл. 3.6 і рис. 3.7) підтверджують думку про глибші зміни у використанні ресурсів порівняно зі змінами у формуванні ресурсів. Діапазон *інтенсивності змін* досягає  $5^\circ$ , середній кут змін становить  $2^\circ$ , що вдвічі вище за аналогічне значення у випадку формування ресурсів. Піки інтенсивності змін припадають на роки 2005, 2009, 2012, 2013 (екстремальні для країни роки). Найнижчі зміни – у роках 2002, 2003, 2007, 2008 і 2011.

Швидкість змін використання ресурсів тісно корелює з інтенсивністю. Зазначимо, що в останні роки, починаючи від 2014 р., інтенсивність і швидкість змін стабілізувалися, що є позитивним явищем.

Показник монотонності / стабільності змін свідчить про хаотичність структурної динаміки використання ресурсів практично протягом усього досліджуваного періоду. Однак можна помітити, що зміни структури використання рахунка є більш стабільними порівняно зі змінами структури формування ресурсів.

Таблиця 3.6

**Динаміка структурних змін використання ресурсів рахунків товарів і послуг  
України та Польщі, 2000-2016 рр.**

Рік	Структурні співвідношення (складники), %						Показники структурних змін		
	валове нагромадж. осн. капіталу	експорт товарів / послуг	зміна запасів обор. коштів	кінцеві споживчі витрати	придбання цінностей	проміжне споживання	інтен- сивність	швид- кість	моно- тонність
<u>Україна</u>									
2000	6,7	21,4	0,0	25,7	0,00	46,2	–	–	–
2001	6,8	19,1	0,7	26,3	0,00	47,1	2,63	0,02	1,00
2002	6,7	19,3	0,3	26,5	0,00	47,2	0,48	0,00	0,73
2003	7,1	19,8	0,5	25,9	0,00	46,7	0,85	0,01	0,41
2004	7,5	21,2	-0,5	23,7	0,00	48,1	2,82	0,03	0,38
2005	7,6	17,9	0,2	26,6	0,00	47,7	4,35	0,04	0,33
2006	8,8	16,7	0,0	27,9	0,00	46,6	2,40	0,03	0,36
2007	9,8	16,0	0,2	27,7	0,00	46,3	1,24	0,01	0,37
2008	9,2	16,4	0,5	27,9	0,00	46,0	0,84	0,01	0,35
2009	6,7	16,9	-0,5	30,8	0,00	46,1	3,55	0,04	0,27
2010	6,3	17,7	0,1	29,5	0,00	46,4	1,56	0,02	0,20
2011	6,3	18,3	0,7	28,8	0,00	45,9	1,05	0,01	0,18
2012	6,8	16,6	0,1	31,0	0,00	45,5	2,90	0,03	0,22
2013	6,3	15,7	-0,3	33,6	0,00	44,7	2,89	0,03	0,29
2014	5,1	17,6	-0,3	32,6	0,00	45,0	2,43	0,02	0,24
2015	4,8	18,8	0,8	30,7	0,00	44,9	2,20	0,02	0,18
2016	5,5	17,5	2,2	29,8	0,00	45,0	2,09	0,02	0,19
Середні							2,14	0,02	
<u>Польща</u>									
2000	9,9	11,3	0,5	34,0	0,0	44,3	–	–	–
2001	8,7	11,4	0,0	34,8	0,0	45,1	1,427	0,016	1,000

2002	7,9	12,1	-0,1	35,7	0,0	44,4	1,559	0,016	0,769
2003	7,5	13,7	0,2	34,5	0,0	44,1	1,967	0,019	0,563
2004	7,2	14,9	0,8	32,7	0,0	44,4	2,190	0,021	0,550
2005	7,3	14,9	0,4	32,8	0,0	44,6	0,396	0,004	0,495
2006	7,6	15,7	0,5	31,3	0,0	44,9	1,675	0,015	0,540
2007	8,2	15,5	1,1	29,8	0,0	45,4	1,831	0,017	0,545
2008	8,4	15,1	0,6	30,4	0,0	45,5	0,842	0,008	0,433
2009	8,5	15,8	-0,3	31,8	0,0	44,2	1,937	0,021	0,324
2010	7,8	15,9	0,5	31,7	0,0	44,1	0,700	0,009	0,312
2011	7,7	16,4	0,7	30,3	0,0	44,9	1,652	0,014	0,365
2012	7,6	17,1	0,5	30,6	0,0	44,2	1,088	0,011	0,340
2013	7,3	18,0	0,1	30,7	0,0	43,9	1,006	0,009	0,370
2014	7,7	18,5	0,2	30,4	0,0	43,2	0,967	0,011	0,377
2015	7,8	19,3	0,1	29,7	0,0	43,1	1,037	0,009	0,398
2016	6,9	20,1	0,6	29,4	0,0	43,0	1,361	0,013	0,419
Середні							1,352	0,013	

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>507</sup>, <sup>508</sup>) і Головного статистичного офісу Польщі <sup>509</sup>.

<sup>507</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>508</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

<sup>509</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2006 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>

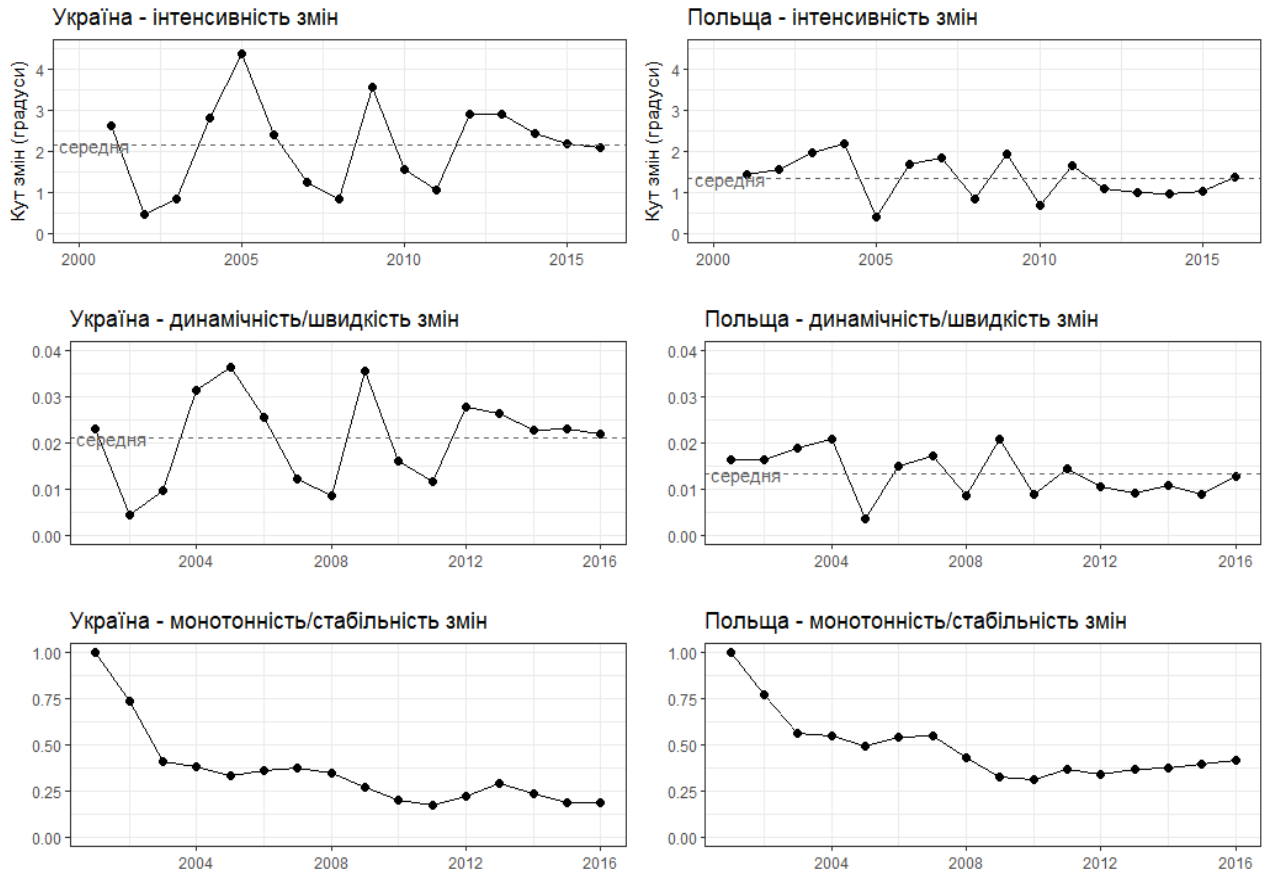


Рис. 3.7. Динаміка показників структурних змін використання ресурсів рахунка товарів і послуг України та Польщі, 2000-2016 рр.

*Джерело:* власні розрахунки.

Ситуація в Польщі (табл. 3.6) щодо структури використання рахунка відрізняється від ситуації в Україні за двома складниками. У структурі Польщі частка кінцевого споживання цілеспрямовано і стабільно (майже лінійно в останні роки) спадає, на відміну від України, де маємо значні коливання і зростаючий тренд. Друга відмінність стосується частки експорту. Вона стрімко, але лінійно зростає від 11,3% до 20,1%, тоді як в Україні тренд є спадаючим зі значними коливаннями. Щодо решти складників тренди їхньої частки у структурі використання ресурсів обох країн подібні.

Показники інтенсивності й швидкості структурних змін у Польщі (табл. 3.6 і рис. 3.7) мають майже вдвічі нижчі діапазони коливання доволу середнього, ніж в Україні. Це, на нашу думку, свідчить про добре продуману і зважену політику змін у Польщі. Щодо екстремальних значень показників змін, то вони в часі збігаються з надзвичайними для країни подіями та явищами: у роки підготовки і вступу до ЄС, роки економічної кризи та ліквідації її наслідків. Показник монотонності змін є також вищим, ніж в Україні, а в останні роки став навіть вдвічі вищим. Це є ще одним додатковим свідченням плановірності, виваженості й цілеспрямованості

структурних змін, які відбуваються в Польщі.

Перейдемо до декомпозиції структурних змін використання ресурсів (табл. 3.7).

В Україні, якщо не брати до уваги запаси обігових коштів, *показники зміни розміру структури* додатні, за винятком 2009 р. і 2013-2014 рр., коли спостерігався їхній спад. Причому спад у 2009 р. був значно більшим. Протягом усього періоду найбільші варіації показників демонстрували найвагомійші складники структури: проміжне споживання – від 0,30 до 0,52, кінцеві споживчі витрати – від 0,10 до 0,50, експорт товарів і послуг – від 0,03 до 0,38. Однак якусь закономірність зростання чи спадання показників зміни розміру побачити важко: почергово великі позитивні значення змінювалися на малі, а то й негативні, і навпаки.

Подібні хаотичні зміни демонстрували і показники зміни форми. Немає жодного показника (чи групи показників), величина яких зростала / спадала за протилежної зміни решти. Наприклад, на початку досліджуваного періоду в 2001 р. частка експорту товарів і послуг у змінах структури зменшилася за рахунок збільшення частки трьох складників: зміни зростання запасів, кінцевих споживчих витрат і проміжного споживання. Проте вже наступного року частка експорту в змінах структури разом з часткою кінцевих споживчих витрат зросла за рахунок зменшення часток валового нагромадження, зміни запасів обігових коштів і проміжного споживання. Подібне спостерігаємо і в середині, й наприкінці досліджуваного періоду.

Іншу ситуацію маємо у випадку Польщі. Аналізуючи *зміни розміру*, бачимо, що частка двох складників – кінцеві споживчі витрати й експорт – у змінах структури зростала протягом усього періоду, а у випадку третього складника – проміжне споживання – зменшення мало місце лише в кризовий 2009 р. Загалом можна відзначити, що економічна криза 2008-2009 рр. істотно не вплинула на частку змін структури всіх складників, окрім проміжного споживання і зміни запасів обігових коштів. Крім цього, чітко проявляється ще одна закономірність: частка кінцевих споживчих витрат спадає, тоді як експорту – зростає.

Розглядаючи показники *зміни форми*, бачимо ще одну особливість структурних змін: частка експорту товарів у змінах структури зростає за рахунок зменшення частки проміжного споживання та кінцевих споживчих витрат, особливо це стало помітно в останні роки. Щодо решти складників, то їхня частка почергово (від року до року) то зростала, то спадала. На нашу думку, виявлена закономірність також є логічним результатом цілеспрямованої політики держави.

Таблиця 3.7

**Зміни розмірів і форми структури використання ресурсів  
рахунків товарів і послуг України та Польщі, 2000-2016 рр.**

Рік	Зміни розміру					Зміна форми				
	валове нагром. осн. капіталу	експорт товарів/ послуг	зміна запасів обор. коштів	кінцеві споживчі витрати	проміжне спожив- вання	валове нагром. осн. капіталу	експорт товарів/ послуг	зміна запасів обор. коштів	кінцеві споживчі витрати	проміжне спожив- вання
	<u>Україна</u>									
2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2001	0,07	0,07	0,04	0,29	0,52	0,01	-0,50	0,16	0,13	0,21
2002	0,06	0,21	-0,04	0,26	0,43	-0,04	0,31	-0,41	0,19	-0,05
2003	0,09	0,22	0,01	0,23	0,45	0,18	0,26	0,07	-0,30	-0,20
2004	0,08	0,24	-0,03	0,16	0,49	0,07	0,22	-0,15	-0,35	0,21
2005	0,08	0,03	0,03	0,39	0,46	0,01	-0,46	0,09	0,39	-0,04
2006	0,15	0,10	-0,01	0,34	0,40	0,23	-0,23	-0,03	0,27	-0,23
2007	0,13	0,14	0,01	0,27	0,45	0,42	-0,26	0,08	-0,09	-0,15
2008	0,07	0,17	0,01	0,29	0,45	-0,37	0,20	0,17	0,13	-0,13
2009	-0,35	-0,09	-0,11	0,06	-0,38	-0,36	0,07	-0,14	0,40	0,03
2010	0,05	0,21	0,03	0,24	0,47	-0,11	0,27	0,19	-0,39	0,04
2011	0,06	0,21	0,03	0,26	0,44	-0,03	0,24	0,26	-0,31	-0,16
2012	0,11	-0,04	-0,07	0,47	0,30	0,10	-0,30	-0,12	0,40	-0,08
2013	-0,09	-0,17	-0,07	0,50	-0,16	-0,09	-0,17	-0,07	0,50	-0,16
2014	-0,13	0,38	0,01	0,10	0,38	-0,27	0,41	0,01	-0,23	0,08
2015	0,04	0,23	0,05	0,24	0,45	-0,06	0,26	0,24	-0,42	-0,02
2016	0,09	0,11	0,09	0,26	0,46	0,15	-0,30	0,31	-0,20	0,04
	<u>Польща</u>									
2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2001	-0,13	0,08	-0,07	0,33	0,39	-0,37	0,02	-0,13	0,25	0,23
2002	-0,11	0,24	-0,02	0,46	0,16	-0,24	0,21	-0,03	0,28	-0,23

2003	0,02	0,37	0,04	0,17	0,40	-0,11	0,43	0,07	-0,33	-0,07
2004	0,05	0,24	0,05	0,19	0,47	-0,07	0,29	0,14	-0,43	0,07
2005	0,09	0,14	-0,06	0,31	0,40	0,21	0,05	-0,50	0,15	0,09
2006	0,10	0,22	0,02	0,19	0,48	0,10	0,24	0,04	-0,50	0,12
2007	0,12	0,14	0,05	0,18	0,50	0,16	-0,05	0,16	-0,45	0,18
2008	0,10	0,10	-0,04	0,34	0,41	0,15	-0,20	-0,28	0,35	-0,02
2009	0,01	0,15	-0,23	0,35	-0,26	0,00	0,15	-0,23	0,34	-0,27
2010	0,00	0,17	0,09	0,30	0,43	-0,39	0,06	0,44	-0,07	-0,04
2011	0,07	0,21	0,03	0,18	0,50	-0,01	0,19	0,09	-0,49	0,21
2012	0,04	0,33	-0,06	0,36	0,22	-0,05	0,33	-0,13	0,17	-0,33
2013	-0,11	0,44	-0,17	0,16	0,11	-0,18	0,47	-0,22	0,03	-0,10
2014	0,18	0,34	0,05	0,23	0,20	0,17	0,25	0,08	-0,12	-0,38
2015	0,10	0,34	-0,02	0,14	0,39	0,08	0,42	-0,05	-0,38	-0,06
2016	-0,10	0,31	0,08	0,17	0,34	-0,35	0,33	0,17	-0,14	-0,02

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>510</sup>, <sup>511</sup>) і Головного статистичного офісу Польщі <sup>512</sup>.

<sup>510</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>511</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

<sup>512</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2006 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>



Вказані вище закономірності (для одних складників), а також їхня відсутність (для інших) добре проглядаються на рис. 3.8-3.9, які візуалізують річну динаміку кожного складника структури використання товарів і послуг відповідно в Україні та Польщі.

Звернемо увагу на графіки, які демонструють співвідношення між усіма показниками для обох країн (відповідно нижні графіки на рис. 3.8-3.9). І в Польщі, і в Україні проміжне споживання займає найбільшу частку у структурі використання товарів і послуг – майже 50%. При цьому негативні значення спостерігалися за досліджуваній період один раз або двічі. Частка кінцевих споживчих витрат у змінах структури використання ресурсів у Польщі вища, ніж в Україні, тим не менше в обох країнах вона зростаюча. Частка експорту в Польщі постійно зростала, але змінювалася в досить широкому діапазоні, тоді як в Україні спостерігалось зниження частки експорту. Частка валового нагромадження в обох країнах винятково мала і становить менше 0,1%.

### **Висновки**

1. Економіка України протягом усього досліджуваного періоду мала тенденцію до зростання за показниками реального та номінального ВВП. Однак це зростання час від часу переходить у падіння. У порівнянні України з країнами Європи, зокрема, Польщею, країнами Центральної Європи та Балтії, країнами Єврозони та ЄС, загалом це зростання є незначним і спостерігається щораз більше відставання. Повільні темпи економічного розвитку України загалом мають внутрішній характер: високий рівень корупції, події на Сході, зростання інфляції, зростання облікової ставки НБУ, низька інвестиційна привабливість вітчизняних підприємств, зростання зовнішнього боргу, зношена транспортна інфраструктура, слабка економічна динаміка та інші. Але, як стверджують аналітики, основною причиною повільного зростання є відсутність стратегії економічного розвитку держави.

2. Аналіз структури ресурсів рахунка товарів і послуг засвідчує, що у випадку України після хаотичних і незапланованих змін у 2016 р. структура ресурсів України повернулася до пропорцій 2000 р. з незначним зростанням частки податків. У Польщі структура ресурсів змінювалася планомірно і цілеспрямовано: частка виробництва зменшилася, імпорту – зросла, а податків – незначно знизилася. Однак станом на 2016 р. структури ресурсів рахунка товарів і послуг України та Польщі практично збігаються.

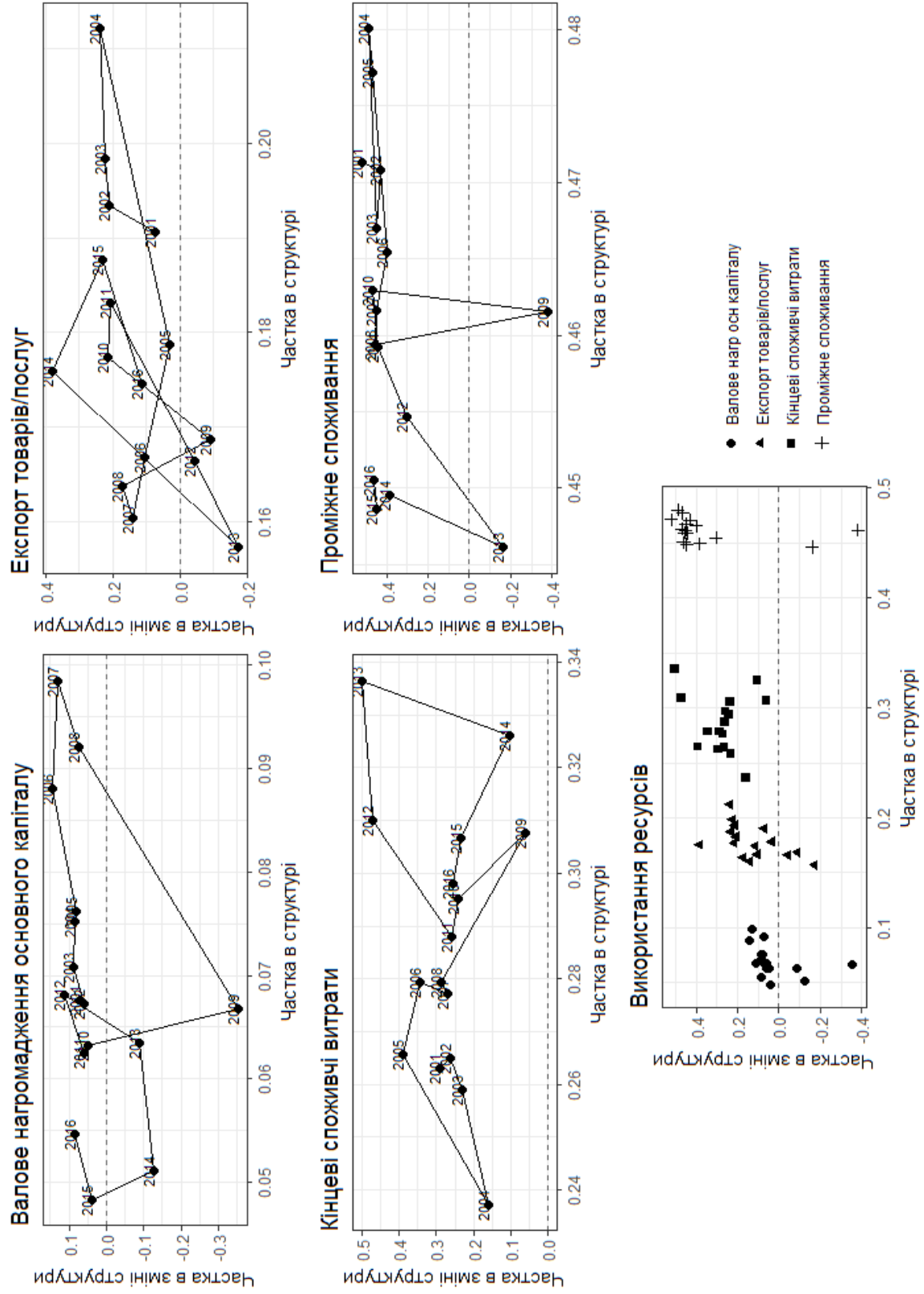


Рис. 3.8. Частка в структурі і частка в змінах структури елементів складників використання ресурсів рахунка товарів і послуг України, 2000-2016 рр. Джерело: власні розрахунки.

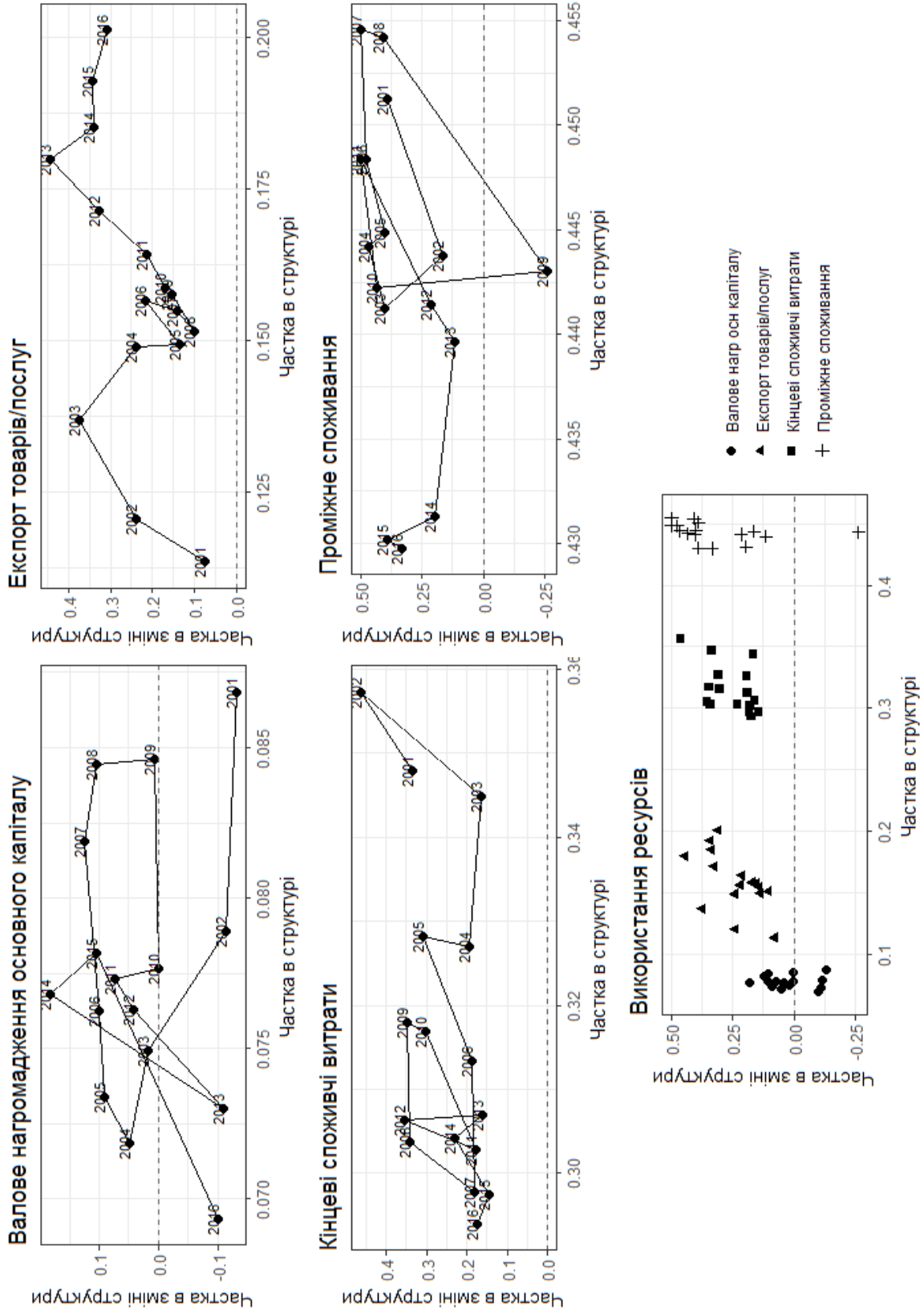


Рис. 3.9. Частка в структурі і частка в змінах структури елементів складників використання ресурсів рахунка товарів і послуг Польщі, 2000-2016 рр. *Джерело:* власні розрахунки.

Що стосується використання ресурсів, то структурні зміни в обох країнах відрізняються більшою мірою. Проте і в цьому випадку в Україні зміни характеризуються хаотичністю, тоді як у Польщі маємо ознаки продуманої та зваженої політики змін. Це підтверджує і аналіз процесу структурних змін загалом (інтенсивність, швидкість і монотонність), і аналіз зміни структури (за розміром і формою).

Гіпотези дослідження підтверджуються частково: відмінності у структурах формування та використання ресурсів рахунка товарів і послуг України та Польщі є, проте станом на сьогодні їх навряд чи можна назвати істотними. Загалом, причина структурної схожості тісно пов'язана з глобальними детермінантами функціонування національної економіки, її спрямованістю на світогосподарську консолідацію, що спричиняє спільну логіку структуризації національних економік. Однак проведений аналіз свідчить, що навіть у найближчому майбутньому неналежна увага до змін з боку України може призвести до істотних структурних дисбалансів, і Україна може опинитися за межами світових магістральних тенденцій економічного розвитку та відчувати негативні наслідки глобалізації не лише в економіці, але й в усіх сферах суспільного життя.

## Розділ 4. ЗМІНИ СЕКТОРАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ І СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ЕКОНОМІКИ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Уже в перших програмних документах нашої держави – «Основні напрями економічної політики в умовах незалежності» (1991 р.)<sup>513</sup>, «Основи національної економічної політики України» (1992 р.)<sup>514</sup> – було визначено, що структурна перебудова економіки та зростання національної конкурентоспроможності належать до пріоритетних напрямів соціально-економічного реформування країни. Мова йшла про секторально-галузеву перебудову: конверсія оборонної промисловості, перерозподілу матеріальних і трудових ресурсів на користь виробництва споживчих товарів для населення; машинобудування має переорієнтуватися на задоволення потреб сільського господарства, легкої та харчової промисловості; перед урядом поставлено завдання контролю за формуванням економічної та регіональної структури, прийняттям рішень щодо нових виробничих потужностей, реконструкції та переоснащення діючих підприємств галузей промисловості.

Здійснення структурних зрушень було закладено в програмах стратегічного розвитку президентів України: Л. Кучми – «Україна: поступ у XXI століття»<sup>515</sup>, В. Ющенко – «Десять кроків назустріч людям»<sup>516</sup>, В. Януковича – «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»<sup>517</sup>, П. Порошенка – «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»»<sup>518</sup>.

Однак, як пише<sup>519</sup>, «національна економіка України залишається неадаптованою до вимог постіндустріального суспільства, що передбачає

<sup>513</sup> Про Основні напрями економічної політики в умовах незалежності: Постанова Верховної Ради України №1698-ХІІ від 25.10.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698a-12>

<sup>514</sup> Про Основи національної економічної політики України: Постанова Верховної Ради України №2226-ХІІ від 24.03.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2226-12>

<sup>515</sup> Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 рік. *Урядовий кур'єр*. 28 січня 2000 р. С.9.

<sup>516</sup> Ющенко В. Десять кроків назустріч людям. Програма Президента України В.Ющенко. 2005-2009 рр. URL: <http://www.president.gov.ua/docs/10krokv.pdf>

<sup>517</sup> Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. URL: [https://www.pravda.com.ua/files/0/9/programa\\_reform.pdf](https://www.pravda.com.ua/files/0/9/programa_reform.pdf)

<sup>518</sup> Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України №5/2015 від 12.01.2015 р. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

<sup>519</sup> Пирог О. В. Адаптація структури національної економіки України до вимог постіндустріального суспільства / Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua>

необхідність структурних зрушень задля подальшого економічного розвитку та зростання». Незважаючи на ці плани, динаміка структури української економіки не розвивалася в руслі загальних закономірностей структурних зрушень, що мали місце в розвинених економіках світу. Незважаючи на високі темпи зростання випуску в основних видах економічної діяльності, в Україні відбувалося «формування досить уразливої структури економіки зі значними галузевими диспропорціями та суттєвою залежністю від попиту на зовнішніх ринках»<sup>520</sup>.

Узагальненою характеристикою якісного рівня економічного розвитку країни є секторальна структура її національної економіки за видами економічної діяльності. Тому дослідження розвитку економіки України потребує вивчення тенденцій кількісних і якісних характеристик, які мають місце в різних сферах економічної діяльності. Про це чимало написано в працях вітчизняних науковців, зокрема<sup>521, 522, 523, 524, 525, 526</sup>.

У цьому розділі ми зосередимося на визначенні, наскільки зміни пропорцій у секторально-галузевій структурі економіки України відповідають не тільки нагальним потребам економічного розвитку країни, але й глобальним тенденціям економічного поступу, конкурентоспроможності національної економіки на світовому та європейському рівнях, завданням економічних перетворень у площині євроінтеграції.

<sup>520</sup> Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська та ін.; за ред. Я. А. Жаліла. К.: НІСД, 2012. С.11.

<sup>521</sup> Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська та ін.; за ред. Я. А. Жаліла. К.: НІСД, 2012. С.11.

<sup>522</sup> Структурні зміни у промисловості України: стан та пріоритетні напрямки / О. І. Амоша, Ю. В. Макогон, Л. О. Збаразька та ін.; НАН України; Ін-т економіки промисловості. Донецьк, 2004. 180 с.

<sup>523</sup> Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2015. 304 с.

<sup>524</sup> Чайка Ю. М. Галузеві трансформації економіки України. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. №4. С.21-25.

<sup>525</sup> Білоброва Т. О., Базавлук Н. Г. Галузева структура економіки як передумова формування національної конкурентоспроможності: міжкраїнові порівняння. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. №3. С.28-31.

<sup>526</sup> Пирог О. В. Адаптація структури національної економіки України до вимог постіндустріального суспільства / Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua>

#### 4.1. Структурні зміни економіки за видами економічної діяльності

##### Аналіз тенденції розвитку видів економічної діяльності.

Загально визнаним макроекономічним показником, який демонструє як обсяг національного багатства, так і виробничо-галузеву структуру національної економіки, є ВДВ. Дослідження динаміки обсягів і структури ВДВ за видами економічної діяльності дозволяє не лише виявити найважливіші проблеми розвитку економіки, а й виробити заходи для забезпечення її сталого і довгострокового зростання.

Для цілей дослідження на підставі статистичних даних ВДВ за видами економічної діяльності побудовано відповідну структурну матрицю.

Визначаючи схему цього дослідження, ми враховували такі два важливих моменти. По-перше, кожна країна має свої особливості (природні ресурси, кліматичні особливості, демографічна ситуація і т.п.), і ці особливості дуже випукло відображаються саме на галузевій структурі економіки. Тому вибрати галузеву структуру якоїсь країни чи усереднену структуру групи країн як еталон для порівняння, на нашу думку, є недоцільним. Використовувати якийсь «еталон» для порівняння є виправданим для структур вищого рівня агрегування. Тому в цій частині дослідження ми не порівнюємо галузеву структуру ВДВ України, наприклад, з аналогічною структурою Польщі чи групи країн ЄС. По-друге, так само, як доводить А. Смаглюк<sup>527</sup>, навряд чи доцільно ранжувати галузі в структурі ВДВ залежно від їхньої значущості й порівнювати ці ранжовані частки з частками якоїсь «еталонної» країни або груп країн, оскільки для повсякденного життя кожна галузь є важливою і унікальною.

Відтак, на підставі сказаного, схема аналізу представляє собою три кроки: аналіз процесу структурних змін ВДВ; аналіз змін елементів структури ВДВ; виявлення і аналіз динаміки у структурі та змінах структури тих видів економічної діяльності, поведінка яких є аномальною порівняно з іншими видами економічної діяльності.

Аналіз динаміки змін галузевої структури економіки розпочнемо з дослідження тенденцій розвитку окремих видів економічної діяльності.

На рис. 4.1 у зіставному масштабі подано графіки випуску товарів і послуг усіх видів економічної діяльності, які утворюють ВДВ.

Аналіз графіків дозволяє побачити, що позитивна тенденція спостерігається (якщо брати до уваги фактичні ціни) для всіх видів

<sup>527</sup> Смаглюк А. А. Галузева та технологічна структури економіки України. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2(49). С.179.

діяльності, окрім фінансової та страхової діяльності (К), яка має негативну тенденцію в останніх два роки. Однак за темпами зростання види економічної діяльності чітко поділяються на чотири групи.

Найбільш високими темпами зростає обсяг ВДВ в оптовій та роздрібній торгівлі (G), переробній промисловості (C), а також сільському, лісовому та рибному господарстві (A). Ці види діяльності є визначальними для економіки загалом, оскільки їхнє зростання стимулює динаміку розвитку інших видів економічної діяльності.

Друга група видів економічної діяльності – це добувна промисловість (B), транспорт та складське господарство (H) і операції з нерухомістю (L). Ці види діяльності дуже тісно пов'язані з видами економічної діяльності першої групи і тому в своєму розвитку відчують значний вплив з боку останніх.

До третьої групи видів діяльності належать ті сфери і галузі, які більше пов'язані із суспільством і меншою мірою з промисловістю. І навіть тут маємо певну диференціацію. Останніми роками пришвидшилися темпи зростання ВДВ, пов'язаної з державним управлінням та обороною (O), постачанням електроенергії та газу (D), інформацією та комунікацією (J), а також освітою (P) та професійною, науковою і технічною діяльністю (M). Водночас маємо дуже повільні темпи зростання ВДВ у будівництві (F) й охороні здоров'я (Q), а у фінансовій і страховій діяльності (K) взагалі спостерігається тенденція до спадання.

Четверту групу видів економічної діяльності складають види послуг, розвиток яких практично не відчутний на тлі інших: водопостачання, каналізація, поводження з відходами (E), тимчасове розміщення та організація харчування (I), діяльність з адміністративного управління (N), мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (R) та інші види послуг (S). Цікаво те, що ці види діяльності належать до групи тих, «без яких можна обійтися», принаймні сьогодні.

У підсумку можна стверджувати, що навіть за даними номінальних оцінок ВДВ протягом досліджуваного періоду розвиток галузевосекторальної структури відбувався у напрямі переважаючого зростання оптової та роздрібною торгівлі (G) та відносно інтенсивного розвитку переробної промисловості (C) й агропромислового сектора (A). На цьому тлі соціально орієнтовані види економічної діяльності, інфраструктурний і комунікаційний розвиток, а також розвиток фінансового сектора істотно відстають.



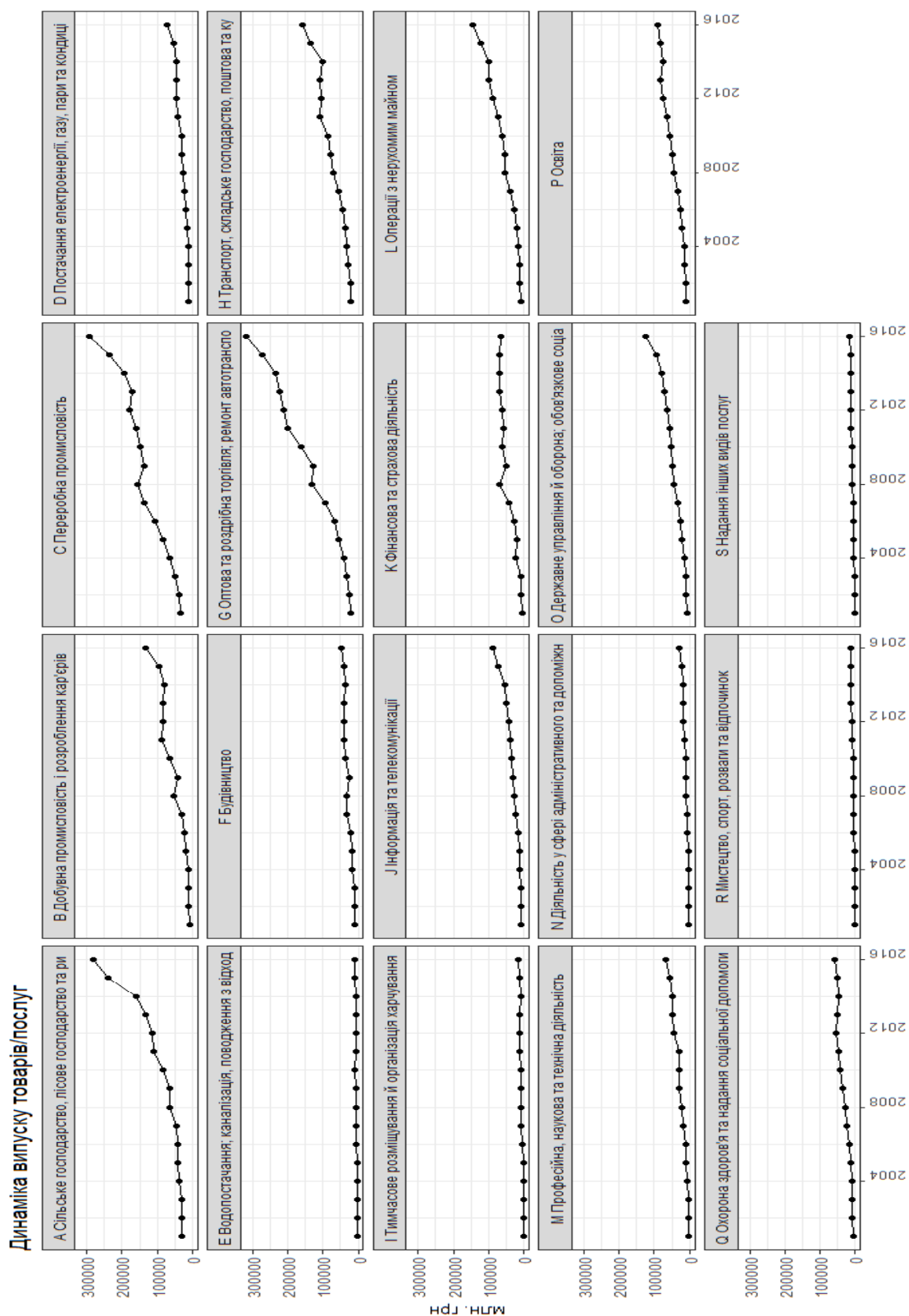


Рис. 4.1. Динаміка складників ВДВ України за видами економічної діяльності, 2001-2016 рр.  
*Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>528</sup>, <sup>529</sup>).*

<sup>528</sup> Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013рр. / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/vtr\\_kr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm)

<sup>529</sup> Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip)

**Динаміка процесу структурних змін у ВДВ.** Структурні співвідношення між складниками ВДВ за видами економічної діяльності представлено в табл. 4.1. Зроблені вище висновки за темпами обсягів номінального ВДВ загалом підтверджуються і в цьому випадку.

Найбільші абсолютні частки у ВДВ припадають на оптову та роздрібну торгівлю (G) – 16%, переробну промисловість (C) – 14%, аграрний сектор (A) – 14%. Однак частка оптової та роздрібною торгівлі (G) досягла свого піку в 2011-2013 рр. і зараз спостерігаємо незначний спад, частка переробної промисловості (C) стабільно зменшується після 2008 р., тоді як частка аграрного сектора (A) після тривалого спаду всередині досліджуваного періоду демонструє стрімку позитивну тенденцію.

З іншого боку, найменші частки (1% і менше) упродовж усього досліджуваного періоду належать таким видам економічної діяльності, як водопостачання, каналізація, поводження з відходами (E), тимчасове розміщування та організація харчування (I), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (N), мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (R), а також надання інших видів послуг (S). Більше того, тенденція розвитку цих соціально орієнтованих видів діяльності є також негативною. В одному пакеті з ними (як соціально орієнтовані) йдуть освіта (P), фінансова та страхова діяльність (K), частки яких у структурі ВДВ є не тільки незначними, але й в останні роки мають тенденцію до зменшення.

Негативна тенденція у складі ВДВ спостерігається в будівництві (F), постачанні електроенергією та газом (D), транспортному та складському забезпеченні (H). Натомість стали тенденцію до зростання маємо у видах діяльності, пов'язаних з операціями з нерухомим майном (L), інформацією та комунікацією (J), державним управлінням та обороною (O), а також у професійній, науковій та технічній діяльності (M), діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (N).

Показники оцінювання процесу зміни ВДВ загалом – інтенсивність, швидкість і монотонність / стабільність структурних змін – представлено в табл. 4.1, а їхня динаміка показана на рис. 4.2.

Інтенсивність змін (кут змін) була досить високою: середнє значення –  $4,94^\circ$ , діапазон змін – від  $3,47^\circ$  до  $6,92^\circ$ . Найвища інтенсивність змін спостерігалася у 2008-2010 рр., 2003-2005 рр., 2014-2015 рр. Цікавим є факт, що найменш інтенсивні зміни мали місце в 2016 р. ( $3,08^\circ$ ).

Швидкість змін загалом корелювала у часі з інтенсивністю. Найвища швидкість мала місце у кризові 2008-2009 рр.



## Показники структурних змін

Інтенсивність змін	3,47	3,59	4,10	6,67	6,92	5,33	4,90	4,00	3,87	4,86	5,73	3,08
Швидкість змін	0,03	0,02	0,04	0,05	0,06	0,04	0,04	0,04	0,03	0,04	0,04	0,03
Сталість / монотонність змін	1,00	0,64	0,63	0,55	0,46	0,44	0,39	0,38	0,38	0,32	0,25	0,24

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>530</sup>, <sup>531</sup>).

<sup>530</sup> Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013рр. / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/vtr\\_kr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm)

<sup>531</sup> Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip)

Щодо монотонності / стабільності змін, то значення цього показника поступово зменшувалося від 1,0 у 2002 р. (початкове значення завжди дорівнює) до 0,24 у 2016 р. Це свідчить про наростання у змінах хаотичності та нестабільність, однак той факт, що найменше значення показника є далеким від нуля, все ж таки дозволяє припускати наявність певної загальної логіки у змінах, що відбувалися.

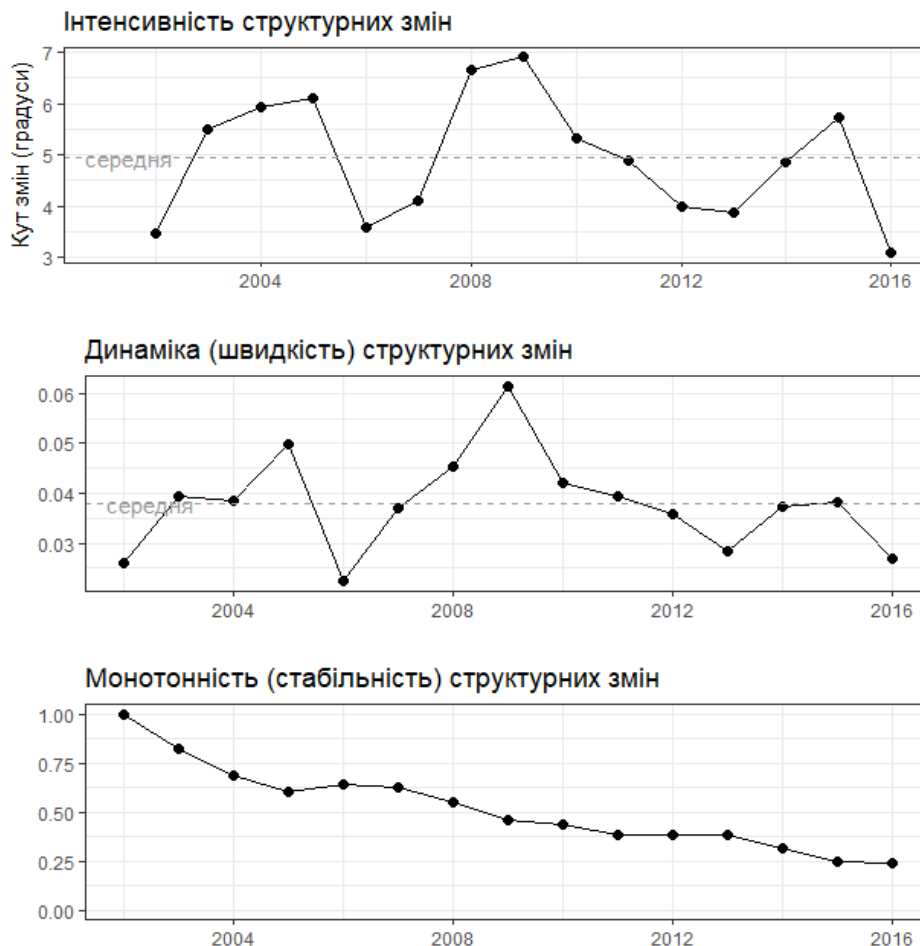


Рис. 4.2. Динаміка показників структурних змін ВДВ України за видами економічної діяльності, 2001-2016 рр.

*Джерело: власні розрахунки.*

**Аналіз змін у структурі ВДВ.** Розраховані показники зміни розміру та зміни форми структури ВДВ за видами економічної діяльності наведено в табл. 4.2.

Показники розміру структури ВДВ визначають абсолютне зростання елементів цієї структури. Варто одразу зазначити, що до 2007-2008 рр. усі складники структури зростали (показники – додатні). Найбільше зростання стосувалося переробної промисловості (С), слідом за нею зростала оптова та роздрібна торгівля (G). Значно нижчими темпами зростали транспорт і складське господарство (H), будівництво (F), добувна промисловість (B), операції з нерухомістю (L), а також державне управління (O) та освіта (P).

Лише одна фінансова та страхова діяльність (К) демонструвала почергово то стрімке зростання, то навіть спадання.

У 2009 р. економічна криза спричинила спад восьми видів економічної діяльності – добувна (В) і переробна промисловість (С), будівництво (F), торгівля (G), водопостачання та каналізація (E), фінансова та страхова діяльність (К), операції з нерухомим майном (L). У наступні роки від'ємний показник зміни розміру структури щонайменше для одного виду економічної діяльності стає правилом. Ситуація погіршилася з 2012 р., і в 2013 р. спад стосувався галузей промисловості і видів діяльності, які пов'язані з ними. 2014 р. став найменш «позитивним» – спад охопив аж 10 видів діяльності, серед яких практично усі – соціально орієнтовані види. Щоправда, саме з цього року починається стрімке зростання агропромислового сектора (А), переробної промисловості (С) та оптової й роздрібно́ї торгівлі, яке тривало до кінця досліджуваного періоду. З 2015 р. починається зростання (щоправда, з різними темпами) усіх видів економічної діяльності, за винятком фінансової та страхової діяльності.

*Показники зміни форми структури* показують, як частка однієї групи складників змінюється за рахунок зміни частки інших. Якоїсь чіткої й сталої закономірності, коли одна незначна за чисельністю група видів діяльності зростає за рахунок решти протягом усього досліджуваного періоду, не помічено. Однак можна все ж зауважити деякі особливості зміни форми структури. По-перше, у період до 2009 р. зміни часток соціально орієнтованих видів діяльності, як правило, послуг, зростали за рахунок зменшення частки промисловості. По-друге, до 2007 р. найбільші негативні зміни частки припадають на агропромисловий сектор (А), однак уже з 2008 р. його частка поступово починає зростати (за винятком окремих років). По-третє, якщо враховувати весь період, найбільше зростання частки припало на фінансову та страхову діяльність (К) у 2004 р. (показник +0,37) і сільське, лісове та рибне господарство (А) в 2015 р. (показник +0,33). Водночас найбільше зниження частки у структурі ВДВ також припало на сільське, лісове та рибне господарство (А) в 2002-2003 р. (показники, відповідно, -0,32 і -0,31). По четверте, протягом останніх трьох років кількість видів діяльності, частка яких у змінах зменшувалася, є найбільшою за весь досліджуваний період. По-п'яте, частка у змінах, яка стосується освіти (Р), охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (Q), мистецтва, спорту розваг та відпочинку (R), надання інших послуг (S), тобто чотирьох соціально орієнтованих видів економічної діяльності, була від'ємною протягом трьох останніх років.

На наступному етапі (подібно до того, як це зроблено в<sup>532</sup>) ми спробували дослідити, чи існує лінійна залежність між часткою в структурі ВДВ (незалежна змінна X) та часткою у змінах структури ВДВ (залежна змінна Y). Для рівня значущості 0,05 тільки у випадку двох видів економічної діяльності тренд виявився істотним – для постачання електроенергії, газу, пари (D) і роздрібною торгівлі (G). Тому прийнято рішення використовувати для подальших оцінок середні величини. На рис. 4.3 (графік зліва) представлено залежність між середньою часткою у структурі (вісь X) і середньою часткою у змінах структури (обчислюється як середня величина модулів показника зміни форми структури – вісь Y) для всіх видів економічної діяльності. Коефіцієнт кореляції залежності між цими середніми становить  $R=0,989$ . Це означає, що чим більшою є частка виду економічної діяльності у структурі ВДВ, тим більшу вагу має цей вид діяльності у змінах структури ВДВ.

На рис. 4.3 (графік справа) види економічної діяльності представлено точками в системі координат: X – місце (ранкінг) у списку видів діяльності згідно зі спаданням середньої частки у структурі ВДВ, порахованої за весь досліджуваний період; Y – місце (ранкінг) у списку згідно зі спаданням середньої частки у змінах структури ВДВ, порахованої за весь період. Як бачимо, перші чотири за двома списками види діяльності лежать на діагоналі, оскільки в них місце за часткою у структурі збігається з місце за часткою у змінах структури. Наприклад, переробна промисловість (C) в обох списках є першою. Однак фінансова та страхова діяльність (K) за ранкінгом згідно з часткою в структурі займає 8 місце, тоді як за ранкінгом згідно з часткою у змінах структури – 6. Тобто маємо ситуацію, коли зміни щодо цього виду економічної діяльності відбуваються з випередженням на загальному тлі. У випадку будівництва (F) маємо протилежну ситуацію: за першим ранкінгом воно займає 10 місце, а за другим – 12. Тут відхилення в інший бік – вид діяльності є відстаючим.

Привертають увагу види економічної діяльності, в яких різниця між середніми є істотною, тобто ті, з якими пов'язують значні структурні зміни ВДВ. На рис. 4.4 подано види економічної діяльності, впорядковані за зростанням різниці.

<sup>532</sup> Markowska M. Identyfikacja znaczenia krajów w gospodarce Unii Europejskiej z wykorzystaniem miary dekompozycji zmian struktury. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2016. Vol. 9 (957). S.71-87.

Таблиця 4.2

**Зміни розмірів і форми структури ВДВ України  
за видами економічної діяльності ресурсів, 2000-2016 рр.**

<b>Вид економічної діяльності</b>	<b>2002</b>	<b>2006</b>	<b>2007</b>	<b>2008</b>	<b>2009</b>	<b>2010</b>	<b>2011</b>	<b>2012</b>	<b>2013</b>	<b>2014</b>	<b>2015</b>	<b>2016</b>
Зміна розміру структури												
A Сільське, лісове та рибне госп-во	0,00	0,00	0,04	0,09	0,01	0,11	0,15	0,03	0,19	0,27	0,25	0,12
B Добувна пром-ть і розр. кар'єрів	0,07	0,04	0,06	0,11	-0,14	0,15	0,12	-0,03	0,00	-0,03	0,05	0,11
C Переробна пром-ть	0,23	0,24	0,19	0,09	-0,22	0,07	0,07	0,17	-0,09	0,23	0,14	0,16
D Постач. електроенергії, газу	0,01	0,03	0,02	0,02	0,03	0,02	0,06	0,03	-0,01	0,01	0,03	0,06
E Водопост., каналізація, відходи	0,01	0,01	0,01	0,01	-0,03	0,02	0,00	-0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
F Будівництво	0,02	0,06	0,06	0,00	-0,09	0,07	0,02	0,00	-0,02	-0,01	0,01	0,03
G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт авт. засобів і мотоциклів	0,10	0,13	0,15	0,17	-0,01	0,21	0,22	0,08	0,12	0,10	0,13	0,13
H Транспорт, складське госп-во, поштова та кур'єрська д-ть	0,11	0,07	0,06	0,07	0,08	0,07	0,11	-0,04	0,06	-0,09	0,11	0,06
I Тимчасове розміщування й організація харчування	0,01	0,03	0,01	0,01	-0,02	0,01	0,01	0,00	0,00	-0,01	0,01	0,01
J Інформація та телекомунікації	0,05	0,03	0,03	0,03	0,02	0,02	0,03	0,04	0,05	0,03	0,06	0,05
K Фінансова та страхова д-ть	0,05	0,06	0,10	0,12	-0,17	0,07	-0,02	0,03	0,05	0,03	-0,01	-0,01
L Операції з нерухомим майном	0,06	0,06	0,08	0,06	-0,01	0,05	0,06	0,13	0,12	0,00	0,08	0,07
M Проф., наукова та техн. д-ть	0,03	0,03	0,04	0,03	0,04	0,00	0,02	0,10	0,06	-0,01	0,03	0,04
N Д-ть у сфері адмін. і доп. обслуг.	0,01	0,01	0,02	0,01	0,00	0,01	0,01	0,02	0,02	0,00	0,01	0,02
O Держ. управління й оборона; обов'язкове соц. страхування	0,06	0,06	0,04	0,06	0,02	0,04	0,02	0,06	0,09	0,05	0,05	0,08
P Освіта	0,09	0,06	0,04	0,05	0,06	0,04	0,04	0,11	0,06	-0,05	0,02	0,02
Q Охорона здоров'я, соц. допомога	0,06	0,04	0,03	0,03	0,05	0,04	0,02	0,07	-0,01	-0,06	0,02	0,02
R Мистецтво, спорт, розваги, відп.	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,01	0,02	0,03	-0,01	0,00	0,00
S Надання інших видів послуг	0,02	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,01	0,02	0,02	-0,01	0,00	0,01



Зміна форми структури

A Сільське, лісове та рибне госп-во	-0,32	-0,40	-0,16	0,04	0,03	0,06	0,13	-0,06	0,16	0,24	0,33	-0,07
B Добувна пром-ть і розр кар'єрів	0,05	0,00	0,04	0,16	-0,11	0,20	0,11	-0,11	-0,07	-0,06	-0,01	0,16
C Переробна пром-ть	0,10	0,11	-0,08	-0,29	-0,15	-0,18	-0,15	0,07	-0,25	0,18	0,00	0,07
D Постач електроенергії, газу	-0,10	0,00	-0,03	-0,02	0,04	-0,04	0,05	0,00	-0,05	-0,01	-0,01	0,09
E Водопост., каналізація, відходи	0,01	0,01	-0,01	0,00	-0,02	0,02	-0,02	-0,01	-0,01	0,00	-0,01	-0,01
F Будівництво	-0,04	0,05	0,05	-0,13	-0,07	0,09	-0,02	-0,04	-0,06	-0,03	-0,05	0,01
G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт авт. засобів і мотоциклів	-0,04	-0,02	0,06	0,09	0,04	0,10	0,12	-0,09	0,00	0,03	-0,09	-0,09
H Транспорт, складське госп-во, поштова та кур'єрська д-ть	0,00	-0,08	-0,09	-0,04	0,10	-0,05	0,06	-0,14	0,00	-0,13	0,09	-0,04
I Тимчасове розміщування й організація харчування	0,00	0,11	-0,01	0,01	-0,01	0,01	0,00	-0,01	-0,01	-0,02	0,00	0,01
J Інформація та телекомунікації	0,02	0,00	0,00	-0,01	0,03	-0,02	0,00	0,02	0,03	0,02	0,06	0,02
K Фінансова та страхова д-ть	0,03	0,04	0,16	0,16	-0,14	0,02	-0,15	-0,02	0,02	0,01	-0,14	-0,14
L Операції з нерухомим майном	0,03	0,02	0,10	0,01	0,02	-0,03	0,01	0,10	0,09	-0,03	0,01	-0,01
M Проф., наукова та техн. д-ть	0,02	0,01	0,06	0,01	0,05	-0,07	-0,02	0,10	0,04	-0,03	-0,01	0,02
N Д-ть у сфері адмін. і доп. обслуг.	0,01	0,01	0,02	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	-0,01	0,00	0,03
O Держ управління й оборона; обов'язкове соц. страхування	0,04	0,06	-0,03	0,01	0,04	-0,04	-0,06	0,02	0,07	0,03	-0,01	0,08
P Освіта	0,08	0,03	-0,05	0,01	0,07	-0,04	-0,04	0,09	0,03	-0,08	-0,08	-0,09
Q Охорона здоров'я, соц.допомога	0,06	0,03	-0,03	0,00	0,06	0,01	-0,04	0,04	-0,05	-0,08	-0,04	-0,03
R Мистецтво, спорт, розваги, відп.	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	-0,01	0,00	0,02	0,03	-0,01	-0,02	-0,01
S Надання інших видів послуг	0,02	0,01	-0,01	-0,01	0,00	-0,01	0,01	0,01	0,01	-0,01	-0,02	0,00

*Джерело: власні розрахунки.*

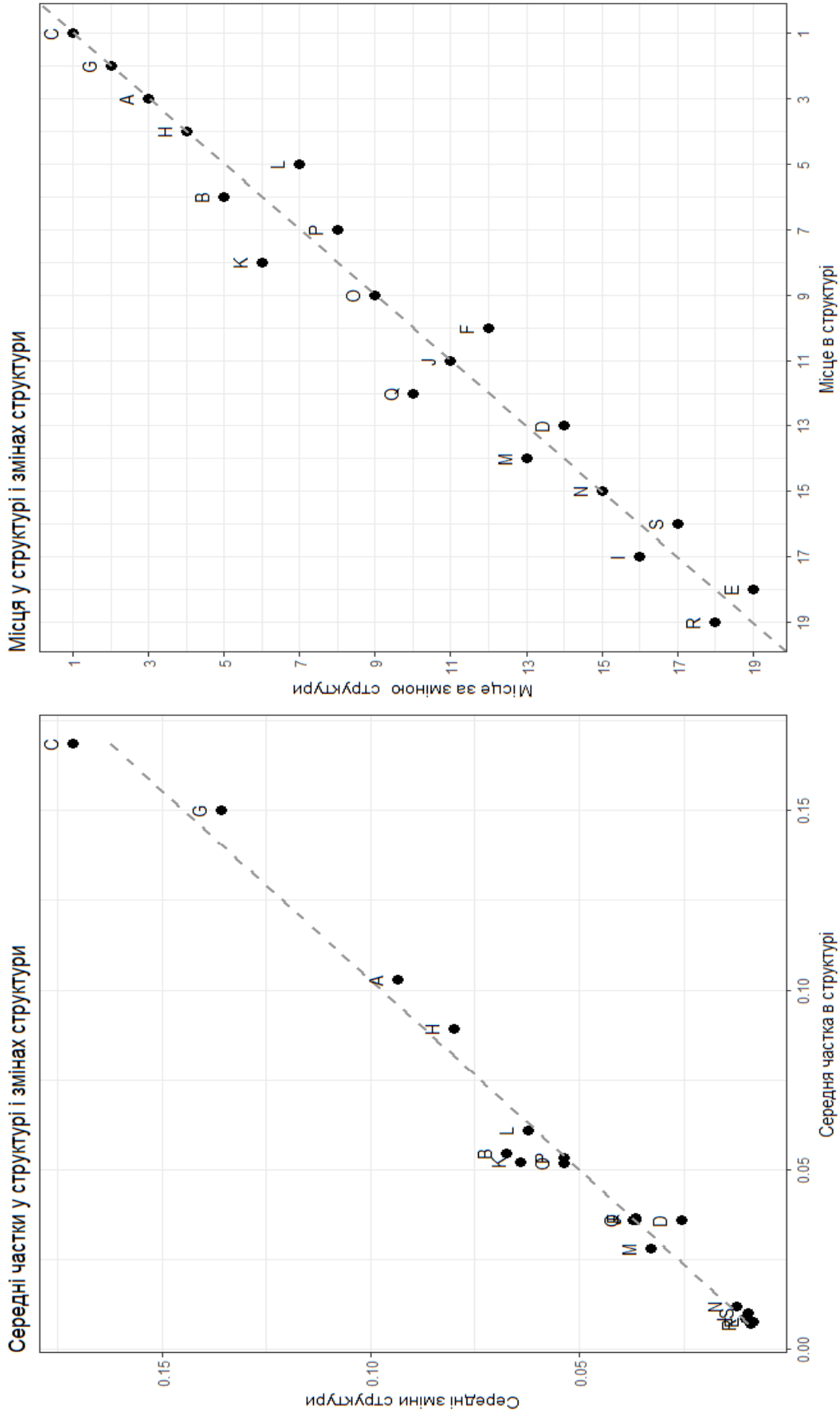


Рис. 4.3. Середні частки в структурі ВДВ України за видами економічної діяльності і змінах цієї структури (зліва). Зіставлення місяця видів економічної діяльності в структурі ВДВ і видів економічної діяльності у змінах структури ВДВ (справа). Джерело: власні розрахунки.

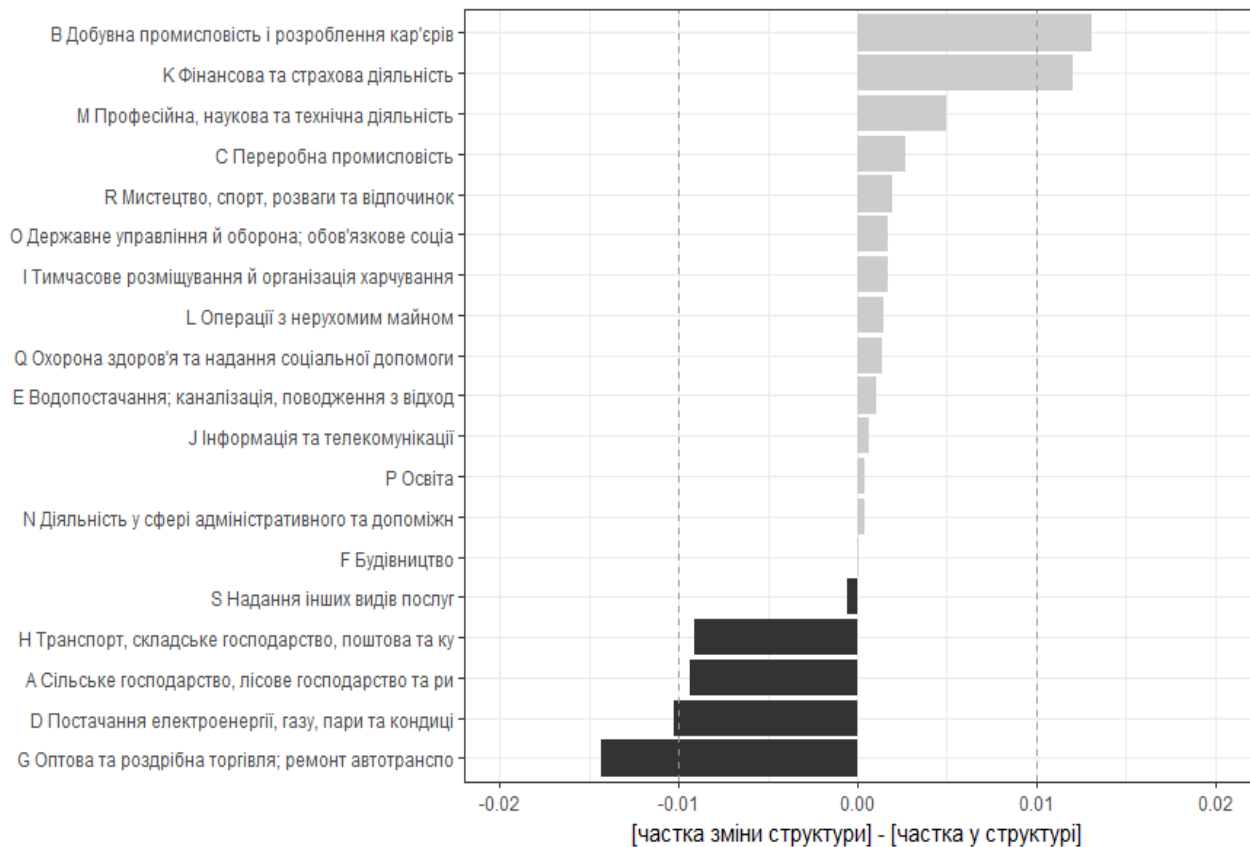


Рис. 4.4. Списки видів економічної діяльності, впорядковані за різницею між середньою часткою зміни в структурі й середньою часткою в структурі ВДВ України. Джерело: власні розрахунки.

Ми звернули увагу на ті види діяльності, для яких різниця у той чи інший бік перевищує 1%. Як бачимо з рис. 4.5, це: добувна промисловість і розробка кар'єрів (V), фінансова та страхова діяльність (K), постачання електроенергії, газу, пари (D) і оптова та роздрібна торгівля, ремонт автомобілів (G). Зауважимо, що ці чотири види діяльності не всі належать до найбільш впливових у структурі ВДВ, однак саме вони виявилися найбільш непередбачуваними.

Розглянемо динаміку структурної поведінки кожного з них (рис. 4.5).

Протягом досліджуваного періоду частка добувної промисловості і розроблення кар'єрів (V) у структурі ВДВ кількарізово то збільшувалася, то зменшувалася. До 2007 р. вона утримувалася на рівні, меншому за 0,05, після щорічних коливань у 2011 р. вона досягла найвищого рівня (понад 0,07), який потім знову знизився. У 2016 р. знову маємо зростання. Стосовно частки в змінах структури, то від'ємне значення спостерігалось в 2009 р., а також протягом 2012-2014 рр.

Ще більш карколомні стрибки спостерігаємо у випадку фінансової та страхової діяльності (K). З найменшої частки у 2002 р. починався рух цього виду діяльності й на тій же частці завершився. Найбільшого значення у

структурі ВДВ було досягнуто в 2008 р. В останні роки має місце ще й від'ємне значення частки у змінах структури.

Постачання електроенергії, газу, пари (D) належить до тих видів економічної діяльності, частка яких стрімко зменшилася в перші три роки досліджуваного періоду, і надалі істотного піднесення не відбулося. У 2016 р. частка дещо зросла, однак досягла лише рівня 2004 р.

Щодо торгівлі та ремонту автомобілів (G), то їхня частка у структурі ВДВ поступово еволюціонувала до свого максимального значення в 2011 р., далі відбувається її зменшення аж до рівня 2009 р. Від'ємне значення частки в змінах структури спостерігалось лише в 2009 р.

#### **4.2. Аналіз розвитку секторальної структури національної економіки**

**Теорія трьох секторів.** У структурних дослідженнях особлива роль відводиться секторальному аналізу економіки. На думку А. Карпінського, структурні зміни часто є «переходом» економік до більш розвинених секторів, які завдяки високому рівню продуктивності прискорюють свій розвиток, тим самим сприяючи зміні існуючих економічних структур<sup>533</sup>. Йдеться про зміни, що відбуваються в трьох системах агрегованого поділу економіки, які відповідно називаються: сектор I (сільське господарство), сектор II (промисловість) і сектор III (послуги).

Ідея трьох секторів економіки з'явилася у першій половині XIX ст. Вважають, що цю ідею запропонував представник німецької школи політекономії Ф. Ліст (D. F. List). Науковці, які в 1930-1950 рр. перетворили цю ідею в цілісну теорію та поступово поглибили її, – це А. Фішер (A. Fisher)<sup>534</sup>, К. Кларк (C. Clark)<sup>535</sup>, Ж. Фурастьє (J. Fourastié)<sup>536</sup>.

С. Шукальський так формулює основні тези цієї концепції:

«По-перше, для кожної економіки характерною є трисекторна структура, яка включає сектори: первинний (сільське господарство, рибальство, лісове господарство), вторинний (промисловість, будівництво) і третинний (послуги в широкому розумінні).

<sup>533</sup> Karpiński A. Przemiany strukturalne w procesie transformacji Polski 1989-2003-2025, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2008. 23 s.

<sup>534</sup> Fisher A. Production, primary, secondary and tertiary. *The Economic Record*, 1939, Vol. 15, Issue 1, P.24-38.

<sup>535</sup> Clark C. The conditions of economic progress. London: MacMillan and Co, 1940. 504 p.

<sup>536</sup> Fourastié J. Le Grand Espoir du XXe siècle. Progrès technique, progrès économique, progrès social. Paris: Presses Universitaires de France, 1949. 224 p.

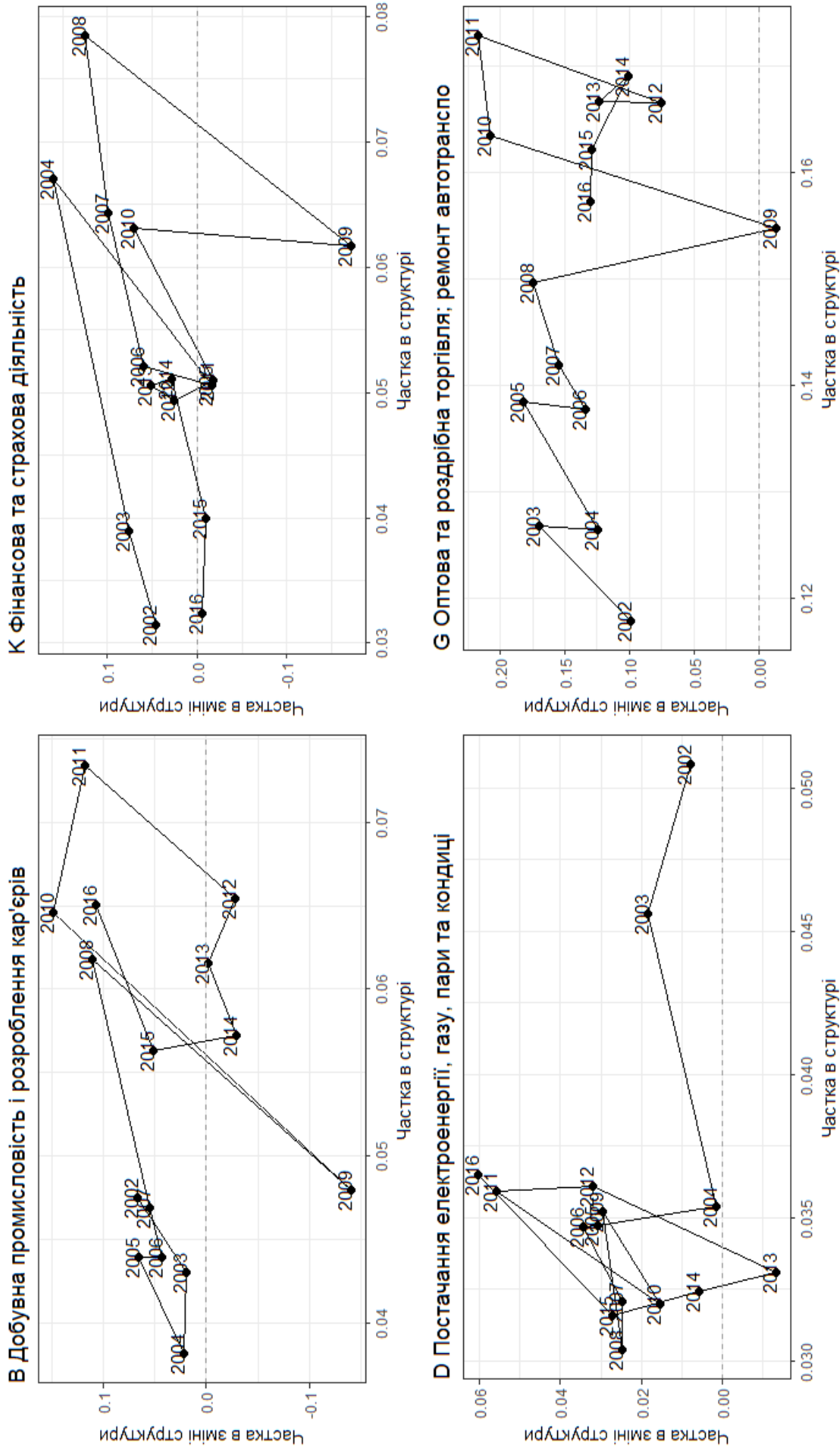


Рис. 4.5. Частка в структурі і частка в змінах структури елементів складників ВДВ України за видами економічної діяльності, 2001-2016 рр. Джерело: власні розрахунки.

По-друге, у процесі економічного розвитку трисекторна структура зазнає трансформації. На поточному етапі у виробництві та в зайнятості домінує один із секторів. Процес економічного розвитку відбувається у формі послідовних етапів. На першому етапі, який називають «первинною цивілізацією», домінує сектор I (сільськогосподарський), на другому етапі (так званий «перехідний період») переважає промислове виробництво (сектор II), третій етап – це «третинна цивілізація», яка характеризується переважанням послуг (сектор III).

По-третє, з розвитком стадій відбуваються зрушення в структурі ресурсів праці й капіталу спочатку від сектора I до сектора II, а відтак з сектора II до сектора III, що пов'язано зі змінами попиту і технічним прогресом»<sup>537</sup>.

Отже, в основі теорії лежить теза про те, що роль кожного сектора зумовлена процесом і рівнем розвитку економіки. Структуральні зміни відбуваються внаслідок того, що економічне зростання зумовлює зміну виробничих чинників у рамках трьох секторів.

Теорія трьох секторів була надзвичайно популярною на початку 1980-х рр. і в 1990-ті рр. та відіграла значну роль у процесах трансформації економік багатьох країн. Подальші підходи до розгляду теорії секторального розвитку фактично звелися до дезагрегації секторів і більш докладного аналізу особливостей кожного сектора. Найчастіше дослідники розділяють третинний сектор на два, на три, а то й більше секторів.

Досвід багатьох країн підтвердив правдивість теорії секторальної структури економіки. Загалом розвиток світової економіки «супроводжується послідовними змінами, що виражаються в збільшенні і зменшенні частки окремих секторів економіки»<sup>538</sup>. Наприклад, за даними Євростату<sup>539</sup> частки сектора I (сільське господарство), сектора II (промисловість і будівництво) і сектора III (послуг) у ВДВ для ЄС-28 дорівнювали відповідно: у 1996 р. – 2,6%, 28,9% і 68,5%; у 2017 р., відповідно, складають 1,7%, 25% і 73,3%. Для порівняння, станом на 2017 р. це співвідношення було: для США – 1% : 19,5% : 79,5%, для Японії – 1,2% : 29,3% : 69,5% (за даними

<sup>537</sup> Szukalski S. M. Zmiany sektorowej struktury gospodarki polskiej w latach 1992-2002 na tle gospodarek Wspólnoty Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce*. 2004. Nr 1, S.51.

<sup>538</sup> Ходжаян А. Поняття структури і структурних трансформацій у системі економічних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. №4(12). С.48.

<sup>539</sup> Gross value added and income by A\*10 industry breakdowns[nama\_10\_a10] / Eurostat – Data Explorer. URL: [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama\\_10\\_a10&lang=en](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_a10&lang=en)

Центрального Європейського банку<sup>540</sup>).

З досвіду кількох поколінь дослідників, визначити рівень економічного розвитку можна вивчивши секторальну структуру економіки на основі показників:

- частка кожного сектора в економіці;
- внесок кожного сектора у формування ВВП (ВДВ);
- частка кожного сектора в загальній зайнятості в економіці.

Сьогодні маємо чимало досліджень секторальної структури як у працях зарубіжних дослідників (наприклад, <sup>541</sup>, <sup>542</sup>, <sup>543</sup>, <sup>544</sup>, <sup>545</sup>), так і вітчизняних (наприклад, <sup>546</sup>, <sup>547</sup>, <sup>548</sup>, <sup>549</sup>, <sup>550</sup>).

На відміну від перелічених праць ми зупинилися винятково на аналізі динаміки секторальної структури ВДВ України на тлі аналогічних секторальних змін ВДВ Польщі.

**Динаміка секторальної структури ВДВ України та Польщі.** Для аналізу секторальної структури національної економіки нами використано структуру секторів, яка застосовується в ЄС<sup>551</sup>, і класифікатор видів економічної діяльності КВЕД 2010.

У секторальній структурі української економіки, як і в інших європейських країнах, виразно виділяються три сектори. Сектор I (первинний

<sup>540</sup> Structure of the euro area economy / European Central Bank. URL:

<https://www.ecb.europa.eu/mopo/eaec/html/index.en.html>

<sup>541</sup> Szukalski S. M. Zmiany sektorowej struktury gospodarki polskiej w latach 1992-2002 na tle gospodarek Wspólnoty Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce*. 2004. Nr 1, S.51-65.

<sup>542</sup> Kałowski A., Wysocki J. Zmiany strukturalne w gospodarce polskiej. *Zarządzanie i Finanse*. 2012. Nr 1, cz. 2. S.281-292.

<sup>543</sup> Zajdel M. Trójsektorowa struktura gospodarcza w Polsce jako miernik rozwoju (wybrane aspekty). *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*. 2011. Nr 18. S.419-430.

<sup>544</sup> Zajdel M. Trójsektorowa struktura zatrudnienia w polskiej gospodarce jako miernik rozwoju (wybrane aspekty). *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*. 2010. Nr 16. S.336-347.

<sup>545</sup> Dominiak J., Hauke J. Sektor usług i jego zmiany w Polsce i innych krajach UE w latach 1995-2012. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*. 2015. Nr 32, S. 31-43.

<sup>546</sup> Шинкоренко Т. П. Структурні зміни в економіці України: порівняння із загальносвітовими тенденціями. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 1. С. 77-92.

<sup>547</sup> Пирог О. В. Адаптація структури національної економіки України до вимог постіндустріального суспільства / Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua>.

<sup>548</sup> Вашків О. П. Галузеві структурні трансформації в Україні у контексті постіндустріального економічного розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаїв: МНУ ім. В. Сухомлинського. 2017. №16. С.127-132. URL: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/27.pdf>

<sup>549</sup> Кузьмін О. Є., Пирог О. В. Секторна модель розвитку національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства. *Бізнес Інформ*. 2013. №7. С.8-13.

<sup>550</sup> Смаглюк А. А. Галузева та технологічна структури економіки України. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2. С.177-183.

<sup>551</sup> European Union GDP – composition by sector / IndexMundi. URL: [https://www.indexmundi.com/european\\_union/gdp\\_composition\\_by\\_sector.html](https://www.indexmundi.com/european_union/gdp_composition_by_sector.html)

сектор) охоплює аграрну галузь (секція А згідно з КВЕД 2010: сільське, лісове та рибне господарство). Сектор II (вторинний сектор) – це індустріальні види економічної діяльності (секції В-F: добувна промисловість і розроблення кар'єрів; переробна промисловість; постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; водопостачання, каналізація, поводження з відходами; будівництво). Сервісні види діяльності належать до сектора III (третинний сектор). Його утворюють секції G-S: оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; тимчасове розміщення й організація харчування; інформація та телекомунікації; фінансова та страхова діяльність; операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування; освіта; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; надання інших видів послуг).

На підставі статистичних даних розраховано і представлено в табл. 4.3 і на рис.4.6 динаміку змін секторальної структури ВДВ України та Польщі.

У вартісному вимірі ВДВ трьох секторів економіки безперервно зростала протягом досліджуваного періоду, за винятком окремих років. Спад мав місце лише в окремі роки: у секторі I – у 2002 р., у секторі II – у 2009 р. і 2013 р., у секторі III – у 2014 р. Найбільшими темпами зростала вартість надання послуг (сектор III), дещо нижчі темпи зростання спостерігаємо в промисловості та будівництві (сектор II). Як бачимо, кризові явища 2008-2009 рр. істотно позначилися на секторі II, а політична криза 2013-2014 рр. – на секторах II і III. Водночас сільське господарство (сектор I) практично не відчувало негативного впливу цих криз.

Однак якщо дослідити динаміку структури ВДВ, то до початку економічної кризи 2008-2009 рр. траєкторія структурних змін загалом відповідала постіндустріальному розвитку економіки: частка сектора I спадала, натомість частка сектора III стрімко зростала. Рік 2010 став переломним, оскільки починаючи від цього часу тенденції змінилися: частка сектора I почала зростати, сектора II – спадати, а щорічне зростання частки сектора III спочатку призупинилося, а потім перейшло в падіння. Це йде врозрід з траєкторією постіндустріальному розвитку.



Таблиця 4.3

## Секторальна структура ВДВ України та Польщі, 2001-2016 рр.

Рік	Обсяги ВДВ, в основних цінах			Структура ВДВ (сектор I : сектор II : сектор III)
	сектор I: сільське господарство	сектор II: промисловість і будівництво	сектор III: послуги	
Україна (млрд. грн.)				
2001	29514	63158	94803	16 : 34 : 50
2002	29509	70746	109267	14 : 34 : 52
2003	29121	84390	136717	12 : 34 : 54
2004	37317	105017	183143	11 : 32 : 57
2005	40589	138049	225836	10 : 34 : 56
2006	40902	172576	281510	8 : 35 : 57
2007	47192	230278	387699	7 : 35 : 58
2008	64754	278256	523929	7 : 32 : 61
2009	65397	234486	530295	8 : 28 : 64
2010	82948	287422	621805	8 : 29 : 63
2011	109961	335124	721815	9 : 29 : 62
2012	113245	354065	794847	9 : 28 : 63
2013	132354	341536	862474	10 : 26 : 64
2014	161145	362118	859456	12 : 26 : 62
2015	239806	432070	1017511	14 : 26 : 60
2016	279701	552889	1190638	14 : 27 : 59
Польща (млрд. зл.)				
2001	25122	214309	452581	4 : 31 : 65
2002	21839	216631	475191	3 : 30 : 67
2003	21836	232841	489199	3 : 31 : 66
2004	30479	270306	522894	4 : 33 : 63
2005	28703	285507	554341	3 : 33 : 64
2006	28558	310549	596674	3 : 33 : 64
2007	35705	344059	655072	3 : 33 : 64
2008	32614	374348	713693	3 : 33 : 64
2009	34101	408995	773755	3 : 34 : 63
2010	37085	421694	810667	3 : 33 : 64
2011	44371	467421	862882	3 : 34 : 63
2012	43413	484646	913018	3 : 34 : 63
2013	47618	474236	946403	3 : 32 : 65
2014	44939	506328	972310	3 : 33 : 64
2015	39630	544655	1010705	2 : 34 : 64
2016	44308	550321	1047142	3 : 34 : 63

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>552</sup>,<sup>553</sup>) і Головного статистичного офісу Польщі <sup>554</sup>.

<sup>552</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>553</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

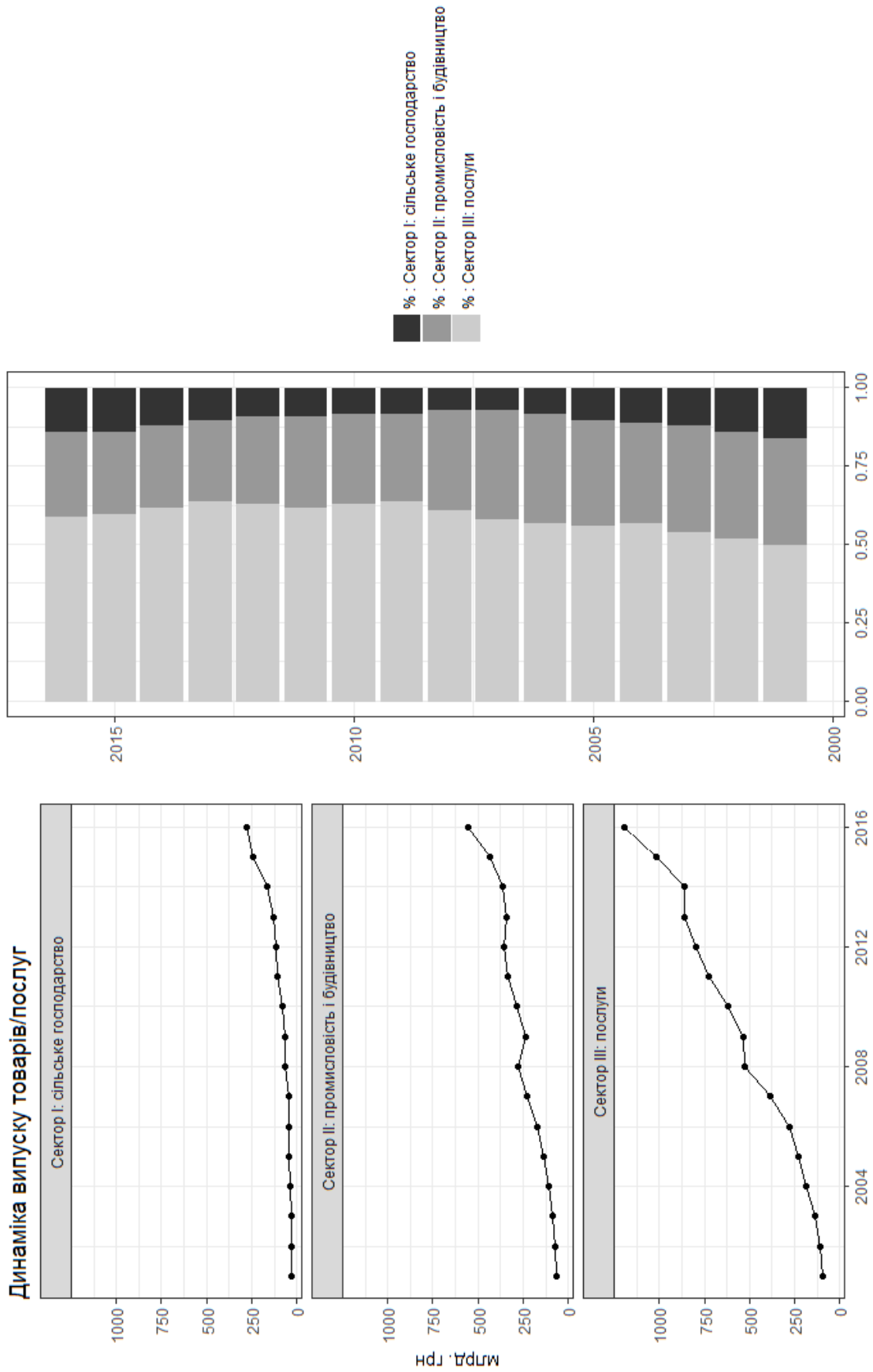


Рис. 4.6. ВДВ України: динаміка випуску товарів / послуг і секторальна структура, 2001-2016 рр.  
Джерело: власні розрахунки.

<sup>554</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2016 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>

Для порівняння в табл. 4.3 і на рис. 4.7 наведено динаміку змін секторальної структури Польщі. Як бачимо, за вартісними показниками обсяги ВДВ у секторах III і II увесь час зростають, на їхньому тлі обсяги ВДВ сектора I практично виглядають незмінними. Щодо структури ВДВ, то до 2004 р. (часу вступу в ЄС) мали місце деякі коливання у структурі, однак після 2004 р. ситуація більш-менш стабілізувалася, а співвідношення між секторами [3 : 33 : 64] стало своєрідною структурною «константою» сучасної Польщі. Загалом, можна стверджувати, що структурні зміни ВДВ Польщі протягом усього досліджуваного періоду відбувалися в руслі постіндустріального розвитку.

Якщо зіставити секторальну структуру Польщі та України із структурою ВДВ ЄС-28, яка в 2016 р. визначалася співвідношенням [1,7 : 25,3 : 73], то у 2016 р. Польща зі своїм [3 : 34 : 63] була значно ближчою до цього еталону, ніж Україна – [14 : 27 : 59].

**Аналіз показників структурних змін секторальної структури ВДВ України та Польщі.** На рис. 4.8 і в табл. 4.4 подано показники процесу структурних змін ВДВ України. *Інтенсивність* змінювалася в діапазоні від 1° до 4°. Як бачимо, найбільша інтенсивність спостерігалася в 2009 р. в період економічної кризи, вища за середню інтенсивність структурних змін мала місце в 2003 р. і в 2013-2015 рр. Найменш інтенсивні зміни припадають на 2010-2012 рр. Аналогічно оцінюється *швидкість* структурних змін.

Щодо *монотонності* змін, то тут ситуація цікавіша: найбільш послідовними зміни були в період 2002-2004 рр.; інша, однак цілком послідовна, логіка змін мала місце в період 2005-2010 рр.; також певна логіка притаманна змінам періоду 2011-2013 рр. Однак після 2013 р. структурні зміни, якщо брати за відправну точку 2001 р., стають щоразу більш хаотичними.

Аналізуючи *показники зміни розміру* структури, бачимо, що всі вони є додатними. Це означає, що обсяги ВДВ для всіх секторів зростали. Виняток становлять окремі роки: у секторі I був спад у 2003 р.; у секторі II – у 2009 р. і 2013 р.; у секторі III – у 2014 р. Причому значний спад мав місце лише в 2009 р.

Варто також зауважити, що зростання розміру сектора I до 2009 р. було незначним, після 2010 р. маємо істотне зростання. Сектор III зростав найбільшими темпами. Зростання сектора II було вдвічі нижчим, ніж сектора III.

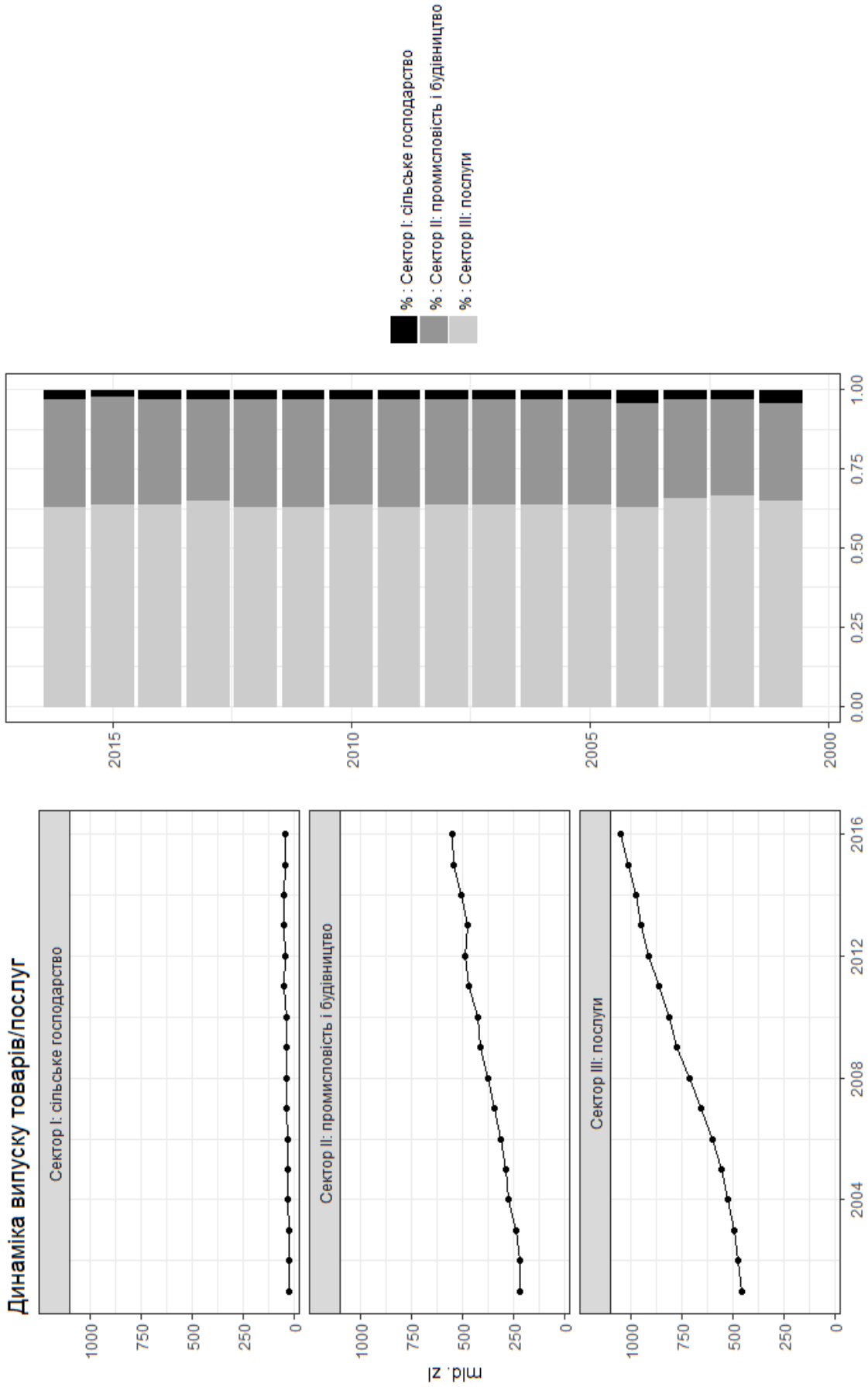


Рис. 4.7. ВДВ Польщі: динаміка випуску товарів / послуг і секторальна структура, 2001-2016 рр.  
 Джерело: власні розрахунки.

Зміна форми структури пов'язана зі зміною пропорцій між секторами. У нашому випадку економічна криза 2008-2009 рр. вплинула на зміни співвідношень між секторами. До 2008 р. зміни частки сектора I були від'ємними, після 2008 р. вони стають переважно додатними; зміни частки сектора II протягом всього періоду частіше були від'ємними, ніж додатними; зміни частки сектора III після 2009 р. переважно були від'ємними, на відміну від докризового періоду, коли вони були додатними. Тобто у докризовий період переважно спостерігалось збільшення частки секторів II і III за рахунок сектора I, тоді як у післякризовий мав місце зворотний процес – найчастіше збільшувалася частка сектора I за рахунок зменшення часток секторів II і III.

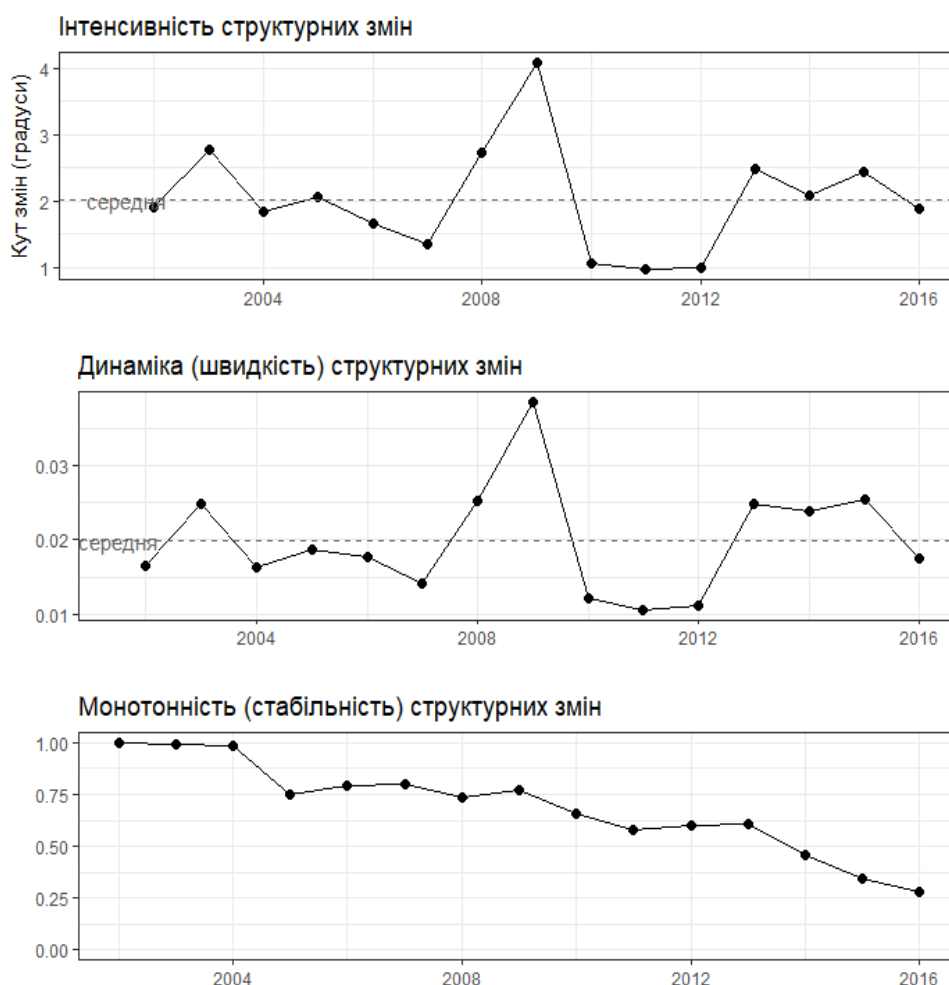


Рис. 4.8. Показники процесу змін секторальної структури ВДВ України, 2001-2016 рр. Джерело: власні розрахунки.

Таблиця 4.4

## Показники структурних змін ВДВ України, 2001-2016 рр.

Рік	Показники аналізу процесу структурних змін ВДВ			Зміна розміру структури ВДВ			Зміна форми структури ВДВ		
	інтенсивність	швидкість	сталість / монотонність	сектор I	сектор II	сектор III	сектор I	сектор II	сектор III
2001	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2002	1,90	0,02	1,00	0,00	0,34	0,66	-0,50	0,02	0,48
2003	2,78	0,02	0,99	-0,01	0,33	0,66	-0,49	-0,01	0,50
2004	1,84	0,02	0,99	0,11	0,27	0,62	-0,05	-0,45	0,50
2005	2,05	0,02	0,75	0,04	0,42	0,54	-0,38	0,50	-0,12
2006	1,66	0,02	0,79	0,00	0,38	0,62	-0,50	0,21	0,29
2007	1,35	0,01	0,80	0,04	0,34	0,62	-0,41	-0,09	0,50
2008	2,73	0,03	0,74	0,09	0,24	0,68	0,07	-0,50	0,43
2009	4,10	0,04	0,77	0,01	-0,86	0,13	0,05	-0,50	0,45
2010	1,06	0,01	0,66	0,11	0,33	0,56	0,20	0,30	-0,50
2011	0,97	0,01	0,58	0,15	0,27	0,57	0,50	-0,12	-0,38
2012	0,99	0,01	0,60	0,03	0,20	0,77	-0,20	-0,30	0,50
2013	2,49	0,02	0,61	0,19	-0,13	0,68	0,19	-0,50	0,31
2014	2,08	0,02	0,46	0,55	0,39	-0,06	0,37	0,13	-0,50
2015	2,44	0,03	0,34	0,26	0,23	0,52	0,50	-0,12	-0,38
2016	1,87	0,02	0,28	0,12	0,36	0,52	-0,11	0,50	-0,39

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>555</sup>, <sup>556</sup>).

<sup>555</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>556</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

На перший погляд, беручи до уваги зростання в секторі III (послуги) і дещо менше зростання в секторі II (промисловість та будівництво) у змінах розміру ВДВ України, напрошується висновок про відповідність розвитку економіки України тенденціям постіндустріального розвитку. Однак зростання розміру сектора I (сільське господарство), яке почалося в 2013 р., йде врозріз з цією тенденцією. Підтверджують цю думку і показники зміни форми структури ВДВ також.

На рис. 4.9 маємо графіки залежності частки в структурі ВДВ і частки в змінах структури для кожного сектора. Ці графіки додатково ілюструють сказане. Частка сектора I у структурі ВДВ від 2002 р. до 2007 р. зменшувалася, однак в 2016 р. знову повернулася до рівня 2002 р. Негативні значення частки в змінах структури були незначними. Загальна тенденція у секторі II – це зниження частки у структурі ВДВ, яке супроводжувалося негативними значеннями частки у змінах структури в 2009 і 2013 рр. Сектор III до 2013 р. демонстрував зростання, однак у 2016 р. повернувся на рівень 2007 р.

У випадку *Польщі* (рис. 4.10 і табл. 4.5) інтенсивність змін є вдвічі нижчою, ніж в Україні. Найбільші зміни спостерігалися в 2004 р. (період вступу до ЄС), вища від середнього рівня інтенсивність мала місце також у період 2011-2015 рр. Ці ж закономірності бачимо і для показника швидкості змін. Щодо монотонності змін, то кардинальні зміни були в 2003 р., у наступні роки ситуація застabilізувалася аж до 2013 р., коли знову відбулися чергові хаотичні зміни.

*Зміни розміру структури* ВДВ показують, що сектор I почергово то зростав, то спадав, у секторі II спостерігалася зростання увесь час, за винятком 2013 р., а у секторі III протягом усього досліджуваного періоду відбувалися значні позитивні зміни. Все це демонструє чітку лінію постіндустріального зростання економіки Польщі.

Аналіз *змін форми структури* показує, що жоден із секторів не мав якої-небудь вагомої переваги перед іншими секторами, а зростання / зменшення частки кожного сектора у структурі ВДВ відбувалося випадковим чином.

Тим не менше, рис. 4.11 все-таки дозволяє побачити особливість. Звичайно, на цих графіках наочно видно зменшення частки сектора I у структурі ВДВ після 2004 р., збільшення частки сектора II протягом усього періоду, а також незначні коливання частки сектора III. Однак ці зміни, якщо звернути увагу на масштаб обох осей, є відносно незначними (як правило, у межах 1%), тобто фактично секторальна структура залишалася майже незмінною.

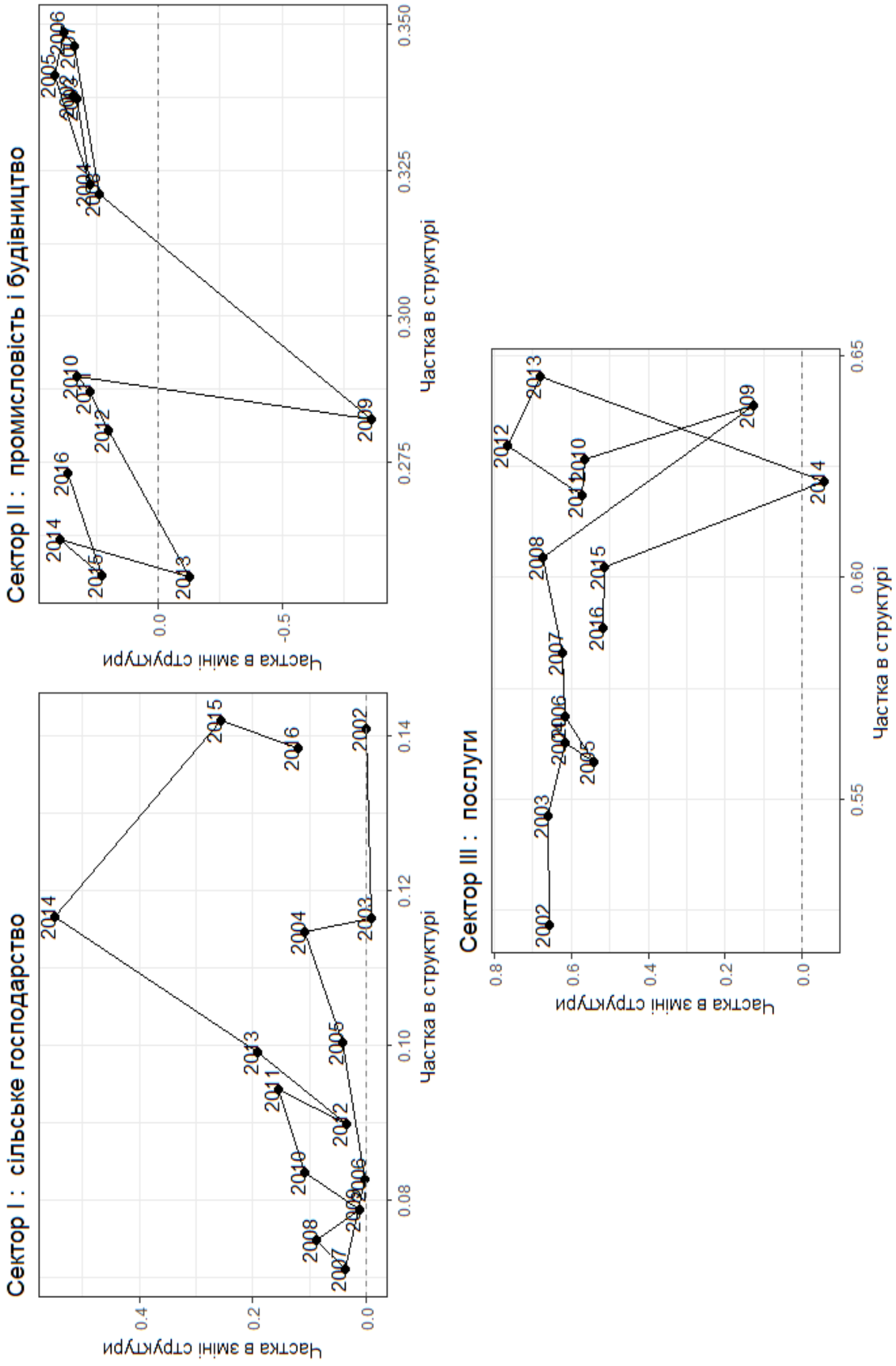


Рис. 4.9. Частка в структурі та частка в змінах секторальної структури ВДВ України, 2001-2016 рр.

Джерело: власні розрахунки.



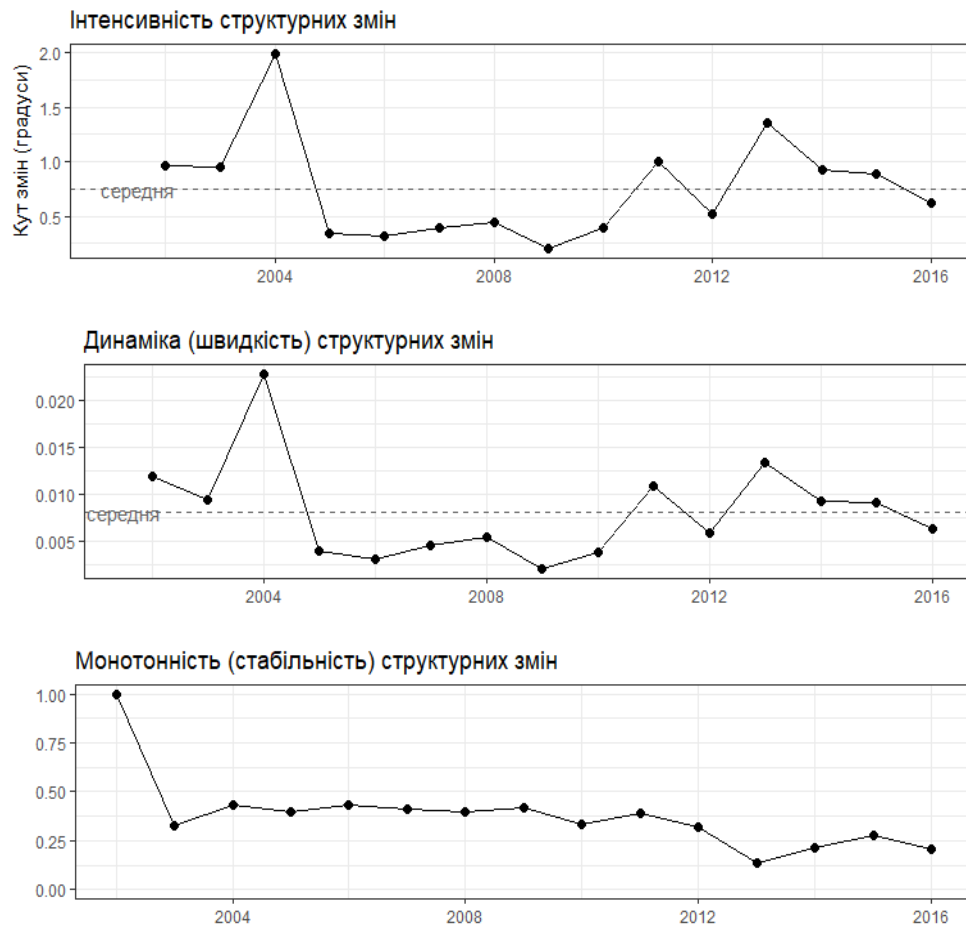


Рис. 4.10. Показники процесу змін секторальної структури ВДВ Польщі, 2001-2016 рр. Джерело: власні розрахунки.

Таблиця 4.5

## Показники структурних змін ВДВ Польщі, 2001-2016 рр.

Рік	Показники аналізу процесу структурних змін ВДВ			Зміна розміру структури ВДВ			Зміна форми структури ВДВ		
	інтенсивність	швидкість	сталість / монотонність	сектор I	сектор II	сектор III	сектор I	сектор II	сектор III
2001	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2002	0,96	0,01	1,00	-0,12	0,08	0,80	-0,24	-0,26	0,50
2003	0,95	0,01	0,33	0,00	0,54	0,46	-0,07	0,50	-0,43
2004	1,99	0,02	0,43	0,11	0,47	0,42	0,17	0,33	-0,50
2005	0,34	0,00	0,40	-0,04	0,31	0,65	-0,50	0,07	0,43
2006	0,32	0,00	0,43	0,00	0,37	0,63	-0,40	0,50	-0,10
2007	0,39	0,00	0,41	0,07	0,34	0,59	0,43	0,07	-0,50
2008	0,45	0,01	0,40	-0,03	0,33	0,64	-0,50	0,15	0,35
2009	0,20	0,00	0,42	0,02	0,36	0,62	-0,26	0,50	-0,24
2010	0,39	0,00	0,33	0,06	0,24	0,70	0,15	-0,50	0,35
2011	1,00	0,01	0,39	0,07	0,43	0,50	0,14	0,36	-0,50
2012	0,52	0,01	0,32	-0,01	0,25	0,73	-0,18	-0,32	0,50
2013	1,35	0,01	0,14	0,09	-0,22	0,70	0,09	-0,50	0,41
2014	0,92	0,01	0,21	-0,04	0,53	0,43	-0,16	0,50	-0,34
2015	0,89	0,01	0,27	-0,06	0,47	0,47	-0,25	0,50	-0,25
2016	0,62	0,01	0,21	0,10	0,12	0,78	0,17	-0,50	0,33

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Головного статистичного офісу Польщі <sup>557</sup>.

<sup>557</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2016 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>

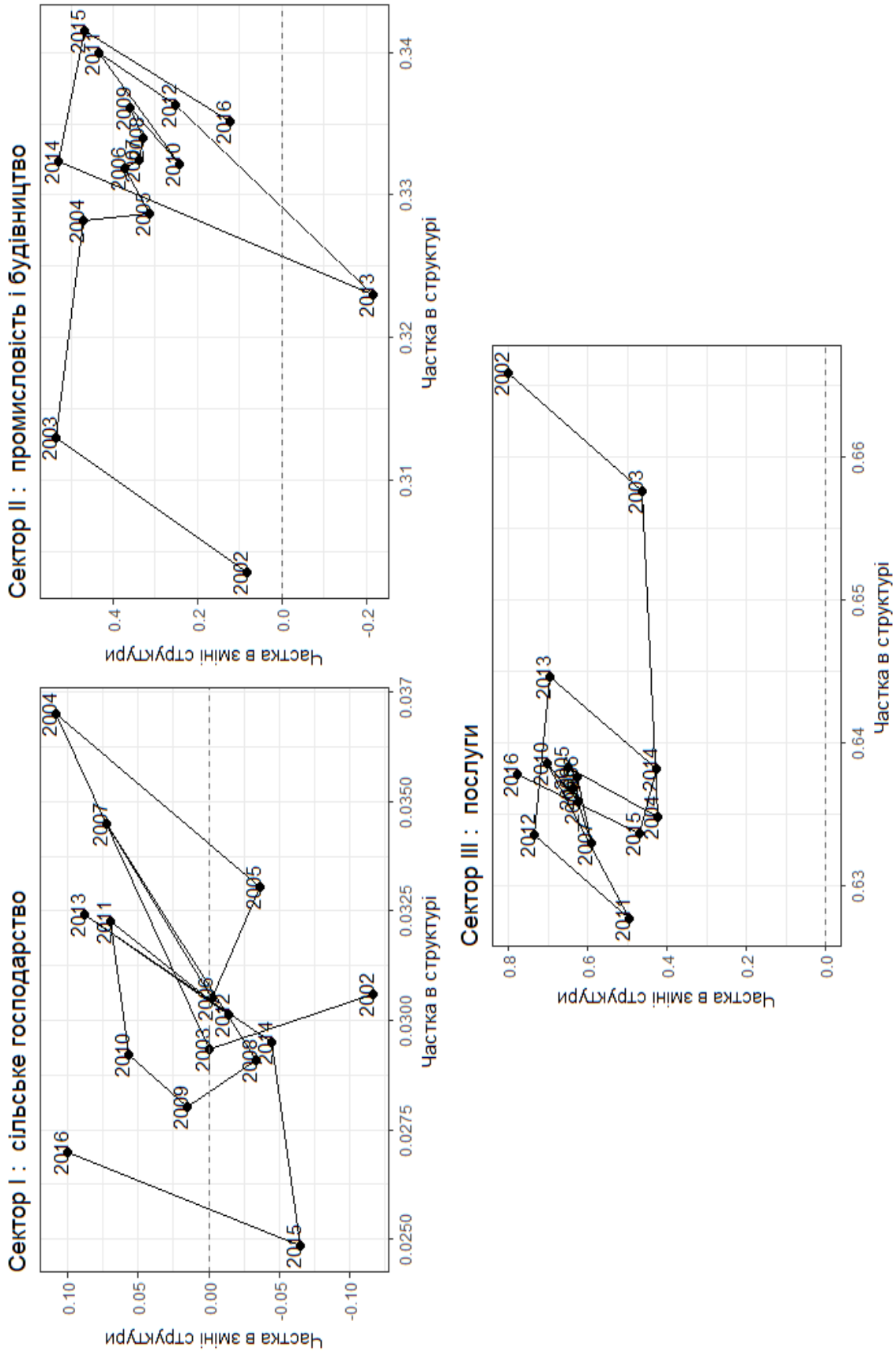


Рис. 4.11. Частка в структурі та частка в зміні секторальної структури ВДВ Полшчі, 2001-2016 рр.

*Джерело: власні розрахунки.*

**Структурні зміни в секторі II (промисловість і будівництво).** Як показано вище, частка сектора промисловості й будівництва у структурі ВДВ України не зростала, а поступово спадала: від 34% у 2001 р. до 27 % у 2016 р. Однак це не єдиний негативний аспект структурних змін.

Інший важливий проблемний момент пов'язаний зі структурою самого сектора. Традиційно в його структурі виділяють три складники: будівництво (секція F); переробна промисловість (секція C); решта галузей промисловості (секції B, D, E).

Загальновідомо, що серед галузей промисловості саме в переробній промисловості зосереджено найбільш високотехнологічні виробництва, тоді як сфера будівництва та інші галузі більшою мірою представлені середньо- і низькорівневими технологіями. Особливо це стосується галузей, які пов'язані з видобуванням і переробкою сировини, виробництвом і постачанням енергії. Крім того, переробна промисловість, як правило, спрямовує свою діяльність на виробництво продуктів кінцевого споживання, тоді як решта складників промисловості переважно пов'язані з проміжним споживанням і є, по суті, забезпечуючими сферами економічної діяльності, насамперед переробної промисловості.

На рис. 4.12 і в табл. 4.6 наведено обсяги випуску і структура промисловості за вказаними складниками. Як бачимо, з погляду обсягів виробництва, найшвидшими темпами розвивається переробна промисловість, далі слідують інші види промисловості, й на їхньому тлі зовсім незначною є позитивна динаміка розвитку будівництва.

Аналіз співвідношень між складниками промисловості показує, що частка переробної промисловості зростала лише до 2007 р. (від 55% у 2001 р. до 61% у 2005-2006 рр.), але до 2016 р. вона знизилася до 53%, що є нижчим навіть за рівень 2001 р. Найнижча частка переробної промисловості спостерігалася в 2011-2013 рр. Частка будівництва протягом досліджуваного періоду також зменшилася – від 13% у 2001 р. до 9% у 2016 р. Водночас частка сировинно-енергетичної складової промисловості, тобто решта галузей промисловості, зросла від 32% у 2001 р. до 38% у 2016., причому найбільше значення (41%) припало на 2011 р. Зрозуміло, що за цими тенденціями не проглядається спрямованість на випереджаючий розвиток високотехнологічних виробництв і/чи створення високопродуктивних робочих місць. Скоріше, відновлюється традиційна для вітчизняної економіки тенденція екстенсивного розвитку сировинно- та енергетичномістких галузей, а також розвитку низько- і середньотехнологічних видів економічної діяльності.

Таблиця 4.6

## Структура промисловості України та Польщі, 2001-2016 рр.

Рік	Обсяги випуску, в основних цінах			Структура промисловості (будівництво : переробна пром-сть : решта)
	будівництво	переробна пром-сть	пром-сть (решта)	
Україна (млрд. грн.)				
2001	7929	34495	20734	13 : 55 : 32
2002	8408	39637	22701	12 : 56 : 32
2003	11099	48659	24632	13 : 58 : 29
2004	15621	62612	26784	15 : 60 : 25
2005	17842	84643	35564	13 : 61 : 26
2006	22981	105935	43660	13 : 61 : 26
2007	33430	138237	58611	15 : 60 : 25
2008	33118	157407	87731	12 : 57 : 31
2009	24702	135585	74199	11 : 58 : 31
2010	36648	146749	104025	13 : 51 : 36
2011	41057	158738	135329	12 : 47 : 41
2012	40500	178442	135123	11 : 50 : 39
2013	38450	169633	133453	11 : 50 : 39
2014	36876	194050	131192	10 : 54 : 36
2015	38928	236692	156450	9 : 55 : 36
2016	47457	291471	213961	9 : 53 : 38
Польща (млрд. зл.)				
2001	55942	113930	44437	26 : 53 : 21
2002	53153	116472	47006	25 : 54 : 21
2003	50980	131688	50173	22 : 57 : 21
2004	59688	154489	56129	22 : 57 : 21
2005	66404	159727	59376	23 : 56 : 21
2006	72433	176145	61971	23 : 57 : 20
2007	81774	196115	66170	24 : 57 : 19
2008	92865	209581	71902	25 : 56 : 19
2009	104290	225730	78975	25 : 55 : 20
2010	107950	224845	88899	26 : 53 : 21
2011	120255	249250	97916	26 : 53 : 21
2012	114942	266203	103501	24 : 55 : 21
2013	108711	263495	102030	23 : 56 : 21
2014	119680	288470	98178	24 : 57 : 19
2015	127481	317199	99975	23 : 58 : 19
2016	114572	336002	99747	21 : 61 : 18

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>558</sup>, <sup>559</sup>) і Головного статистичного офісу Польщі <sup>560</sup>.

<sup>558</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>559</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

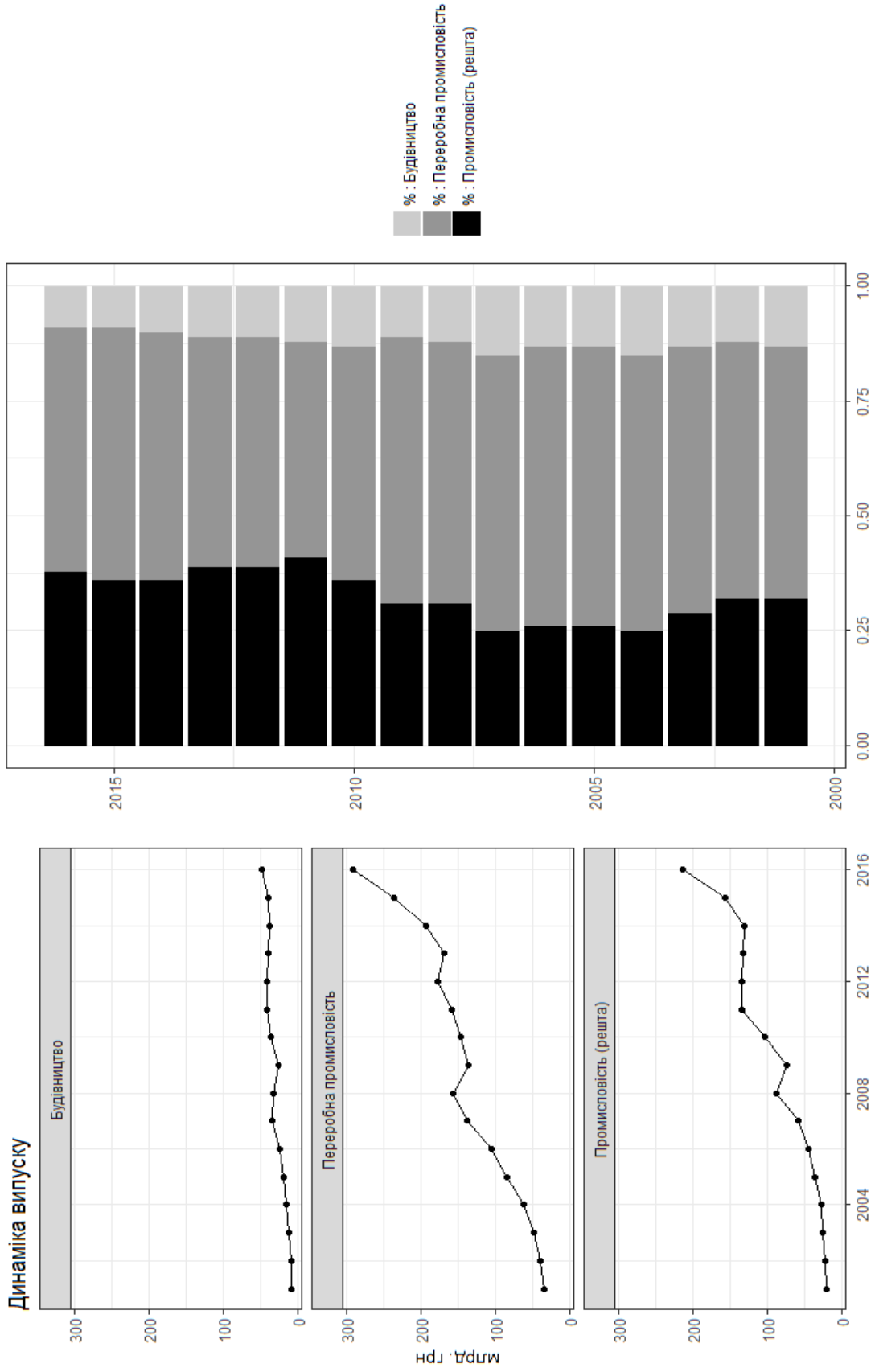


Рис. 4.12. Промисловість України: динаміка випуску і структура, 2001-2016 рр.  
Джерело: власні розрахунки.

<sup>560</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2016 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>

Розрахована на підставі отриманих даних частка переробної промисловості у структурі ВДВ у 2016 р. становила 14,3%. Згідно з класифікацією виробничих структур, прийнятою ЄС у 2007 р., оптимальною є структура національної економіки, в якій переробна промисловість забезпечує 20% ВДВ<sup>561</sup>. Така частка переробної промисловості, на думку представників ЄС, є однією з ознак економіки «постіндустріального» типу і забезпечує стаке та довгострокове економічне зростання. З огляду на сказане, розвиток промисловості України не відповідає прогресивним тенденціям структурних перетворень, стримуючи зростання конкурентоспроможності економіки та соціального прогресу країни.

На противагу Україні, ситуація в Польщі істотно відрізняється (рис. 4.13 і табл. 4.6). Частка переробної промисловості у період з 2001 р. до 2016 р. зросла від 53% до 61%, тоді як у будівництві і в решті галузей промисловості вона знизилася, відповідно, від 26% до 21% і від 21% до 18%. Тобто переробна промисловість розвивалася більш високими темпами, забезпечуючи тим самим зростання кінцевого споживання і високий технологічний розвиток економіки загалом. На тлі її розвитку зростання як будівництва, так і інших галузей промисловості виглядало незначним. Це цілком узгоджується з тією роллю, яка здебільшого відводиться їм в економіці країни – забезпечуючі галузі переробної промисловості. Звертаємо увагу також, що будівельна галузь у структурі промисловості Польщі займає в понад 2,3 рази більшу частку, ніж частка будівництва в структурі промисловості України. Така висока частка будівництва зумовлена зростаючими потребами промисловості Польщі загалом і переробної галузі зокрема.

Якщо розрахувати частку в ВДВ Польщі переробної промисловості за 2016 р., то переробна промисловість становить 20,7%, що цілком відповідає вимогам ЄС (не менше 20%) і вказує на оптимальність з цього погляду структури економіки Польщі.

Детально параметри структурних змін, які стосуються процесу змін та аналізу структури промисловості України та Польщі, наведено в додатку А (див. табл. А.1-А.2 і рис. А.1-А.4).

---

<sup>561</sup> Пирог О. В. Адаптація структури національної економіки України до вимог постіндустріального суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: проблеми економіки та управління. 2011. №698. С.96.

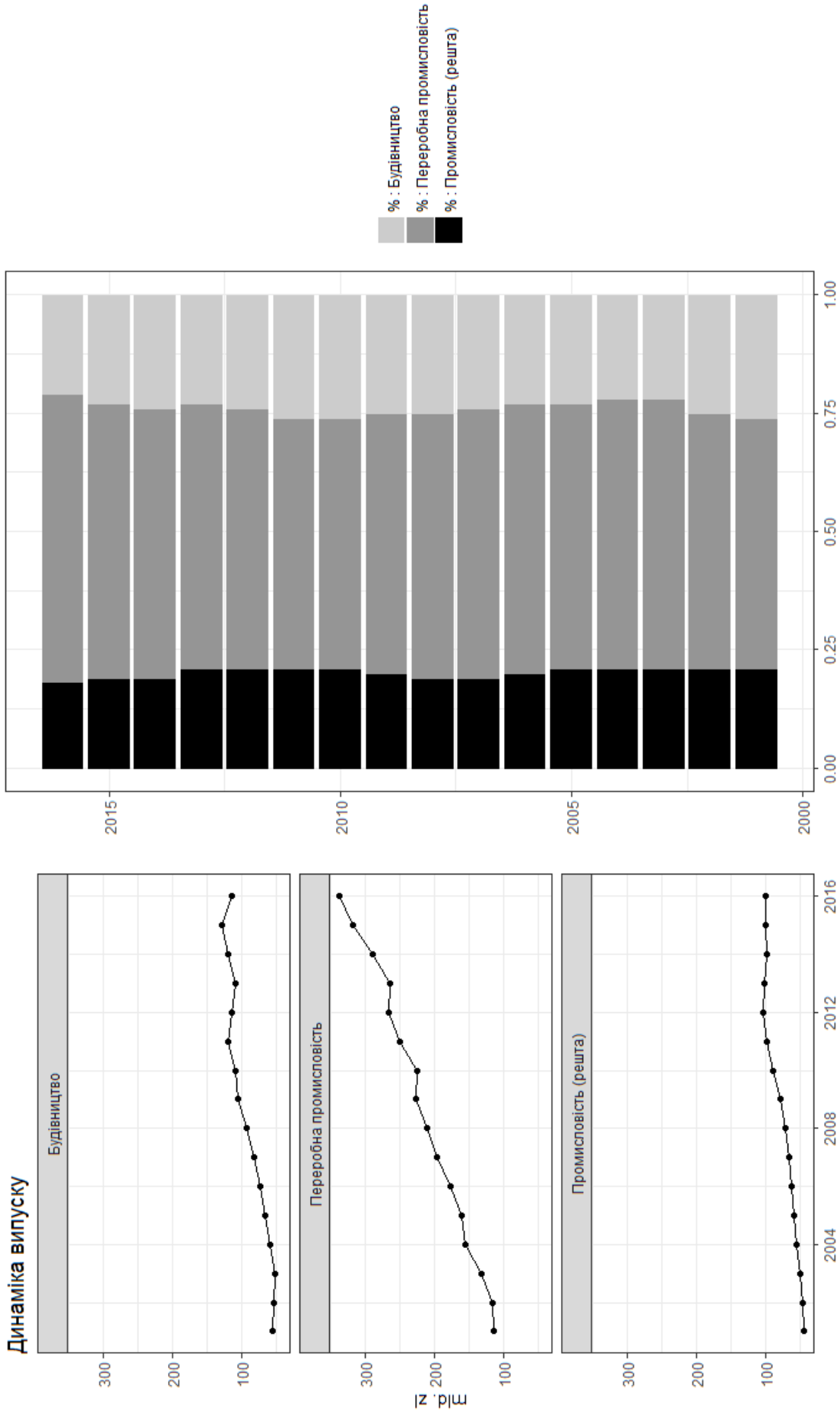


Рис. 4.13. Промисловість Польщі: динаміка випуску і структура, 2001-2016 рр.

Джерело: власні розрахунки.



**Структурні зміни в секторі III (послуги).** Найбільшу вигоду від структурних перетворень за досліджуваний період отримав сектор послуг. Його частка в структурі ВДВ постійно зростала.

Розглянемо структуру сектора послуг України у двох розрізах: за характером економічних відносин – ринкові та неринкові послуги; за функціональним призначенням – послуги добробуту, класичні та фінансово-бізнесові.

Розпочнемо з аналізу структури послуг щодо їхнього поділу на ринкові та неринкові. Однак, як слушно зауважує С. Шукальський<sup>562</sup>, подібний поділ, як зрештою, і будь-який інший секторальний поділ, може викликати заперечення, оскільки містить елементи необґрунтованості щодо зарахування тих чи інших послуг до ринкових чи неринкових. Наприклад, такі види послуг, як освітні чи охорона здоров'я, які традиційно відносять до неринкових послуг, можна віднести до групи ринкових.

За розрахунками Євростату<sup>563</sup>, частка неринкових послуг у середньому по ЄС у 2016 р. становила 18,7%. Однак по країнах ця цифра відрізняється. Так, у Норвегії вона складає 23,7%, Франції – 22,6%, Бельгії – 22,1%, Швейцарії – 19,3%, Німеччині – 18,0%, Великій Британії – 18,1%, Італії – 16,6%, Польщі – 14,8%, Ірландії – 11,6%. Така розбіжність пов'язана зі специфікою кожної країни. Тому в нашому випадку доречним буде порівняння лише з Польщею.

Крім того, у своїх розрахунках ми орієнтувалися на перелік показників і статистичні дані, які надає нам Держкомстат України. Відповідно до цього переліку показників була перерахована частка неринкових і ринкових послуг Польщі. З огляду на відмінність розрахунків отримані нами результати відрізняються від даних Євростату для Польщі. До неринкових послуг нами віднесено послуги: державне управління та оборона, обов'язкове соціальне страхування (секція О), освіта (секція Р), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (секція Q). Решта послуг (секції G-N, R-S) розглядалися як ринкові.

За нашими розрахунками (табл. 4.7, рис. 4.14 і 4.15), протягом досліджуваного періоду в середньому співвідношення у структурі послуг України між неринковими та ринковими послугами становить [24 : 76] з певними відхиленнями в окремі роки. У Польщі маємо те саме співвідношення.

Висока частка ринкових послуг є типовою для економік, які перебувають

<sup>562</sup> Szukalski S. M. Zmiany sektorowej struktury gospodarki polskiej w latach 1992-2002 na tle gospodarek Wspólnoty Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce*. 2004. Nr 1, S.59.

<sup>563</sup> Gross value added and income by A\*10 industry breakdowns / Eurostat. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

на стадії масового споживання. З іншого боку, надмірний розвиток ринкових послуг також є характерним і для країн, які трансформують свою економіку на ринкових засадах. Звідси – інтенсивний і швидкий розвиток торговельного посередництва та ринкової торгівлі, розширення мереж супермаркетів. Безробітні, які були звільнені з сектора промисловості, найшвидше працевлаштовуються в торгівлі. Як правило, цей вид діяльності здійснюється за власний рахунок і не вимагає великих капіталовкладень та інших витрат. Процесу розвитку ринкової торгівлі сприяє прикордонна торгівля. Водночас, в умовах переходу до ринку починають динамічно розвиватися послуги для бізнесу – фінансові, лізингові, страхові, які значною мірою є наслідком виходу західних фірм на нові ринки, а також результатом інвестицій з-за кордону. Про це доречно зауважує С. Шукальський<sup>564</sup>.

Подібне спостерігаємо в обох країнах – як в Україні, так і в Польщі. Однак варто зауважити, що швидкі зміни, які було здійснено без підтримки з боку держави, спричинили не тільки розвиток сфери послуг, але й призвели до диспропорцій не тільки у системі послуг, але й у структурі економіки загалом. Інтенсивний розвиток послуг можна визнати доречним / виправданим у тому разі, коли економіка характеризується високим доходом на людину. Передчасний і однобокий розвиток послуг (наприклад, торговельне посередництво) за умови незначної частки конкурентних на зовнішньому ринку послуг не можна назвати позитивним явищем. Більш корисним був би розвиток послуг, які підвищують конкурентність економіки, наприклад, інформаційні послуги, професійні бізнесові послуги, консалтингові.

---

<sup>564</sup> Szukalski S. M. Zmiany sektorowej struktury gospodarki polskiej w latach 1992-2002 na tle gospodarek Wspólnoty Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce*. 2004. Nr 1, S.61.

Таблиця 4.7

## Структура сектора послуг України та Польщі, 2001-2016 рр.

Рік	Обсяги випуску, в основних цінах		Структура сектора (неринкові : ринкові)
	послуги неринкові	послуги ринкові	
Україна (млрд. грн.)			
2001	22528	72275	24 : 76
2002	27121	82146	25 : 75
2003	33288	103429	24 : 76
2004	41493	141650	23 : 77
2005	55441	170395	25 : 75
2006	70371	211139	25 : 75
2007	89424	298275	23 : 77
2008	118062	405867	23 : 77
2009	131136	399159	25 : 75
2010	150637	471168	24 : 76
2011	165233	556582	23 : 77
2012	192701	602146	24 : 76
2013	207129	655345	24 : 76
2014	201049	658407	23 : 77
2015	229343	788168	23 : 77
2016	270919	919719	23 : 77
Польща (млрд. зл.)			
2001	108620	343961	24 : 76
2002	116910	358281	25 : 75
2003	122559	366640	25 : 75
2004	128261	394633	25 : 75
2005	133207	421134	24 : 76
2006	142709	453965	24 : 76
2007	153458	501614	23 : 77
2008	171924	541769	24 : 76
2009	188284	585471	24 : 76
2010	196876	613791	24 : 76
2011	207398	655484	24 : 76
2012	213819	699199	23 : 77
2013	221544	724859	23 : 77
2014	228133	744177	23 : 77
2015	235966	774739	23 : 77
2016	243080	804062	23 : 77

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>565</sup>,  
<sup>566</sup>) і Головного статистичного офісу Польщі <sup>567</sup>.

<sup>565</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>566</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

<sup>567</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2016 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL:

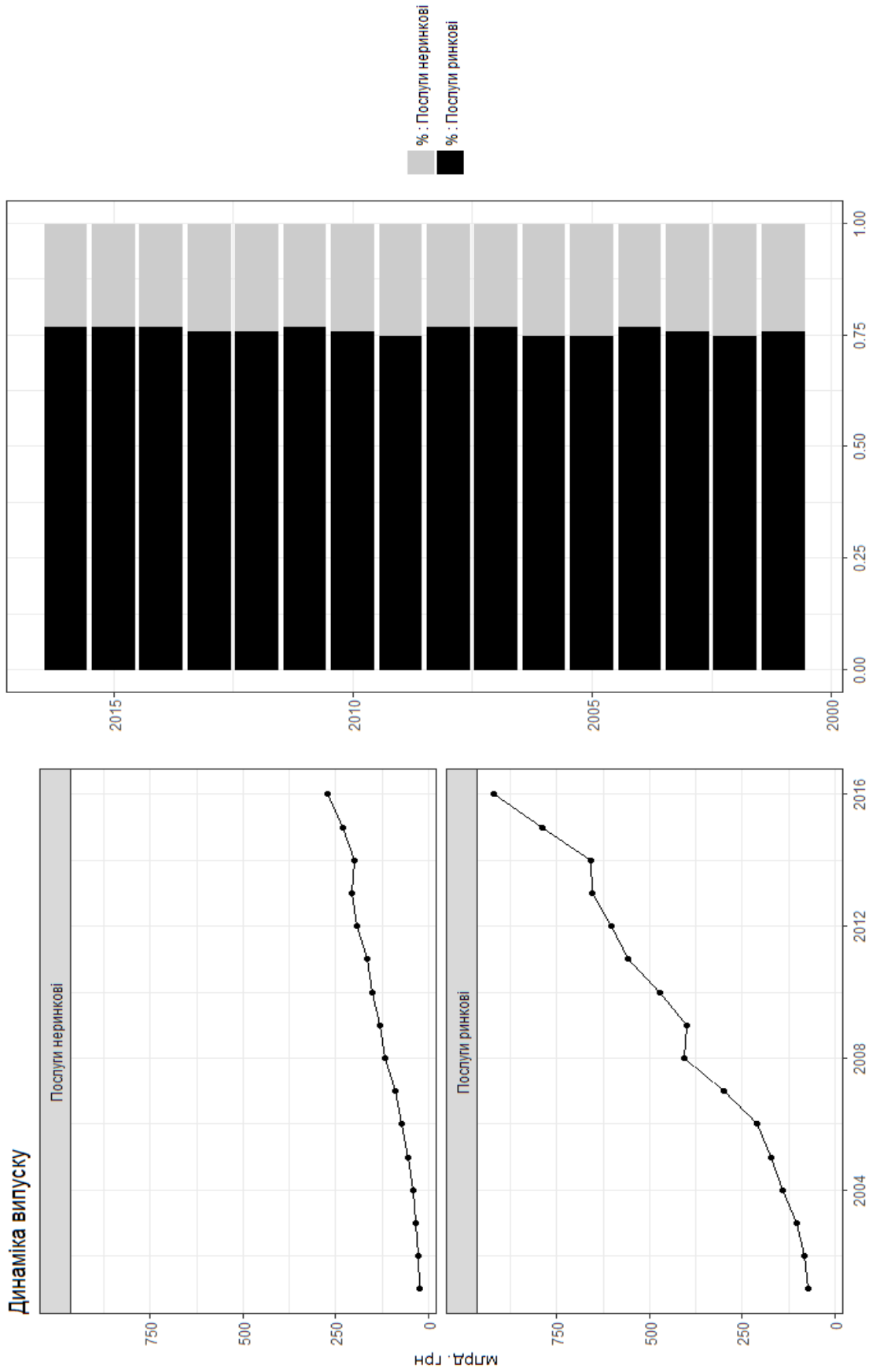


Рис. 4.14. Сектор послуг України: динаміка випуску і структура, 2001-2016 рр.  
Джерело: власні розрахунки.

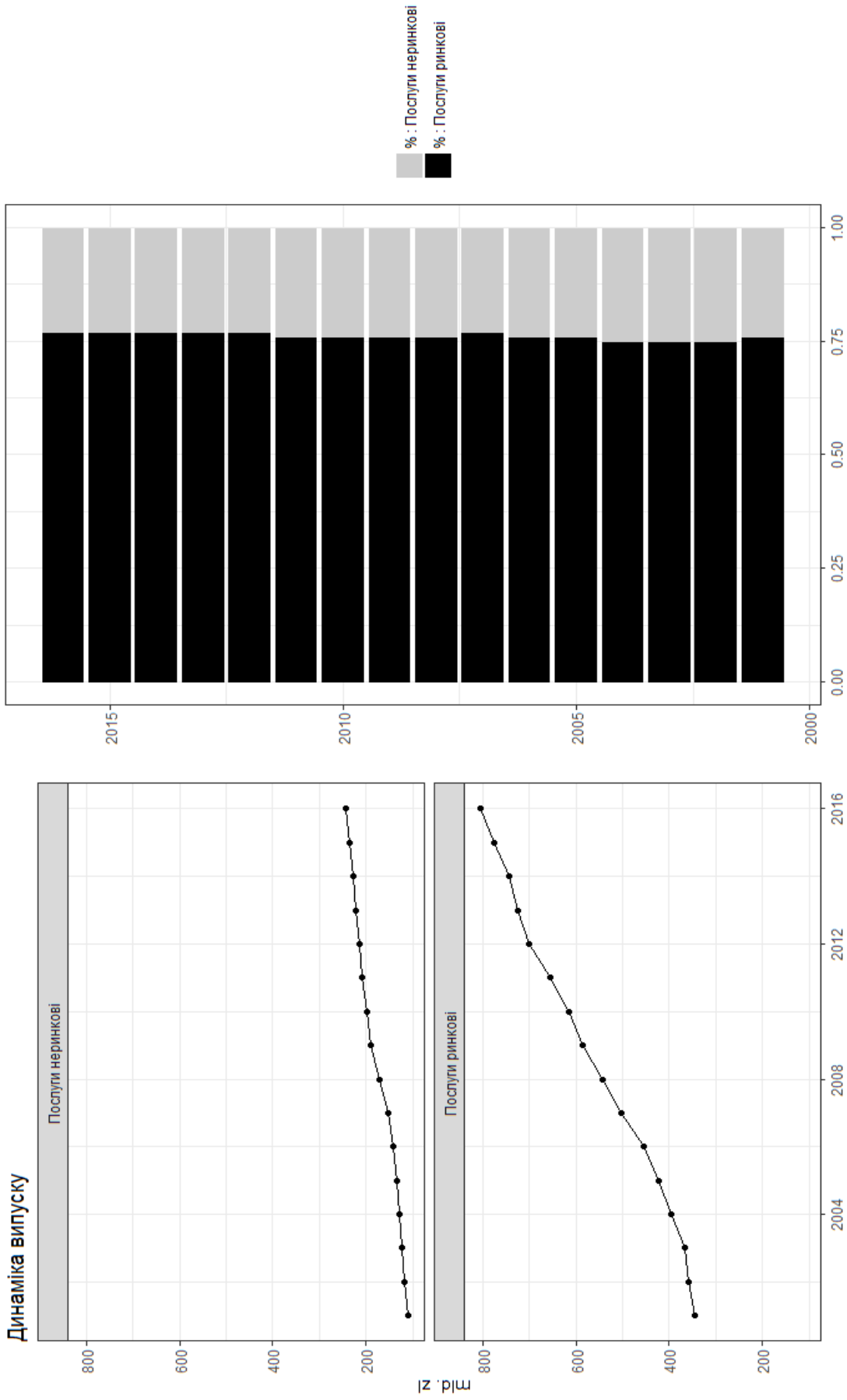


Рис. 4.15. Сектор послуг Польщі: динаміка випуску і структура, 2001-2016 рр.

*Джерело: власні розрахунки.*

Розглянемо другий вид класифікації сектора послуг – послуги добробуту, класичні послуги, фінансово-бізнесові послуги. Згідно з К. Клосіньським<sup>568</sup>, до класичних послуг відносять оптову та роздрібну торгівлю (секція G), транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність (секція H), тимчасове розміщення і організація харчування (секція I), інформація та телекомунікація (секція J). До групи фінансово-бізнесових послуг належать фінансова та страхова діяльність (секція K), операції з нерухомим майном (секція L). Послуги добробуту включають професійну, наукову і технічну діяльність (секція M), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (секція N), державне управління та оборона, обов'язкове соціальне страхування (секція O), освіта (секція P), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (секція Q), мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (секція R), інші види послуг (секція S).

У табл. 4.8 і рис. 4.16 показано динаміку зростання сектора послуг в такому розрізі та відповідні структурні співвідношення. З таблиці видно, що протягом усього періоду обсяги трьох груп послуг зростали, за винятком 2014 р., коли мав місце незначний спад послуг добробуту, і 2009 р., коли спостерігався спад фінансово-бізнесових послуг. Частка послуг добробуту змінювалася в діапазоні 32-34%, але наприкінці досліджуваного періоду зупинилася на рівні 34%. Частка класичних послуг коливалася більшою мірою, проте ці коливання загалом визначили незначний спадний тренд: від 52% у 2001 р. до 49% у 2016 р. Щодо фінансово-бізнесових послуг, то в 2008 р. їхня частка досягла максимуму – 23%, що було на 5% вище, ніж у 2001 р., у період економічної кризи почався спад і в 2016 р. на фінансово-бізнесові послуги припало лише 17% у структурі послуг. У 2016 р. загальне співвідношення між вказаними видами послуг було [34 : 49 : 17].

У випадку Польщі (табл. 4.12 і рис. 4.17) тенденції розвитку складників сектора послуг подібні, але класичні послуги займають меншу частку (46%), останнім часом фінансово-бізнесові послуги стабілізувалися на рівні 15%, а послуги добробуту після деяких коливань зросли на 1%. У результаті в 2016 р. співвідношення між послугами добробуту, класичними та фінансово-бізнесовими послугами набуло вигляду [39 : 46 : 15].

<sup>568</sup> Kłosiński K. Współczesne tendencje w sektorze usług w Unii Europejskiej, Warszawa: Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, 2003. S.15.

Таблиця 4.8

## Структура сектора послуг України та Польщі, 2001-2016 рр.

Рік	Обсяги випуску, в основних цінах			Структура сектора (добробуту : класичні : фінансово-бізнесові)
	послуги добробуту	послуги класичні	послуги фінансово- бізнесові	
Україна (млрд. грн.)				
2001	30557	49760	14486	32 : 52 : 16
2002	36942	55436	16889	34 : 51 : 15
2003	44627	70591	21499	33 : 52 : 15
2004	56408	88934	37801	31 : 49 : 20
2005	74980	109616	41240	33 : 49 : 18
2006	95313	134395	51802	34 : 48 : 18
2007	126586	178537	82576	33 : 46 : 21
2008	166901	236285	120743	32 : 45 : 23
2009	184181	242857	103257	35 : 46 : 19
2010	205983	293193	122629	33 : 47 : 20
2011	229960	360632	131223	32 : 50 : 18
2012	275791	369747	149309	35 : 47 : 18
2013	302182	393661	166631	35 : 46 : 19
2014	292469	397242	169745	34 : 46 : 20
2015	333469	493509	190533	33 : 49 : 18
2016	399570	579639	211429	34 : 49 : 17
Польща (млрд. зл.)				
2001	170008	210558	72015	38 : 47 : 15
2002	179494	222243	73454	38 : 47 : 15
2003	187400	224824	76975	38 : 46 : 16
2004	195878	245429	81587	37 : 47 : 16
2005	207724	259185	87432	37 : 47 : 16
2006	224136	279835	92703	38 : 47 : 15
2007	245115	304212	105745	37 : 46 : 17
2008	275725	327327	110641	39 : 46 : 15
2009	301897	360135	111723	39 : 47 : 14
2010	313436	376754	120477	39 : 46 : 15
2011	331198	399479	132205	38 : 46 : 16
2012	349765	431957	131296	38 : 47 : 15
2013	363162	445258	137983	38 : 47 : 15
2014	377886	445353	149071	39 : 46 : 15
2015	399619	467768	143318	40 : 46 : 14
2016	409190	480294	157658	39 : 46 : 15

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>569</sup>,  
<sup>570</sup>) і Головного статистичного офісу Польщі <sup>571</sup>.

<sup>569</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>570</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

<sup>571</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2016 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL:

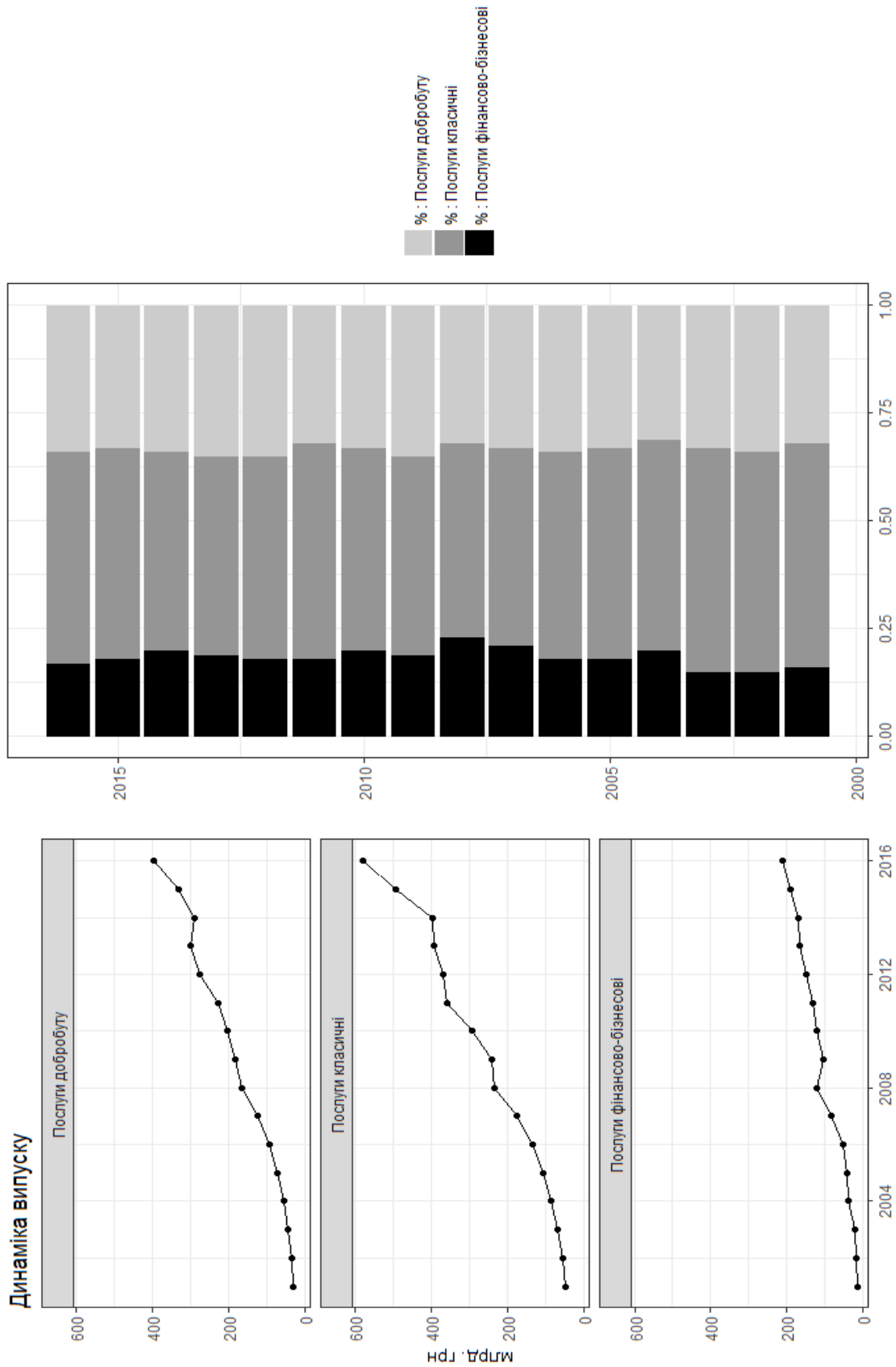


Рис. 4.16. Сектор послуг України: динаміка випуску і структура, 2001-2016 рр.

Джерело: власні розрахунки.



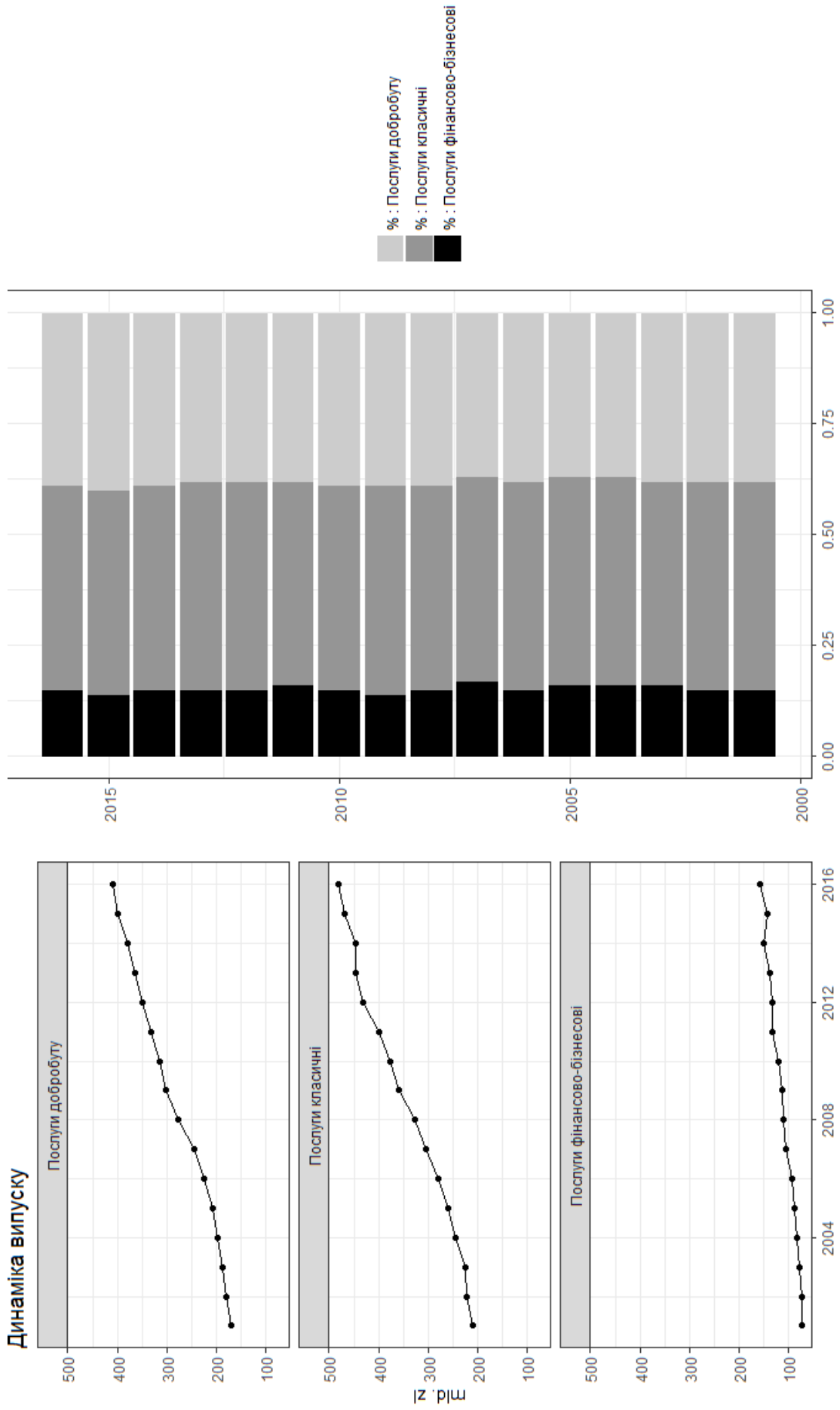


Рис. 4.17. Сектор послуг Польщі: динаміка випуску і структура, 2001-2016 рр.  
 Джерело: власні розрахунки.

Якщо дивитися в середньому по ЄС, то в 2016 р. це співвідношення становило [43 : 38 : 19]. Як бачимо, воно істотно відрізняється від співвідношення в Україні. Хоча варто відзначити, що в різних країнах Європи, як і в попередньому випадку, це співвідношення досить сильно варіює залежно від особливостей економічного розвитку кожної країни.

Детально структурні зміни в двох зазначених розрізах послуг представлено в додатку А (табл. А.3-А.6 і рис. А.5-А.12).

### 4.3. Структурні зміни в зовнішньоекономічній діяльності України

**Роль зовнішньоекономічної діяльності в розвитку національної економіки.** Зовнішньоекономічна діяльність є особливим елементом економічної політики держави. Ця сфера діяльності увібрала багатовікову традицію економічних відносин між народами, починаючи з прадавніх часів. Сучасні національні економіки ще більшою мірою формуються шляхом розвитку зовнішньої торгівлі. Вони намагаються отримати вигоду від торгівлі за рахунок спеціалізації виробництва товарів і послуг, використовуючи потенціал своїх природних ресурсів, можливостей праці, капіталу і технологій. Більше того, зараз, як свідчить історичний досвід розвитку різних країн світу, «стійке економічне зростання для будь-якої держави неможливе без активного включення її в систему світогосподарських зв'язків. Сучасний рівень міжнародного розподілу праці практично не залишив на карті світу країн, економічне життя яких було б ізольоване від світогосподарських процесів і замкнуте у вузьких національних межах»<sup>572</sup>.

Природно, що проблеми впливу зовнішньоекономічної діяльності на економічний розвиток завжди були в центрі уваги економістів і науковців. Осмислення ролі експорту й імпорту у підвищенні добробуту країни, обґрунтування мотивації виходу на зовнішні ринки стало предметом досліджень і основою побудови численних теорій, які пропонують різноманітні моделі оцінювання взаємозв'язку між експортом / імпортом та економічним розвитком. У найбільш концентрованому і водночас примітивізованому вигляді роль зовнішньої торгівлі дослідники формулюють так: «експорт товарів забезпечує надходження коштів до країни, а імпорт – потреби її мешканців»<sup>573</sup>;

<sup>572</sup> Чень Цзюнь. Аналіз динаміки та перспектив зовнішньої торгівлі КНР. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Випуск 123. Частина I. С.162.

<sup>573</sup> Ажнюк М. О., Передрій О. С. *Основи економічної теорії: Навчальний посібник*. К.: Знання, 2008. С.247.

оскільки внутрішній попит у країні є обмеженим, то зовнішньоекономічна діяльність насамперед важлива з погляду забезпечення ринками збуту своїх підприємств і розвитку господарства загалом.

Таким чином, з огляду на значущість зовнішньоекономічної діяльності для економічного розвитку і національної економіки загалом дослідження структури експорту та імпорту як складника економічного розвитку країни є важливим само по собі.

Варто врахувати і те, що структура експорту та імпорту в певний спосіб віддзеркалює існуючі співвідношення між видами економічної діяльності та галузями, які існують у національній економіці. Наприклад, структура експорту товарів і послуг за частками кожної галузі є відображенням значущості кожної галузі у формуванні ВВП. Крім того, експорт демонструє вагомість національної економіки і продукції, яку вона виробляє, для потреб світової економіки. Так само, імпорт відображає проблеми національної економіки, оскільки реально демонструє її потреби в тому чи іншому товарі або тих чи інших послугах. Це стосується не тільки поточного стану економіки, але і її розвитку. «В умовах сучасного НТП орієнтація вітчизняних виробництв лише на внутрішні потреби сприятиме збереженню архаїчної структури економіки, зовнішню торгівлю слід вважати реальним важелем структурних змін у виробничому секторі та сфері послуг»<sup>574</sup>. Сказане додає ще один вагомий аргумент необхідності вивчення структурної динаміки національного експорту та імпорту.

Для України ця актуальність посилюється низкою обставин. А. Задоя поділяє ці обставини на три групи. По-перше, за останні 25 років країна стала досить інтегрованою у світове господарство, а тому є дуже чутливою до змін і коливань, які відбуваються в ньому. Ці коливання впливають не лише на показники зовнішньоекономічної діяльності, але й на всю систему національних рахунків. По-друге, за останні роки змінилися умови ведення експортно-імпортової діяльності з огляду на підписання Україною низки міжнародних угод, зокрема, в 2008 р. Україна офіційно приєдналася до Світової організації торгівлі, а в 2014 р. підписано Угоду про асоціацію між Україною, з одного боку, і Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого<sup>575</sup>. Ці події істотно розширили експортні й імпортові можливості України, одночасно створивши й певні

---

<sup>574</sup> Касич А. О., Дідур С. В. Структурні характеристики зовнішньої торгівлі України. *Актуальні проблеми економік*. 2008. №1(79). С.85.

<sup>575</sup> Association agreement between the European Union and its member states, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL: [https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc\\_155103.pdf](https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf)

перешкоди. По-третє, особливістю останніх років стало зменшення території України, яка враховується під час розрахунку обсягів зовнішньої торгівлі, у результаті окупації Криму та частини Донецької й Луганської областей. Усе це робить зміни умов експорту й імпорту надзвичайно динамічними і потребує оперативного оцінювання ситуації для своєчасної реакції на нові реалії<sup>576</sup>. До сказаного, на нашу думку, варто також додати і чинник нестабільності національної валюти і, більше того, нестабільності української економіки загалом.

### **Аналіз тенденцій експорту/імпорту товарів і послуг України.**

Розпочнемо з аналізу тенденцій динаміки обсягів зовнішньої торгівлі товарами і послугами та особливостей, пов'язаних з ними. Для цього ми скористалися даними Світового банку.

У табл. 4.9 і рис. 4.18 наведено обсяги українського експорту, імпорту та сальдо торговельного балансу в доларовому еквіваленті за досліджуваний період.

Як бачимо, до 2008 р. зовнішня торгівля безперервно зростала. Однак у наступні роки ситуація докорінно змінилася. Спочатку світова фінансово-економічна криза, а потім війна на сході України зумовили негативний розвиток зовнішньої торгівлі товарами і послугами.

Можна говорити щонайменше про дві повноцінні хвилі зростання і спадання експорту та імпорту. Перша хвиля – це досить стабільне і стрімке зростання обсягів загального експорту та імпорту з 2002 р. до 2008 р., яке завершилося істотним зниженням зовнішньої торгівлі у період економічної кризи в 2009 р. Наступною хвилею стало зростання обсягів імпорту та експорту, яке було зумовлено сприятливими умовами на зовнішніх ринках і перервалося зовнішнім політичним чинником – погіршенням відносин із Росією та початком війни у 2014 р. Спад другої хвилі тривав до 2017 р., коли з'явилися перші ознаки нової хвилі піднесення українського імпорту й експорту.

---

<sup>576</sup> Задоя А. О. Зовнішня торгівля України: сучасні масштаби, структура і тенденції. *Академічний огляд*. 2016. №2(45). С.110.

Зазначимо, що ще на початку 2000-х рр. у період відносної стабільності експорту та імпорту починали формуватися умови для випереджувального зростання імпорту над експортом. Як пишуть В. Далик і Н. Дуляба<sup>577</sup>, за даними експертів ДП «Держзовнішінформ» Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, резерви для поліпшення сальдо зовнішньої торгівлі вичерпалися ще в 2005 р. Відносно стабільна і сприятлива кон'юнктура стосовно товарів українського експорту хоч і забезпечувала приріст зовнішніх надходжень, проте виробничі можливості галузей лідерів-експортерів вичерпали себе повністю. Відтак зовнішня торгівля в Україні набула характеру здебільшого одностороннього зв'язку, коли торговельне сальдо балансу стає негативним, тобто імпорт став переважати експорт.

Можна говорити про комплекс причин такої ситуації, який включає причини як економічні, так і політичні. Зокрема, після 2013 р. стрімке зменшення імпорту пов'язане зі зниженням купівельної спроможності населення України, скороченням потреб у високотехнологічному імпорті, викликане девальваційними процесами, посиленням протекціоністських заходів, загостренням військових конфліктів на територіях промислового виробництва. До причин скорочення експорту слід віднести і зниження світових цін на сировинні товари, несприятливу кон'юнктуру світового ринку, зміну пріоритетів щодо партнерства в зовнішній торгівлі, скорочення обсягів співпраці з історично пріоритетними імпортерами, посилення вимог зовнішніх ринків до якості нашої продукції й валютного контролю за імпортними операціями.

Якщо порівнювати динаміку експорту й імпорту з динамікою ВВП (рис. 3.2), то можна побачити, що всі три показники змінювалися відносно синхронно. Однак рис. 4.18 показує, що частка імпорту у ВВП, попри певні коливання у межах 50-60%, все ж залишається приблизно на одному рівні, а в останні роки навіть дещо зростає. Водночас частка експорту стрімко спадала від 62% в 2000 р. до 35% у 2012 р., а від 2013 р. маємо зростання, яке в 2016 р. знову перейшло у спадання, і в підсумку маємо майже 50% ВВП. Усе це свідчить про високий рівень відкритості української економіки, важливість міжнародної торгівлі для її потреб і зростаючу залежність від зовнішніх чинників.

---

<sup>577</sup> Далик В. П., Дуляба Н. І. Зовнішня торгівля України: реалії та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 7, частина 1. С.110.

Таблиця 4.9

## Динаміка експорту / імпорту товарів і послуг України та Польщі, 2000-2017 рр.

Роки	Україна					Польща				
	Експорт		Імпорт		Сальдо	Експорт		Імпорт		Сальдо
	млрд. дол. США	% у ВВП	млрд. дол. США	% у ВВП	млрд. дол. США	млрд. дол. США	% у ВВП	млрд. дол. США	% у ВВП	млрд. дол. США
2000	19,5	62	17,9	57	1,6	46,8	27	57,7	34	-10,9
2001	21,1	55	20,5	54	0,6	51,9	27	58,8	31	-6,9
2002	23,4	55	21,5	51	1,9	57,1	29	63,9	32	-6,8
2003	29,0	58	27,7	55	1,3	72,6	33	78,4	36	-5,8
2004	39,7	61	34,8	54	4,9	87,4	34	94,3	37	-6,8
2005	44,3	51	43,6	51	0,7	105,9	35	109,2	36	-3,2
2006	50,2	47	53,3	49	-3,1	130,5	38	137,6	40	-7,1
2007	64,0	45	71,9	50	-7,9	165,5	39	180,6	42	-15,2
2008	84,5	47	98,8	55	-14,4	202,1	38	229,0	43	-26,9
2009	54,4	46	56,3	48	-2,0	163,5	37	167,3	38	-3,8
2010	64,0	47	69,5	51	-5,5	192,0	40	201,6	42	-9,6
2011	81,3	50	92,1	56	-10,8	225,1	43	235,4	45	-10,3
2012	62,3	35	99,1	56	-36,8	222,4	44	224,6	45	-2,2
2013	78,7	43	95,7	52	-16,9	242,8	46	232,6	44	10,2
2014	64,9	49	69,6	52	-4,7	259,4	48	251,6	46	7,9
2015	47,9	53	49,6	54	-1,7	236,4	50	221,6	46	14,8
2016	46,0	49	51,8	56	-5,8	246,4	52	227,3	48	19,1
2017	53,8	48	60,9	54	-7,1	280,0	53	259,1	49	21,0

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Світового банку (<sup>578</sup>).

<sup>578</sup> DataBank. World Development Indicators / The World Bank Group. URL: <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators#>

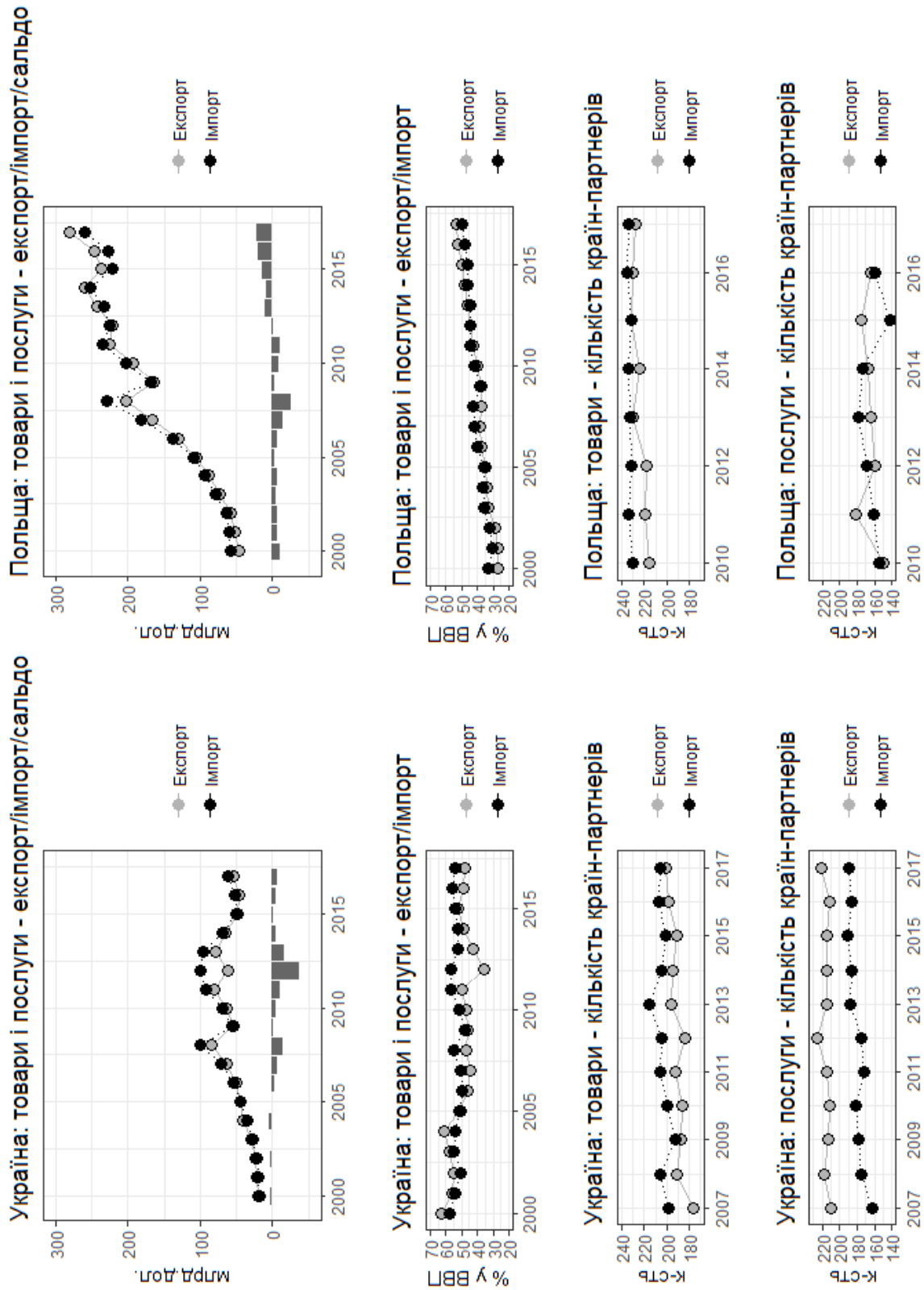


Рис. 4.18. Динаміка експорту / імпорту товарів і послуг України та Польщі, 2000-2017 рр.  
*Джерело: власні розрахунки на підставі даних Світового банку (<sup>579</sup>).*

<sup>579</sup> DataBank. World Development Indicators / The World Bank Group. URL: <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators#>

Вагомих змін останнім часом, особливо під впливом політичних чинників, зазнала й географічна структура українського експорту та імпорту (рис. 4.18, а також рис. Б.1-Б.3 додатку Б). Протягом усього досліджуваного періоду чітко проявляється багатовекторність зовнішніх зв'язків. Сьогодні в рамках зовнішньої торгівлі товарами Україна співпрацює з 206 країнами світу, обміну послугами – з 221 країною. Пріоритетними та найбільш важливими ринками експорту товарів на сьогодні були й залишаються РФ, Польща, Туреччина, Італія, Індія, Китай, Єгипет, Німеччина, Нідерланди, та Угорщина. Проте слід відзначити, що експорт до РФ знизився у понад 3 рази (у 2010 р. – 13,4 млрд. дол. США, у 2017 р. – 3,9 млрд. дол. США), натомість експорт до Польщі, Німеччини, Угорщини та Туреччини зріс. Загалом продовжується трансформація географічної структури українського експорту товарів, яка розпочалася в попередні роки: збільшення експорту до ЄС та Азії на тлі його зменшення до країн СНД, насамперед Росії. Пріоритетні країни-імпортери товарів в Україну – це РФ, Китай, Німеччина. Польща, Білорусь, США, Швейцарія, Італія, Франція і Туреччина. Обсяги імпорту товарів із РФ становили напередодні війни 23,2 млрд. дол. США, а у 2017 р. вони складають лише 7,2 млрд. дол. США. Знизилися обсяги торгівлі з Білоруссю, Францією, Угорщиною, США, проте зріс імпорт товарів із Польщі.

Порівняння динамік експорту та імпорту України за досліджуваний період з відповідними процесами в Польщі далеко не на користь України. Про це свідчать дані, наведені в табл. 4.9, на рис. 4.18, а також у додатку Б, рис. Б.4-Б.5. Насамперед у Польщі значно вищі темпи зростання як експорту, так і імпорту. І це виразно проявилось на кінцевих результатах: якщо обсяги експорту товарів і послуг у Польщі в 2000 р. перевищували українські в 2,4 рази, то в 2017 р. – уже в 5,2 рази; якщо обсяги імпорту товарів і послуг Польщі в 2000 р. були більші за українські в 3,2 рази, то в 2017 р. – у 4,3 рази.

Звичайно, кризовий рік (2009 р.) і перший післякризовий рік (2010 р.) негативно позначилися на експорті / імпорті Польщі, однак не до такої міри, як в Україні. Незначний спад польського експорту / імпорту спостерігався і в період 2015-2016 рр., однак більшість аналітиків не вважає його реальним спадом. Якщо, наприклад, деякі українські аналітики (зокрема,<sup>580</sup>) вбачають як одну з найважливіших причин останнього спаду внутрішньопольські (неекономічні) загрози, то польські експерти практично одностайно розглядають його як тимчасове відхилення, пов'язане насамперед з курсовими різницями – «падіння вартості експорту в доларах США, що спостерігалось в

<sup>580</sup> Шапран В. Чи занедужала польська економіка? Кілька уроків для України. *Європейська правда*. 19 травня 2016. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/05/19/7049324/>



останні роки, не обов'язково означає реальне падіння експорту. Воно пояснюється коливаннями курсу долара / євро, а в євро обчислюється переважна більшість міжнародних трансакцій з Польщі (найбільший експорт відбувається до країн ЄС). Зниження вартості долара США відносно євро і призвело до зниження вартості торгівлі доларами США»<sup>581</sup>.

Для України 2005 р. став точкою відліку негативного торговельного сальдо балансу. Однак у випадку Польщі все відбувалося навпаки. Багаторічне, хоч і незначне, негативне сальдо лише в післякризовий період перетворилося на позитивне сальдо – переломним став 2012 р. З цього часу доходи поляків від експорту є більшими за витрати на закупівлю імпортованих товарів. Польща змогла змінити ситуацію завдяки попиту на польські товари в країнах ЄС. Саме до цих країн у 2017 р. Польща експортувала 80% своїх товарів, тоді як імпортувала лише 60,4%<sup>582</sup>.

**Структурні зміни експорту та імпорту товарів України.** Розпочнемо з аналізу *структури* експорту товарів України, розрахунки якої наведено в табл. 4.10. На початку досліджуваного періоду основу експорту становили такі групи товарів, як метали та вироби з них (72-83<sup>583</sup>) – 40%, машини, обладнання і транспорт (84-90) – 15%, продовольчі товари і сільськогосподарська продукція (01-24) – 13%, а також паливно-енергетичні товари (27) – 9%, продукція хімічної промисловості, каучук (28-40) – 9%. Однак, як бачимо, наприкінці досліджуваного періоду пріоритети українського товарного експорту змінилися. На перше місце в структурі вийшли продовольчі товари і сільськогосподарська продукція (01-24) – 41%, що на 28% більше за 2002 р. У складі лідерів залишаються метали та вироби з них (72-83) – 23%, машини, обладнання і транспорт (84-90) – 12%, однак частка їхня зменшилася, відповідно, на 17% та 3%. Частка паливно-енергетичних товарів (27) упала до рівня 2%, продукція хімічної промисловості, каучуку (28-40) – до 5%. Серед решти груп товарів зросла тільки частка мінеральних продуктів (25-26) – з 3% до 7%.

За такими змінами в структурі українського експорту можна зробити висновок, що світова економіка, як правило, потребує української сировини і сільськогосподарської продукції. «Український експорт у цілому зберіг свою переважно сировинну та напівсировинну орієнтацію. Хоча у рамках такої орієнтації галузева (товарна) спеціалізація доволі помітно змінилась. При цьому

<sup>581</sup> Mieczan P. Obiektywne spojrzenie na polski eksport. URL: <https://eksport.pl/2018/01/02/spojrzenie-polski-eksport>

<sup>582</sup> Mieczan P. Obiektywne spojrzenie na polski eksport. URL: <https://eksport.pl/2018/01/02/spojrzenie-polski-eksport>

<sup>583</sup> Тут і далі коди назви груп товарів згідно з УКТЗЕД.

навіть у рамках цієї спеціалізації українського експорту відбуваються зміни, які, з точки зору інтересів розвитку національної економіки, можна розглядати як негативні»<sup>584</sup>. Це є одним із свідчень неконкурентоспроможності української переробної, легкої та харчової промисловості.

У табл. 4.10, а також нарис. 4.19 представлено показники динаміки змін, які мали місце у структурі українського експорту. Бачимо, що найвища *інтенсивність змін* спостерігалася в 2009 р. і 2012 р., а також у 2015 р. Найнижчі зміни мали місце у 2017, 2011 і 2007 роках. Однак до початку економічної кризи інтенсивність змін була незначною, але більш-менш стабільною. У післякризовий період інтенсивність змін набуває стрибкоподібного характеру: значні зміни стрімко переходять у відсутність змін і навпаки. Те ж саме стосується і *швидкості змін*. Стосовно *монотонності*, то з погляду переходу структури експорту 2002 р. до структури експорту 2017 р. у перші роки мав місце істотний відхід від цієї лінії розвитку, однак поступово ситуація стабілізувалася і хаотичність змін дещо зменшилася.

Показники *зміни розміру* структури товарного експорту (табл. Б.1 додатку Б), якщо виключити 2009 р., засвідчують зростання експорту всіх груп товарів до 2011 р.. Однак починаючи з 2012 р., має місце спад експорту окремих груп товарів, який поступово охоплює щораз більше груп товарів. І лише у 2017 р. цей спад переходить у зростання.

Якщо поглянути на *зміну форми* структури (табл. Б.1 додатку Б), то якоїсь виняткової закономірності щодо переваг зміни однієї групи товарів за рахунок інших груп не проглядається: щороку перелік груп товарів, частка яких зростає, змінюється. Однак найчастіше приріст змін мали такі групи товарів, як продовольчі товари та сільськогосподарська продукція (01-24), деревина та целюлозно-паперові вироби (44-49), а також вироби зі скла, каменю, кераміки (68-71). Найчастіше зменшувалася частка таких груп товарів, як паливно-енергетичні товари (27), продукція промисловості та каучук (28-40), а також текстиль, текстильні вироби та взуття (50-67).

---

<sup>584</sup> Кулицький С. П. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі. *Україна: події, факти, коментарі*. 2015. №23. С.52.

Таблиця 4.10

## Структура експорту товарів України і показники процесу структурних змін, 2002-2017 рр.

Рік	01-24 Продовольчі товари і с/г продукція	25-26 Мінеральні продукти	27 Паливно-енергетичні товари	28-40 Продукція хім. промисловості, каучук	41-43 Шкіряна сировина, хутро та вироби	44-49 Деревина та целюл-паперові вироби	50-67 Текстиль, текст вироби, взуття	68-71 Вироби з каменю, скла, кераміки	72-83 Метали та вироби з них	84-90 Машини, обладнання і транспорт	91-99 Інші товари	Оцінка параметрів процесу структурних змін		
												інтенсивність	швидкість	сталість / монотонність
2002	0,13	0,03	0,09	0,09	0,01	0,03	0,04	0,01	0,40	0,15	0,02	–	–	–
2003	0,12	0,03	0,12	0,10	0,01	0,03	0,04	0,01	0,37	0,16	0,02	5,18	0,05	1,00
2004	0,11	0,03	0,10	0,10	0,01	0,03	0,03	0,01	0,40	0,17	0,02	4,17	0,05	0,50
2005	0,13	0,04	0,10	0,10	0,01	0,03	0,03	0,01	0,41	0,14	0,01	5,55	0,05	0,26
2006	0,12	0,03	0,07	0,11	0,01	0,03	0,03	0,01	0,43	0,14	0,02	4,28	0,04	0,28
2007	0,13	0,03	0,05	0,10	0,01	0,03	0,02	0,01	0,42	0,17	0,02	3,77	0,03	0,29
2008	0,16	0,04	0,06	0,09	0,01	0,03	0,02	0,01	0,41	0,16	0,01	5,01	0,05	0,26

2009	0,24	0,04	0,05	0,08	0,00	0,04	0,02	0,01	0,32	0,17	0,02	14,14	0,11	0,40
2010	0,19	0,06	0,07	0,08	0,00	0,03	0,02	0,01	0,34	0,18	0,01	6,90	0,06	0,28
2011	0,19	0,07	0,08	0,09	0,00	0,03	0,02	0,01	0,32	0,17	0,01	2,89	0,03	0,25
2012	0,26	0,06	0,05	0,09	0,00	0,03	0,01	0,01	0,27	0,19	0,02	12,38	0,09	0,36
2013	0,27	0,07	0,05	0,08	0,00	0,04	0,02	0,01	0,28	0,17	0,02	4,35	0,04	0,35
2014	0,31	0,08	0,04	0,07	0,00	0,04	0,02	0,01	0,28	0,14	0,02	6,56	0,06	0,35
2015	0,38	0,07	0,01	0,07	0,00	0,05	0,02	0,01	0,25	0,13	0,02	9,77	0,08	0,41
2016	0,42	0,06	0,01	0,05	0,00	0,05	0,02	0,01	0,23	0,12	0,02	4,84	0,05	0,43
2017	0,41	0,07	0,02	0,05	0,00	0,04	0,02	0,01	0,23	0,12	0,02	1,91	0,02	0,41

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України <sup>585</sup>.

<sup>585</sup> Товарна структура зовнішньої торгівлі / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt\\_u/tsztt0119\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0119_u.htm)

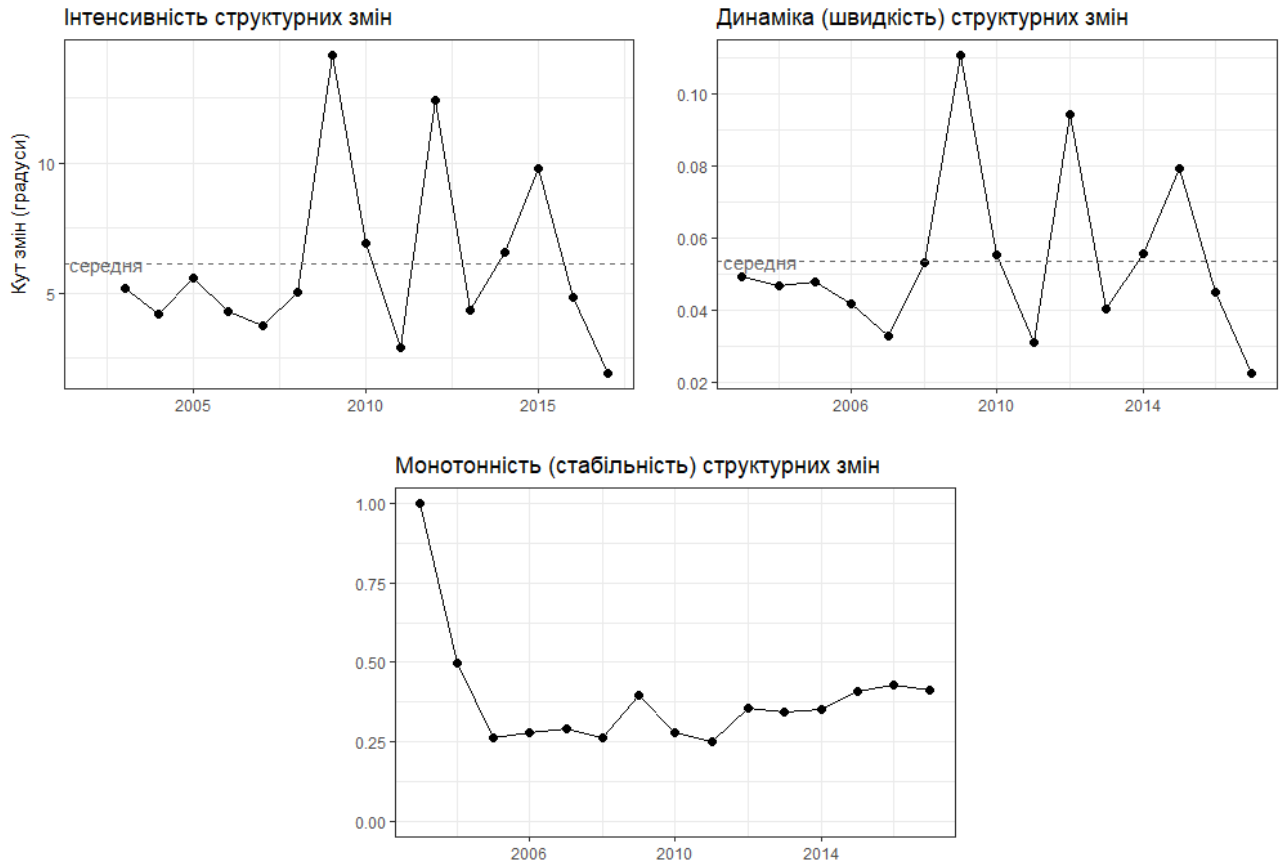


Рис. 4.19. Динаміка показників структурних змін експорту товарів України, 2002-2017 рр. Джерело: власні розрахунки.

Дослідження показали, що в середньому між часткою груп товарів у структурі товарного експорту і часткою у змінах структури існує значна кореляція, тобто чим більшою є частка якоїсь групи товарів у структурі імпорту, тим більше ця група товарів впливає на зміну структури експорту. Результати такої залежності між відповідними частками, а також за ранкінгом у списку груп товарів представлено на рис. 4.20. Нижній графік показує нам ті групи товарів, які виходять за межі цієї залежності. Інакше кажучи, визначено ті групи товарів, які виділяються на тлі інших: частка яких у структурі зростає або спадає випереджаючими темпами. До груп товарів, у яких це відхилення перевищує 1,5%, належать машини, обладнання та транспорт (84-90), паливно-енергетичні товари (27), деревина та целюлозно-паперові вироби (44-49), продовольчі товари та сільськогосподарська продукція (01-24).

Як бачимо з рис. 4.21, динаміка частки в структурі перших двох груп товарів була спадаючою і частка у зміні структури в половині випадків (років) була від'ємною. У двох останніх групах товарів частка в структурі в останні роки зростала, від'ємні значення частки в зміні структури мали місце в 2009 р., а також після початку воєнних дій на Сході України. Зазначимо, що в 2017 р. їхня частка в структурі експорту дещо зменшилася.

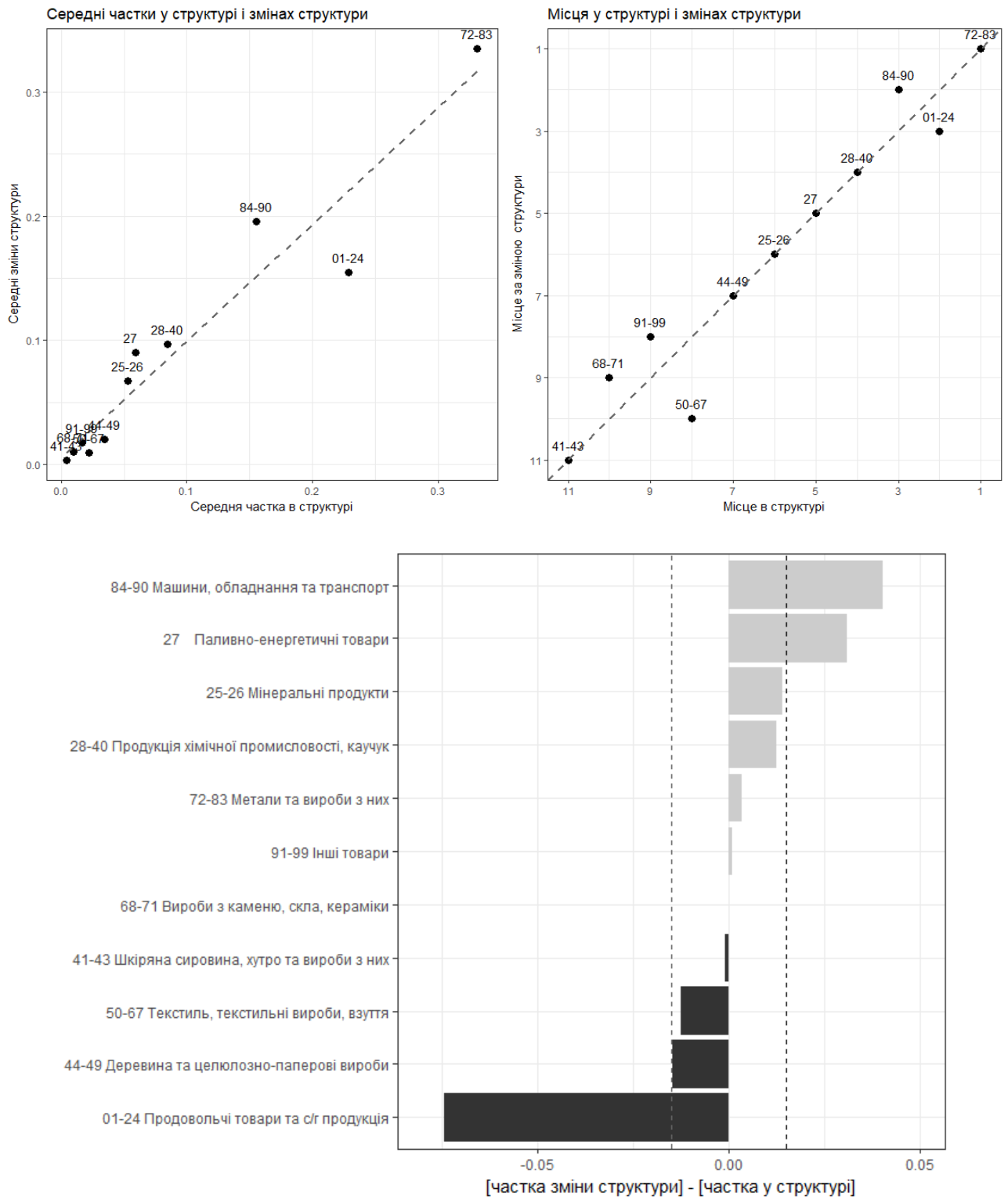


Рис. 4.20. Експорт товарів України, 2002-2017 рр.: зіставлення місця груп товарів у структурі експорту (вгорі); списки груп товарів, впорядковані за різницею між середньою часткою зміни в структурі і середньою часткою в структурі.

Джерело: власні розрахунки.

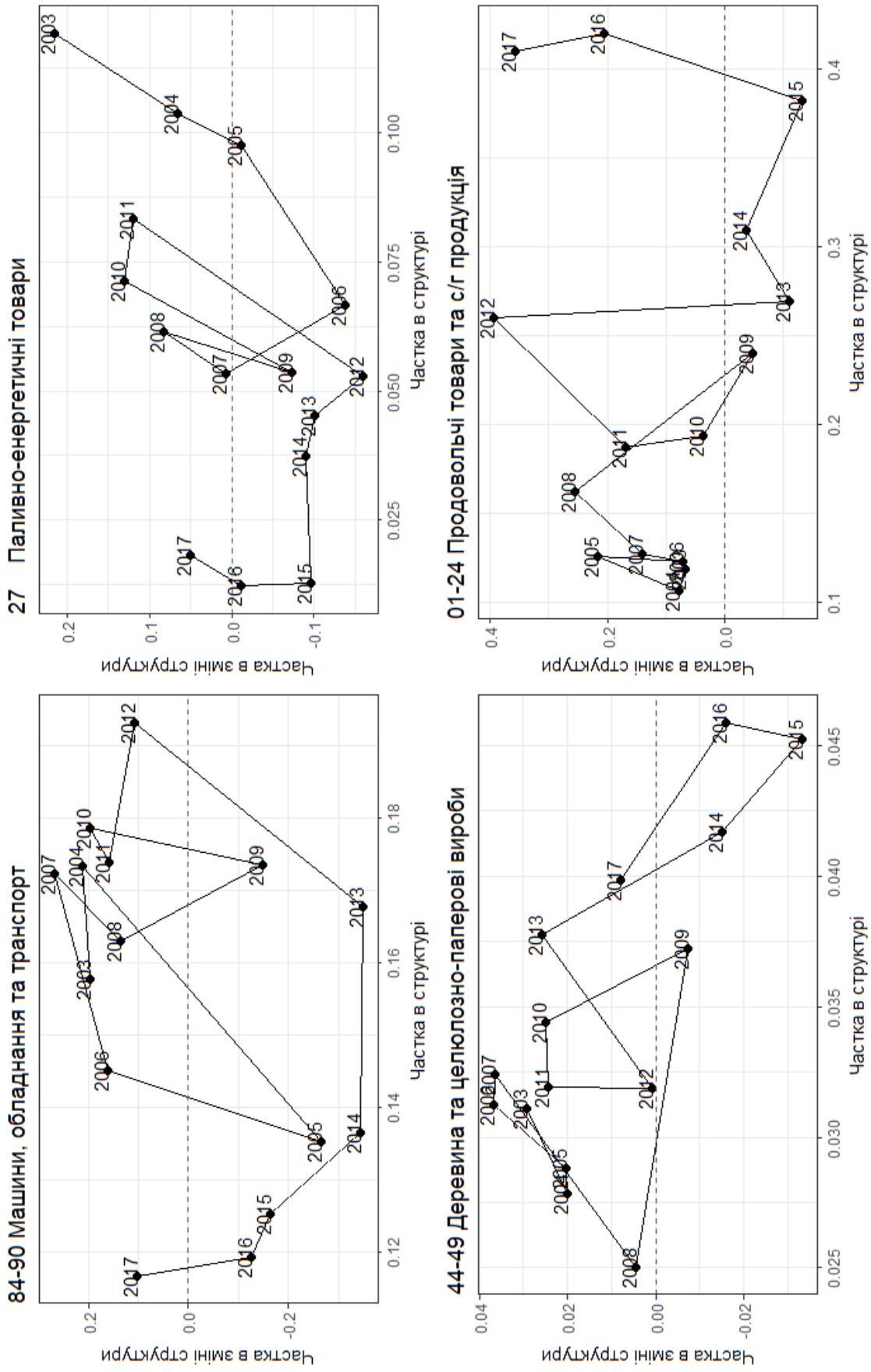


Рис. 4.21. Частка в структурі і частка в змінах структури окремих складників експорту товарів України, 2002-2017 рр.  
 Джерело: власні розрахунки

Асиметричною до експорту є структура імпорту українських товарів (табл. 4.11). На першому місці в структурі імпорту знаходяться паливно-енергетичні товари (27), на другому – машини, обладнання та транспорт (84-90), далі – продукція хімічної промисловості і каучук (28-40) і, що не відповідає асиметрії, продовольчі товари та сільськогосподарська продукція (01-24). Однак частка всіх цих товарів протягом періоду змінювалася: паливно-енергетичні товари (27) – спадання від 39% у 2002 р. до 24% у 2017 р., машини, обладнання та транспорт (84-90) – зростання від 22% до 30%, продукція хімічної промисловості (28-40) – зростання від 12% до 20%. Частка решти груп товарів або незначно змінювалася, або коливалася, як у випадку продовольчих товарів і сільськогосподарської продукції (01-24 – від 7% до 11%).

Як бачимо, основними складовими імпорту є високотехнологічна продукція (електричні машини та устаткування, ядерні реактори, автомобілі та транспортні засоби, прилади та оптичні апарати), паливно-енергетичні товари, фармацевтична продукція, що є одним із непрямих доказів орієнтації економіки України в бік споживання.

Варто також зазначити, що значною мірою зміни в товарній структурі імпорту з ЄС відбувалися під дією лібералізації тарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні у рамках дії Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Згідно з Угодою мита на імпорт європейських товарів в Україну зменшуються протягом 5-10 років, починаючи з 1 січня 2016 р., тоді як ЄС зобов'язався усунути більшість митних ставок одразу. «Завдяки тарифній лібералізації на нашому ринку з'являться дешевші європейські товари, що, з одного боку, загострить конкуренцію, а з іншого – стимулюватиме вітчизняних виробників удосконалювати свій товар. Згідно з Угодою розміщені в Україні виробництва повинні будуть запровадити європейські стандарти протягом семи років»<sup>586</sup>.

З табл. 4.11 та рис. 4.22 бачимо, що винятково висока *інтенсивність* змін у структурі імпорту товарів мала місце в 2009 р., що було зумовлено кризою, і в 2016 р. – після початку дії зазначеної Угоди. Однак з погляду *монотонності* змін, рівень хаотичності змін після 2009 р. істотно зріс.

Щодо *змін розміру* структури (табл. Б.2 додатку Б), то ситуація подібна до тієї, що мала місце в експорті товарів. Якщо не брати до уваги 2009 р., то розмір експорту всіх груп товарів зростав практично протягом усього періоду. Починаючи з 2012 р. до 2015 р., мало місце спадання експорту по всіх групах товарів, а з від 2016 р. розміри експорту зростають.

<sup>586</sup> Мельник Т. М., Туніцька Ю. М. Аналіз товарної структури імпорту України з країн ЄС. *Young Scientist*. 2016. №7(34). С.890.



Таблиця 4.11

## Структура імпорту товарів України і показники процесу структурних змін, 2002-2017 рр.

Рік	01-24 Проволочні товари і с/г продукція	25-26 Мінеральні продукти	27 Паливно-енергетичні товари	28-40 Продукція хім. промисловості, каучук	41-43 Шкіряна сировина, хутро та вироби	44-49 Деревина та целюл-паперові вироби	50-67 Текстиль, текст вироби, взуття	68-71 Вироби з каменю, скла, кераміки	72-83 Метали та вироби з них	84-90 Машини, обладнання і транспорт	91-99 Інші товари	Оцінка параметрів процесу структурних змін		
												інтенсивність	швидкість	сталість / монотонність
2002	0,07	0,02	0,39	0,12	0,00	0,05	0,04	0,01	0,05	0,22	0,02			
2003	0,09	0,03	0,34	0,12	0,00	0,04	0,04	0,01	0,05	0,25	0,02	7,33	0,06	1,00
2004	0,07	0,02	0,35	0,13	0,00	0,03	0,04	0,01	0,06	0,27	0,02	4,49	0,05	0,57
2005	0,07	0,03	0,30	0,14	0,00	0,03	0,05	0,02	0,07	0,28	0,02	6,85	0,06	0,67
2006	0,07	0,02	0,28	0,14	0,00	0,03	0,04	0,02	0,07	0,30	0,02	4,01	0,04	0,68
2007	0,07	0,02	0,26	0,14	0,00	0,03	0,03	0,02	0,08	0,33	0,02	3,81	0,03	0,69
2008	0,08	0,03	0,27	0,13	0,00	0,03	0,03	0,03	0,07	0,31	0,02	2,66	0,03	0,59

2009	0,11	0,02	0,32	0,18	0,00	0,04	0,04	0,02	0,06	0,20	0,02	17,79	0,15	0,27
2010	0,09	0,03	0,32	0,17	0,00	0,03	0,04	0,02	0,07	0,21	0,02	2,84	0,03	0,23
2011	0,08	0,02	0,35	0,15	0,00	0,03	0,03	0,02	0,07	0,24	0,02	5,53	0,06	0,18
2012	0,09	0,02	0,31	0,15	0,00	0,03	0,04	0,02	0,06	0,26	0,02	5,73	0,05	0,21
2013	0,11	0,01	0,28	0,17	0,00	0,03	0,04	0,02	0,07	0,25	0,02	5,04	0,05	0,24
2014	0,11	0,02	0,28	0,19	0,00	0,03	0,04	0,02	0,06	0,22	0,02	5,28	0,04	0,22
2015	0,09	0,02	0,29	0,20	0,00	0,03	0,04	0,02	0,05	0,23	0,02	3,41	0,04	0,18
2016	0,10	0,02	0,20	0,22	0,01	0,03	0,05	0,02	0,06	0,29	0,02	14,77	0,10	0,28
2017	0,09	0,02	0,24	0,20	0,01	0,02	0,04	0,01	0,06	0,30	0,02	5,53	0,05	0,23

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України <sup>587</sup>.

<sup>587</sup> Товарна структура зовнішньої торгівлі / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt\\_u/tsztt0119\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0119_u.htm)

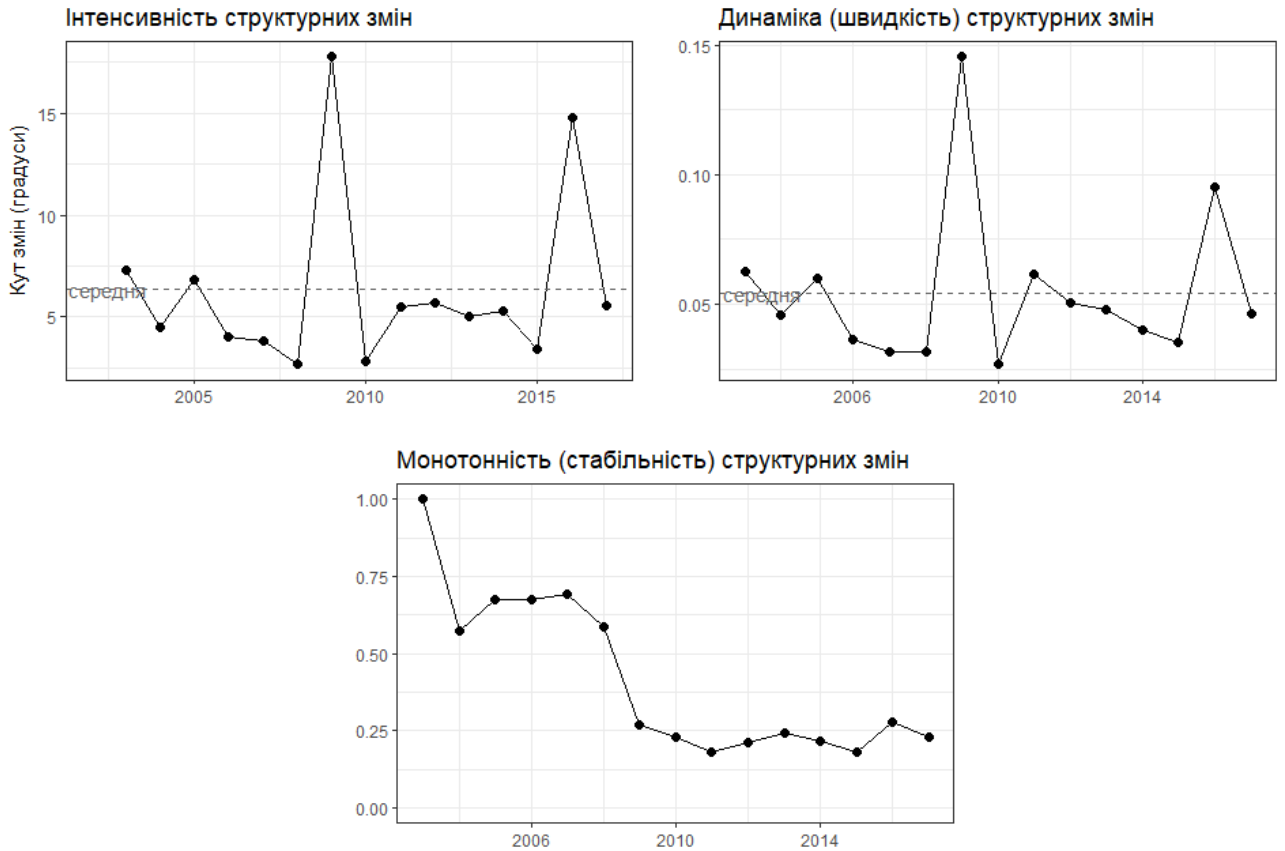


Рис. 4.22. Динаміка показників структурних змін імпорту товарів України, 2002-2017 рр. Джерело: власні розрахунки.

У змінах *форми структури* (табл. Б.2 додатку Б) також не проглядається стала закономірність щодо пріоритету якоїсь групи товарів над рештою. Однак чітко видно, що переважно частка у змінах форми імпорту деревини та целюлозно-паперових виробів (44-49) була від'ємною, а продукції хімічної промисловості (28-40), машин, обладнання і транспорту (84-90), а також металів і виробів з них (41-43) – додатною.

Аналогічно, як і у випадку експорту, частка груп товарів у структурі імпорту тісно корелює з часткою у змінах структури, тобто ті групи товарів, які мають більшу частку у структурі мають більший вплив на зміни цієї структури. Результати такої залежності показано на рис. 4.23. З нижнього графіка видно, що тільки дві групи товарів виходять за межі 1,5% інтервалу цієї залежності. Це – машини, обладнання та транспорт (84-90) і продукція хімічної промисловості, каучук (28-40).

Рис. 4.24 демонструє нам двовимірну динаміку структури імпорту цих груп товарів. Як бачимо, частка імпорту машин, обладнання та транспорту (84-90) спочатку зростала (до 2007 р.), у 2009 р. мав місце її найбільший спад, а відтак маємо незначне, хоча й з певними відступами, зростання. Частка продукції хімічної промисловості, каучуку (28-40) також зростала, однак динаміка її зростання є більш послідовною. Частка обох групи товарів у зміні структури була від'ємною у 2009 р., а також у 2013-2015 рр., що пов'язано із

загальним економічним спадом, який припав на вказані роки.

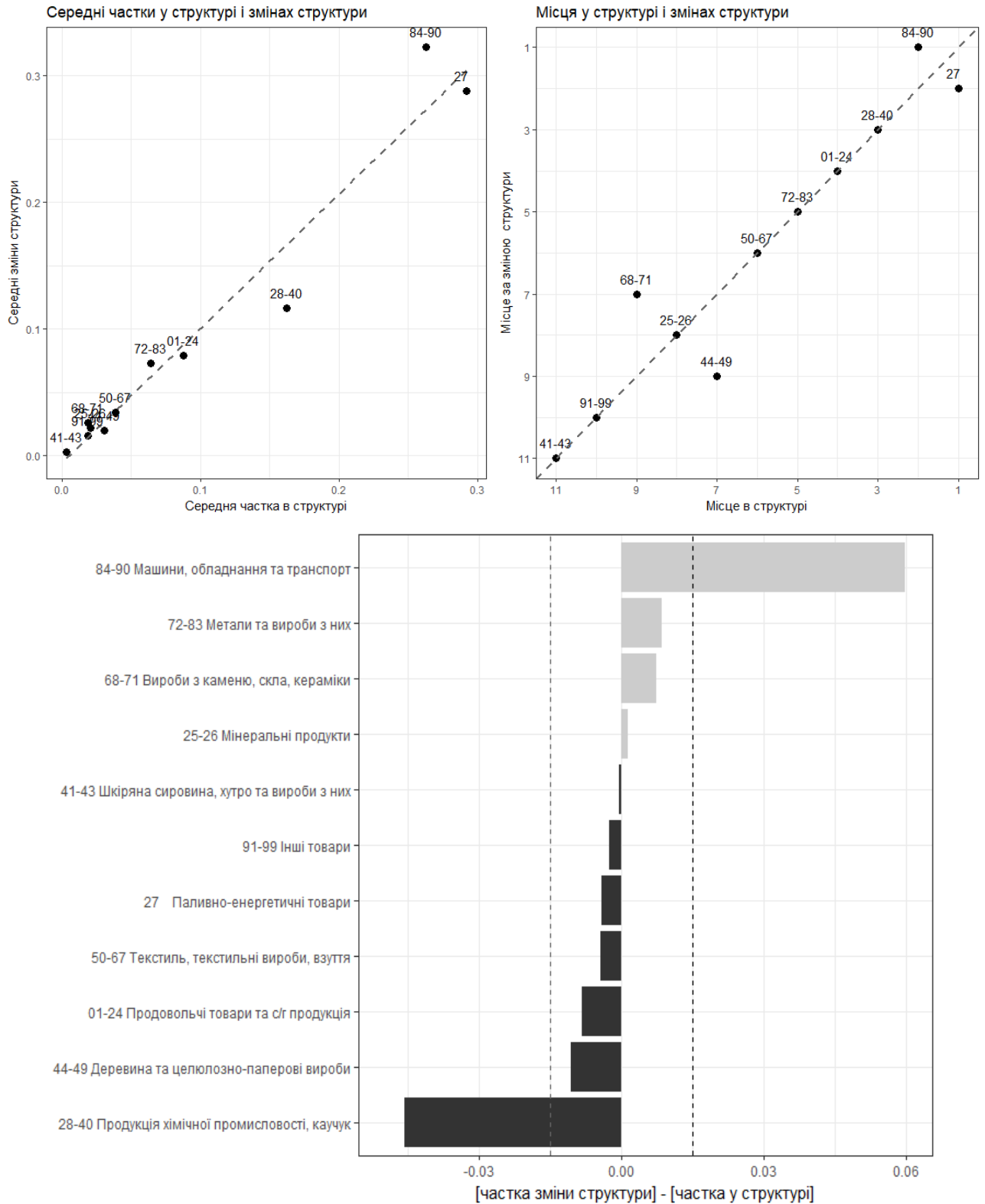


Рис. 4.23. Імпорт товарів України, 2002-2017 рр.: зіставлення місця груп товарів у структурі експорту (вгорі); списки груп товарів, впорядковані за різницею між середньою часткою зміни в структурі і середньою часткою в структурі.

Джерело: власні розрахунки.

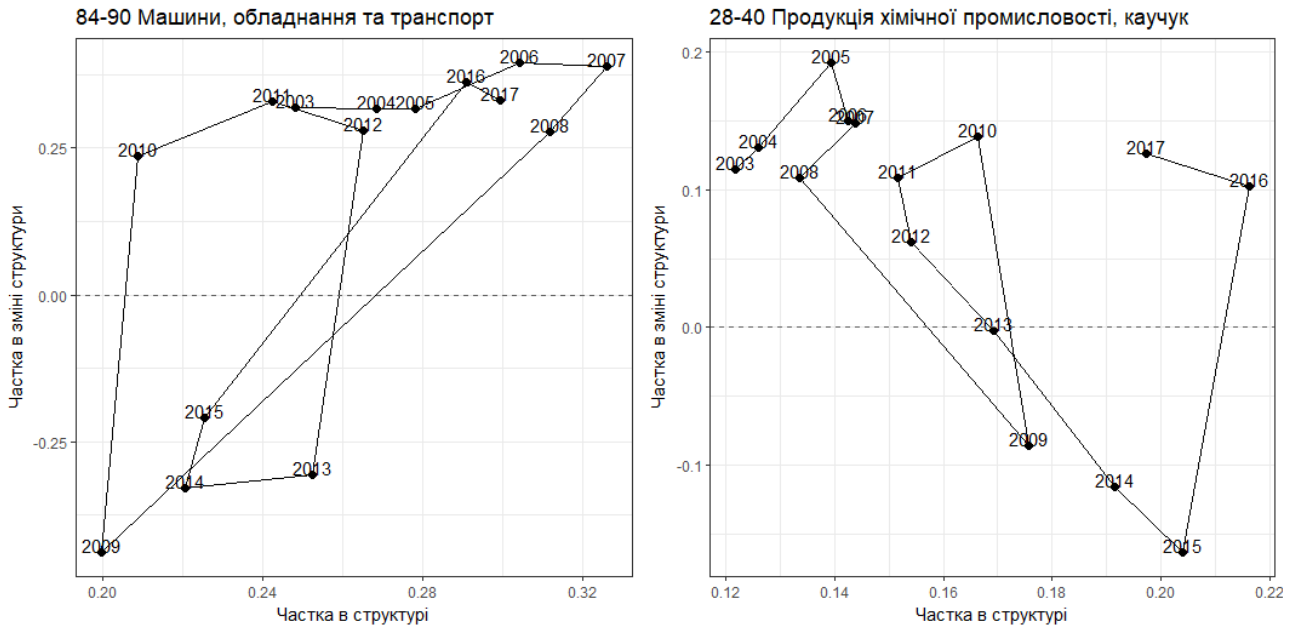


Рис. 4.24. Частка в структурі й частка в змінах структури окремих складників імпорту товарів України, 2002-2017 рр. Джерело: власні розрахунки

**Структурні зміни експорту та імпорту послуг України.** Перш ніж розпочати аналіз структурних змін експорту і імпорту послуг України, необхідно зазначити, що ситуація щодо зовнішньої торгівлі послугами істотно відрізняється від торгівлі товарами. Тут протягом усього періоду дослідження вартісні показники експорту перевищують показники імпорту. Причому щорічний експорт послуг переважав імпорту понад 2 рази, різниця змінювалася в межах від 4 до 8 млрд. дол. із середнім значенням 6 млрд. дол. щорічно. Щоправда, у 2017 р. обсяг експорту товарів перевищував обсяг експорту послуг в 4 рази, а імпорт послуг товарів перевищував імпорт послуг у понад 9 разів. Це є свідченням слабого рівня залучення сфери послуг України до міжнародної торгівлі, тоді як, за розрахунками А. Касич і С. Дудура<sup>588</sup>, співвідношення між обсягами світової торгівлі послугами і товарами, що склалося на нинішній час, дорівнює приблизно [1 : 3].

На жаль, з огляду на недоступність даних досліджуваний нами період – 2008-2017 рр. – є значно вужчим, ніж у випадку експорту / імпорту товарів.

Аналізуючи структуру експорту послуг (табл. 4.12), бачимо, що домінуюча частка припадала на транспортні послуги, які становлять більше половини усєї вартості послуг. Однак слід зауважити, що у 2008 р. транспортні послуги становили 62% у структурі послуг, тоді як у 2017 р. їхня частка знизилася до 55%. Тобто маємо спад на 7%. Це спадання було рівномірним.

<sup>588</sup> Касич А. О., Дідур С. В. Структурні характеристики зовнішньої торгівлі України. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. №1(79). С.87.

Зауважимо, що світовий показник – це приблизно 20-22%<sup>589</sup>, а у випадку України маємо значне перевищення цього показника.

На другому місці серед експорту послуг, але зі значним відставанням, ідуть послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та телекомунікаційні послуги, а також ще одна група – послуги з переробки матеріальних ресурсів. Частка обох груп послуг є зростаючою. У першому випадку на 11% (від 5 до 16%) і на 5% (від 8 до 13%) відповідно. Досить значне місце займають ділові послуги, які залишалися більш-менш стабільними протягом усього періоду – діапазон зміни частки 8-11%. Слід зауважити, що у 2008 р. ще три групи послуг у структурі послуг мали певну вагу – послуги з ремонту та технічного обслуговування, послуги, пов'язані з подорожами та послуги пов'язані з фінансовою діяльністю. Однак у 2017 р. вони не перевищували 1-2% у структурі.

Отже, в основному Україна експортує послуги, які є супроводжуваними до основного експорту – експорту товарів, а по-друге – різноманіття цих послуг не спостерігається.

Аналізуючи параметри процесу структурних змін (табл. 4.12 і рис. 4.25), слід зауважити, що істотних змін протягом усього періоду у структурі послуг не спостерігалось. Зміни найбільшої *інтенсивності* мали місце в 2014 р., а найменші у 2010 р. та 2016 р. Саме це зумовило досить високу *монотонність* структурних змін, тобто зміни були більш-менш послідовними.

Характеризуючи *зміни розміру* структури (табл. Б.3 додатку Б) слід виділити 2009, 2014 і 2015 рр., пов'язані з економічною та політичною кризами в країні, коли обсяги більшості експортованих послуг зменшувалися. Якщо ці роки не брати до уваги, то можна бачити, що безперервно зростали послуги з переробки мінеральних ресурсів, послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги. До цих двох груп послуг також можна віднести, хоч і з певним застереженням, послуги будівництва і ділові послуги. Спад послуг найчастіше стосувався послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю, послуг зі страхування, а також послуг з ремонту та технічного обслуговування.

---

<sup>589</sup> Носач Л. Л., Козуб В. О., Гринько П. Л. Світовий ринок товарів та послуг. Харків: Форт, 2014. С.91.

Таблиця 4.12

## Структура експорту послуг України і показники процесу структурних змін, 2008-2017 рр.

Рік	01 Послуги з переробки матер. ресурсів	02 Послуги з ремонту та техн обслуг.	03 Трансп. послуги	04 Послуги, пов'язані з подорожами	05 Послуги будівництва	06 Послуги страхування	07 Послуги з фінанс. діяльністю	08 Роялті та інші послуги, викор.інтел. власності	09 Послуги у сфері телеком., комп/інф.	10 Ділові послуги	11 Послуги прив. особам, культ/рекр.	12 Державні та урядові послуги	Оцінка параметрів процесу структурних змін		
													інтенсивність	швидкість	сталість / монотонність
2008	0,08	0,04	0,62	0,04	0,01	0,02	0,04	0,00	0,05	0,10	0,00	0,00	–	–	–
2009	0,08	0,05	0,62	0,03	0,01	0,01	0,04	0,00	0,06	0,10	0,00	0,00	1,89	0,03	1,00
2010	0,09	0,04	0,64	0,02	0,01	0,01	0,04	0,00	0,06	0,09	0,00	0,00	1,65	0,03	0,68
2011	0,10	0,05	0,62	0,02	0,01	0,01	0,02	0,00	0,06	0,10	0,00	0,00	2,46	0,04	0,54
2012	0,11	0,04	0,59	0,03	0,02	0,01	0,02	0,00	0,08	0,10	0,00	0,00	2,73	0,04	0,56
2013	0,12	0,02	0,56	0,03	0,02	0,01	0,02	0,01	0,10	0,11	0,00	0,00	3,66	0,05	0,61
2014	0,12	0,03	0,53	0,02	0,02	0,00	0,02	0,01	0,15	0,11	0,00	0,00	4,76	0,05	0,66
2015	0,11	0,02	0,54	0,02	0,03	0,00	0,02	0,01	0,16	0,08	0,00	0,00	3,30	0,04	0,61
2016	0,11	0,02	0,54	0,02	0,04	0,01	0,01	0,00	0,17	0,08	0,00	0,00	1,66	0,02	0,62
<b>2017</b>	<b>0,13</b>	<b>0,02</b>	<b>0,55</b>	<b>0,02</b>	<b>0,01</b>	<b>0,00</b>	<b>0,01</b>	<b>0,00</b>	<b>0,16</b>	<b>0,09</b>	<b>0,00</b>	<b>0,00</b>	<b>3,43</b>	<b>0,04</b>	<b>0,51</b>

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України<sup>590</sup>.

<sup>590</sup> Структура зовнішньої торгівлі послугами / Держкомстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

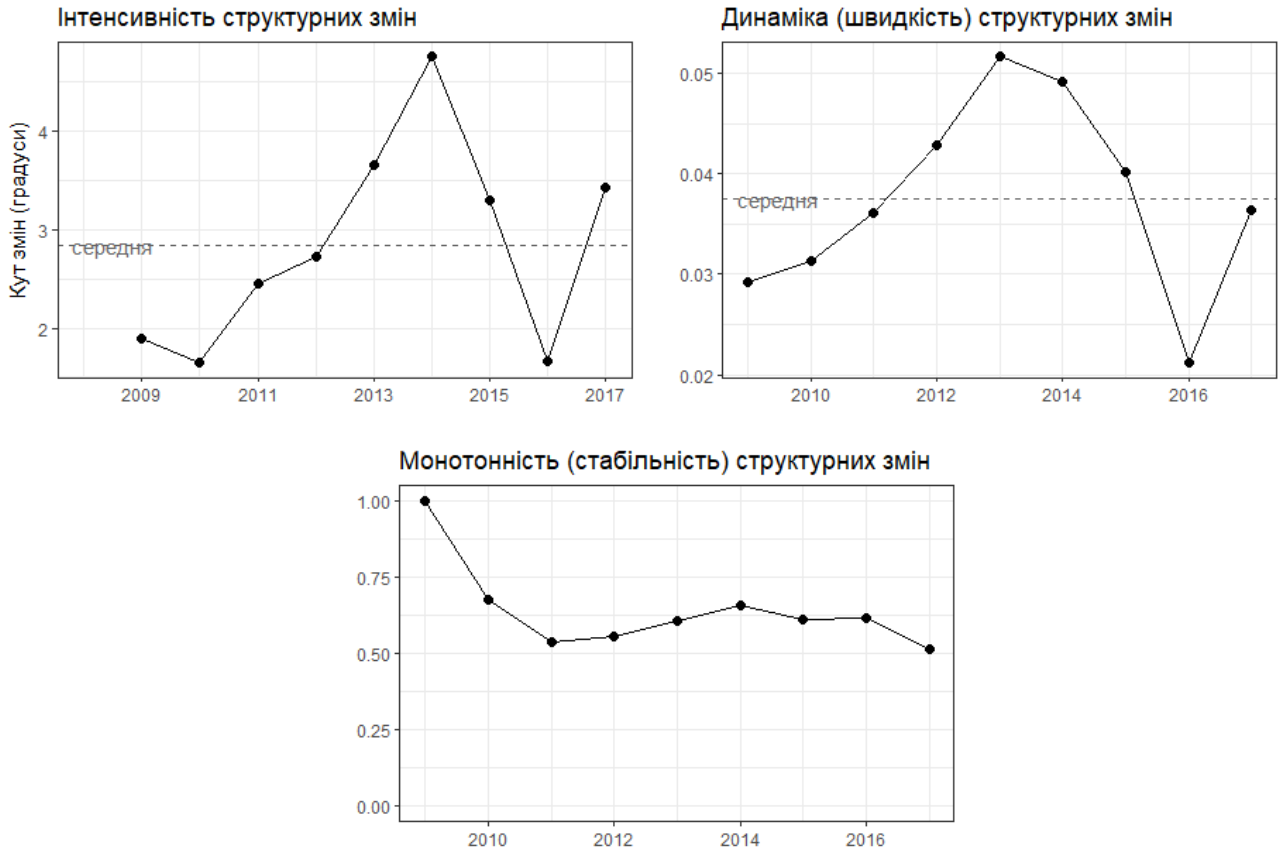


Рис. 4.25. Динаміка показників структурних змін експорту послуг України, 2008-2017 рр. Джерело: власні розрахунки.

Аналіз *зміни форми* (табл. Б.3 додатку Б) показує, що упродовж всього періоду зміна частки послуг з переробки матеріальних ресурсів завжди була позитивною. Так само досить значні позитивні зміни частки у структурі стосуються послуг у сфері комунікації, комп'ютерних та телекомунікаційних послуг. Водночас найбільше мінусів у зміні частки маємо у випадку послуг з ремонту і технічного обслуговування, транспортних послуг, а також послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю.

Як і у випадку експорту товарів, нашу увагу привернули послуг, для яких різниця між часткою у змінах і часткою у структурі експорту перевищувала 1,5%, тобто ті послуги, які порівняно з іншими послугами розвиваються в середньому за період або надто швидко, або надто повільно. Таких послуг виявилось чотири (рис. 4.26): ті, в яких частка у змінах структури була вищою за частку у структурі – послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю, послуги будівництва, послуги з ремонту та обслуговування; ті, в яких частка у змінах структури нижча, ніж частка у структурі – транспортні послуги.



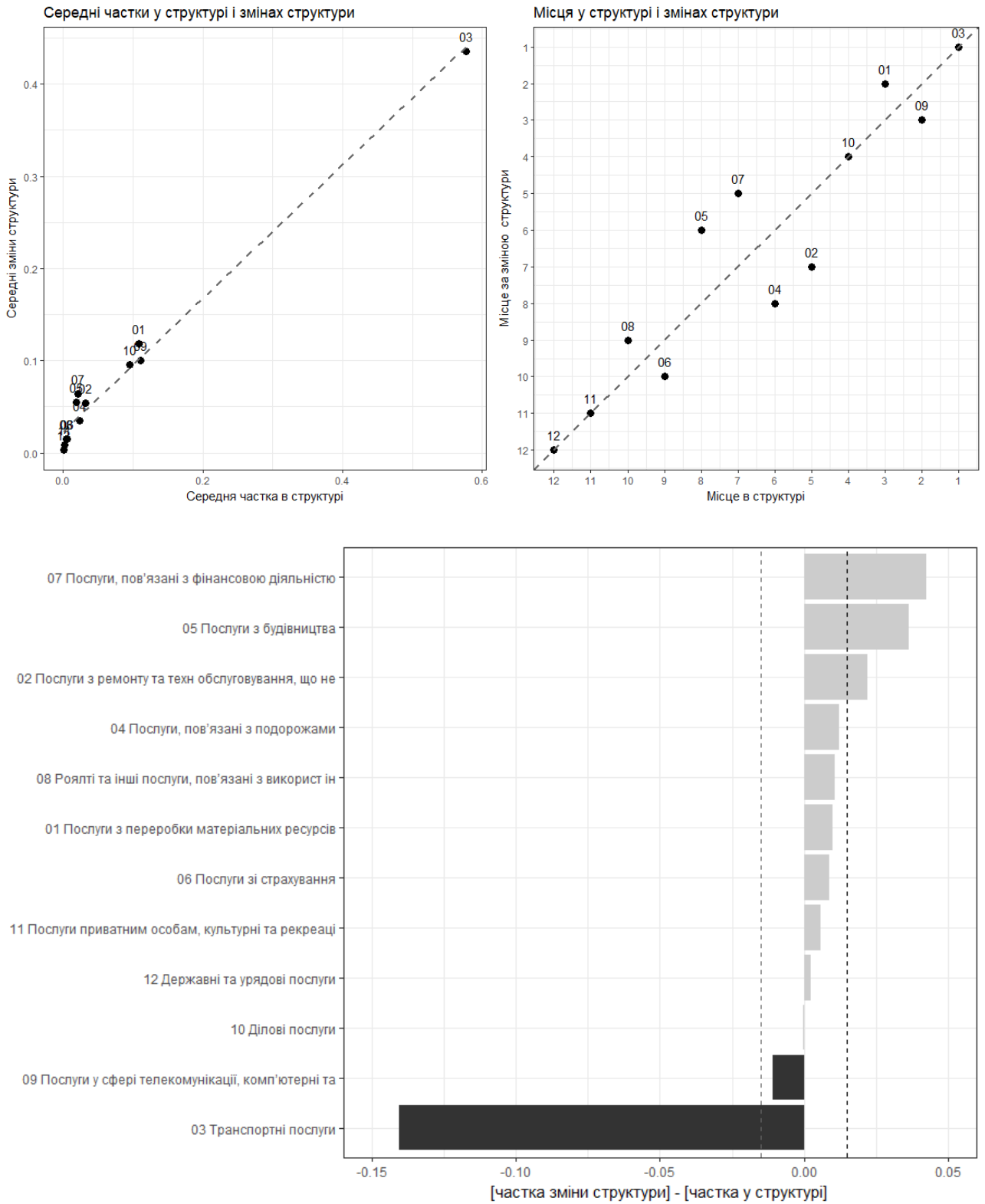


Рис. 4.26. Експорт послуг України, 2008-2017 рр.: зіставлення місця груп товарів у структурі експорту (вгорі); списки груп товарів, впорядковані за різницею між середньою часткою зміни в структурі і середньою часткою в структурі.

Джерело: власні розрахунки.

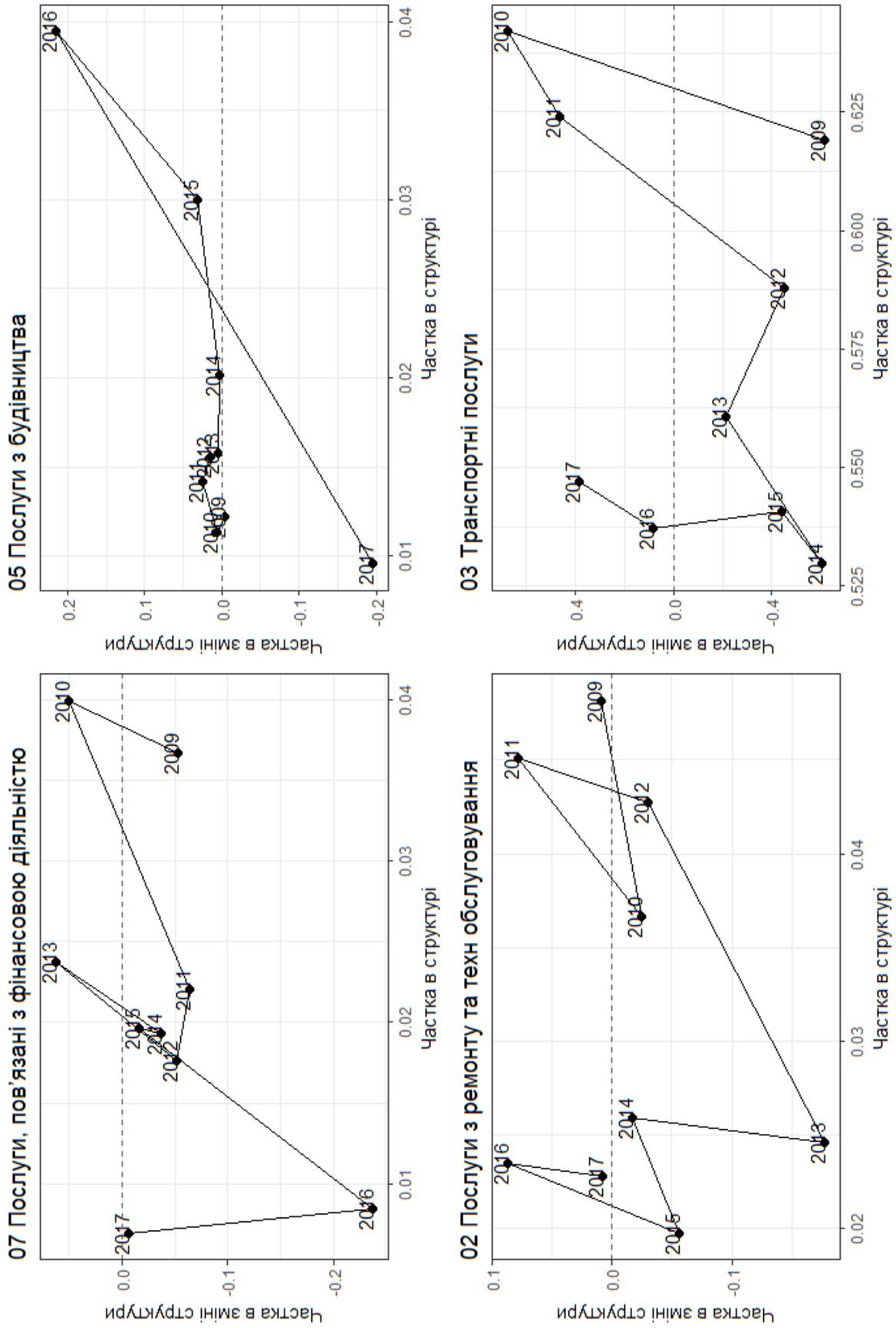


Рис. 4.27. Частка в структурі і частка в змінах структури окремих складників експорту послуг України, 2008-2016 рр.  
Джерело: власні розрахунки

На рис. 4.27 показана динаміка розвитку цих виділених послуг. Як бачимо, частка у структурі послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю, невинно спадає, а частка у змінах структури лише у 2010 р. і 2013 р. була позитивною, хоч і незначною, у решті років – відбувався спад. Частка у структурі експорту послуг будівництва увесь час зростала, однак у 2017 р. відбулося дуже стрімке її зниження, нижче рівня 2009 р. Частка послуг з ремонту та технічного обслуговування у структурі експорту зигзагоподібно, але невинно спадала, при цьому негативні значення частки у змінах, тобто спад, спостерігався у 2010, 2012-2015 роках. Щось подібне спостерігаємо і у випадку транспортних послуг, з тією різницею, що їхня частка у структурі експорту на порядок вища.

У структурі імпорту послуг (табл. 4.13) транспортні послуги, як у випадку експорту послуг, мають найбільшу частку. Хоча такої виняткової переваги тут не спостерігається, однак загальна тенденція розвитку так само негативна: спад з 26% у 2008 р. до 22% у 2017 р. Значну частку і позитивну тенденцію у структурі імпорту мають державні та урядові послуги – зміна від 7% до 19% (зростання частки на 12% за 10 років), послуги, пов'язані з подорожами, – зміна від 7% до 15% (зростання частки на 8%). Не втратили своєї ваги у структурі імпорту і ділові послуги, однак тут спостерігається тенденція до спаду – від 18% до 15%.

Найбільший спад у структурі імпорту мають послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю. Їхня частка зменшилася від 23% до 8%, завдяки чому ці послуги умовно можна зарахувати до групи послуг другого плану. За часткою у структурі імпорту до цієї групи зараховують послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги, а також роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності. Однак обидві ці групи послуг проявляють тенденцію до зростання – від 6% до 8% і від 4% до 7% відповідно.

*Інтенсивність* структурних змін (табл. 4.13 і рис. 4.28) імпорту послуг є досить високою. Порівняння їхньої інтенсивності з інтенсивністю змін експорту послуг показує, що інтенсивність змін імпорту послуг у середньому майже в 4 рази є вищою за інтенсивність змін експорту послуг. Той же висновок отримуємо, порівнюючи відповідні *швидкості* змін. Логічним наслідком високої інтенсивності структурних змін імпорту послуг є зниження *монотонності* і зростання хаотичності у змінах, про що свідчить відповідний показник.

Таблиця 4.13

## Структура імпорту послуг України і показники процесу структурних змін, 2008-2017 рр.

Рік	01 Послуги з переробки магер. ресурсів	02 Послуги з ремонту та техн. обслуг.	03 Трансп. послуги	04 Послуги, пов'язані з подорожами	05 Послуги будівництва	06 Послуги страхування	07 Послуги з фінанс. діяльністю	08 Роялті та інші посл., викор. інтел. власності	09 Послуги у сфері телеком., комп/інф.	10 Ділові послуги	11 Послуги прив. особам, культ/рекр.	12 Державні та урядові послуги	Оцінка параметрів процесу структурних змін		
													інтенсивність	швидкість	сталість / монотонність
2008	0,02	0,01	0,26	0,07	0,02	0,03	0,23	0,04	0,06	0,18	0,03	0,07	–	–	–
2009	0,02	0,01	0,19	0,05	0,03	0,03	0,25	0,05	0,06	0,19	0,03	0,09	10,43	0,08	1,00
2010	0,01	0,01	0,21	0,06	0,02	0,02	0,20	0,08	0,06	0,19	0,04	0,10	9,98	0,08	0,52
2011	0,03	0,01	0,25	0,07	0,02	0,02	0,15	0,07	0,06	0,19	0,04	0,08	10,03	0,08	0,35
2012	0,03	0,01	0,26	0,09	0,04	0,02	0,14	0,06	0,07	0,16	0,03	0,09	5,40	0,05	0,38
2013	0,00	0,02	0,22	0,09	0,03	0,02	0,13	0,11	0,09	0,19	0,00	0,08	12,25	0,11	0,43
2014	0,01	0,02	0,22	0,11	0,02	0,01	0,13	0,07	0,08	0,16	0,00	0,18	18,12	0,13	0,42
2015	0,01	0,02	0,21	0,11	0,01	0,01	0,16	0,05	0,10	0,13	0,00	0,19	7,87	0,07	0,38
2016	0,00	0,02	0,19	0,11	0,01	0,02	0,11	0,06	0,08	0,15	0,00	0,25	13,13	0,11	0,40
2017	0,00	0,01	0,22	0,15	0,02	0,02	0,08	0,07	0,08	0,15	0,00	0,19	11,95	0,09	0,33

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України<sup>591</sup>.

<sup>591</sup> Структура зовнішньої торгівлі послугами / Держкомстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Показники *зміни розміру* структури імпорту послуг (табл. Б.4 додатку Б) показують різноспрямованість змін різних видів послуг у різні роки. Хоча деякі закономірності все ж таки можна помітити: найчастіше негативні зміни стосувалися послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю, послуг з переробки матеріальних ресурсів, транспортних послуг; позитивні зміни найчастіше стосуються послуг, пов'язаних з подорожами, послуг будівництва, послуг страхування, ділових послуг, роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності.

Той самий висновок можна зробити і щодо *зміни форми* структури: якусь сталу закономірність у змінах структури імпорту послуг помітити важко. За винятком хіба двох моментів: протягом майже досліджуваного періоду (за винятком початку – 2009 р.) частка послуг, пов'язаних з подорожами, зростала, тоді як частка послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю (за винятком 2009 р. і 2015 р.), – зменшувалася.

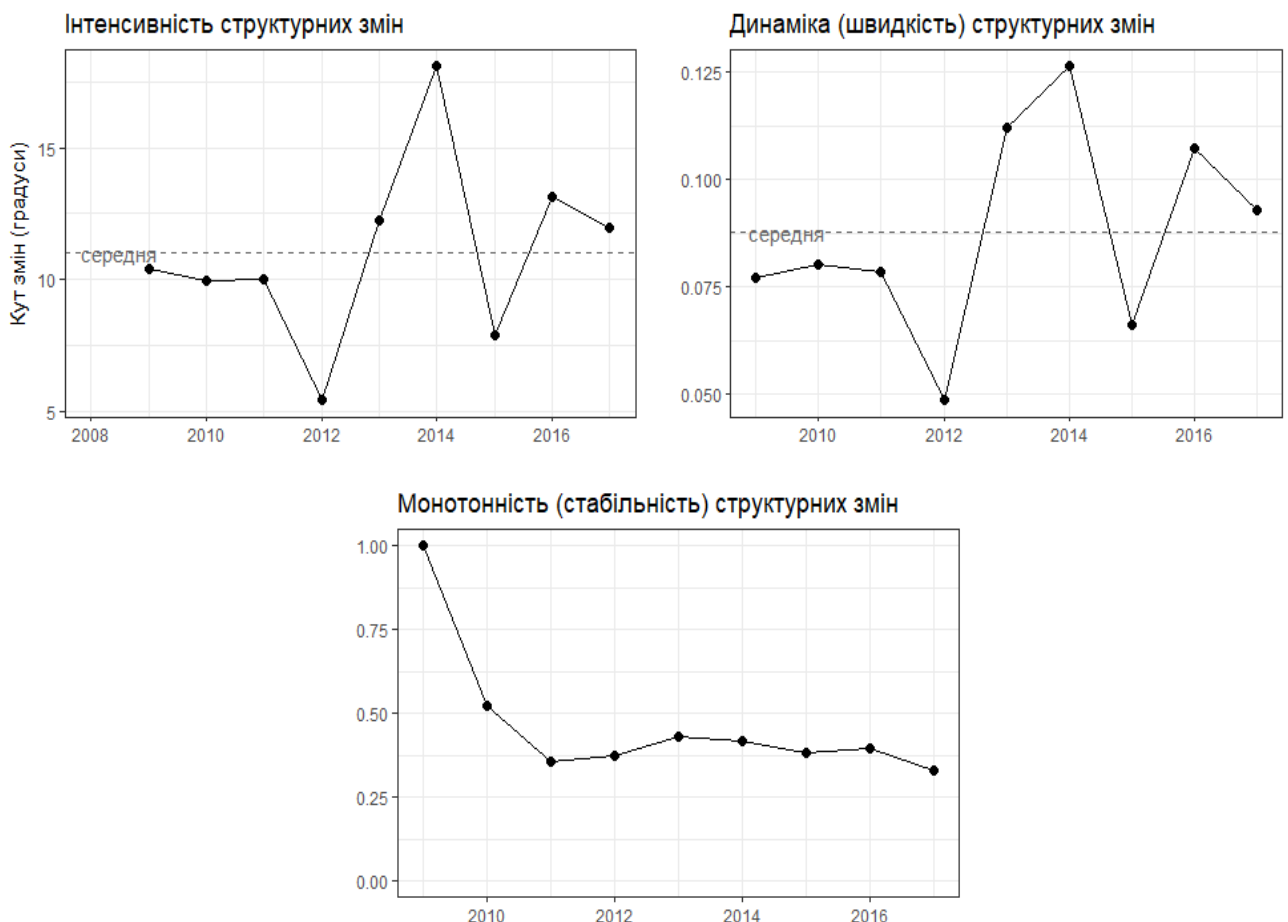


Рис. 4.28. Динаміка показників структурних змін імпорту послуг України, 2008-2017 рр. Джерело: власні розрахунки.

Аналіз залежності між часткою у структурі імпорту послуг та часткою у змінах структури (рис. 4.29) дозволив нам виділити ті послуги, які на тлі інших виділяються своїми темпами змін. Таких послуг виявилось більше, ніж у випадку експорту послуг. До послуг, для яких у середньому частка у змінах структури перевищує частку у структурі, належать: послуги будівництва, роялті та інші послуги, пов'язані з інтелектуальною власністю, послуги з переробки матеріальних ресурсів. З іншого боку, до послуг, для яких у середньому частка у змінах структури менша за частку у структурі, належать: державні та урядові послуги, послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю, а також ділові послуги.

На підставі графіків на рис. 4.30 проаналізуємо поведінку кожного виділеного виду послуг. Послуги з будівництва двічі за досліджуваний період «переживали» спад з точки зору частки у структурі – після 2009 р. та після 2013 р., однак щоразу наставав період піднесення. Станом на 2017 р. послуги з будівництва за часткою у структурі перебувають на рівні 2010 р. Усі перелічені зміни відбувалися в діапазоні 3%. Від'ємні значення частки з змінах структури спостерігалися у 2010, 2014 і 2015 роках.

Роялті та інші послуги, пов'язані з інтелектуальною власністю, змінювалися у діапазоні 4%. Тут також маємо два піднесення з погляду частки у структурі – у 2003 р. та 2010 р., після яких одразу слідував спад. Наприкінці досліджуваного періоду 2017 р. маємо чергове піднесення частки у структурі. Негативні значення частки у змінах структури, тобто спад, маємо у 2009, 2011, 2014 та 2015 роках. Щодо послуг з переробки матеріальних ресурсів, то після 2011 р. спостерігається загальне зменшення їхньої частки у структурі практично до нульового рівня. Якщо брати до уваги частку в змінах структури, то вона була додатною лише у 2011, 2014 та 2015 роках, у решті років – обсяги послуг з переробки матеріальних ресурсів зменшувалися. Державні та урядові послуги тривалий час становили частку у структурі імпорту послуг на рівні, меншому за 10%. Однак починаючи з 2014 р. їхня частка майже досягла рівня 20%, а в 2016 р. навіть піднялася до рівня 25%. Загалом, простежується тренд на зростання частки цього виду послуг, хоча у 2015 р. і 2017 р. їхня частка у змінах структури була від'ємною. На противагу до попередньої групи послуг, послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю, мають досить виразний тренд до спаду з погляду частки у структурі імпорту, причому спад за досліджуваний період досяг понад 15%. Тенденцію до спаду підтверджують і від'ємні значення частки у змінах структури, які спостерігалися в усі роки, за винятком 2013 р. і 2015 р. Щодо ділових послуг, то загальне зменшення їхньої частки у структурі мало місце до 2015 р., а протягом двох останніх років було деяке піднесення. Від'ємна частка у змінах структури припала на 2009, 2012, 2014 та 2015 роки.

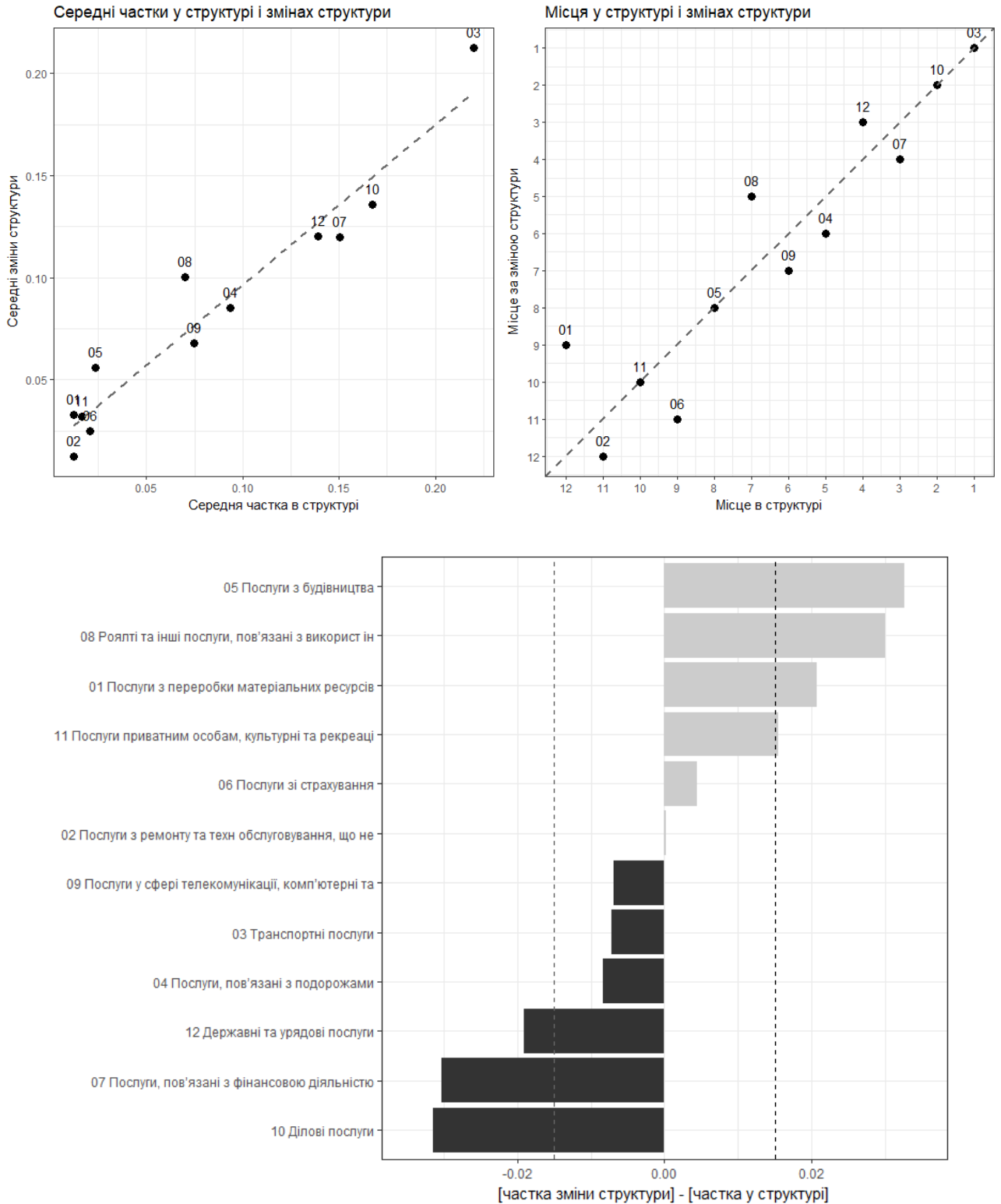


Рис. 4.29. Імпорт послуг України, 2008-2017 рр.: зіставлення місця груп товарів у структурі експорту (вгорі); списки груп товарів, впорядковані за різницею між середньою часткою зміни в структурі і середньою часткою в структурі.

*Джерело:* власні розрахунки.

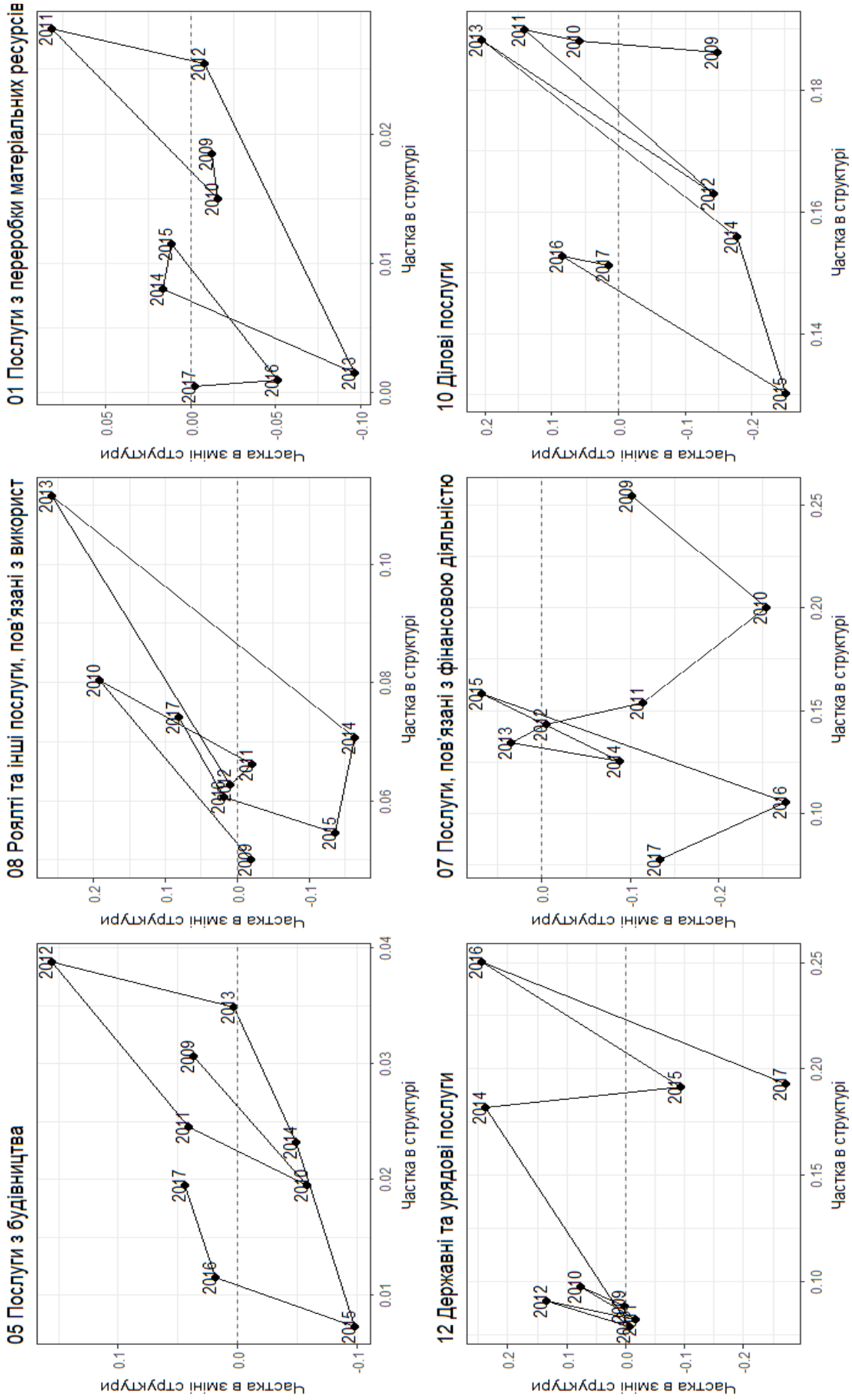


Рис. 4.30. Частка в структурі і частка в змінах структури окремих складників імпорту послуг, 2008-2017 рр.  
Джерело: власні розрахунки



## **Висновки**

1. Дослідження динаміки обсягів і структури валової доданої вартості за видами економічної діяльності дозволило виявити найважливіші проблеми галузево-структурального розвитку.

Протягом досліджуваного періоду розвиток галузево-секторальної структури ВДВ відбувався у напрямі переважаючого зростання оптової та роздрібної торгівлі (G) та відносно інтенсивного розвитку переробної промисловості (C) і агропромислового сектора (A). На цьому тлі соціально орієнтовані види економічної діяльності, інфраструктурний і комунікаційний розвиток, розвиток фінансового сектора істотно відстають.

Загалом інтенсивність структурних змін ВДВ за видами економічної діяльності була досить високою. Дослідження монотонності / стабільності змін, попри певну хаотичність і нестабільність, дозволяє припускати наявність загальної логіки у змінах, що відбувалися.

Показники розміру структури ВДВ засвідчують, що до 2008 р. значення всіх складників ВДВ зростали, найбільше зростання стосувалося переробної промисловості (C) та оптової й роздрібної торгівлі (G). У 2009 р. економічна криза спричинила спад восьми видів економічної діяльності, а в наступні роки від'ємний показник зміни розміру структури щонайменше для одного виду економічної діяльності стає правилом. З 2014 р. започатковується нова тенденція: стрімке зростання агропромислового сектора (A), переробної промисловості (C) та оптової й роздрібної торгівлі; з 2015 р. починається зростання розміру всіх видів економічної діяльності, за винятком фінансової та страхової діяльності.

Аналіз показників зміни форми структури ВДВ показує, що чим більшою є частка виду економічної діяльності у структурі ВДВ, тим більшу вагу має цей вид діяльності у змінах структури ВДВ. Однак виявлено чотири види економічної діяльності, частка яких у змінах є істотно більшою або меншою за середню. Це – добувна промисловість і розробка кар'єрів (B), фінансова та страхова діяльність (K), постачання електроенергії, газу, пари (D) і оптова та роздрібна торгівля, ремонт автомобілів (G). Ці види діяльності хоч і не всі належать до найбільш впливових у структурі ВДВ, однак саме з ними пов'язують найбільші зміни у структурі ВДВ за видами економічної діяльності.

2. У структурі української економіки виразно виділяються три сектори: сектор I (сільське господарство, рибальство, лісове господарство), сектор II (промисловість, будівництво) і сектор III (послуги в широкому розумінні). У процесі розвитку ця структура постійно трансформувалася.

Дослідження динаміки структури ВДВ показало, що до початку економічної кризи 2008-2009 рр. траєкторія структурних змін загалом

відповідала постіндустріальному розвитку: частка сектора I спадала, натомість частка сектора III стрімко зростала. Рік 2010 став переломним, і починаючи від цього часу, тенденції змінилися: частка сектора I почала зростати, сектора II – спадати, а щорічне зростання частки сектора III спочатку призупинилося, а потім перейшло в падіння. Це йде врозріз з траєкторією постіндустріального розвитку.

3. Проблемні моменти в економічному розвитку також пов'язані зі структурою сектора II, складниками якого є будівництво, переробна промисловість і решта галузей промисловості.

З погляду обсягів виробництва найшвидшими темпами розвивається переробна промисловість, далі слідують інші види промисловості, й на їхньому тлі зовсім незначною є позитивна динаміка розвитку будівництва. Аналіз співвідношень між складниками промисловості показав, що частка переробної промисловості зростала лише до 2007 р., але до 2016 р. вона знизилася до рівня, нижчого за рівень 2001 р. Частка будівництва протягом досліджуваного періоду також зменшувалася. Водночас частка сировинно-енергетичної складової промисловості, тобто решта галузей промисловості, зростає.

Однак за цими тенденціями не проглядається випереджаючий розвиток високотехнологічних виробництв і / чи створення високопродуктивних робочих місць. Скоріше відновлюється традиційна для вітчизняної економіки тенденція екстенсивного розвитку сировинно- й енергетичноємних галузей, а також розвитку низько- і середньотехнологічних видів економічної діяльності. Розвиток промисловості України не відповідає прогресивним тенденціям структурних перетворень, стримуючи зростання конкурентоспроможності економіки та соціального прогресу країни.

4. Найбільшу вигоду від структурних перетворень за досліджуваний період отримав сектор послуг. Його частка в структурі ВДВ постійно зростала.

Згідно з проведеними розрахунками протягом досліджуваного періоду в середньому співвідношення в структурі послуг України між неринковими та ринковими послугами склало [24 : 76]. На нинішньому етапі економічного і суспільного розвитку така надто висока частка ринкових послуг була передчасною і однобокою. Її навряд чи можна визнати за позитивне явище, оскільки частка послуг, що підвищують конкурентність вітчизняної продукції й вітчизняної економіки, виявилася надто малою. Крім того, швидкі зміни в послугах, проведені без підтримки з боку держави, призвели до істотних диспропорцій не лише в системі послуг, але й у структурі економіки загалом.

З погляду функціональної класифікації послуг – послуги добробуту, класичні послуги, фінансово-бізнесові послуги, співвідношення між цими групами послуг [34 : 49 : 17] є далеким від середнього по ЄС ( [43 : 38 : 19] ) і

навіть Польщі ([39 : 46 : 15]). В Україні спостерігається дуже високий рівень класичних послуг, надто низький рівень послуг добробуту і також надто низький рівень фінансово-бізнесових послуг, який до того ж виявляє тенденцію до зниження.

5. Сучасні національні економіки значною мірою формуються шляхом розвитку зовнішньої торгівлі. Стійке економічне зростання національної економіки неможливе без активного включення її в систему світогосподарських зв'язків. Структура експорту та імпорту віддзеркалює існуючі співвідношення між видами економічної діяльності та галузями, які існують у національній економіці. Структура експорту товарів і послуг є відображенням значущості кожної з галузей у формуванні ВВП, експорт демонструє вагомість національної економіки і продукції, яку вона виробляє, для потреб світової економіки. Імпорт відображає проблеми національної економіки, реально демонструючи її потреби в тому чи іншому товарі або тих чи інших послугах.

З огляду на це, дослідження структури експорту та імпорту як складника економічного розвитку країни є важливим. Для України ця актуальність посилюється низкою економічних і політичних обставин.

6. Можна говорити щонайменше про дві повноцінні хвилі зростання і спадання експорту та імпорту. Перша хвиля – це стабільне і стрімке зростання обсягів загального експорту та імпорту з 2002 р. до 2008 р., яке завершилося істотним зниженням зовнішньої торгівлі у період економічної кризи в 2009 р. Наступною хвилею стало зростання обсягів імпорту та експорту, яке було зумовлене сприятливими умовами на зовнішніх ринках і перервалося зовнішнім політичним чинником – погіршенням відносин із Росією та початком війни у 2014 р. Спад другої хвилі тривав до 2017 р., коли з'явилися перші ознаки нової хвилі піднесення українського імпорту й експорту.

Ще на початку 2000-х рр. у період відносної стабільності експорту та імпорту формувалися умови для випереджувального зростання імпорту над експортом. Резерви для поліпшення сальдо зовнішньої торгівлі вичерпалися ще в 2005 р. Відносно стабільна і сприятлива кон'юнктура стосовно товарів українського експорту хоч і забезпечувала приріст зовнішніх надходжень, проте виробничі можливості галузей лідерів-експортерів вичерпали себе повністю. Відтак зовнішня торгівля в Україні набула характеру здебільшого одностороннього зв'язку. Якщо частка імпорту у ВВП все ж залишалася приблизно на одному рівні, а в останні роки навіть зросла, то частка експорту стрімко спадала від 62% в 2000 р. до 35% 2012 р., а в підсумку у 2017 р. маємо майже 50% ВВП. Це свідчить про високий рівень відкритості української економіки, важливість міжнародної торгівлі для її потреб і зростаючу залежність від зовнішніх чинників.

Порівняння обсягів і динаміки експорту та імпорту України за досліджуваний період з відповідними процесами в європейських країнах, зокрема в Польщі, є далеко не на користь України.

7. На початку досліджуваного періоду основу товарного експорту складали такі групи товарів, як метали та вироби з них, машини, обладнання і транспорт, продовольчі товари і сільськогосподарська продукція. Однак наприкінці досліджуваного періоду пріоритети українського товарного експорту змінилися: на перше місце в структурі вийшли продовольчі товари і сільськогосподарська продукція. За змінами в структурі експорту можна зробити висновок, що світова економіка потребує української сировини і сільськогосподарської продукції, тобто український експорт у цілому зберіг свою переважно сировинну та напівсировинну орієнтацію. Хоча у рамках такої орієнтації галузева спеціалізація доволі помітно змінилась. При цьому навіть у рамках цієї спеціалізації українського експорту відбуваються зміни, які, з точки зору інтересів розвитку національної економіки, можна розглядати як негативні. Це є одним із свідчень неконкурентоспроможності української переробної, легкої та харчової промисловості.

Асиметричною до експорту є структура імпорту українських товарів. Основними складовими імпорту є високотехнологічна продукція, паливно-енергетичні товари, продукція хімічної промисловості, фармацевтична продукція, що є одним із непрямих доказів орієнтації економіки України в бік споживання. Значно мірою зміни в товарній структурі імпорту з ЄС відбувалися під дією лібералізації тарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні у рамках дії зони вільної торгівлі, а також під впливом подій, які відбуваються на сході країни.

8. Протягом усього періоду дослідження вартісні показники експорту послуг перевищували показники імпорту. Причому щорічний експорт послуг переважав імпорт у понад 2 рази. Щоправда, обсяги експорту, наприклад, у 2017 р. обсяг експорту товарів перевищував обсяг експорту послуг в 4 рази, а імпорт послуг товарів перевищував імпорт послуг у понад 9 разів. Це є свідченням слабого рівня залучення сфери послуг України до міжнародної торгівлі.

У структурі експорту послуг домінуюча частка припадала на транспортні послуги, які становлять більше половини усієї вартості послуг. На другому місці серед експорту послуг, але зі значним відставанням, ідуть послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та телекомунікаційні послуги, а також послуги з переробки матеріальних ресурсів. Частка двох останніх є зростаючою. Загалом Україна експортує послуги, які є супроводжуваними до основного експорту – експорту товарів, а по-друге – різноманіття цих послуг не спостерігається.

У структурі імпорту послуг також транспортні послуги мають найбільшу частку, хоча такої виняткової переваги, як у випадку експорту, не спостерігається. Значну частку у структурі імпорту мають державні та урядові послуги, послуги, пов'язані з подорожами. Не втратили своє ваги у структурі імпорту і ділові послуги. Аналіз показує різноспрямованість змін різних видів послуг у різні роки. Найчастіше негативні зміни стосувалися послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю, послуг з переробки матеріальних ресурсів, транспортних послуг. Позитивні зміни найчастіше стосуються послуг, пов'язаних з подорожами, послуг будівництва, послуг страхування, ділових послуг, роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності.

Загалом інтенсивність структурних змін імпорту послуг є досить високою. Порівняння їхньої інтенсивності з інтенсивністю змін експорту послуг показує, що інтенсивність змін імпорту в середньому майже в 4 рази є вищою за інтенсивність змін експорту послуг.

## **Розділ 5. СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ВВП І СУКУПНА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ**

Ринок праці є важливим складником національної економіки. Усвідомлення цього прийшло віддавна. Свого часу засновник класичної політекономії, англійський економіст В. Петті як засадничу ідею своєї теорії трудової вартості визначив думку, що «праця є батьком ... багатства, земля – його матір'ю»<sup>592</sup>. Трудові навички, кваліфікацію робітників В. Петті відносив до складу національного багатства. А. Сміт доводив: «...щедра оплата праці є як неминучим наслідком, так і природним симптомом зростання національного багатства»<sup>593</sup>. Сучасні дослідники вважають, що людський капітал є не тільки переважаючою формою багатства, але й основним джерелом суспільного розвитку, й економічного зокрема. Прискорення технічного розвитку, створення нових виробничих технологій створює можливості більш ефективно використовувати трудовий потенціал суспільства, а це, у свою чергу, позначається на економічному розвитку країни, зростанні ВВП і ВНП, конкурентоспроможності продукції та задоволенні людських потреб. Тобто продуктивна праця є основою економіки, що зростає.

Завдання, які вирішуються в цьому розділі:

- дослідити місце оплати праці у структурі ВВП України і роль оплати праці як важливого індикатора змін, що відбуваються в економіці країни на макрорівні;
- проаналізувати особливості оплати праці як складника ВРП і оцінити регіони України з погляду динаміки частки оплати праці у структурі ВРП;
- дослідити сукупний вплив оплати праці та переказів мігрантів на ВВП України.

### **5.1. Макроекономічні зміни оплати праці як складника ВВП**

У випадку України для економічного розвитку праця має особливе значення. Насамперед це зумовлено специфікою сучасного періоду розвитку вітчизняної економіки. «Адже майже виключно з вітчизняного ринку праці українська економіка отримує потрібну їй за відповідними якісними та

<sup>592</sup> Петті В. Экономические и статистические работы. М. : Соцэкгиз, 1940. С.40.

<sup>593</sup> Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. К. : Port-Royal, 2001. С.51.

кількісними характеристиками робочу силу. І саме від якісних і кількісних характеристик наявної робочої сили значною мірою залежать можливості структурної трансформації української економіки»<sup>594</sup>. Про важливість ринку праці для української економіки, його вплив на економічний розвиток написано чимало, зокрема, це праці Л. Безтелесної<sup>595</sup>, В. Герасимчука<sup>596</sup>, О. Грішної<sup>597</sup>, Е. Лібанової (<sup>598</sup>, <sup>599</sup>), Л. Лісогор<sup>600</sup>.

У своєму дослідженні ми зупинимося на важливій макроекономічній проблемі – вплив оплати праці на ВВП України, яка, однак, мало висвітлюється у науковій літературі. Публікації на цю тему, які розглядалися в<sup>601</sup>, <sup>602</sup>, <sup>603</sup>, <sup>604</sup>, переважно акцентують на соціальних аспектах розвитку, пов'язаних з оплатою праці. Однак В. Кузьменко підкреслює актуальність цієї проблеми: «частка оплати праці у ВВП, ВДВ та собівартість продукції є важливим індикатором змін, які відбуваються в економіці країни як на макрорівні, так і на рівні окремого підприємства, і які можуть мати різні наслідки. Ці питання традиційно належать до найбільш гострих та дискусійних, і саме тому дослідженню та аналізу цих змін необхідно приділяти значну увагу як на державному, галузевому рівнях, так і на рівні окремого підприємства»<sup>605</sup>.

<sup>594</sup> Кулицький С. Ринок праці та розвиток економіки України. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. №21. С.35. URL: <http://nbuvip.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr21.pdf>

<sup>595</sup> Безтелесна Л. І., Юрчик Г. М. Макроекономічні закономірності функціонування національного ринку праці. *Статистика України*. 2012. №1(56). С.22-27.

<sup>596</sup> Герасимчук В. І. Проблеми трансформації зайнятості і розвитку ринку праці України (методологія, аналіз, шляхи вдосконалення) / НАН України. Рада по вивч. продукт, сил України. К.: «ПРИНТ ЕКСПРЕС», 2001. 503 с.

<sup>597</sup> Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. №1(7). С.34-42.

<sup>598</sup> Лібанова Е. М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. №1(15). С.24-38.

<sup>599</sup> Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки / Лібанова Е. М., Макарова О. В., Курило І. О. та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. 320 с.

<sup>600</sup> Лісогор Л. С. Формування ринку праці в Україні. К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. 296 с.

<sup>601</sup> Карпіщенко О. І., Ілляшенко К. В., Ілляшенко Т. О. Оплата праці як чинник конкурентоспроможності національної економіки. *Вісник Сумського державного університету*. Серія Економіка. 2007. №1. С.120-129.

<sup>602</sup> Кузьменко В. В. Зарубіжний досвід визначення частки оплати праці у ВВП та собівартості продукції. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. №5. Т.2. С.72-76.

<sup>603</sup> Ткаченко Л. Г. Конкурентні межі зростання оплати праці в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. №2(10). С.115-124.

<sup>604</sup> Шинкоренко Т. П., Кузнєцова Л. І. Тенденції зміни частки заробітної плати в структурі ВВП та валового випуску України: порівняльний аналіз. *Економіка і прогнозування*. 2008. №3. С.20-44.

<sup>605</sup> Кузьменко В. В. Зарубіжний досвід визначення частки оплати праці у ВВП та собівартості продукції. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. №5. Т.2. С.75.

Наше дослідження спрямоване на оцінювання динаміки частки оплати праці у структурі ВВП України і визначення ролі оплати праці як важливого чинника структурних змін, що відбуваються в економіці країни на макrorівні. Теоретичні та методичні засади дослідження описано в п. 2.3.

На підставі описаної методики ми спробували порахувати показник сукупної продуктивності праці для України за досліджуваний період і проаналізувати його динаміку. Окрім того, підраховано структуру ВВП як співвідношення частки оплати праці й частки доходів від активів. Розрахунок сукупної продуктивності праці  $Q$  базувався на використанні загальної моделі (2.3) для обчислення цього показника. Сукупна заробітна плата найманих працівників обчислювалася шляхом множення середньомісячної заробітної плати на одну особу на число зайнятих працівників в економіці й це множилося на 12. Отримана в результаті множення сума збільшувалася на розмір відрахувань на соціальне забезпечення і зменшувалася на відсоток оплати праці працівників бюджетної сфери. Останнє пов'язано з тим, що в сучасній економіці винагорода за працю в бюджетній сфері фінансується з податків, тобто ця праця не створює нову вартість, а є лише перерозподілом раніше створеної вартості в інших секторах економіки. Оскільки статистичних даних про частку, яка припадає на фонд оплати праці працівників бюджетної сфери, наша статистика не подає, то ми скористаємося експертними даними – у розмірі 15% (за зразком<sup>606</sup>). Статистичні дані про вищесказані показники взято з офіційного сайту Держкомстату.

У табл. 5.1 наведено розрахунки сукупної продуктивності праці за період 2001-2016 рр. Як бачимо, показник сукупної продуктивності праці в Україні зменшувався протягом майже десяти років – від початку аналізованого періоду аж до 2009 р. Це означало, що кожного наступного року на 1 грн. вартості праці країна отримувала щораз меншу суму ВВП. І це в той час, коли розвинені країни мали показник продуктивності більший 3,0. Це негативна тенденція для економіки, яка свідчить про необхідність вжиття негайних заходів на зміну економічної політики і державного управління в країні.

Факторний аналіз дозволив кількісно оцінити вплив обох чинників – оплати праці й сукупної продуктивності праці – на приріст ВВП. У табл. 5.2 представлено результати такого аналізу.

---

<sup>606</sup> Renkas J. Produktywność pracy jako miernik rozwoju ekonomicznego Ukrainy i Białorusi. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2015. Nr 43 (3). С.354.



Таблиця 5.1

## Розрахунок сукупної продуктивності праці Q для економіки України, 2001-2016 рр.

Роки	ВВП, у фактичних цінах, млн.грн.	Середньо- місячна заробітна плата одного працівника, номінальна, грн.	Зайняте населення у віці 15-70 років, тис. осіб	Єдиний соціальний внесок, нарахування на оплату праці, %	ФОП бюджетної сфери від загального ФОП, %	Оплата праці, млн. грн.	Сукупна продук- тивність праці
2001	211175	305	19972	38,0	15	85713	2,46
2002	234138	370	20091	38,0	15	104731	2,24
2003	277355	455	20163	38,0	15	129013	2,15
2004	357544	590	20296	38,0	15	168447	2,12
2005	457325	806	20680	38,0	15	234672	1,95
2006	565018	1041	20730	37,2	15	302132	1,87
2007	751106	1351	20905	37,2	15	395233	1,90
2008	990819	1806	20972	37,2	15	530052	1,87
2009	947042	1906	20192	37,2	15	538575	1,76
2010	1120585	2239	19180	37,2	15	600982	1,86
2011	1349178	2633	19231	37,2	15	708613	1,90
2012	1459096	3025	19261	37,2	15	815394	1,79
2013	1522657	3234	19314	37,2	15	874120	1,74
2014	1586915	3476	18073	37,2	15	879167	1,81

2015	1988544	4195	16443	37,2	15	965323	2,06
2016	2385367	5070	16277	22,0	15	1026927	2,32

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>607</sup>, <sup>608</sup>, <sup>609</sup>).

<sup>607</sup> Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013 рр. / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/vtr\\_kr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm)

<sup>608</sup> Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015 рр.) / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip)

<sup>609</sup> Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean\\_u/osp\\_rik\\_07u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm)

Таблиця 5.2

**Факторний аналіз впливу оплати праці й сукупної продуктивності праці  
на ВВП України, 2001-2006 рр.**

Показник	Оплата праці (W), млн. грн.	Продуктивність праці (C)	ВВП у фактичних цінах (P=W*C), млн. грн.	Вплив чинника, млн. грн.	Вплив чинника, %
----------	-----------------------------	--------------------------	--	--------------------------	------------------

Період: 2001-2016 рр.

Вихідні дані					
2001	85713	2,46	211175		
2016	1026927	2,32	2385367	2174192	100%
Оцінка впливу (метод ланцюгових підстановок)					
Базовий рік	85713	2,46	211175		
Вплив W	1026927	2,46	2530082	2318907	107%
Вплив C	1026927	2,32	2385367	-144716	-7%

Період: 2001-2009 рр.

Вихідні дані					
2001	85713	2,46	211175		
2009	538575	1,76	947042	735867	100%
Оцінка впливу (метод ланцюгових підстановок)					
Базовий рік	85713	2,46	211175		
Вплив W	538575	2,46	1326908	1115733	152%
Вплив C	538575	1,76	947042	-379866	-52%

Період: 2010-2013 рр.

Вихідні дані					
2010	600982	1,86	1120585		
2013	874120	1,74	1522657	402071	100%
Оцінка впливу (метод ланцюгових підстановок)					
Базовий рік	600982	1,86	1120585		
Вплив W	874120	1,86	1629875	509290	127%
Вплив C	874120	1,74	1522657	-107219	-27%

Період: 2013-2016 рр.

Вихідні дані					
2013	874120	1,74	1522657		
2016	1026927	2,32	2385367	862710	100%
Оцінка впливу (метод ланцюгових підстановок)					
Базовий рік	874120	1,74	1522657		
Вплив W	1026927	1,74	1788836	266179	31%
Вплив C	1026927	2,32	2385367	596531	69%

Період: 2014-2016 рр.

Вихідні дані					
2014	879167	1,81	1586915		

2016	1026927	2,32	2385367	798451	100%
Оцінка впливу (метод ланцюгових підстановок)					
Базовий рік	879167	1,81	1586915		
Вплив W	1026927	1,81	1853625	266709	33%
Вплив С	1026927	2,32	2385367	531742	67%

Період: 2015-2016 рр.

Вихідні дані					
2015	965323	2,06	1988544		
2016	1026927	2,32	2385367	396823	100%
Оцінка впливу (метод ланцюгових підстановок)					
Базовий рік	965323	2,06	1988544		
Вплив W	1026927	2,06	2115447	126903	32%
Вплив С	1026927	2,32	2385367	269920	68%

*Джерело: власні розрахунки.*

Якщо розглядати досліджуваний період загалом (2001-2016 рр.), то загальне зниження продуктивності з 2,46 до 2,32 призвело до зменшення ВВП на -7%. За весь період спаду сукупної продуктивності праці (2001-2009 рр.) маємо зменшення ВВП на -52 % за рахунок зниження величини цього чинника. З теорії відомо, що зменшення Q у структурі ВВП є негативним явищем, яке свідчить про те, що існуючий рівень оплати праці у структурі реального ВВП є надто високим.

Щоправда, в останній період (2013-2016 рр.), коли спостерігалось більш-менш стає зростання сукупної продуктивності праці, саме цей чинник дав зростання ВВП приблизно на +68%.

До сказаного варто додати, що в останні кілька років система нарахування єдиного соціального податку змінилася, і це істотно вплинуло на збільшення величини розрахованої сукупної продуктивності праці. Однак наші розрахунки показують, що навіть якщо залишити нарахування єдиного соціального податку на рівні попередніх років, то все одно сукупна продуктивність праці зростає, хоча і не настільки швидко.

Тим не менше, за обох варіантів нарахувань напрашується висновок: необхідно змінити напрями економічного розвитку та змінити підхід до витрат бюджету. Важливою є підтримка експорту і зниження дефіциту бюджету, що має позитивно вплинути на зростання показника рівня продуктивності праці. Крім того, слід істотно зменшити бюджетні витрати, на що, на жаль, бракує як політичної волі керівництва, так і соціальної згоди. Винятково важливим є завдання зростання ефективності виробництва в приватному секторі, що, у свою чергу, вимагає зменшення інвестиційних витрат і зміни організації праці.

Показник продуктивності Q виводить нас на структуру ВВП, яку формує співвідношення між складником ВВП, який отримується за рахунок оплати

праці, і складником, який формують матеріальні активи. Як сказано вище, співвідношення між цими складниками, що дозволяє успішно конкурувати на світовому рівні, дорівнює [30 : 70]. Розрахунок фактичного співвідношення між ними для України за період 2001-2016 рр. подано в табл. 5.3, графічна інтерпретація динаміки – на рис. 5.1.

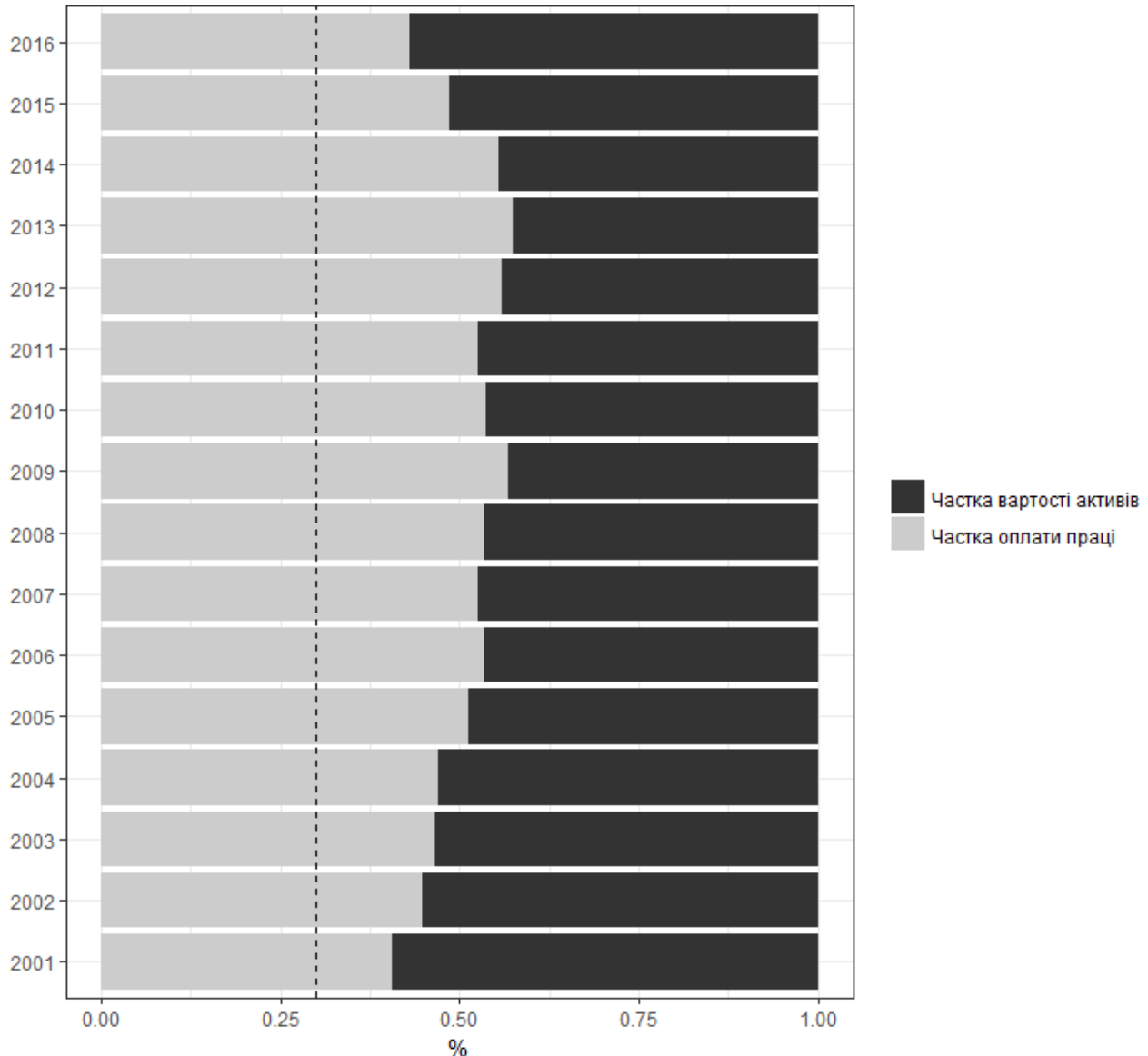


Рис. 5.1. Динаміка структури ВВП (частка праці / частка активів), 2001–2016 рр.  
Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>610</sup>, <sup>611</sup>, <sup>612</sup>).

<sup>610</sup> Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013 рр. / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/vtr\\_kr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm)

<sup>611</sup> Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015 рр.) / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip)

<sup>612</sup> Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean\\_u/osp\\_rik\\_07u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm)

Таблиця 5.3

## Показники структурної динаміки ВВП (частка праці / частка активів), 2001–2016 рр.

Рік	ВВП у фактичних цінах, млн. грн.	Вартість праці у ВВП, млн. грн.	Вартість активів у ВВП, млн. грн.	Структура ВВП (частка праці / частка активів), %	Інтенсивність змін	Швидкість змін	Сталість / монотонність змін
2001	211175	85713	125462	41 : 59			
2002	234138	104731	129407	45 : 55	4,64	0,041	1,00
2003	277355	129013	148342	47 : 53	2,03	0,018	1,00
2004	357544	168447	189097	47 : 53	0,68	0,006	1,00
2005	457325	234672	222653	51 : 49	4,81	0,042	1,00
2006	565018	302132	262886	53 : 47	2,47	0,022	1,00
2007	751106	395233	355873	53 : 47	0,97	0,009	0,88
2008	990819	530052	460767	53 : 47	1,00	0,009	0,88
2009	947042	538574	408468	57 : 43	3,82	0,034	0,91
2010	1120585	600982	519603	54 : 46	3,67	0,032	0,61
2011	1349178	708613	640565	53 : 47	1,27	0,011	0,53
2012	1459096	815394	643702	56 : 44	3,82	0,034	0,60
2013	1522657	874120	648537	57 : 43	1,72	0,015	0,62
2014	1586915	879167	707748	55 : 45	2,26	0,020	0,51
2015	1988544	965323	1023221	49 : 51	7,83	0,069	0,22

2016	2385367	1026927	1358440	43 : 57	6,24	0,055	0,06
<b>Середня</b>					<b>3,15</b>	<b>0,028</b>	
<b>Конкурентне співвідношення</b>				<b>30 : 70</b>			

*Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>613</sup>, <sup>614</sup>, <sup>615</sup>).*

<sup>613</sup> Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013 рр. / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/vtr\\_kr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm)

<sup>614</sup> Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015 рр.) / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip)

<sup>615</sup> Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean\\_u/osp\\_rik\\_07u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm)

Повернемося до аналізу структури ВВП з токи зору співвідношення між часткою оплати праці й часткою, яка припадає на доходи від активів. Зауважимо, що структурні зміни, які відбувалися до 2001 р., мали різне спрямування і були пов'язані, як правило, з необґрунтованим зростанням частки праці в структурі ВВП. Причини і наслідки цих змін детально описано Т. Шинкоренко і Л. Кузнецовою в<sup>616</sup>.

Від початку аналізованого періоду і до 2009 р. тенденція зростання частки продовжувалася, після 2010 р. і до 2013 р. мали місце нестійкі різноспрямовані зміни, а починаючи від 2014 р., тенденція зміни структури ВВП змінилася на користь збільшення частки матеріальних активів, що є позитивним. Однак за весь досліджуваний період частка оплати праці в структурі ВВП зменшилася порівняно з 2001 р. Можна також констатувати, що аналізоване співвідношення між складниками в структурі ВВП залишається далеким від [30 : 70] (рис. 5.1).

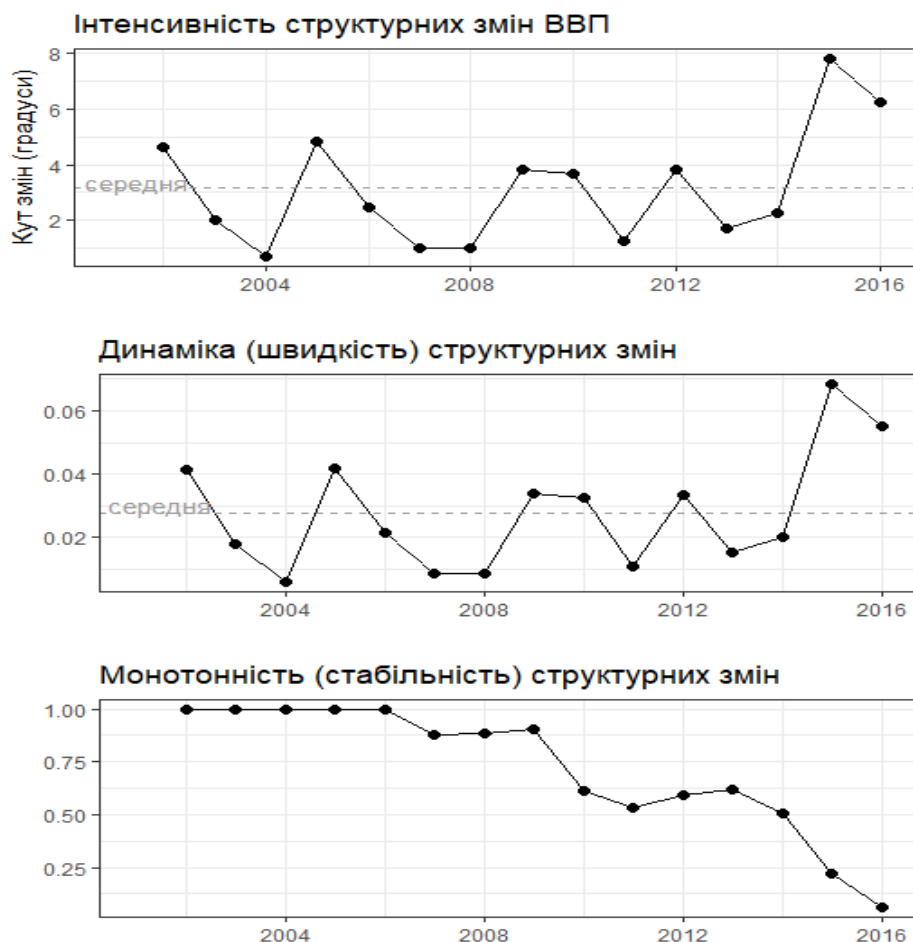


Рис. 5.2. Інтенсивність, динаміка та монотонність структурних змін ВВП (частка праці / частка активів). Джерело: власні розрахунки.

<sup>616</sup> Шинкоренко Т. П., Кузнецова Л. І. Тенденції зміни частки заробітної плати в структурі ВВП та валового випуску України: порівняльний аналіз. *Економіка і прогнозування*. 2008. №3. С.20-44.



Аналізуючи динаміку інтенсивності змін (кут змін  $\theta$ ), представлених на рис. 5.2, можна бачити, що найбільші зміни мали місце на початку досліджуваного періоду – у 2002 р. і 2005 р., а також наприкінці – в період 2015-2016 р.

Найнижчі зміни спостерігалися в 2004, 2007 і 2008 рр. Зіставляючи перелічені часові відрізки з політичними й економічними подіями, можна побачити цікаву закономірність: періоди зростання інтенсивності збігаються зі зміною влади в Україні або кризовими ситуаціями (вибори Президента: В. Ющенко – 2005 р.; В. Янукович – 2010 р.; економічна криза – 2007-2009 рр.; Майдан – 2013 р.; початок війни на Сході України – 2014 р.). Що стосується найнижчої інтенсивності змін, то це мало місце напередодні вказаних подій. Зауважимо, що говорячи про інтенсивність, ми не стверджуємо, що зміни були прогресивними, йдеться лише про їхню інтенсивність.

Сказане також наводить на думку, що в процесі структурних змін абсолютно відсутня систематичність. Вони відбуваються випадково, безсистемно і нецілеспрямовано. Якщо зміни і плануються, то мотивом змін є не їхня доцільність, а скоріше, політичний популізм і намагання догодити населенню шляхом безпідставного збільшення розмірів заробітної плати без відповідного зростання продуктивності праці.

Зауважимо, що тенденція, яка спостерігається в останні три роки в структурі ВВП, виглядає позитивною, але, як сказано раніше, значною мірою завдячує маніпуляціям цифрами.

Якщо спостерігати за швидкістю структурних змін (див. табл. 5.3 і рис. 5.2), то вона також має нестабільний характер і є винятково малою. Максимальна швидкість структурних змін спостерігається в останні два роки досліджуваного періоду. Зауважимо, що інтенсивність і швидкість змін тісно корелюють між собою: висока інтенсивність завжди супроводжується великою швидкістю змін, і навпаки.

Стосовно монотонності, то тенденція зміни цього показника є спадною (рис. 5.2). Її можна інтерпретувати так: поступовий відхід від початкової тенденції (збільшення частки оплати праці) і, як загальний підсумок, у 2016 р. повертаємося до початкової структури ВВП, тобто фактично підсумкові зміни нульові.

## **5.2. Структурні зміни ВРП і сукупна продуктивність праці**

Дослідження, проведене в цьому параграфі, є своєрідною проекцією попереднього на регіональний рівень. Мова йде про аналіз сукупної продуктивності праці в регіонах (областях) України і структури валового

регіонального продукту (ВРП) з точки зору співвідношення між часткою праці й часткою матеріальних активів.

У дослідженні використано, подібно як і у випадку ВВП, спосіб розрахунку ВРП за доходами, який пов'язує ВРП з винагородою за найману працю і тим самим дає можливість проаналізувати, як впливає людський капітал на економічний розвиток регіону.

Базуючись на формулі (2.3), розраховувалася сукупна регіональна продуктивність праці та структурне співвідношення між оплатою праці найманих працівників і доходами від матеріальних активів у складі ВРП, яке далі будемо спрощено називати «структура ВРП».

Так само, як і у випадку сукупної продуктивності праці, в регіонах з високим рівнем економічного розвитку, де значення сукупної регіональної продуктивності праці  $Q$  є близьке до 3,0, структура ВРП визначається відношенням [30 : 70]. У регіонах з показником продуктивності  $Q$  меншим 2,0 частка матеріальних активів не перевищує 50%. У регіонах, які характеризуються співвідношенням  $Q$  на рівні 2,5 і вище, досягається рівень «гідної праці», коли працівник отримує справедливую заробітну плату, яка компенсує витрати його індивідуального людського капіталу.

З огляду на наявність статистичних даних на сайті Держкомстату України, досліджуваний період обмежився 2008-2016 рр. З розгляду також вилучено АР Крим, дані по якій відсутні. У процесі аналізу використано інформацію про ВРП, рівень середньомісячної заробітної плати в областях і кількість зайнятого населення у віці 15-70 років (<sup>617</sup>, <sup>618</sup>, <sup>619</sup>).

Розрахунок сукупної продуктивності праці в регіонах представлено в табл. 5.4. Результати розрахунків відсортовано в порядку спадання рівня продуктивності праці за 2016 р.

Аналіз показує, що динаміка зміни сукупної продуктивності праці (рис. 5.3) в областях цілком повторює динаміку, яка спостерігалася в Україні в цілому. У першій половині періоду маємо коливання, яке завершується провалом у 2013 р. і продовжується наступним стрімким зростанням. Чинники, що впливають на динаміку, аналогічні загальноукраїнським і доповнюються особливостями самих областей.

<sup>617</sup> Зайняте населення за регіонами / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/tp/tp\\_reg/XLS/zn\\_2018\\_u.xls](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/tp/tp_reg/XLS/zn_2018_u.xls)

<sup>618</sup> Валовий регіональний продукт / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2018/zb/05/zb\\_vrp2016x1.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_vrp2016x1.zip)

<sup>619</sup> Середньомісячна заробітна плата за регіонами за період з початку року / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/reg\\_zp/xls/reg\\_zpp17xls\\_u.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/reg_zp/xls/reg_zpp17xls_u.zip)

Найнижчий середній рівень сукупної продуктивності праці досягався в 2013 р. і був на чверть нижчим за найвищий у середньому рівень 2016 р. Роки 2013 і 2014 пов'язані з воєнними подіями на Сході України. Загалом ці події позначилися на результатах всіх областей, однак найбільше постраждали Донецька та Луганська і, як не дивно, Чернівецька та Закарпатська. Сильний вплив ці події мали на Запорізьку і Дніпропетровську області. Час виходу з економічної кризи 2007-2009 р. також супроводжувався зниженням сукупної продуктивності праці, хоча і не в такій мірі. Тут особливо різке зниження спостерігалось в Дніпропетровській, Закарпатській і Чернівецькій областях.

Якщо порівнювати показники із загальноукраїнськими, то лише п'ять областей у 2016 р. (рис. 5.4) мають сукупну продуктивність праці вищу за середньоукраїнський рівень: Полтавська, Кіровоградська (Центральна Україна), Дніпропетровська і Донецька (Схід), Київська область (Північ). Досить близькі до рівня загальноукраїнського Харківська, Запорізька, Черкаська, Вінницька, Чернігівська та Одеська області. У середині списку областей знаходяться представники південної та західної України – Львівська, Миколаївська, Хмельницька області. А в самому кінці списку маємо області західного регіону – Чернівецька та Закарпатська (найнижче), а також Рівненська і Тернопільська.

Варто зауважити, що попри складну ситуацію та значний спад рівня продуктивності праці в 2013-2014 рр., станом на 2016 р. сукупна продуктивність праці у Донецькій області є високим. Щодо Луганської області, то падіння ще більше позначилося на показниках. Стосовно двох останніх у списку областей – Чернівецької й Закарпатської, то сукупна продуктивність праці в них у 2016 р. лише на 0,2 перевищує 1. Фактично можна сказати, що ці області за офіційними даними тільки забезпечують їхнє власне споживання.

Порівнюючи сукупну продуктивність праці областей України з оптимальним конкурентним рівнем цього показника – більше 3, можна побачити, що лише одна область (Полтавська) досягає цього рівня. Узагальнено можна стверджувати, що істотно вищий рівень продуктивності праці мають промислово розвинуті регіони, а також регіони успішного землеробства.

Таблиця 5.4

## Динаміка сукупної продуктивності праці Q за регіонами України, 2008–2016 рр.

Область	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Полтавська	2,12	2,14	2,34	2,30	2,17	2,16	2,60	3,10	3,54
Дніпропетровська	2,52	2,21	2,27	2,34	2,20	2,14	2,35	2,38	2,72
Київська	1,73	1,79	1,85	2,03	2,08	1,94	2,25	2,42	2,69
Кіровоградська	1,52	1,44	1,44	1,56	1,50	1,60	1,88	2,16	2,48
Донецька	1,95	1,77	1,82	1,88	1,76	1,59	1,27	2,18	2,47
<b>Україна (за ВВП)</b>	<b>1,87</b>	<b>1,76</b>	<b>1,86</b>	<b>1,90</b>	<b>1,79</b>	<b>1,74</b>	<b>1,81</b>	<b>2,06</b>	<b>2,32</b>
Харківська	1,93	1,84	1,79	1,78	1,67	1,60	1,79	1,96	2,26
Запорізька	1,97	1,76	1,69	1,64	1,63	1,50	1,78	2,03	2,25
Черкаська	1,60	1,55	1,54	1,58	1,58	1,57	1,85	2,07	2,22
Вінницька	1,41	1,37	1,36	1,43	1,38	1,38	1,69	1,87	2,17
Чернігівська	1,55	1,49	1,48	1,61	1,56	1,46	1,70	1,85	2,05
Одеська	1,93	1,87	1,80	1,76	1,62	1,59	1,70	1,80	2,00
Львівська	1,48	1,42	1,40	1,51	1,56	1,47	1,70	1,78	1,93
Миколаївська	1,56	1,50	1,51	1,50	1,39	1,38	1,51	1,70	1,91
Хмельницька	1,35	1,28	1,25	1,25	1,35	1,25	1,53	1,74	1,90
Житомирська	1,34	1,27	1,34	1,37	1,36	1,30	1,50	1,66	1,90
Сумська	1,45	1,44	1,41	1,45	1,37	1,37	1,57	1,83	1,88
Волинська	1,51	1,43	1,41	1,44	1,38	1,28	1,55	1,73	1,86
Луганська	1,62	1,43	1,41	1,49	1,35	1,17	0,76	1,62	1,82

Івано-Франківська	1,53	1,44	1,43	1,63	1,66	1,57	1,71	1,72	1,77
Херсонська	1,35	1,33	1,32	1,39	1,28	1,25	1,41	1,65	1,75
Тернопільська	1,36	1,34	1,27	1,44	1,34	1,24	1,47	1,57	1,66
Рівненська	1,38	1,29	1,23	1,28	1,23	1,12	1,42	1,45	1,53
Закарпатська	1,18	1,09	1,11	1,19	1,23	1,11	1,20	1,18	1,20
Чернівецька	1,18	1,06	1,04	1,12	1,04	1,01	1,13	1,18	1,19
<b>Середня продуктивність</b>	<b>1,62</b>	<b>1,53</b>	<b>1,53</b>	<b>1,60</b>	<b>1,54</b>	<b>1,47</b>	<b>1,64</b>	<b>1,87</b>	<b>2,06</b>

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>620</sup>, <sup>621</sup>, <sup>622</sup>).

<sup>620</sup> Зайняте населення за регіонами / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/rp\\_reg/XLS/zn\\_2018\\_u.xls](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/rp_reg/XLS/zn_2018_u.xls)

<sup>621</sup> Валовий регіональний продукт / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2018/zb/05/zb\\_vrp2016xl.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_vrp2016xl.zip)

<sup>622</sup> Середньомісячна заробітна плата за регіонами за період з початку року / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/reg\\_zp\\_p/xls/reg\\_zpp17xls\\_u.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/reg_zp_p/xls/reg_zpp17xls_u.zip)

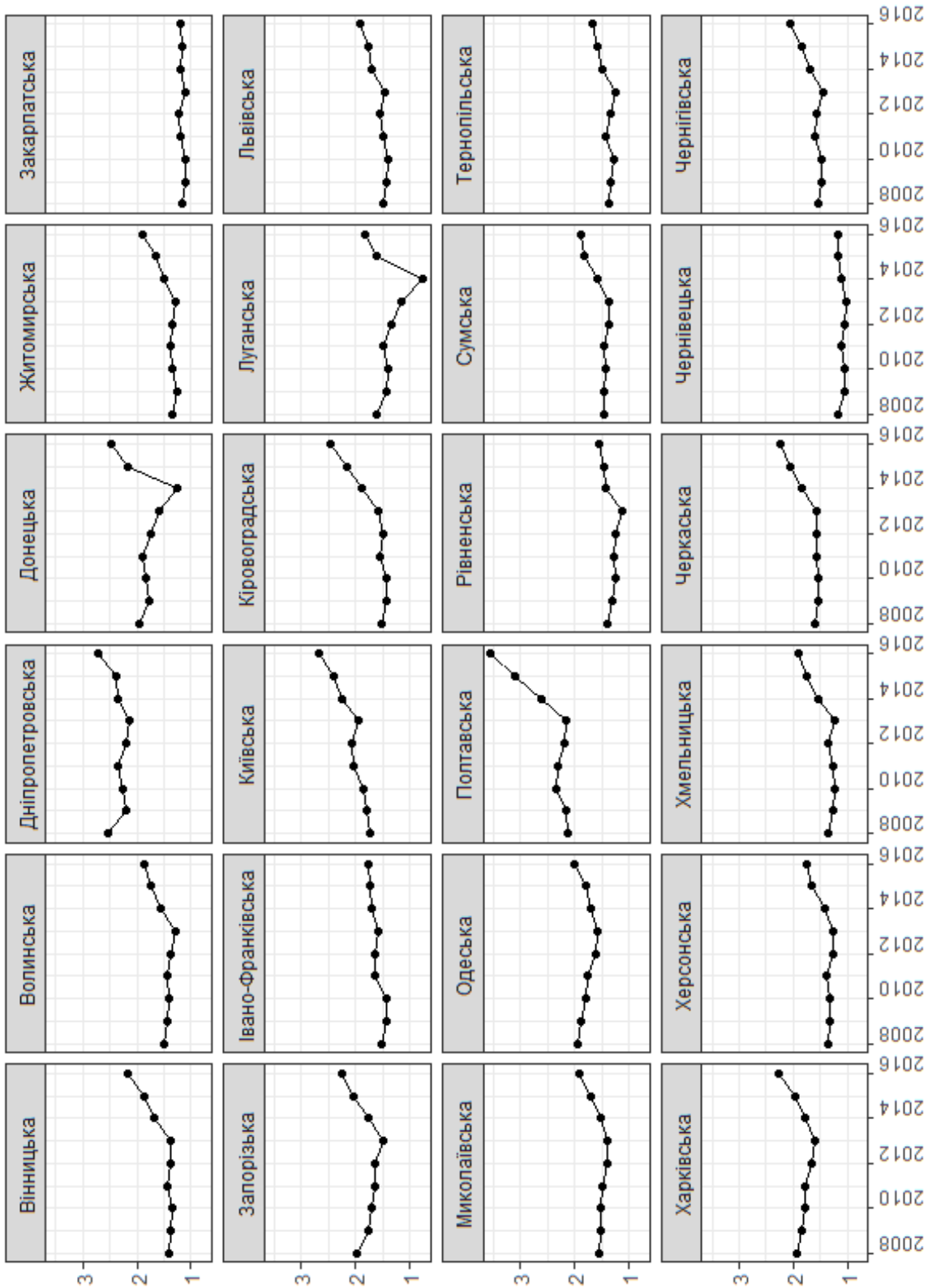


Рис. 5.3. Динаміка продуктивності праці Q в регіонах (областях), 2008–2016 рр.  
 Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України [623] [624] [625].

<sup>623</sup> Зайняте населення за регіонами / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/rp\\_reg/XLS/zn\\_2018\\_u.xls](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/rp_reg/XLS/zn_2018_u.xls)

<sup>624</sup> Валовий регіональний продукт / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2018/zb/05/zb\\_vrp2016x1.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_vrp2016x1.zip)

<sup>625</sup> Середньомісячна заробітна плата за регіонами за період з початку року / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/reg\\_zp\\_p/xls/reg\\_zpp17xls\\_u.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/reg_zp_p/xls/reg_zpp17xls_u.zip)

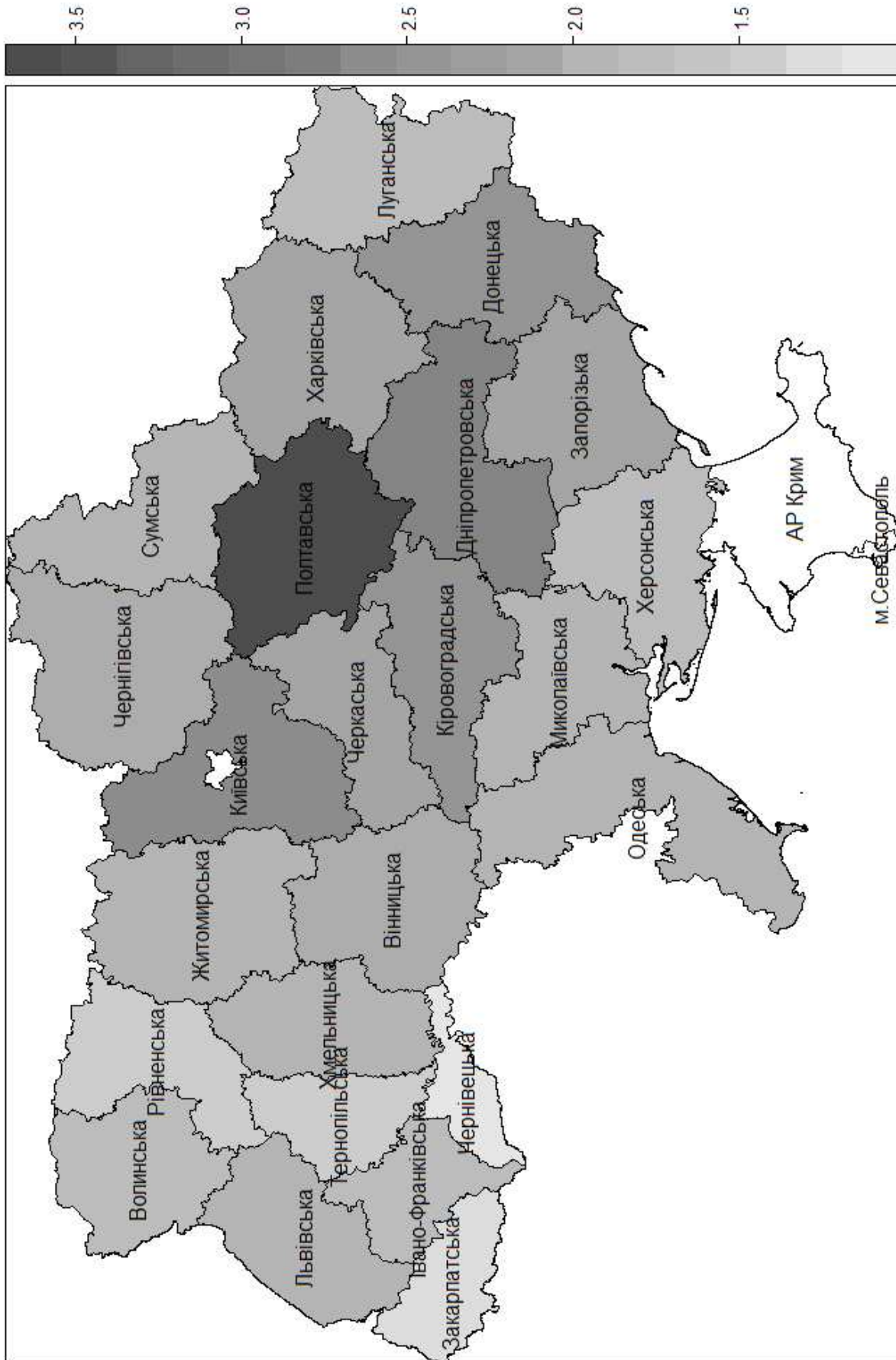


Рис. 5.4. Рівень сукупної продуктивності праці областей України, 2016 р. Джерело: складено автором.

На підставі даних сукупної продуктивності праці розраховано співвідношення у структурі ВРП між часткою праці й часткою активів (табл. 5.5). Тут ситуація ідентична до тієї, що спостерігається щодо сукупної продуктивності праці. Якщо в Полтавській області в 2016 р. (рис. 5.5) маємо ідеальне співвідношення між часткою праці й матеріальних активів, то в Чернівецькій області у структурі ВРП оплата праці становить аж 85%, а доходи від матеріальних активів – лише 15%. В усіх областях ситуація потребує підвищення продуктивності праці й зміни на цій основі структури ВРП.

Показники динаміки структури ВРП подано в табл. 5.6. Як бачимо, найбільша середня інтенсивність змін структури (кут змін) спостерігається в Донецькій і Луганській областях, найбільші зміни (аж  $34,7^\circ$ ) мали місце в Донецькій області в період 2014-2015 рр., тоді як найменші ( $0,03^\circ$ ) – в Кіровоградській області на переході 2009-2010 рр. Якщо брати до уваги увесь період, то найменші зміни мали місце до 2013 р., а наступна частина досліджуваного періоду характеризується значними змінами в структурі ВРП.

У табл. 5.6 області подано в порядку спадання середньої інтенсивності змін. Лідерами виступають Донецька і Луганська області в силу того, що саме на їхній території відбувалися найголовніші події в країні, які стимулювали структурні зміни, у тому числі економічні. На початку списку також Хмельницька, Тернопільська, Кіровоградська та Рівненська області. У самому кінці списку – області, в яких інтенсивність змін практично на нулі. Це Дніпропетровська, Івано-Франківська, Черкаська, Закарпатська, Одеська області. Цікавим є те, що саме вони є лідерами попереднього списку, тобто ті, в яких частка оплати праці є найнижчою.

Швидкість змін майже в усіх областях є дуже незначною.

Останній показник таблиці стосується монотонності змін. У більшості областей цей показник є меншим за 0,5. До тих регіонів, де структурні зміни відбуваються найбільш цілеспрямовано, належать Київська, Полтавська, Черкаська, тобто області ефективного сільськогосподарського виробництва. Доповнюють їх Кіровоградська, Сумська, Житомирська і Львівська. Области, в яких зміни є випадковими (хаотичними) і різноспрямованими, – це Чернівецька, Луганська, Закарпатська та Одеська. Хаотичність змін у цих областях свідчить про відсутність у них якої-небудь програми змін, спрямованості на структурні зміни.



Таблиця 5.5

## Динаміка зміни співвідношення між оплатою праці й активами у складі ВРП, 2008–2016 рр.

Область	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Полтавська	47:53	47:53	43:57	43:57	46:54	46:54	38:62	32:68	28:72
Дніпропетровська	40:60	45:55	44:56	43:57	45:55	47:53	43:57	42:58	37:63
Київська	58:42	56:44	54:46	49:51	48:52	52:48	44:56	41:59	37:63
Кіровоградська	66:34	70:30	70:30	64:36	67:33	63:37	53:47	46:54	40:60
Донецька	51:49	57:43	55:45	53:47	57:43	63:37	79:21	46:54	41:59
<b>Структура ВВП (Україна)</b>	<b>53:47</b>	<b>57:43</b>	<b>54:46</b>	<b>53:47</b>	<b>56:44</b>	<b>57:43</b>	<b>55:45</b>	<b>49:51</b>	<b>43:57</b>
Харківська	52:48	54:46	56:44	56:44	60:40	63:37	56:44	51:49	44:56
Запорізька	51:49	57:43	59:41	61:39	61:39	66:34	56:44	49:51	45:55
Черкаська	62:38	64:36	65:35	63:37	63:37	64:36	54:46	48:52	45:55
Вінницька	71:29	73:27	73:27	70:30	72:28	72:28	59:41	54:46	46:54
Чернігівська	64:36	67:33	68:32	62:38	64:36	68:32	59:41	54:46	49:51
Одеська	52:48	53:47	56:44	57:43	62:38	63:37	59:41	55:45	50:50
Львівська	68:32	70:30	72:28	66:34	64:36	68:32	59:41	56:44	52:48
Миколаївська	64:36	67:33	66:34	67:33	72:28	72:28	66:34	59:41	52:48
Житомирська	74:26	79:21	75:25	73:27	73:27	77:23	67:33	60:40	53:47
Сумська	69:31	69:31	71:29	69:31	73:27	73:27	64:36	55:45	53:47
Хмельницька	74:26	78:22	80:20	80:20	74:26	80:20	65:35	57:43	53:47
Волинська	66:34	70:30	71:29	70:30	72:28	78:22	65:35	58:42	54:46
Луганська	62:38	70:30	71:29	67:33	74:26	86:14	–	62:38	55:45
Івано-Франківська	65:35	70:30	70:30	61:39	60:40	64:36	59:41	58:42	57:43
Херсонська	74:26	75:25	76:24	72:28	78:22	80:20	71:29	60:40	57:43
Тернопільська	74:26	75:25	79:21	70:30	75:25	81:19	68:32	64:36	60:40
Рівненська	72:28	77:23	81:19	78:22	81:19	90:10	70:30	69:31	65:35

Закарпатська	85:15	91:9	90:10	84:16	82:18	90:10	83:17	85:15	83:17
Чернівецька	85:15	95:5	96:4	89:11	96:4	99:1	89:11	85:15	84:16
<b>Конкурентне співвідношення</b>	<b>30:70</b>	<b>30:70</b>	<b>30:70</b>	<b>30:70</b>	<b>30:70</b>	<b>30:70</b>	<b>30:70</b>	<b>30:70</b>	<b>30:70</b>

*Джерело: власні розрахунки.*

Таблиця 5.6

## Параметри динаміки структурних змін ВРП (оплата праці / активи), 2008-2016 рр.

Область	Інтенсивність змін								Середня інтенсивність змін	Швидкість змін	Сталість/монотонність змін
	2008 – 2009	2009 – 2010	2010 – 2011	2011 – 2012	2012 – 2013	2013 – 2014	2014 – 2015	2015 – 2016			
Донецька	6,02	1,92	1,98	4,25	6,45	15,73	34,70	5,98	9,63	0,09	0,15
Луганська	8,74	0,89	3,63	6,83	9,71	4,21	18,28	7,42	7,46	0,19	0,04
Хмельницька	3,78	1,69	0,40	5,18	5,62	14,09	8,60	5,59	5,62	0,06	0,46
Тернопільська	1,04	3,60	8,36	4,92	5,27	12,01	4,19	3,82	5,40	0,06	0,29
Кіровоградська	3,87	0,03	5,78	3,01	4,47	10,59	7,86	6,57	5,27	0,05	0,65
Запорізька	6,79	2,64	2,00	0,44	5,46	11,05	8,15	5,29	5,23	0,05	0,17
Рівненська	4,58	3,40	2,50	2,54	6,17	16,19	1,15	4,02	5,07	0,06	0,15
Волинська	3,71	1,22	1,50	2,75	5,10	13,00	7,48	4,42	4,89	0,05	0,32
Житомирська	3,90	3,63	1,42	0,25	3,35	9,92	6,84	8,57	4,73	0,05	0,57
Чернігівська	2,89	0,39	5,85	2,29	4,43	10,31	5,45	5,88	4,68	0,04	0,45
Вінницька	1,91	0,43	3,58	2,50	0,03	13,61	6,29	8,47	4,60	0,04	0,71
Херсонська	0,95	0,54	3,66	5,94	1,21	8,04	10,88	3,51	4,34	0,04	0,47
Львівська	2,85	1,09	5,18	2,41	4,20	9,69	3,17	5,06	4,21	0,04	0,50
Харківська	2,60	1,96	0,11	4,39	2,85	7,53	5,46	7,77	4,09	0,04	0,27
Київська	2,14	2,00	5,57	1,41	4,07	8,16	3,50	4,48	3,92	0,03	0,74
Миколаївська	2,53	0,27	0,39	5,51	0,08	5,96	8,00	7,29	3,75	0,04	0,41

Сумська	0,33	1,34	1,74	3,88	0,11	9,20	10,10	1,69	3,55	0,03	0,58
Полтавська	0,52	4,35	0,73	2,88	0,41	8,90	6,52	3,98	3,53	0,03	0,73
Чернівецька	6,99	0,84	4,26	4,25	1,87	6,55	3,11	0,24	3,51	0,05	0,01
Одеська	1,80	2,31	1,63	5,46	1,13	4,31	3,92	6,30	3,36	0,03	0,08
Закарпатська	4,66	1,14	4,44	1,80	6,62	5,47	1,46	1,09	3,33	0,04	0,04
Черкаська	2,19	0,55	1,76	0,07	0,64	10,84	6,37	3,94	3,29	0,03	0,73
Івано-Франківська	4,16	0,44	8,99	1,02	3,43	5,46	0,59	1,53	3,20	0,03	0,36
Дніпропетровська	6,29	1,39	1,48	3,01	1,57	4,80	0,55	5,70	3,10	0,03	0,13

*Джерело: власні розрахунки.*

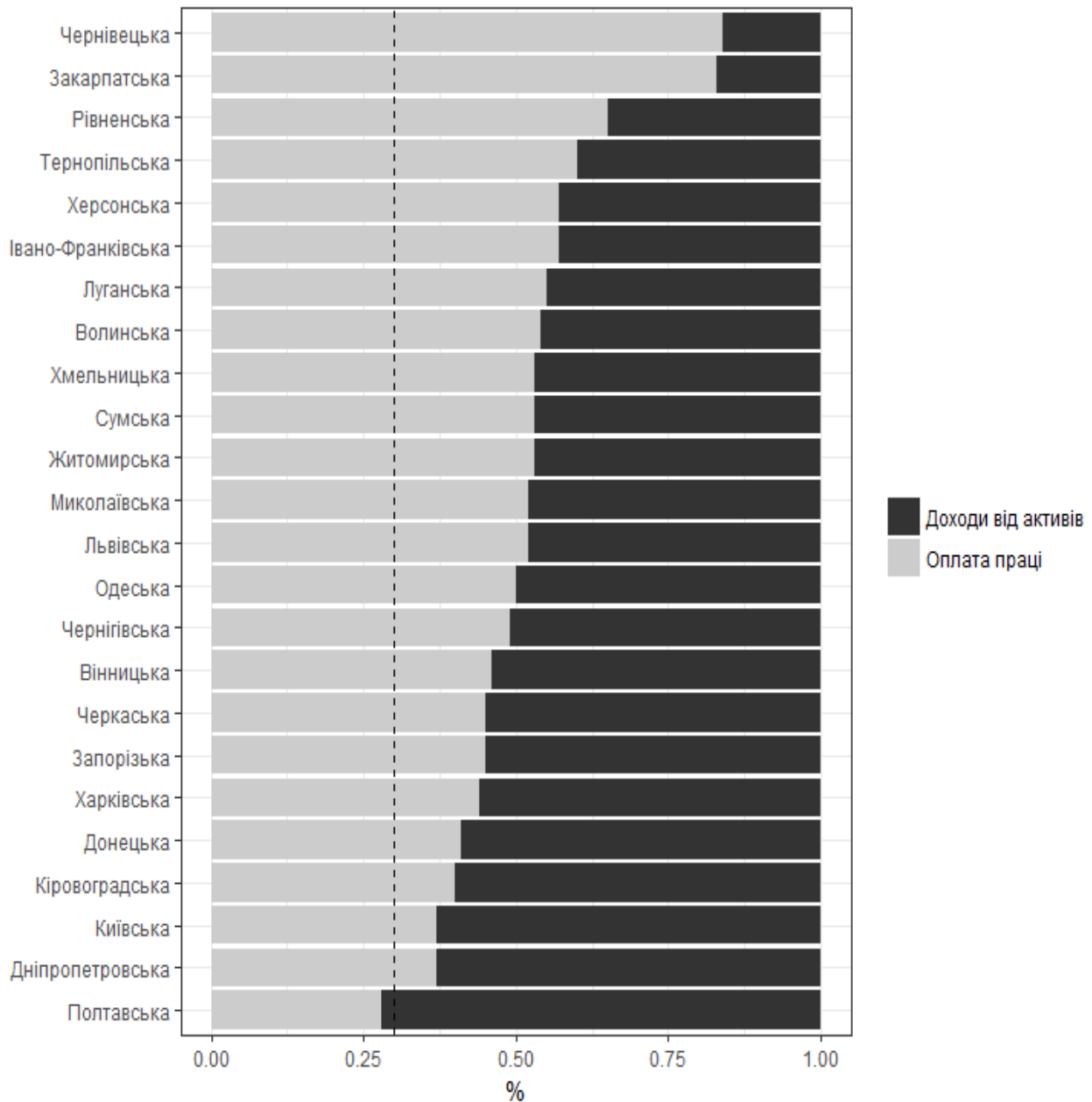


Рис. 5.5. Співвідношення між оплатою праці й активами у складі ВРП в областях, 2016 р.

*Джерело:* власні розрахунки.

Кластеризація областей за трьома параметрами структурних змін (середня інтенсивність, швидкість і монотонність) дозволила поділити області на три групи (кластери) (табл. 5.7 і рис. 5.6 і 5.7). Першу групу утворюють Київська, Черкаська та Полтавська області, для яких характерним є високий рівень сталості змін і спрямованість на результат, однак середня інтенсивність і швидкість змін є низькими. Друга група утворена дев'ятьма областями, в яких монотонність змін низка і середня, тоді як швидкість і інтенсивність змінюються у всьому діапазоні – від великих значень до малих. До цих областей належать Тернопільська, Запорізька, Рівненська, Дніпропетровська, Одеська, Донецька, Закарпатська, Луганська та Чернівецька. Третя група

найчисленніша. Тут переважно інтенсивність і швидкість змін є середніми, тоді як монотонність велика або середня. Якщо поглянути на географічний склад кластерів – Північ, Південь, Захід, Схід, Центральна Україна, то переваг того чи іншого географічного регіону в кластерах не спостерігається.

Таблиця 5.7

**Кластеризація областей за параметрами структурних змін ВРП,  
2008–2016 рр.**

Область	Середня інтенсивність змін	Швидкість змін	Сталість / монотонність змін
<u>Кластер 1</u>			
Київська	3,92	0,03	0,74
Черкаська	3,29	0,03	0,73
Полтавська	3,53	0,03	0,73
<u>Кластер 2</u>			
Тернопільська	5,40	0,06	0,29
Запорізька	5,23	0,05	0,17
Рівненська	5,07	0,06	0,15
Дніпропетровська	3,10	0,03	0,13
Одеська	3,36	0,03	0,08
Донецька	9,63	0,09	0,15
Закарпатська	3,33	0,04	0,04
Луганська	7,46	0,19	0,04
Чернівецька	3,51	0,05	0,01
<u>Кластер 3</u>			
Вінницька	4,60	0,04	0,71
Кіровоградська	5,27	0,05	0,65
Сумська	3,55	0,03	0,58
Житомирська	4,73	0,05	0,57
Львівська	4,21	0,04	0,50
Херсонська	4,34	0,04	0,47
Хмельницька	5,62	0,06	0,46
Чернігівська	4,68	0,04	0,45
Миколаївська	3,75	0,04	0,41
Івано-Франківська	3,20	0,03	0,36
Волинська	4,89	0,05	0,32
Харківська	4,09	0,04	0,27

*Джерело:* власні розрахунки.

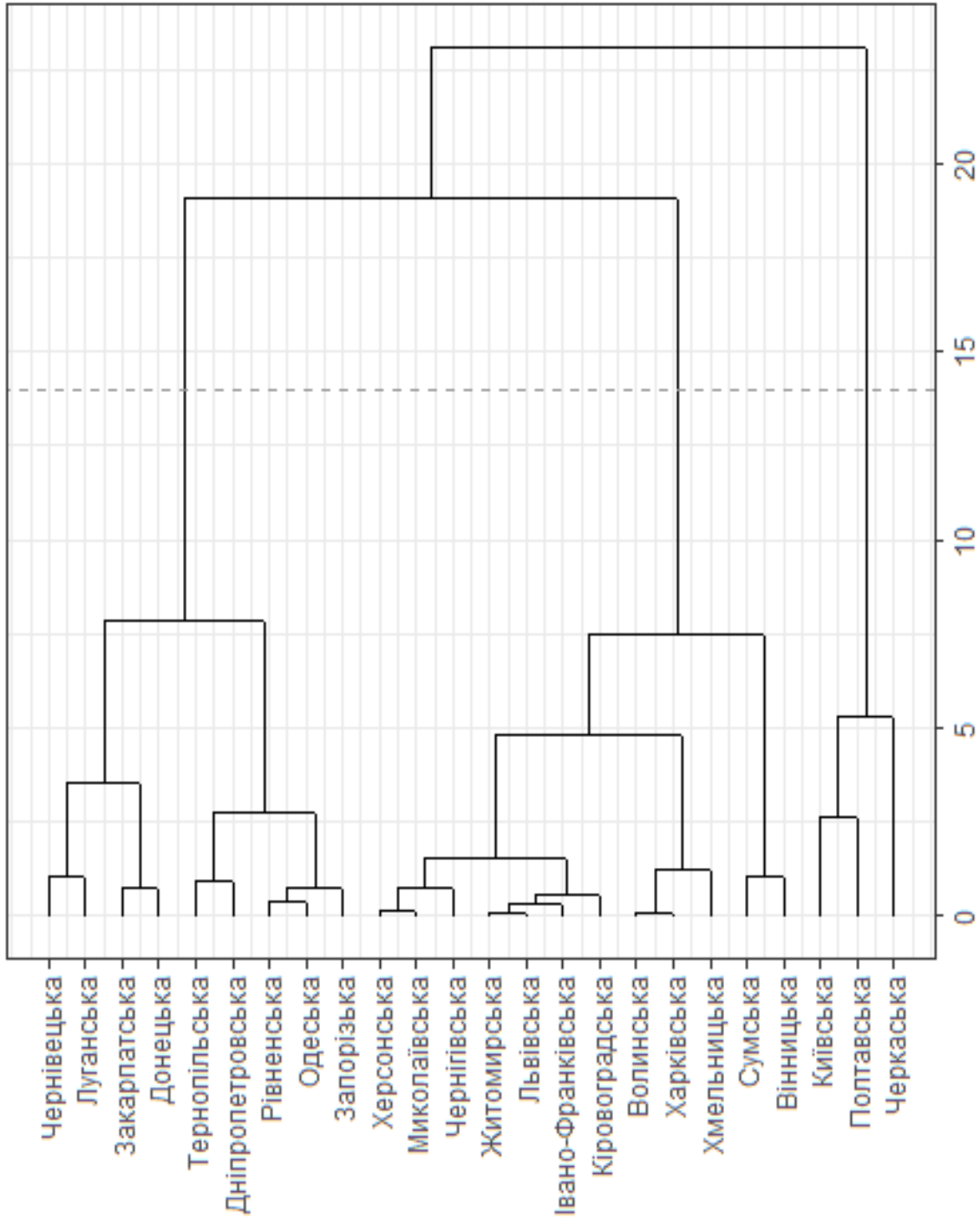


Рис. 5.6. Кластеризація областей за параметрами структурних змін ВРП, 2008–2016 рр. Джерело: власні розрахунки.

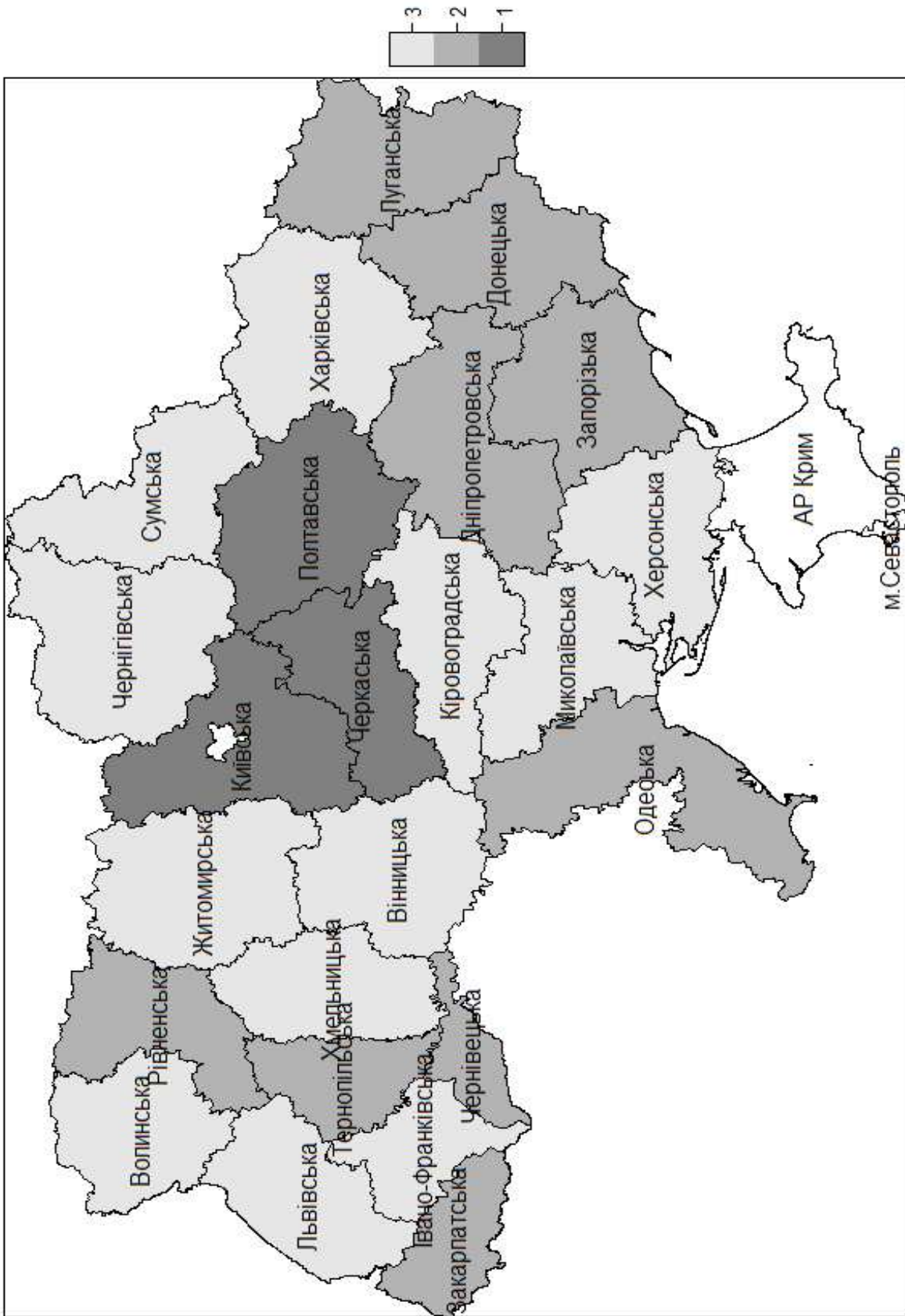


Рис. 5.7. Кластеризація областей за параметрами структурних змін ВРП, 2008–2016 рр.

*Джерело:* складено автором.



### 5.3. Структурні зміни ВВП за видами економічної діяльності та сукупна продуктивність праці

Наступний етап дослідження пов'язаний з аналізом сукупної продуктивності праці за видами економічної діяльності та аналізом відповідної структури ВВП. На жаль, потрібних статистичних даних для аналізу виявилось недостатньо, тому довелося обмежитися значно коротшим періодом – 2013-2016 рр., за який на сторінці Держкомстату є дані про розподіл ВВП за видами економічної діяльності, відповідну чисельність працюючих і середньомісячний рівень заробітної плати.

Алгоритм розрахунку показників сукупної продуктивності праці та співвідношення між часткою оплати праці й активів у відповідній структурі ВВП аналогічні описаним нами у попередніх параграфах.

У табл. 5.7 маємо розрахунки сукупної продуктивності праці за видами економічної діяльності за вказаний період. Тут види діяльності відсортовано в порядку спадання сукупної продуктивності праці за 2016 р. Як бачимо, на тлі всіх видів економічної діяльності істотно вирізняються операції з нерухомим майном (L), сукупна продуктивність праці в яких у 3-4 рази вища від промисловості (C), яка іде слідом за нею (див. також рис. 5.8). Далі слідує група чотирьох видів діяльності – промисловість (B,C,D,E), інформація і телекомунікація (J), фінанси та страхова діяльність (K), а також транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (H), у яких рівень продуктивності праці перевищує 2. Решта 11 видів економічної діяльності мають сукупну продуктивність праці меншу за 2. Найнижче в цій групі стоїть вид діяльності – мистецтво, спорт, розваги, відпочинок (R), який у розвинених країнах становить основу так званої «креативної економіки», що в останні роки інтенсивно розвивається. Зауважимо, що досить низькопродуктивними є такі види діяльності, як будівництво (F) і оптова та роздрібна торгівля (G), які за числом зайнятих в Україні найпопулярніші.

Аналізуючи динаміку, можна спостерігати три варіанти розвитку. У першому варіанті після 2013 р. відбувається певний спад, який в 2016 р. переходить у зростання. Така динаміка характерна для 12 з 16 видів економічної діяльності. Другий варіант динаміки представляє собою монотонне зростання протягом усіх чотирьох років. Така тенденція характерна для промисловості (B,C,D,E), сільського та лісового господарства (A) та державного управління (O). Третій варіант – спадання сукупної продуктивності праці – пов'язаний лише з одним видом економічної діяльності: фінанси та страхова діяльність (K). Це чітко видно в табл. 5.8.

Таблиця 5.8

## Динаміка сукупної продуктивності праці Q за видами економічної діяльності, 2013-2016 рр.

Види економічної діяльності	2013	2014	2015	2016
L Операції з нерухомим майном	8,17	8,01	8,95	9,56
B,C,D,E Промисловість	1,82	2,01	2,28	2,76
J Інформація та телекомунікації	2,55	2,56	2,67	2,74
K Фінансова та страхова діяльність	2,51	2,51	2,30	2,28
H Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1,88	1,72	2,08	2,17
N Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,53	1,48	1,66	1,96
A Сільське, лісове та рибне господарство	1,19	1,46	1,80	1,87
O Державне управління та оборона; обов'язкове соціальне страхування	1,47	1,54	1,59	1,71
M Професійна, наукова і технічна діяльність	1,58	1,40	1,40	1,59
Q Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,34	1,18	1,25	1,35
P Освіта	1,34	1,25	1,26	1,32
I Тимчасове розміщування й організація харчування	1,11	1,01	1,10	1,29
G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1,24	1,22	1,19	1,25
F Будівництво	1,21	1,23	1,22	1,25
R Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,28	1,10	1,03	1,12
S,T Інші види економічної діяльності	0,90	0,77	0,82	0,86

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату [<sup>626</sup>][<sup>627</sup>][<sup>628</sup>].

<sup>626</sup> Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip)

<sup>627</sup> Зайняте населення за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn\\_ed/zn\\_ed\\_u/zn\\_ed\\_2017\\_u.xls](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2017_u.xls)

<sup>628</sup> Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/Zarp\\_ek\\_p/xls/zedp\\_17xls\\_u.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/Zarp_ek_p/xls/zedp_17xls_u.zip)

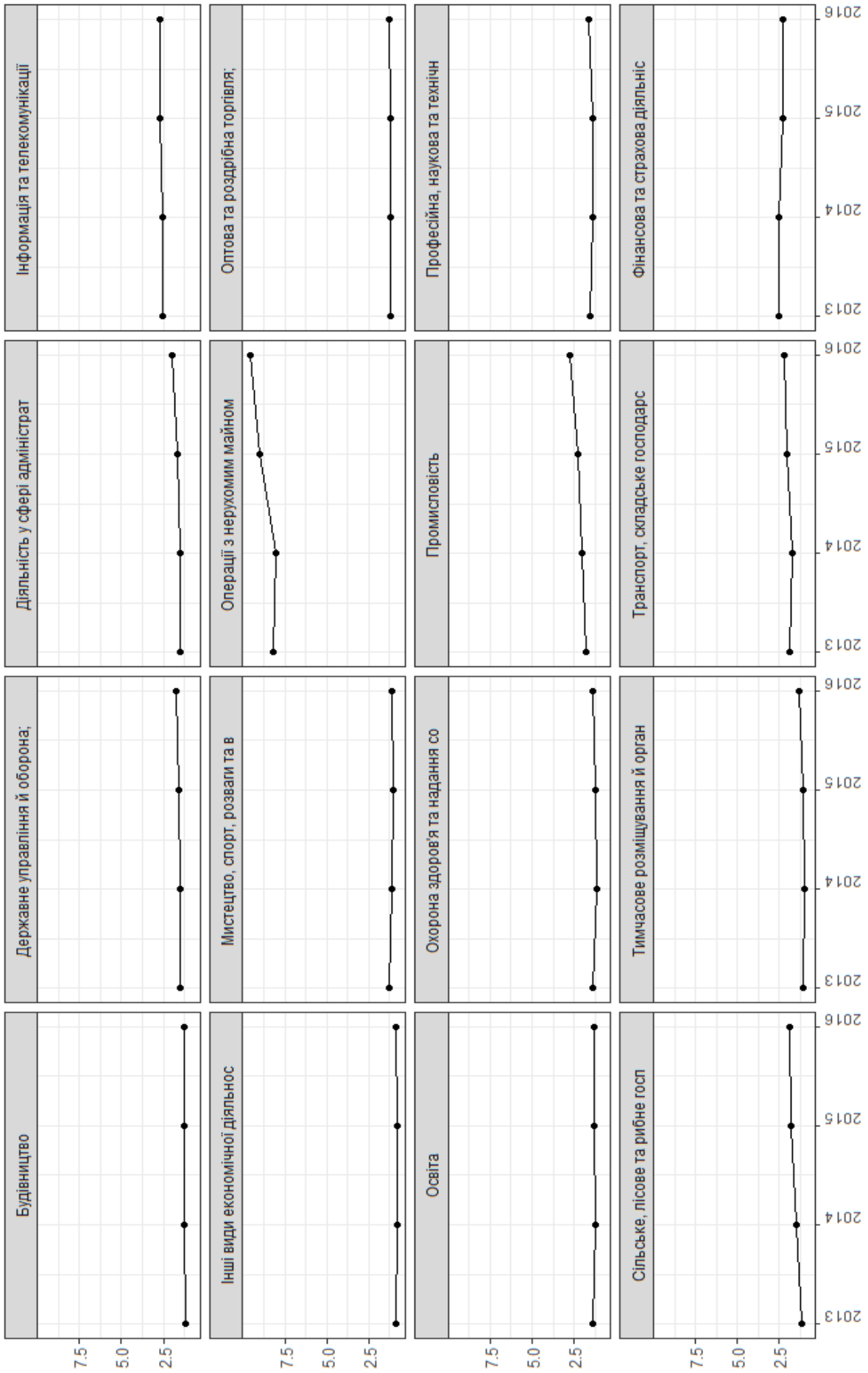


Рис. 5.8. Динаміка сукупної продуктивності праці Q за видами економічної діяльності. Джерело: власні розрахунки.

У табл. 5.9 представлена динаміка співвідношення між часткою оплати праці та часткою доходів активів у структурі ВВП за видами економічної діяльності, відсортована за зростанням у 2016 р. Кожен вид економічної діяльності має свою специфіку, тому прирівнювати його структуру до універсального співвідношення [30 : 70], про яке говорилося в п.2.3, буде неправильним і недоречним. Однак варто зробити два зауваження (рис. 5.9). По-перше, у структурі десяти видів економічної діяльності частка праці перевищує 50%. По-друге, у структурі всіх видів діяльності спостерігається тенденція: частка праці поступово зменшується, окрім виду економічної діяльності «мистецтво, спорт, розваги та відпочинок».

Проаналізуємо динаміку змін структури ВВП за видами економічної діяльності, використавши запропоновану нами методику. Розрахуємо три оцінки – інтенсивність змін, швидкість змін і сталість / монотонність змін.

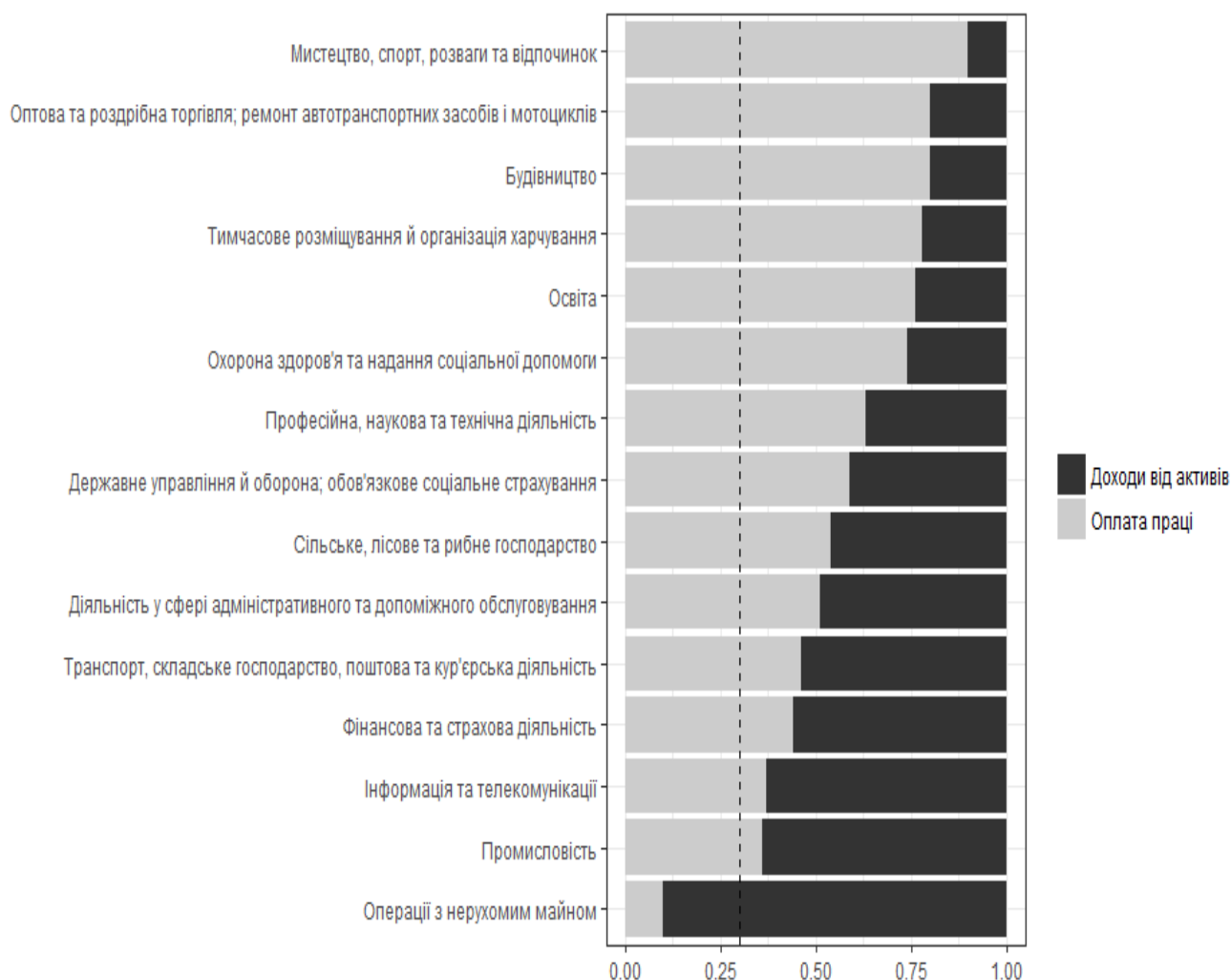


Рис. 5.9. Співвідношення між оплатою праці й активами у складі ВВП за видами економічної діяльності, 2016 р. Джерело: власні розрахунки.

Таблиця 5.9

## Динаміка зміни співвідношення між оплатою праці й активами у складі ВВП, 2008–2016 рр.

Види економічної діяльності	2013	2014	2015	2016
L Операції з нерухомим майном	12 : 88	12 : 88	11 : 89	10 : 90
B,C,D,E Промисловість	55 : 45	50 : 50	44 : 56	36 : 64
J Інформація та телекомунікації	39 : 61	39 : 61	37 : 63	37 : 63
K Фінансова та страхова діяльність	40 : 60	40 : 60	43 : 57	44 : 56
H Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	53 : 47	58 : 42	48 : 52	46 : 54
N Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	65 : 35	67 : 33	60 : 40	51 : 49
A Сільське, лісове та рибне господарство	84 : 16	69 : 31	55 : 45	54 : 46
O Державне управління та оборона; обов'язкове соціальне страхування	68 : 32	65 : 35	63 : 37	59 : 41
M Професійна, наукова і технічна діяльність	63 : 37	72 : 28	71 : 29	63 : 37
Q Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	74 : 26	85 : 15	80 : 20	74 : 26
R Освіта	74 : 26	80 : 20	79 : 21	76 : 24
I Тимчасове розміщування й організація харчування	90 : 10	99 : 01	91 : 09	78 : 22
G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	83 : 17	81 : 19	82 : 18	80 : 20
F Будівництво	81 : 19	82 : 18	84 : 16	80 : 20
R Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	78 : 22	91 : 09	97 : 03	90 : 10
S,T Інші види економічної діяльності	–	–	–	–

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України<sup>[629][630]631]</sup>.

<sup>629</sup> Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip)

<sup>630</sup> Зайняте населення за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn\\_ed/zn\\_ed\\_u/zn\\_ed\\_2017\\_u.xls](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2017_u.xls)

<sup>631</sup> Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/Zarp\\_ek\\_p/xls/zedp\\_17xls\\_u.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/Zarp_ek_p/xls/zedp_17xls_u.zip)

Аналізуючи структурні зміни (табл. 5.10), можна побачити, що найбільші зміни мали місце у 2013-2015 рр. у виді діяльності сільське, лісове та рибне господарство (А). Це вплинуло на те, що саме цей вид економічної діяльності має найвищу середню інтенсивність змін. Найнижча інтенсивність змін спостерігається у виді діяльності інформація та комунікація (J) у 2013-2014 рр., операції з нерухомістю (L) – у 2015-2016 рр., фінансова та страхова діяльність (K) – у 2013-2014 рр.

Спостерігається цікава закономірність. Ті види діяльності, які характеризуються найвищим рівнем продуктивності праці, корелюють з найнижчим рівнем структурних змін.

Відтак найвища середня інтенсивність змін за досліджуваний період спостерігалася у виді діяльності сільське господарство (А) і промисловість (В,С,D,E), а найнижча – операції з нерухомістю (L), інформація та комунікація (J), будівництво (F) і фінансова та страхова діяльність (K).

Найвищу швидкість змін маємо у виді діяльності сільське господарство (А), тимчасове розміщення та організація харчування (I), інші види економічної діяльності (S,T).

Сталість змін є характерною для видів діяльності сільське, лісове та рибне господарство (А), промисловість (В,С,D,E), державне управління (O), фінансова та страхова діяльність (K) та інформація і телекомунікація (J). Найнижчий рівень сталості спостерігається у видах діяльності охорона здоров'я (Q), професійна, наукова і технічна діяльність (M) та освіта (P).

Таблиця 5.10

**Параметри динаміки структурних змін ВВП (оплата праці / доходи від активів)  
за видами економічної діяльності, 2008-2016 рр.**

Види економічної діяльності	Інтенсивність змін			Середня інтенсивність змін	Швидкість змін	Сталість / монотонність змін
	2013 – 2014	2014 – 2015	2015 – 2016			
A Сільське, лісове та рибне господарство	13,67	14,24	2,17	10,03	0,10	1,00
B,C,D,E Промисловість	6,11	6,65	8,41	7,06	0,06	1,00
I Тимчасове розміщування й організація харчування	5,69	5,13	10,10	6,97	0,10	0,41
N Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2,09	7,64	10,23	6,65	0,06	0,78
H Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,77	11,43	2,46	6,55	0,06	0,41
R Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	10,03	4,10	5,01	6,38	0,09	0,43
Q Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	8,99	3,98	5,29	6,09	0,07	0,01
M Професійна, наукова і технічна діяльність	8,45	0,14	8,96	5,85	0,06	0,04
S,T Інші види економічної діяльності	7,15	2,57	2,22	3,98	0,10	0,17
O Державне управління та оборона; обов'язкове соціальне страхування	3,11	2,45	4,62	3,40	0,03	1,00
P Освіта	5,03	0,80	2,88	2,90	0,03	0,15
G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,78	1,97	3,44	2,06	0,03	0,11
K Фінансова та страхова діяльність	0,10	3,94	0,48	1,51	0,01	1,00
F Будівництво	1,39	0,80	1,69	1,29	0,02	0,58
J Інформація та телекомунікації	0,07	1,86	0,92	0,95	0,01	1,00
L Операції з нерухомим майном	0,18	0,95	0,50	0,54	0,01	0,79

*Джерело: власні розрахунки.*

#### 5.4. Структурні зміни ВВП в умовах зростання трудової міграції населення

Українські експерти сьогодні мало не наввипередки говорять про ще одну проблему – забезпечення підприємств робочою силою, що істотно впливає на уповільнення темпів зростання української економіки. Останнім часом з цією проблемою пов'язують посилення процесів трудової міграції з України до європейських країн, зокрема, Польщі, Чехії, Німеччини. «Тимчасовий відплив з українського ринку праці низькокваліфікованих працівників, коли їхня пропозиція тут перевищує попит, у короткотерміновій і, можливо, у середньотерміновій перспективі, мабуть, не створюватиме істотних перешкод для розвитку вітчизняної економіки. ...у такий період тимчасова міграція означеної категорії може навіть бути корисною для української економіки. Однак трудова міграція висококваліфікованих кадрів, мабуть, подекуди вже створює проблеми для розвитку вітчизняних підприємств. Згодом, якщо ситуація в українській економіці стосовно висококваліфікованої робочої сили не поліпшиться, то загроза не лише уповільнення зростання, а навіть і періодичної стагнації економіки України може стати цілком реальною»<sup>632</sup>. Про це, зокрема, немало сказано в працях українських науковців, наприклад, у<sup>633</sup>,<sup>634</sup>,<sup>635</sup>,<sup>636</sup>.

Наше дослідження представляє специфічний аспект зазначеної проблеми, який на разі не знайшов достатнього висвітлення у працях вітчизняних науковців. Це – особливості макроекономічного впливу оплати праці й переказів мігрантів на ВВП України. Теоретичні та методичні засади дослідження подано в п. 2.3.

Для початку, на підставі статистичних даних розраховано показники сукупної продуктивності переказів та сукупної продуктивності праці мігрантів, описані раніше, і зроблено порівняльний аналіз цих показників із сукупною

<sup>632</sup> Кулицький С. Ринок праці та розвиток економіки України. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. №21. С.45. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr21.pdf>

<sup>633</sup> Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі. Рівне, 2009. 476 с.

<sup>634</sup> Садова У. Я., Князев С. І., Андрусишин Н. І. Територіальна міграційна система України як чинник розвитку економіки, держави і суспільства. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3. С.3-12.

<sup>635</sup> Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.

<sup>636</sup> Садова У. Я., Гринькевич О. С., Бортник Н. П., Юськів Б. М., Степура Т. М., Пелех О. Б. та ін. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів ХХІ століття / Наук. ред. У. Я. Садова. Львів: ДУ «ІРД ім.М.І.Долішнього НАН України», 2019. 110 с.



продуктивністю праці в Україні. Результати розрахунків представлено в табл. 5.11.

Як бачимо, перекази від мігрантів безперервно зростали ще з 2008 р., а починаючи з 2015 р., вони зростають вдвічі швидше. Те саме стосується оплати праці мігрантів за кордоном, яка переказана в Україну. Щодо показника сукупної продуктивності переказів, то він зменшився в 2,5 раза – від 29,4 у 2008 р. до 12,3 у 2016 р., а сукупна продуктивність праці мігрантів зменшилася майже в 4 раза – від 51,1 у 2008 р. до 13,8 у 2016 р. Їхнє падіння наочно відображено на рис. 5.10. Як бачимо, усе це відбувається на тлі зростання ВВП, сукупної оплати праці й зростання показника сукупної продуктивності праці.

Порівнюючи сукупну продуктивність праці із сукупною продуктивністю переказів і сукупною продуктивністю праці мігрантів, бачимо цілковиту протилежність напрямів змін останньої наприкінці періоду. У роках 2009, 2010, 2011 та 2013 напрями змін загалом збігалися. Змістовно це можна пояснити так: праця вдома і за кордоном до певної міри доповнювали одна одну, принаймні йшли в одному напрямку.

Однак починаючи з 2014 р., між ними настає період різкої конкуренції. Якщо зважити на те, що загалом середня (номінальна) заробітна плата в Україні зростає, то зростання показника сукупної продуктивності праці у цей час досягається за рахунок сповільнення темпів зростання оплати праці в поєднанні зі зменшенням числа працюючих, а відтак збільшення сукупної оплати праці. Частина вивільнених працівників поповнює лави безробітних, тоді як інша частина шукає роботу за кордоном. А це, відповідно, дає різке збільшення сукупної суми оплати праці мігрантів і грошових переказів мігрантів, яке спостерігається від 2014 р., а також впливає на те, що цінність переказів стосовно ВВП різко знижується.

На рис. 5.11 відображено темпи зростання всіх названих показників. Темпи зростання ВВП і сукупної оплати праці в Україні є більшими 100%, але не перевищують 130%, і при цьому ВВП зростає швидше. Однак перекази від мігрантів і оплата праці мігрантів зростають ще швидше, сягаючи в окремі роки до 200%. Наслідком такого їхнього стрімкого зростання стало те, що відповідні показники сукупної продуктивності переказів і оплата праці мігрантів починають спадати.

Таблиця 5.11

## Розрахунок сукупної продуктивності праці, переказів і продуктивності праці мігрантів в Україні, 2008-2016 рр.

Роки	ВВП у фактичних цінах (P), млн. грн.	Оплата праці (W), млн. грн.	Доходи активів у ВВП (A), млн. грн.	Перекази мігрантів (T), млн. грн.	Оплата праці мігрантів (W <sub>m</sub> ), млн.грн.	Сукупна продуктив- ність праці (Q)	Сукупна продуктив- ність переказів (Q <sub>T</sub> )	Сукупна продуктив- ність праці мігрантів (Q <sub>Wm</sub> )
2008	990819	530052	427080	33688	19792	1,87	29,4	50,1
2009	947042	538575	364904	43564	27793	1,76	21,7	34,1
2010	1120585	600982	473659	45944	31711	1,86	24,4	35,3
2011	1349178	708613	585249	55316	38026	1,90	24,4	35,5
2012	1459096	815394	583879	59823	44052	1,79	24,4	33,1
2013	1522657	874120	580018	68520	54434	1,74	22,2	28,0
2014	1586915	879167	631576	76172	60841	1,81	20,8	26,1
2015	1988544	965323	872092	151129	122289	2,06	13,2	16,3
2016	2385367	1026927	1165225	193215	172598	2,32	12,3	13,8

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>637</sup>, <sup>638</sup>, <sup>639</sup>), а також Національного банку України <sup>640</sup>.

<sup>637</sup> Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013рр./ Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/vtr\\_kr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm)

<sup>638</sup> Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015рр.) / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip)

<sup>639</sup> Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean\\_u/osp\\_rik\\_07u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm)

<sup>640</sup> Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208356>

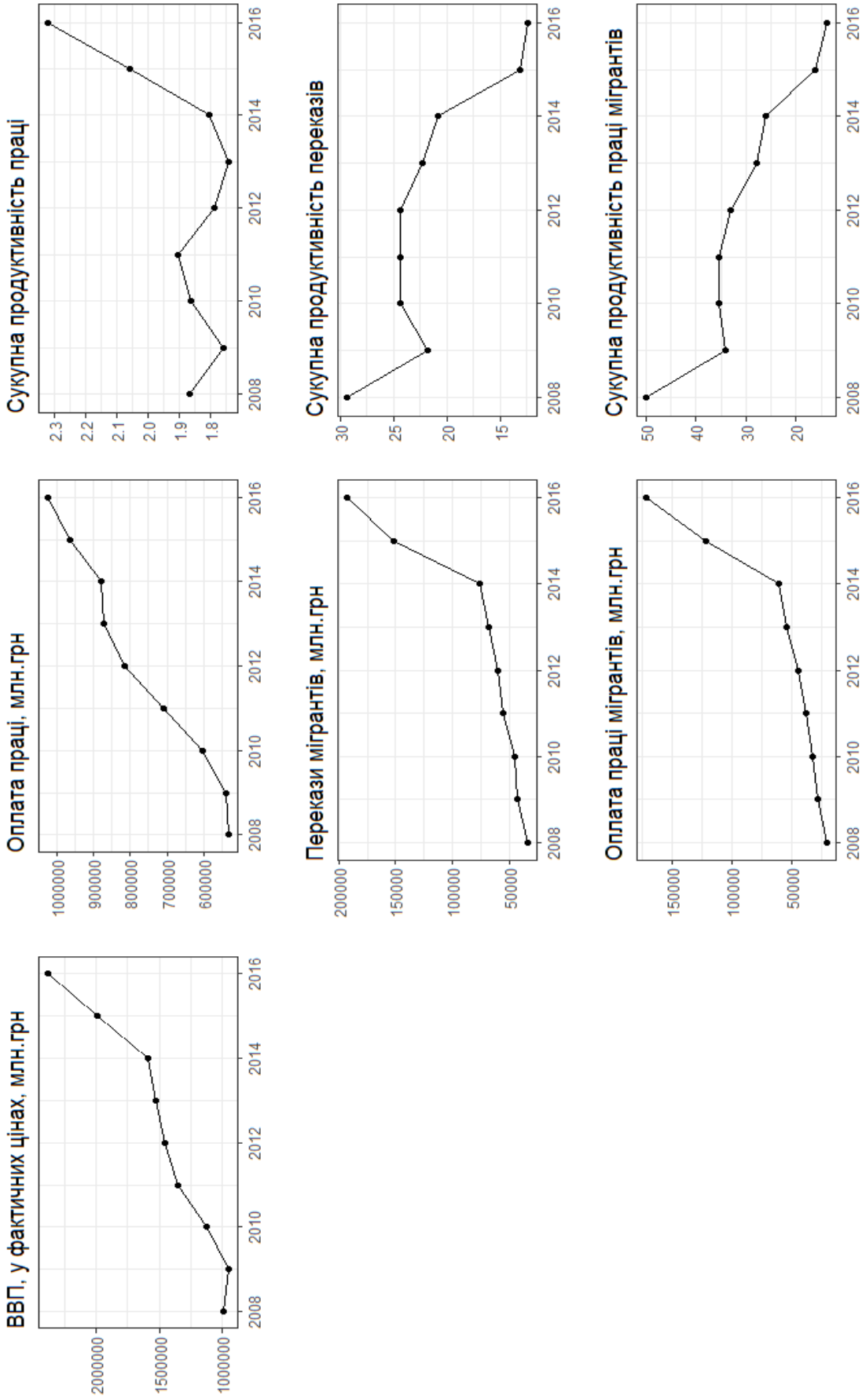


Рис. 5.10. Динаміка ВВП, оплати праці, переказів мігрантів і показників сукупної продуктивності, 2008-2016 рр.

Джерело: власні розрахунки.

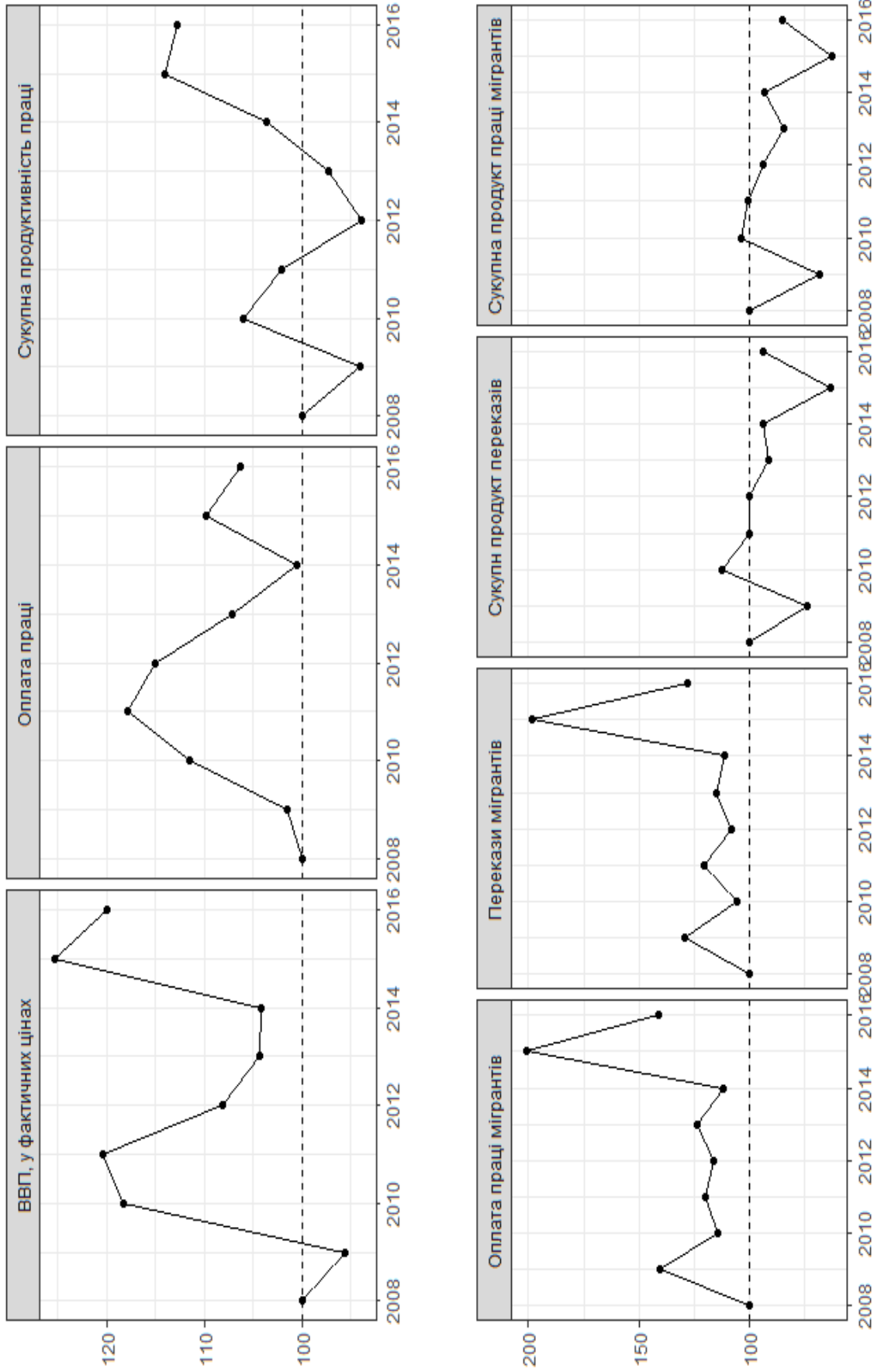


Рис. 5.11. Ланцюгові темпи зростання ВВП, оплати праці, переказів мігрантів і показників сукупної продуктивності, 2008-2016 рр. Джерело: власні розрахунки.

Показники структури і динаміки структурних змін подано в табл. 5.12. Динаміка структури ВВП візуалізована на рис. 5.12. Маємо чітку тенденцію не лише до зростання частки активів, але і до зростання частки переказів. Тому якщо протиставляти в структурі ВВП частку матеріальних активів і сумарну частку праці та переказів від мігрантів, то бачимо, що істотного поліпшення співвідношення не відбувається, і воно далі залишається далеким від ідеального – [30:70]. Тоді як наші розрахунки, зроблені на підставі даних лише оплати праці в Україні (див. п. 5.1), демонстрували поступове поліпшення ситуації й наближення до цього співвідношення. Насправді реальність така: «праця», яка застосовувалася в Україні, фактично перемістилася у «працю» за кордоном. Жодних ні технологічних, ні інноваційних зрушень, які впливають на співвідношення, реально не відбувається.

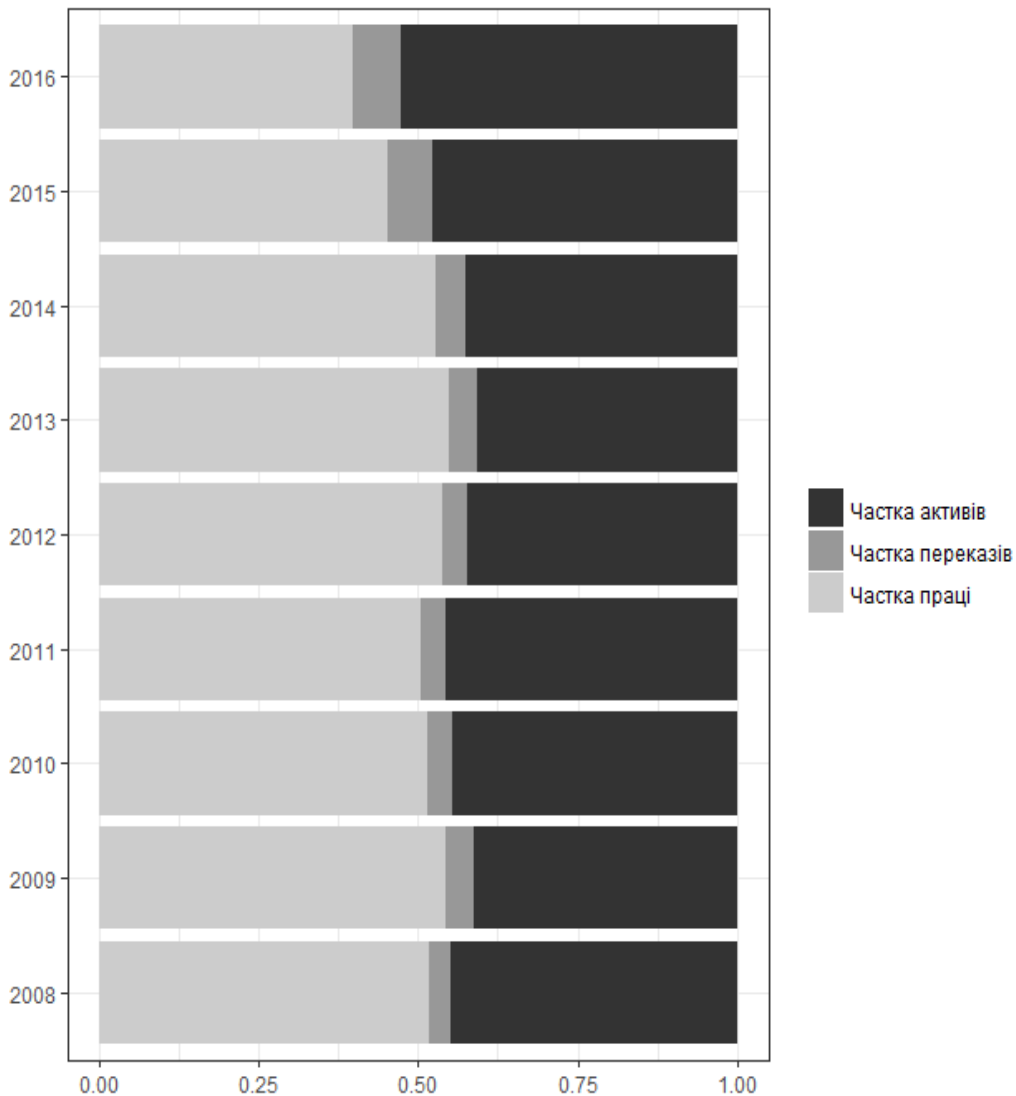


Рис. 5.12. Динаміка структури агрегату «ВВП + перекази мігрантів» (оплата праці / перекази / активи), 2001–2016 рр.

*Джерело:* власні розрахунки.

Таблиця 5.12

Показники структурної динаміки агрегату «ВВП + перекази мігрантів»,  
2008–2016 рр.

Рік	Структура ВВП+перекази (оплата праці / перекази / доходи активів)	Інтенсивність змін	Швидкість змін	Сталість / монотонність змін
2008	52 : 3 : 45	–	–	–
2009	54 : 4 : 41	3,93	0,037	1
2010	52 : 4 : 45	3,68	0,033	0,09
2011	50 : 4 : 46	1,26	0,011	0,16
2012	54 : 4 : 42	3,82	0,032	0,23
2013	55 : 4 : 41	1,74	0,016	0,33
2014	53 : 5 : 43	2,27	0,021	0,16
2015	45 : 7 : 48	8,13	0,077	0,29
2016	40 : 7 : 53	6,22	0,053	0,42
<b>Середня</b>		<b>3,88</b>	<b>0,035</b>	–

*Джерело:* власні розрахунки.

На рис. 5.13 маємо графіки інтенсивності, швидкості та монотонності структурних змін ВВП. Зазначимо, що інтенсивність структурних змін є досить незначною (у середньому 4%), і тільки протягом останніх двох років вона досягала 7%. Швидкість змін була дуже низькою – на рівні 0,04. Рівень монотонності також низький, що свідчить про хаотичність і нестабільність змін.

У табл. 5.13 і 5.14 наведено розрахунки показників, пов'язаних з грошовими переказами мігрантів і оплатою праці мігрантів у розрізі регіонів. На жаль, інформація із сайтів Держкомстату і НБУ дозволила зробити повноцінні розрахунки лише за два роки – 2015-2016.

З табл. 5.13 видно, що на тлі інших істотно виділяються м.Київ і Одеська область. Зауважимо, що попри те, що Київ отримує кошти від своїх мігрантів, він, як столиця і центр економічного життя країни, на нашу думку, є своєрідним акумулятором переказів-вихідців з усіх областей країни. За цими лідерами слідує Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Херсонська області. Цікавим є також факт, що такі традиційно «міграційні» області Західного регіону, як Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська області, перебувають десь посередині списку, а Волинська, Рівненська та Закарпатська – взагалі наприкінці. Як стверджують експерти аналітичного центру CEDOS, низьку частку переказів Західного регіону можна пояснити тим, що мігранти

надають перевагу неформальним каналам переказу коштів, таким як кур'єри чи водії автотранспорту, друзі та ін. Мігранти часто привозять гроші особисто, адже багато хто з них здійснює короткострокові поїздки в країни ЄС, що мають спільний з Україною кордон на заході. Крім того, причиною популярності неформальних каналів може бути їхня нижча вартість порівняно з офіційними каналами. З іншого боку, низька популярність офіційних каналів переказів також зумовлена недовірою до банківської системи загалом, небажанням показувати свої доходи та недостатньою фінансовою грамотністю населення<sup>641</sup>. Серед областей з найменшим надходженням коштів – Луганська і Чернігівська.

Однак якщо подивитися уважніше, беручи за основу показник сукупної продуктивності переказів мігрантів, то загальна картина дещо деформується (рис. 5.14): більшу цінність міграція має в Одеській, Херсонській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській, Закарпатській областях (позначені світлішим кольором – АР Крим до уваги не бралася через відсутність даних), тоді як найнижча цінність міграції – у Київській та Полтавській областях (позначено темнішим кольором). Рис. 5.15 демонструє ще одну загальну регіональну (стосується всіх областей) тенденцію: сукупна продуктивність праці зростає, тоді як сукупна продуктивність грошових переказів мігрантів до регіонів України, навпаки, – спадає.

Таблиця 5.13

## Грошові перекази мігрантів до областей України, млн. грн., 2015-2018 рр.

Регіон	2015	2016	2017	2018 <sup>1</sup>
м. Київ	21167	28847	38031	34403
Одеська	21323	27448	29442	23737
Дніпропетровська	13101	9409	9754	8550
Харківська	8144	9215	8235	6260
Львівська	4801	6106	6900	5507
Херсонська	4980	6469	6650	5168
Донецька	4233	5391	5487	4168
Запорізька	3564	5517	4630	3482
Івано-Франківська	3183	3839	4106	3034
Миколаївська	2864	3713	3895	3015
Чернівецька	2683	3218	3787	2952
Тернопільська	2586	3088	3378	2623
Вінницька	2181	2687	3016	2320
Полтавська	2023	2530	2674	2089
Черкаська	1705	2115	2339	1944
Хмельницька	1839	2285	2448	1872

<sup>641</sup> Слободян О. Що ми знаємо про регіональний розподіл грошових переказів? / Аналітичний центр CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/shcho-my-znaiemo-pro-rehionalnyi-rozpodil-hroshovykh-perekaziv>

Регіон	2015	2016	2017	2018 <sup>1</sup>
Київська	1398	1915	2214	1856
Закарпатська	2014	2183	2170	1529
Житомирська	1356	1716	1796	1418
Сумська	1489	1748	1776	1388
Рівненська	1060	1270	1499	1182
Кіровоградська	1241	1453	1472	1182
Волинська	891	1100	1277	1069
Чернігівська	842	1177	1298	991
Луганська	865	1082	958	620

*Примітка 1:* Інформація про перекази у 2018 р. містить дані за січень-вересень.  
*Джерело:* складено автором за даними Національного банку України <sup>642</sup>.

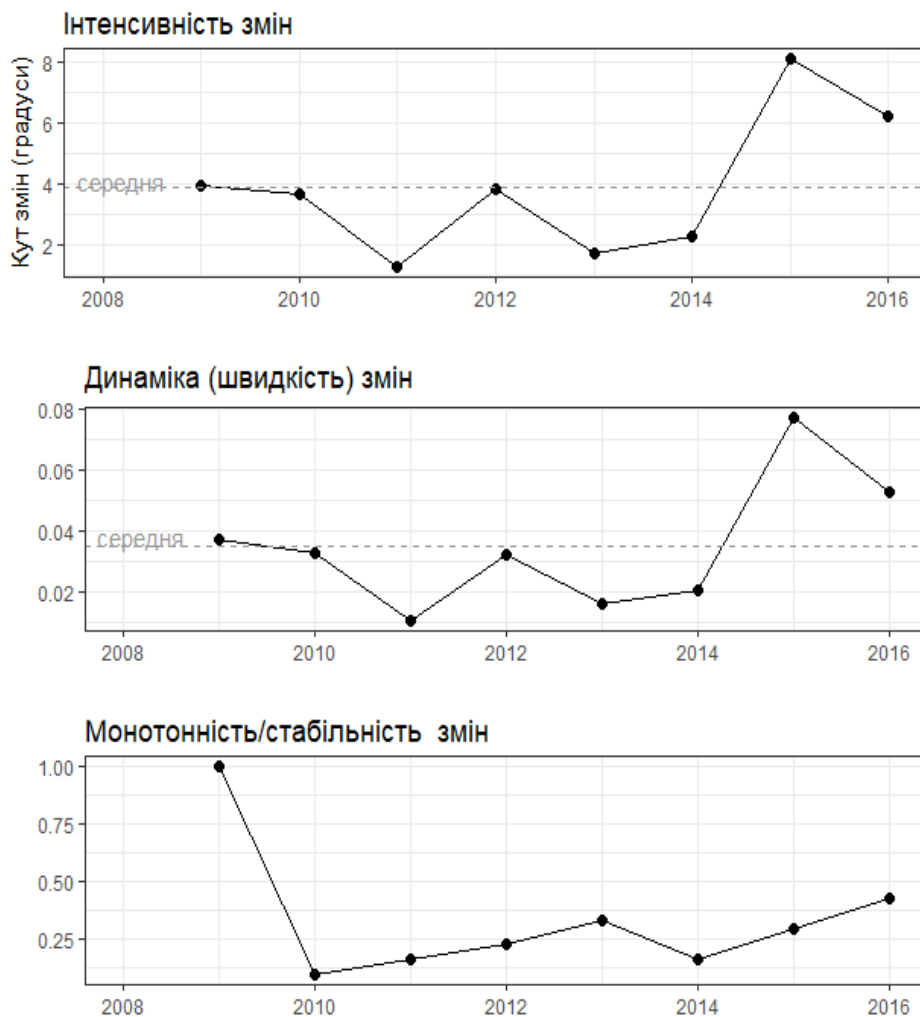


Рис. 5.13. Показники структурних змін «ВВП+перекази»  
(оплата праці / перекази / активи), 2001–2016 рр.

*Джерело:* власні розрахунки.

<sup>642</sup> Інформація про обсяги переказів фізичних осіб у іноземній валюті у 2018 році / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28142256>



Таблиця 5.14

Розрахунок сукупної продуктивності праці і грошових переказів мігрантів в регіонах, 2015-2016 рр.

Регіон	2015					2016				
	ВРП у фактичних цінах (P), млн. грн.	Сукупна оплата праці (W), млн. грн.	Сукупна продукт праці (Q)	Перекази мігрантів (T), млн. грн.	Сукупна продукт переказів (Q <sub>T</sub> )	ВРП у фактичних цінах (P), млн. грн.	Сукупна оплата праці (W), млн. грн.	Сукупна продукт праці (Q)	Перекази мігрантів (T), млн. грн.	Сукупна продукт переказів (Q <sub>T</sub> )
Київська	104030	43002	2,42	1398	74,4	128638	47909	2,69	1915	67,2
Полтавська	95867	30896	3,10	2023	47,4	116272	32799	3,54	2530	46,0
Чернігівська	36966	19934	1,85	842	43,9	43362	21154	2,05	1177	36,9
Волинська	31688	18298	1,73	891	35,6	35744	19242	1,86	1100	32,5
Кіровоградська	38447	17766	2,16	1241	31,0	46021	18578	2,48	1453	31,7
Рівненська	35252	24386	1,45	1060	33,2	39469	25753	1,53	1270	31,1
Луганська	23849	14690	1,62	865	27,6	31356	17226	1,82	1082	29,0
Черкаська	50843	24616	2,07	1705	29,8	59412	26710	2,22	2115	28,1
Житомирська	38425	23190	1,66	1356	28,3	47919	25267	1,90	1716	27,9
Вінницька	59871	32065	1,87	2181	27,4	74411	34343	2,17	2687	27,7
Сумська	41567	22709	1,83	1489	27,9	46287	24601	1,88	1748	26,5
Дніпропетровська	215206	90424	2,38	13100	16,4	244478	90019	2,72	9409	26,0
Донецька	115012	52772	2,18	4233	27,2	137500	55773	2,47	5391	25,5
Хмельницька	41088	23604	1,74	1839	22,3	48859	25661	1,90	2285	21,4
Запорізька	89061	43794	2,03	3564	25,0	104323	46461	2,25	5517	18,9
Львівська	94690	53181	1,78	4801	19,7	114842	59392	1,93	6106	18,8
Харківська	124843	63678	1,96	8144	15,3	154871	68449	2,26	9215	16,8
Миколаївська	48195	28362	1,70	2864	16,8	57815	30291	1,91	3713	15,6

Закарпатська	28952	24571	1,18	2014	14,4	32390	27034	1,20	2183	14,8
Івано- Франківська	45854	26604	1,72	3183	14,4	51404	29120	1,77	3839	13,4
Тернопільська	26656	17019	1,57	2586	10,3	31072	18744	1,66	3088	10,1
Чернівецька	18506	15668	1,18	2683	6,9	21239	17917	1,19	3218	6,6
Херсонська	32215	19477	1,65	4980	6,5	38743	22201	1,75	6469	6,0
Одеська	99761	55363	1,80	21323	4,7	119800	59875	2,00	27448	4,4

*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>643</sup>, <sup>644</sup>, <sup>645</sup>), а також Національного банку України <sup>646</sup>.

<sup>643</sup> Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013 рр./ Держкомстат України. URL:

[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/vtr\\_kr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm)

<sup>644</sup> Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015 рр.) / Держкомстат України.

URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip)

<sup>645</sup> Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean\\_u/osp\\_rik\\_07u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm)

<sup>646</sup> Інформація про обсяги переказів фізичних осіб у іноземній валюті у 2018 році / Національний банк України. URL:

<https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28142256>

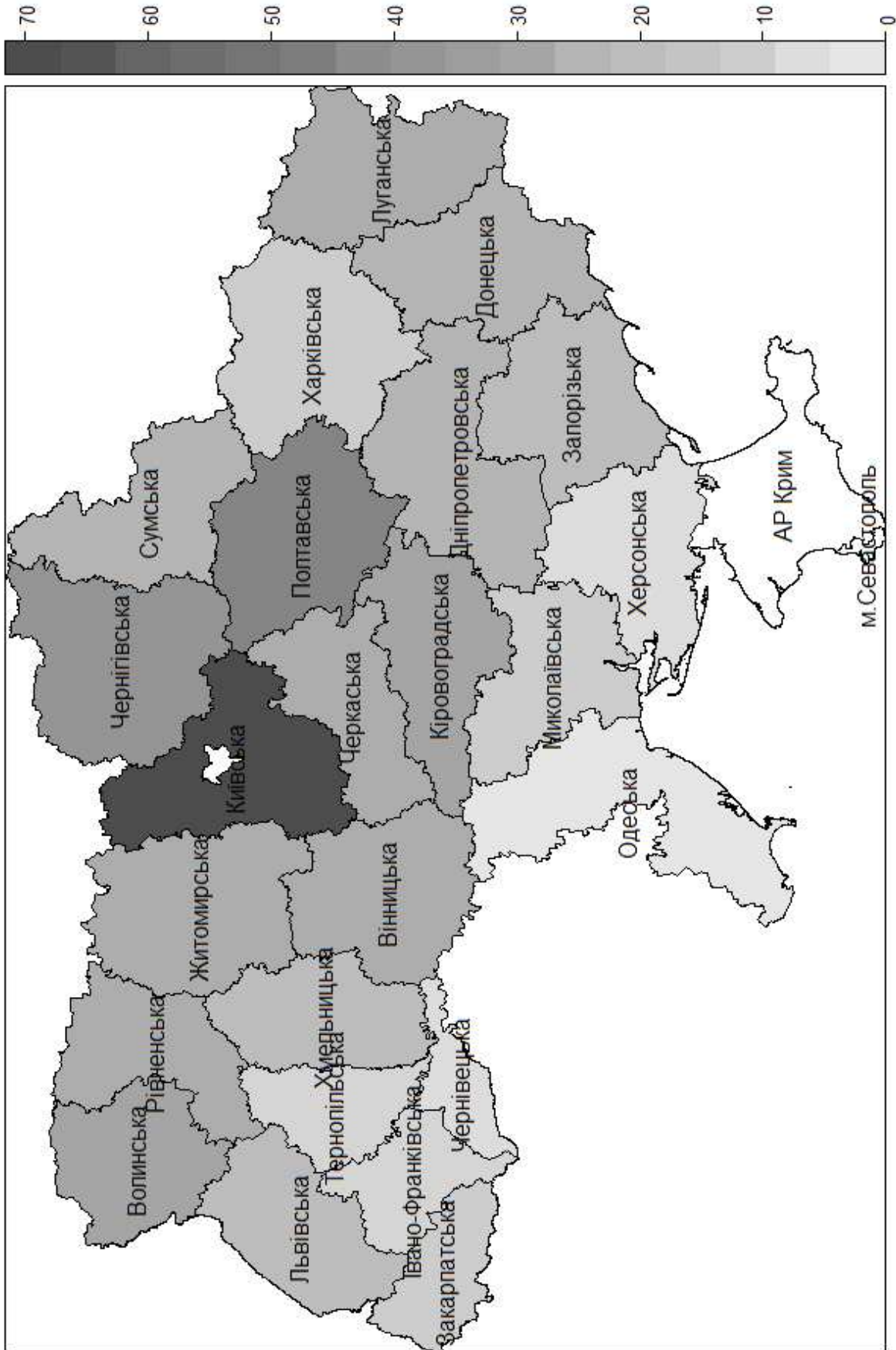


Рис. 5.14. Оцінка регіонів України за показником сукупної продуктивності грошових переказів мігрантів з-за кордону, 2016 р. Джерело: складено автором.

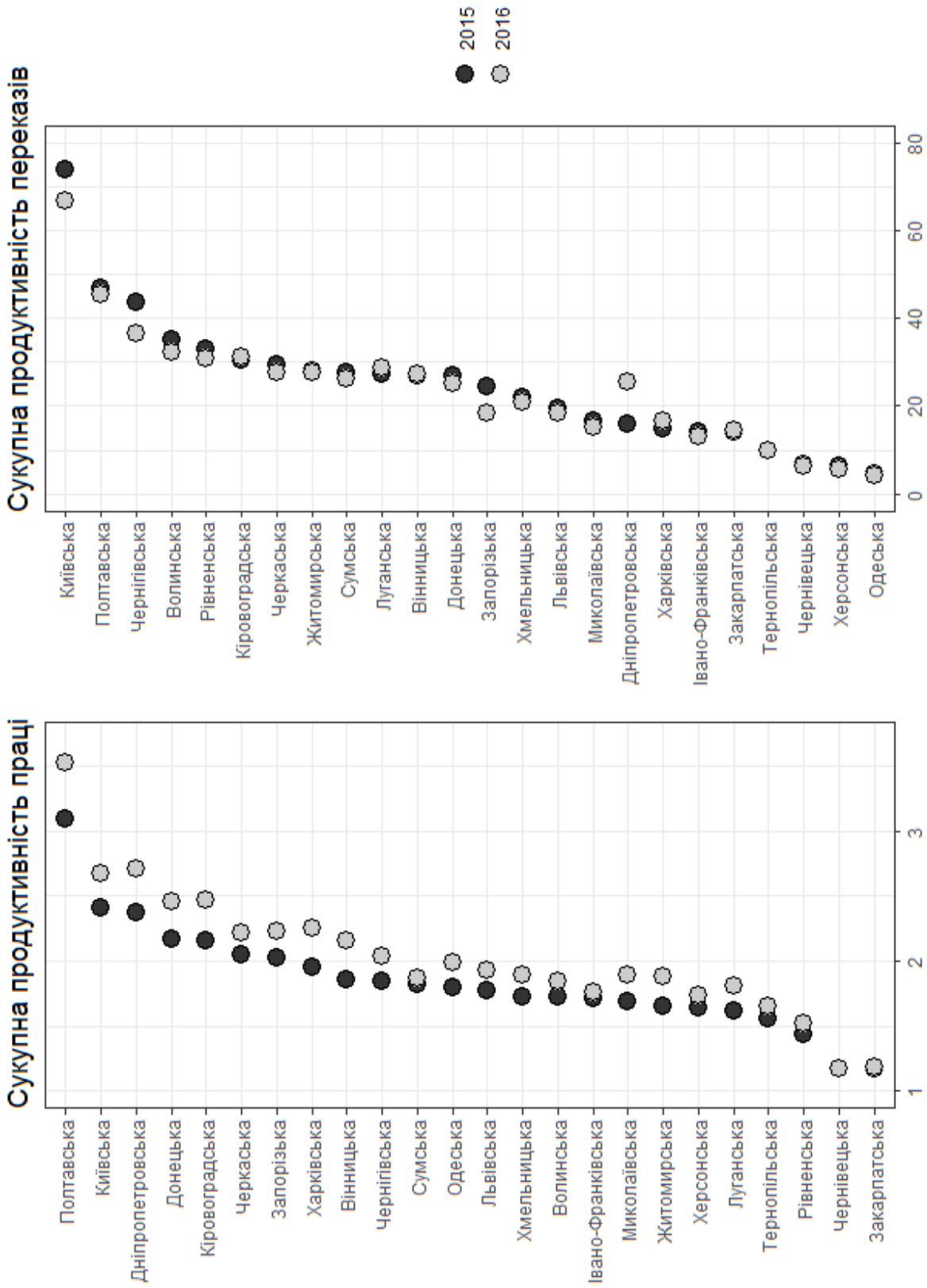


Рис 5.15. Динаміка змін сукупної продуктивності праці і грошових переказів мігрантів в регіонах (областях) України, 2015-2016 рр. Джерело: власні розрахунки.

## **Висновки**

1. Можна сформулювати кілька узагальнень щодо еволюції сукупної продуктивності праці, а також еволюції структури ВВП України з погляду співвідношення між часткою оплати праці та часткою доходів, які забезпечують активи:

- структурні зміни ВВП не мали і не мають однозначно цільового характеру, відбуваються хаотично і неорганізовано;

- частка праці в структурі ВВП до певного часу зростала, однак в останні роки ця тенденція змінилася у протилежний бік, проте і далі вона залишається далекою від ідеального співвідношення, що забезпечує конкурентність економіки;

- найбільші структурні зміни мали місце в останні роки 2014-2016 рр., хоча швидкість цих змін була незначною; за подібної тенденції навряд чи в найближче десятиліття структура ВВП стане подібною до структури конкурентних економік розвинених країн.

Сказане вказує на відсутність цільової структурної політики в Україні, а тому постає проблема формування і реалізації комплексної програми структурних змін, спрямованих на підвищення ефективності й конкурентності української економіки.

2. Порівнюючи сукупну продуктивність праці областей України з оптимальним конкурентним рівнем цього показника – більше 3, можна побачити, що лише Полтавська область досягає цього рівня. Істотно вищий рівень продуктивності праці мають промислово розвинуті регіони, а також регіони успішного землеробства. Співвідношення між часткою праці й часткою активів у структурі ВВП в усіх областях вказує на те, що є потреба істотного підвищення продуктивності праці й на цій основі – зміни структури ВВП. Структурні зміни ВВП не мали і не мають однозначно цільового характеру, відбуваються повільно, хаотично і неорганізовано. Кластеризація областей за трьома параметрами структурних змін (середня інтенсивність, швидкість та монотонність) дозволила поділити області на три кластери (групи). Якщо поглянути на географічний склад кластерів – Північ, Південь, Захід, Схід, Центральна Україна, то переваг того чи іншого географічного регіону в кластерах не спостерігається. Зміни в областях України свідчать про відсутність у них якої-небудь програми змін, спрямованості на ефективні структурні зміни.

3. На тлі інших видів економічної діяльності найвищу сукупну продуктивність праці мають операції з нерухомим майном (L). Тут сукупна продуктивність праці в 3-4 рази вища за сукупну продуктивність у промисловості (D, C, D, E), яка іде слідом за нею. Зазначимо, що в Україні лише операції з нерухомим майном (L) мають сукупну продуктивність, вищу за 3. Такий розмір сукупної продуктивності праці – це емпірична величина, характерна для країн, які інтенсивно розвиваються і які є конкурентними на світовому ринку. «Низькопродуктивними» в Україні є такі популярні види економічної діяльності, як будівництво (F) і оптова та роздрібна торгівля (G). Галузі «креативної економіки», які сьогодні в розвинених країнах розвиваються дуже активно, в Україні мають найнижчі показники сукупної продуктивності праці.

Аналізуючи структуру ВВП, можна побачити, що в 10 видах економічної діяльності з 16 частка праці перевищує 50%. Більше того, частка праці поступово зменшується у структурі всіх видів економічної діяльності. Найвища середня інтенсивність змін спостерігається в такому виді діяльності, як сільське, лісове та рибне господарство (A). Найнижча інтенсивність змін має місце у видах діяльності інформація та комунікація (J), операції з нерухомістю (L), фінансова та страхова діяльність (K). Найвищу швидкість змін маємо у видах діяльності сільське господарство (A), тимчасове розміщення та організація харчування (I), інші види економічної діяльності (S, T). Сталість / монотонність змін є характерною для таких видів діяльності, як сільське, лісове та рибне господарство (A), промисловість (C), державне управління (O), фінансова та страхова діяльність (K) та інформація і телекомунікація (J). Загалом, структурні зміни ВВП за видами економічної діяльності не мають стабільного характеру, відбуваються хаотично і неорганізовано.

4. Депресивна ситуація на ринку праці України (зниження реальної заробітної плати, зменшення кількості підприємств, зростання безробіття) призводить до того, що частина вивільнених працівників шукають роботу за кордоном. І як наслідок – зростання грошових переказів мігрантів, що одночасно різко знижує цінність переказів стосовно ВВП. «Праця», яка застосовувалася в Україні, частково перемістилася у «працю» за кордоном. В економіці реально не відбувається жодних ні технологічних, ні інноваційних зрушень, які могли б вивести її на конкурентне співвідношення між оплатою найманих працівників і доходами від матеріальних активів (у розвинених конкурентних економіках це співвідношення становить [30 : 70]). Зароблені гривні (вдома) чи валюта (за кордоном) не створюють додаткових активів, вони, як правило, просто «проїдаються». Зміни у структурі ВВП є досить незначними, повільними та відбуваються хаотично.

Наслідки міграційних процесів є неоднозначними, їхній вплив на соціально-економічний і політичний розвиток України зростає. Ступінь цього впливу багато в чому залежить від ефективності міграційної політики держави. Тому головним завданням розвитку системи управління міграцією є визначення максимально можливих і максимально узгоджених на міждержавному рівні меж внутрішньої компетенції держави в організації міграційного процесу.

## **Розділ 6. ОСМИСЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА СТРУКТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ**

Правильний і всебічно обґрунтований вибір стратегії й політики економічного розвитку може стати потужним ресурсом модернізації національного господарства, виведення його на якісно новий рівень інноваційної й соціальної конкурентоспроможності. І навпаки, стратегічна помилка політичних еліт у визначенні напрямів і пріоритетів, насамперед структурних змін в економіці відповідно до потреб внутрішнього і світового ринків, може відкинути країну на узбіччя основних трендів суспільного прогресу XXI століття. У нинішніх умовах важливим стає і те, що не внутрішнє життя саме по собі, а його симбіоз із світогосподарськими регуляторами визначають піднесення або занепад економіки, масштаби злиднів або добробуту держави<sup>647</sup>.

Відтак розгляд особливостей і проблеми формування структурної політики України стали предметом цього останнього розділу дослідження.

### **6.1. Сутність, концептуальні засади й особливості структурної політики**

**Економічний розвиток і структурна політика.** Структурні зміни відбуваються або під домінуючим впливом ринкових механізмів, або їх можуть свідомо здійснювати державні й недержавні структури. В останньому випадку кажуть, що держава і недержавні структури проводять певну структурну політику. Структурна політика полягає у стимулюванні структурних змін в економіці через вчинення різноманітних дій з метою забезпечення високих темпів її зростання та підвищення міжнародної конкурентоспроможності шляхом зміцнення ринкових механізмів.

Необхідність втручання держави у структурні зміни В. Сіденко пояснює так: «...сучасні кардинальні технологічні зміни породжують настільки серйозні структурні зрушення в усіх аспектах соціально-економічної діяльності, що самі по собі заходи з впровадження ринкових інститутів недостатні. Ринкове саморегулювання тут не працює через недостатність визначеності у дії

<sup>647</sup> Бодров В. Г. Стратегічні пріоритети економічних та інституціональних перетворень в контексті Євроатлантичного вибору України. *Європейський вектор економічного розвитку* / За заг. ред. А. С. Задой, В. М. Тарасевича. Дніпропетровськ: ДУЕП, 2005. С.59.



ринкових параметрів у періоди кардинальної структурної ломки. Держава має активно впливати на інноваційні процеси, на прискорення опанування новітніх технологій, які забезпечуватимуть глобальні та регіональні конкурентні переваги у сфері високих технологій»<sup>648</sup>.

Як вже неодноразово говорилося, структурні зміни є результатом впливу різних чинників – як економічних, так і неекономічних. Згідно з А. Липовським (A. Lipowski), перші можна розподілити на дві групи<sup>649</sup>: чинники, які виражають вид керованого ресурсу, попиту і пропозиції (наприклад, майно, знання, робоча сила, ефективний попит і т.ін.); інституційно-системні чинники (пов'язані з функціонуванням об'єктів господарювання суб'єктів і діяльністю держави, які стосуються структурних змін).

Як зауважує М. Зайдель<sup>650</sup>, діяльність влади (на всіх рівнях – національному, регіональному чи місцевому), а також діяльність інших суб'єктів економіки, яка спрямована на розвиток елементів наявної структури і визначає структурну політику. Дослідник нагадує<sup>651</sup>, що концепцію структурної політики вперше сформулював уряд Німеччини в 1950-х рр. у вигляді так званого торговельного протекціонізму на регіональному та галузевому рівнях. З кінця 1970-х рр. її почали втілювати в життя здебільшого з позитивним ефектом у країнах Західної Європи й на Далекому Сході (в Японії, Південній Кореї, Малайзії, Сінгапурі, на Тайвані) як основну форму активної економічної політики їхніх урядів.

В Україну поняття структурної політики прийшло із західних економічних джерел і вкоренилося у вітчизняній літературі 1980-х рр. Це мало місце тоді, коли в країні «гостро постали проблеми структурної перебудови економіки радянського типу, подолання генетично притаманних їй галузевих, секторальних, територіальних диспропорцій»<sup>652</sup>.

На думку В. Бодрова і Р. Шепетько<sup>653</sup>, сьогодні існує кілька парадигм щодо ролі структурної політик в економіці: 1) неокласична (виходить з погляду досконалості ринку, на якому приймаються основні раціональні рішення, а гнучкі ціни дозволяють підтримувати рівновагу; відоме ліберальне гасло

<sup>648</sup> Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)

<sup>649</sup> Lipowski A. *Przemiany strukturalne*. Warszawa: INE PAN, 1994. S.18.

<sup>650</sup> Zajdel M. Istota i zakres polityki strukturalnej. *Polityka Gospodarcza*. 2001-2002. Nr 5-6. S.364.

<sup>651</sup> Zajdel M. Istota i zakres polityki strukturalnej. *Polityka Gospodarcza*. 2001-2002. Nr 5-6. S.365-366.

<sup>652</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.83.

<sup>653</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.83.

«краща структурна політика – це її відсутність» найкраще характеризує позицію цього підходу; 2) проринкова (підтримує проведення урядом функціональних заходів, але з недовірою ставиться до принципу селективності через «провали» держави (state failures)); 3) структуралістська (визнає ефективність як функціонального, так і селективного державного втручання, і вважає посадовців здатними на успішне здійснення структурної політики).

Саме така варіантність підходів призвела до того, що в науковій літературі маємо чимало означень структурної політики. Попри це розмаїття, здебільшого дослідники активно підтримують думку, що структурна політика є складовою економічної політики. Хоча окремі науковці обмежують структурну політику регулюванням промислового сектора економіки. Так, на думку Є. Фукса<sup>654</sup>, структурна політика представляє собою комплекс заходів держави щодо регулювання виробничо-технологічної структури економіки для стимулювання інноваційних та інвестиційних структурних зрушень на різних рівнях економіки, спрямованих на підтримку її збалансованості та сталого розвитку. Подібний обмежувальний підхід іноді стосується окремих секторів і сфер бізнесу (наприклад, промислової політики чи політики у сфері сільського господарства), структури власності (приватизації державного майна, реприватизації), чинників зростання (політики зайнятості) або регіонів (регіональної політики)<sup>655</sup>. У таких випадках маємо варіанти структурної політики в її вузькому розумінні.

Зарубіжні науковці, як правило, розглядають структурну політику як політику суспільства, що спрямована на структурні зміни й перетворення в економіці. Наприклад, за словами Б. Вінярського, «структурна політика як складова загальної суспільно-економічної політики суспільства забезпечує весь його вплив на напрями й динаміку перетворень соціально-економічної структури країни»<sup>656</sup>. Так само А. Карпінський стверджує<sup>657</sup>, що структурна політика охоплює систему заходів та економічних засобів і переваг, які використовуються до формування структури виробництва, структури її територіального розміщення і структури міжнародної торгівлі. З. Міколайович вважає, що це поняття позначає «систему економічних, правових, організаційних та інших засобів і інструментів, які визначають перевагу

<sup>654</sup> Фукс Є. Теоретичні засади дослідження державної структурної політики в умовах трансформаційного суспільства. *Формування ринкової економіки*. 2011. № 25. С.5.

<sup>655</sup> *Polityka ekonomiczna* / A.Fajferek (red.). Kraków: Akademia Ekonomiczna, 1999. S.182.

<sup>656</sup> Winiarski B. *Polityka strukturalna i jej uwarunkowania. Polityka ekonomiczna: Prace Naukowe / AE im. O. Langego we Wrocławiu*. 1991. Nr 570. S.7.

<sup>657</sup> Karpiński A. *Zakres interwencji państwa we współczesnych gospodarkach rynkowych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 1992. S.154.

суб'єкта господарювання й застосовуються в процесі формування бажаної завдяки їм економічної структури»<sup>658</sup>.

В українській науці це поняття спочатку ототожнювалося з «промисловою політикою», яку розуміли як підтримку реального сектору економіки<sup>659</sup>. На відміну від закордонних науковців, українські дослідники переважно схильні до думки, що проблемами структури економіки повинна передусім перейматися держава, занижуючи тим самим роль інших суб'єктів економічної політики. У межах такої загальної настанови на сьогодні сформувався декілька підходів до означення поняття «структурна політика», серед яких можна виділити:

1) спрямованість на здійснення оптимальної перебудови економічної системи та забезпечення позитивної динаміки розвитку економіки – «методи та заходи оптимальної перебудови економічної системи і створення збалансованої та ефективної пропорції її взаємопов'язаних елементів із метою забезпечення позитивної динаміки їхнього розвитку»<sup>660</sup>; спрямована діяльність держави щодо розкриття потенціалу національної економіки через вплив на широке коло чинників, які утворюють її структуру»<sup>661</sup>; «структурна політика визначає цілі, завдання, напрями, а також механізм діяльності органів державної влади в установленні найбільш оптимальних пропорцій і структурних зв'язків між різними підсистемами й елементами в економіці загалом, її рівнях, відтворювальних стадіях і процесах»<sup>662</sup>;

2) свідомі дії суб'єкта на усунення диспропорцій і засобів активізації економічних процесів – «свідомі дії суб'єкта регуляторного впливу, спрямовані на усунення негативних проявів наявних диспропорцій та активізацію «точок росту» задля забезпечення сталих і збалансованих темпів розвитку національної економіки та окремих її складових»<sup>663</sup>; «сукупність заходів, які впливають на збалансованість промислового потенціалу, галузеві й міжгалузеві пропорції»<sup>664</sup>;

<sup>658</sup> Mikołajewicz Z. Procesy restrukturyzacji przemysłu w regionach. Opole: Uniwersytet Opolski, 1995. S.13.

<sup>659</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.83.

<sup>660</sup> Романова Т. В. Пріоритети формування структурної політики в сучасних умовах інтеграційних перетворень. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2016. №1. С.67.

<sup>661</sup> Григор'єва С. В. Структурна політика та деякі суперечності сучасних форм її реалізації. *Економіка и управление*. 2013. № 2. С.137.

<sup>662</sup> Ковальчук В. М. Структурна перебудова національної економіки в контексті інноваційного розвитку. К.: ІАЕ УААН, 2005. С.31.

<sup>663</sup> Мельниченко О. А. Миколюк В. М. Специфіка структурних зрушень та структурної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. №2. С.20.

<sup>664</sup> Єрохін С. А. Фінансово-економічний механізм промислової політики. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 3. С.53.

3) обґрунтування та досягнення наперед визначених структурних цілей – «комплекс державних заходів щодо визначення стратегічних цілей і поточних пріоритетів структурної перебудови та забезпечення їхнього досягнення засобами як економічного, так і адміністративно-правового впливу<sup>665</sup>; «економічні заходи держави щодо регулювання системи національного господарства для стимулювання в ній цілеспрямованих зрушень, здебільшого на макро- і мікроекономічних рівнях»<sup>666</sup>; «обґрунтування цілей та характеру структурних перетворень в економіці, визначення її пріоритетних ланок та оптимального співвідношення між ними»<sup>667</sup>;

4) структурні перетворення, спрямовані на розвиток елементів економічної системи задля вирішення актуальних соціально-економічних проблем – «обґрунтування цілей та характеру структурних перетворень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, які забезпечують економічне зростання та вирішення актуальних соціальних проблем сьогодення»<sup>668</sup>; «комплекс державних заходів у контексті реалізації стратегії розвитку, які орієнтуються на раціональне використання ресурсного потенціалу, науково обґрунтованих прогнозів розвитку внутрішнього й міжнародних ринків (товарів, технологій і капіталу) і спрямована на формування структури економіки, яка б забезпечувала вирішення актуальних проблем, економічне зростання та інвестиційну привабливість економіки країни»<sup>669</sup>; «компоненти економічної політики, комплекс заходів, реалізація яких спрямована на формування оптимальної (раціональної) структури національної економіки, яка б дозволяла вирішувати найбільш актуальні проблеми економічного розвитку держави»<sup>670</sup>.

На підставі сказаного пропонується таке узагальнене означення: *структурна політика* – це складова економічної політики, яка представляє собою сукупність соціально-економічних заходів, що здійснюються державою та іншими суб'єктами економічної політики шляхом обґрунтування та впровадження цілеспрямованих структурних змін і перетворень в економіці та суспільстві задля здійснення оптимальної перебудови економічної системи, усунення

<sup>665</sup> Якубовський М. Структурна перебудова економіки: інвестиційний аспект. *Моніторинг інвестиційної діяльності в Україні*. 1999. № 4. С.10.

<sup>666</sup> Біла С. О. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки. К.: УДДУ, 2001. С.41.

<sup>667</sup> Ковтало Х. Особливості структурної політики в умовах формування постіндустріального суспільства. *Галицький економічний вісник*. 2010. №3(28). С.126.

<sup>668</sup> Чистов С. М., Никифоров А. Є. та ін. Державне регулювання економіки. К.: КНЕУ, 2005. С.144.

<sup>669</sup> Пасінович І. І. Структурна політика як системоутворюючий елемент соціально-економічної політики держави. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 4. С.34.

<sup>670</sup> Гонта С. Науково-концептуальні засади реалізації структурної політики держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. №2(10). С.37.

диспропорцій, забезпечення збалансованого й позитивного розвитку економіки, вирішення актуальних соціально-економічних проблем.

**Особливості та характеристики структурної політики.** Як влучно зауважує В. Луцков, структурна політика відрізняється від економічної політики цілеспрямованістю, довготривалістю та конкретизацією завдань і цілей. Економічна політика представляє собою загальну систему заходів, які здійснює держава та її владні структури або інші особи і які спрямовані на регулювання економічних процесів. Вона включає постановку тих або інших цілей і визначення шляхів і методів їхнього досягнення, тоді як структурна політика має на меті обґрунтування доцільності поставленої мети, проведення економічної оцінки поставлених цілей і здійснення комплексного аналізу можливих варіантів ефективного досягнення результатів визначених завдань<sup>671</sup>.

Аналіз досліджень як вітчизняних, так і закордонних дослідників дозволив визначити низку першорядних аспектів, які стосуються структурної політики. Насамперед варто відзначити, що в сучасних умовах *суб'єктами* структурної політики є держава в особі органів державного управління, місцевого самоврядування, інших державних структур, які реалізують державну структурну політику, а також інші суб'єкти господарювання (різноманітні бізнес-структури), міжнародні та наднаціональні організації, громадські організації, населення й ін. *Об'єктами* є економічні суб'єкти, їхні взаємозв'язки та суспільно-економічні процеси.

Як складна система структурна політика характеризується загальносистемними *властивостями*: цілісність, неадитивність, структурність, ієрархічність. З цього логічно випливають і засадничі загальносистемні принципи формування структурної політики, пов'язані з її цілями та функціями: синергетичний ефект, ієрархічність, емерджентність, мультиплікативність, цілеспрямованість, альтернативність<sup>672</sup>.

На підставі узагальнення висновків українських науковців О. Мельниченко виділяє основні *ознаки*, які змістовно ідентифікують структурну політику<sup>673</sup>: це – комплекс заходів; складова економічної політики; використання стимулів, інвестицій та інновацій; спрямування структурних перетворень; підтримка розвитку складових національної економіки та

<sup>671</sup> Луцков В. О. Структурна політика: сутність, категорії та функції. *Вісник СумДУ. Серія: економіка.* 2012. № 1. С.143.

<sup>672</sup> Луцков В. О. Структурна політика: сутність, категорії та функції. *Вісник СумДУ. Серія: економіка.* 2012. № 1. С.143.

<sup>673</sup> Мельниченко О. А. Миколук В. М. Специфіка структурних зрушень та структурної політики. *Актуальні проблеми державного управління.* 2012. №2. С.17.

формування їхніх необхідних пропорцій; підвищення ефективності суспільного виробництва, покращення його структури; забезпечення економічного зростання і вирішення інших актуальних проблем сьогодення.

Якщо проаналізувати цілі структурної політики, то приходимо до двох аспектів розгляду: загальні й конкретні цілі. Вдало виразив загальні *цілі* структурної політики ще сорок років тому А. Карпінський<sup>674</sup>: 1) здійснення структурних перетворень, які забезпечують максимальну ефективність економіки; 2) використання структурних змін як інструмента для підвищення темпів розвитку економіки; 3) підготовка економіки до потреб майбутнього.

Також, з огляду на загальні цілі структурної політики, її так само, як і економічну політику, можна поділити на: конституювальну – становлення та закріплення на тривалий час типових умов господарювання; регулювальну – поточне регулювання господарських процесів у межах існуючих типових умов господарювання<sup>675</sup>.

Що ж до конкретних цілей, то вони логічно впливають з особливостей тієї соціально-економічної ситуації, яка склалася на відповідний період. Так, говорячи про процеси трансформації в посткомуністичних країнах у 1990-х рр., М. Кламут основними цілями структурної політики вважав<sup>676</sup>:

– намагання поліпшити економічну ефективність економіки та сформуванню специфічну структуру виробництва і виробничих потужностей шляхом переміщення ресурсів із галузей із більш низькою рентабельністю в галузі з вищою рентабельністю;

– прискорення економічного зростання й боротьба з безробіттям;

– прагнення модернізувати економіку та промисловість шляхом швидшого розвитку тих галузей, які є носіями сучасного технічного, технологічного й організаційного прогресу;

– підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та послуг на світових ринках і зміцнення проєкспортної орієнтації економіки;

– використання процесу структурних змін для зменшення впливу енергетичних, демографічних, енергетичних бар'єрів, насиченості ринку та інших перепон, що виникають у процесі економічного розвитку.

Щодо конкретних цілей слухним є зауваження О. Мельниченка, що «структурна політика потребує періодичного коригування, оскільки наявні

<sup>674</sup> Karpiński A. Polityka zmian strukturalnych w gospodarce jej cele i narzędzia. *Gospodarka Planowa*. 1974. Nr 2. S.84.

<sup>675</sup> Луцков В. О. Структурна політика: сутність, категорії та функції. *Вісник СумДУ. Серія: економіка*. 2012. № 1. С.143.

<sup>676</sup> Klamut M. Wzrost gospodarczy w procesie transformacji. *Procesy transformacji w krajach postkomunistycznych: Materiały Konferencyjne* / B. Winiarski, K. Wilk (red.). Wrocław: AE, 1995. S.47-48.

структурні зрушення змінюють умови господарювання економічних суб'єктів. До того ж у випадку різкого загострення ситуації (структурної кризи) необхідно оперативно й централізовано проводити структурну перебудову, а інакше – матиме місце мультиплікативне посилення негативного ефекту»<sup>677</sup>. Відтак загальна схема формування і реалізації структурної політики представляється у вигляді рис. 6.1.

Як правило, структурна політика не зупиняється на цілях, а пропонує механізм реалізації структурної політики, складниками якого є *принципи* та *інструментарій* для її здійснення.

*Принципи* представляють собою фундаментальну основу структурної політики та створюють основні детермінанти формування й реалізації цього елемента системи забезпечення економічного розвитку. До них можна віднести: легітимність і конституційність; ефективність використання цільових державних коштів; оптимізація державного регулювання; збереження конкурентного середовища економіки; інтегративність; науковість; адаптивність; комплексність; узгодженість; альтернативність; прогнозованість; агрегаційність; ієрархічність; синергетичність<sup>678</sup>.

Використовуваний структурною політикою *інструментарій* включає методи прямої та непрямої дії. Як вказує М. Зайдель<sup>679</sup>, прямі методи включають субсидії, антимонопольне законодавство, адміністративні обмеження. Як правило, у розвинутих ринкових економіках субсидії використовуються дуже обмежено. Зокрема, для підтримки технологічно відсталих регіонів з огляду на соціальні причини або перспективних галузей, які мають шанс на майбутній швидкий розвиток.

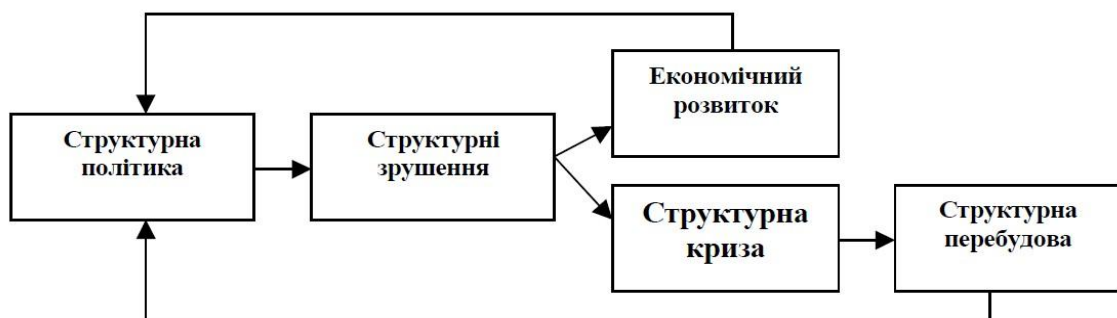


Рис. 6.1. Схема циклічності формування і коригування структурної політики.

Джерело:<sup>680</sup>.

<sup>677</sup> Мельниченко О. А. Миколюк В. М. Специфіка структурних зрушень та структурної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. №2. С.18.

<sup>678</sup> Романова Т. В. Механізм формування структурної політики в умовах інтеграційних процесів. *Економіка і регіон*. 2016. №5. С.40.

<sup>679</sup> Zajdel M. Istota i zakres polityki strukturalnej. *Polityka Gospodarcza*. 2001-2002. Nr 5-6. S.365.

<sup>680</sup> Мельниченко О. А. Миколюк В. М. Специфіка структурних зрушень та структурної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. №2. С.18.

До інструментарію прямої дії також можна віднести стимулювання створення підприємств у зонах динамічного розвитку з врахуванням загальнонаціональних інтересів.

Натомість до інструментарію непрямой дії можна віднести засоби стимулювання розвитку експорту, зокрема, низькі банківські кредити, політику низьких відсоткових ставок, систему кредитних гарантій для інвесторів, а також заходи бюджетної підтримки на зразок системи фіскальних преференцій, прискореної амортизації тощо <sup>681</sup>.

З погляду системи та напрямів реалізації політики розрізняють селективний, функціональний та інтегральний (матричний) методи. Як зауважує Т. Романова, «селективний і функціональний методи характеризують дуальну систему регулювання процесів трансформації та вдосконалення структури національної економіки. Їхня сутність реалізується шляхом використання різних форм методологічних основ структурної політики, які здійснюють у процесі свого впровадження відповідний вплив на функціонування системи національного господарства. Інтегральний тип структурної політики передбачає синергетичне поєднання селективного та функціонального методів з метою створення найбільш оптимального механізму управління економічними процесами» <sup>682</sup>.

В. Бодров і Р. Шепетько <sup>683</sup>, з огляду на зазначені методи реалізації, розрізняють види структурної політики: вертикальна (селективна або «жорстка»); горизонтальна (функціональна або «м'яка»); матрична (комплекс селективних і функціональних заходів).

Селективна політика передбачає прямий державний перерозподіл ресурсів країни на користь певних галузей і видів діяльності. Існує кілька ступенів селективності: від підтримки цілого сектора економіки, наприклад, обробної промисловості, певних його галузей або окремих підприємств (національних чемпіонів). Із збільшенням селективності зростає ефективність запровадженої політики, але, одночасно, зростають ризики допущення помилок у виборі пріоритетних галузей. Ступінь селективності також залежить від складності індустріальної бази країни та рівня економічних здібностей посадовців. Як стверджує частина економістів, селективне втручання іноді призводить до поглиблення структурних диспропорцій. Вони наводять такі

---

<sup>681</sup> Kotowicz-Jawor J. *Przebudowa mikroekonomicznego mechanizmu rozwoju*. Warszawa: PWN, 1998. S.33-34.

<sup>682</sup> Романова Т. В. Механізм формування структурної політики в умовах інтеграційних процесів. *Економіка і регіон*. 2016. №5. С.40.

<sup>683</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.87-89.



аргументи, називаючи їх «провалами» держави: 1) існування нерівних «правил гри» для різних економічних суб'єктів, що сприяє розвитку корупції; 2) відсутність у державних службовців матеріальної зацікавленості в ефективності державних інвестицій; 3) можливість допущення помилок під час вибору пріоритетних галузей, що тягне за собою значні суспільні витрати; 4) наявність сучасних транснаціональних корпорацій не дозволяє окремій країні проводити успішну селективну політику; 5) недосконалість інформації<sup>684</sup>.

У промислово-розвинених країнах застосовується функціональна структурна політика, суть якої полягає у стимулюванні економічної активності через створення сприятливого бізнес-клімату. Цей вид не передбачає особливого ставлення до окремих галузей, а спрямований на створення інститутів, які забезпечують сприятливе інституційне й економічне середовище для розвитку національної економіки, людського капіталу, підприємницької ініціативи та інновацій. Причина такої позиції полягає в тому, що різноманітні інституційні чинники (політична нестабільність, високий рівень корупції, неповага до контрактів та надмірне регулювання цін) істотно гальмують економічний розвиток. Це дозволяє уникати «провалів» держави, оскільки її активність в економіці обмежена. Розвиток кожної країни відбувається за такими стадіями: індустріалізація, експортоорієнтоване зростання, прискорений розвиток і розвинений ринок. На кожній з них доцільно використовувати свій вид структурної політики. Якщо на перших двох стадіях переважає селективна політика, то на останніх – функціональна. Отже, чим більшого економічного розвитку досягає країна, тим «м'якшу» структурну політику вона здійснює<sup>685</sup>.

З огляду на об'єкти, у структурній політиці можна виділити такі її складники, як: галузева, інноваційна, промислова, інвестиційна, відтворювальна, регіональна, інституційна, екологічна, конкурентна, соціальна, зовнішньоекономічна політика.

**Форми реалізації структурної політики.** Крім того, слід зазначити, що структурна політика в процесі реалізації набуває різних *форм*<sup>686</sup>: політика адаптації; політика запобігання; антиципаційна політика; реструктуризація. Відповідні державні установи, неурядові організації стимулюють зміни, тобто формують політику адаптації, підкреслюючи необхідність розробки нових галузей економіки, які динамічно розвиваються. Водночас вони можуть і гальмувати занепад певних сфер діяльності та обмежувати міжнародну

<sup>684</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.88-89.

<sup>685</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.89.

<sup>686</sup> Zajdel M. Istota i zakres polityki strukturalnej. *Polityka Gospodarcza*. 2001-2002. Nr 5-6. S.366.

торгівлю (наприклад, для соціального захисту чи протегування). Зокрема, у такий спосіб зберігаються робочі місця в таких галузях, як сільське господарство, гірничо-металургійна або легка промисловість. Друга форма політики – це політика запобігання, яка базується на ринкових механізмах і спрямована на підтримку підприємництва та приватної ініціативи. Тут уряд не вживає заходів, безпосередньо пов'язаних зі структурними перетвореннями, а покладається на те, що найкращим регулятором є ринок. Урядові та неурядові установи займаються усуненням бар'єрів, які перешкоджають ефективному функціонуванню економіки та ведуть до монополізації. Також вирізняється й така форма, як антиципаційна політика, яка полягає в намаганні полегшити в майбутньому адаптацію підприємств до нових економічних умов. Її мета – стимулювати переміщення капіталу і трудових ресурсів у «зростаючі» галузі (так звані «локомотиви розвитку»). Як правило, це галузі високих технологій.

На думку М. Зайделя<sup>687</sup>, найбільш зрілою формою структурної політики є реструктуризація. В англійській літературі її позначають терміном «restructuring», тобто перебудова структури. У такому випадку мають на увазі зміни, що відбуваються або повинні відбуватися в різних сферах соціально-економічного життя. Тобто реструктуризація розглядається як складний, багатовимірний процес трансформації регіональних структур, який відбувається значною мірою під впливом цілеспрямованих економічних і адміністративних дій. У сучасному розумінні процес реструктуризації є результатом свідомої й наперед спланованої діяльності держави з використанням сучасних економічних механізмів, яка спрямована на прискорення процесу переміщення ресурсів із застарілих і нерентабельних галузей економіки, що не в змозі задовольнити вимоги міжнародної конкуренції, до галузей сучасних, високорентабельних і конкурентоспроможних. Процеси реструктуризації включають структурні зміни, які відповідають трьом критеріям: мають свідомий характер; реалізуються згідно з конкретною програмою; здійснюються з використанням механізмів і економічних заходів, які гарантують запрограмований результат.

В українській науковій літературі замість зазначених форм структурної політики найчастіше розглядають так звану пасивну (політика запобігання і антиципаційна політика) і активну (адаптаційна політика, реструктуризація) структурну політику. Критерієм відмінності між ними є ступінь втручання держави в процес структурних зрушень.

Згідно з Є. Ясіним, пасивна структурна політика (ліберальна позиція) означає, що держава не втручається в інвестиційні процеси в окремих галузях

<sup>687</sup> Zajdel M. Istota i zakres polityki strukturalnej. *Polityka Gospodarcza*. 2001-2002. Nr 5-6. S.366-367.

економіки, однак створює дієздатну правову базу, яка сприяє перетіканню капіталу з одних галузей в інші<sup>688</sup>. Механізм реалізації такої політики полягає у тому, що на підставі закону попиту та пропозиції у разі перевищення попиту над пропозицією зростає норма прибутку галузі й капітал переходить із галузей з низькою нормою прибутку в галузі з підвищеною нормою прибутку, що, у свою чергу, забезпечує зниження норми прибутку в цій галузі до рівня, коли капітал знову переходить до галузі з вищою нормою прибутку<sup>689</sup>. Тому позитивними результатами пасивної структурної політики є створення конкурентного середовища та підвищення суспільного виробництва, а негативні сторони полягають у тому, що ліберальна позиція держави вимагає надто багато часу та значних соціальних витрат<sup>690</sup>.

Активна структурна політика передбачає широке використання державних важелів для прискорення прогресивних структурних зрушень (<sup>691</sup>, <sup>692</sup>, <sup>693</sup>, <sup>694</sup>): зростання виробництва в галузях, які забезпечують значну частку експорту країни; зростання виробництва в галузях, здатних замінити імпорту продукцію; розвиток галузей, які виробляють конкурентоспроможні на світовому ринку товари і послуги; підтримку виробництв, які впроваджують ресурсозберігаючі технології з метою скорочення попиту на дефіцитні для країни ресурси; зростання виробництва в галузях, спроможних підвищити науково-технічний рівень і якість продукції, особливо це стосується галузей з високотехнічною та наукоємною продукцією, що забезпечують підвищення ефективності інших галузей національної економіки; розвиток конкуренції шляхом реструктуризації та диверсифікації виробництва; розвиток виробництва сировини, напівфабрикатів і комплектуючих для заміни імпортованих з метою збільшення товарності кінцевої продукції; скорочення виробництва в депресивних галузях, де знижується ефективність ресурсів чи зменшується попит на продукцію.

<sup>688</sup> Ясин Е. Перспективы российской экономики: проблемы и факторы роста. *Общество и экономика*. 2002. №2. С.67.

<sup>689</sup> Лебедева О. А. Структурна політика держави: сутність і особливості її реалізації. URL: <http://www.stattionline.org.ua/ekonom/60/8016-strukturna-politika-derzhavi-sutnist-i-osoblivosti-%D1%97%D1%97-realizaci%D1%97.html>

<sup>690</sup> Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С.177.

<sup>691</sup> Кобзистий М. О. Інституціональні умови реалізації структурних зрушень у трансформаційній економіці. *Науково-технічна інформація*. 2005. №2. С.34-38.

<sup>692</sup> Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). К.: Світ знань, 2002. 528 с.

<sup>693</sup> Структурні зміни та економічний розвиток України / Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артёмова Т. І. та ін.; за ред. д-ра екон. наук Л. В. Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. К., 2011. 696 с.

<sup>694</sup> Яременко Ю. В. Экономический рост. Структурная политика. *Проблемы прогнозирования*. 2001. №1. С.6-14.

Реалізація активної структурної політики має супроводжуватися здійсненням таких кроків: держава розробляє та реалізує комплекс заходів, які стимулюють перетікання капіталу з менш пріоритетних галузей у більш пріоритетні; розвиток галузей, які прискорюють упровадження досягнень НТП; захист і надання фінансової допомоги галузям, що потребують реструктуризації; ліквідація частини виробництв у депресивних галузях; вирішення проблем, пов'язаних із концентрацією капіталу в капіталомістких напрямках структурної перебудови <sup>695</sup>.

Практика свідчить, що позитивними наслідками активної структурної політики є сприяння випереджальному розвитку виробництва й експорту готової продукції, високих технологій, створення сприятливих умов для впровадження досягнень НТП, врятування кризових галузей національної економіки, що, з одного боку, приводить до послаблення гостроти соціальних проблем, а з іншого – не сприяє підвищенню ефективності «проблемних» галузей <sup>696</sup>.

Оцінюючи теоретичні аспекти активної та пасивної структурних політик, Н. Попадинець зауважує, що останні не тільки не можуть будуватися за якоюсь однією теоретичною схемою, а й повинні передусім відповідати знанням реальних обставин і особливостей конкретного етапу розвитку країни. Водночас структурна політика не повинна суперечити розвитку вільної ринкової економіки, модернізації шляхом активізації приватної ініціативи. Саме це зумовлює необхідність пошуку нестандартних, гнучких методів, які мають виключати будь-які індивідуальні пільги, масові державні субсидії та інвестиції, що потребують збільшення податкового тиску, в тому числі субсидювання через ціни, що регулюються, встановлення будь-яких офіційних галузевих пріоритетів, закріплених бюджетним фінансуванням. При цьому роль держави має полягати в оздоровленні фінансової ситуації, стимулюванні пожвавлення інвестиційної та інноваційної діяльності, підвищенні ефективності функціонування державного апарату на основі модернізації механізмів управління економікою, сприянні створенню сприятливого інвестиційного клімату тощо <sup>697</sup>.

Для різних економічних систем на різних етапах розвитку було характерним переважне застосування того чи іншого напрямку. За умов вільної

---

<sup>695</sup> Лебедева О. А. Структурна політика держави: сутність і особливості її реалізації. URL: <http://www.stationline.org.ua/ekonom/60/8016-strukturna-politika-derzhavi-sutnist-i-osoblivosti-%D1%97%D1%97-realizaci%D1%97.html>

<sup>696</sup> Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С.178.

<sup>697</sup> Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С.178.

досконалої конкуренції переважав пасивний напрям з домінуванням вільного перетікання капіталів і обмеженого втручання державних регуляторів («обмеження держави»). Для закритої адміністративної економіки він змінювався активним без урахування дії об'єктивних ринкових закономірностей. Обидва не виправдали себе в історичній перспективі («залучення держави»). У сучасних умовах переважна більшість національних господарств прагне застосовувати активний напрям структурної політики, під яким розуміється широке застосування регуляторних важелів для прискорення прогресивних структурних зрушень («прагматичність держави») <sup>698</sup>.

Сьогодні концепція активної структурної політики ґрунтується на чіткому об'єктивному визначенні найбільш ефективних напрямків структурної трансформації економіки, забезпеченні розширеного суспільного відтворення оптимальними способами. При цьому перелік основних напрямків державної структурної політики змінюється залежно від актуальних завдань та умов розвитку економіки – регулятори адаптуються до вимог ринку і еволюціонують у взаємоузгодженості і взаємозалежності <sup>699</sup>.

## **6.2. Засади і пропозиції щодо формування елементів структурної політики України**

**Засади формування структурної політики України.** Структурна модернізація економіки визначається змінами пропорцій виробництва, які відбуваються під впливом таких чинників, як <sup>700</sup>: ринкова саморегуляція; суспільний поділ праці; техніко-технологічний розвиток продуктивних сил; розвиток економічних відносин; промислова й економічна політика держави. Ґрунтовне дослідження структурних змін у національній економіці, проведене нами в попередніх розділах, на нашу думку, дозволило виявити ті структурні зрушення, які мають стати основою реалізації структурної політики держави та модернізаційних реформ.

Більшість науковців вважають, що «здійснення прогресивних структурних зрушень є головним чинником подолання кризових явищ та умовою сталого економічного розвитку. У зв'язку з цим особливого значення

<sup>698</sup> Мельник А. Ф., Васіна А. Ю., Желюк Т. Л., Попович Т. М. Національна економіка. К.: Знання, 2011. 463 с.

<sup>699</sup> Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. №10. С.16-22. С.С.19.

<sup>700</sup> Бужимська К. О. Модернізація економіки: технологічно-структурний аспект. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2009. №3. С.216.

набувають державні заходи щодо формування ефективної структури національного господарства, яка відповідає вимогам сучасної глобалізації світогосподарського устрою. Важливу роль у вирішенні цього питання відіграє правильність визначення рівня селективності структурної політики, а також вибір оптимальної структури та пріоритетних сфер діяльності для забезпечення довгострокового економічного розвитку»<sup>701</sup>.

Забезпечення стійкості та розвитку національної економіки як складної структурованої системи є можливим лише за умови збалансованості її структури. Як стверджують В. Бодров і Р. Шепетько, «кожна із пропорцій окремо не може бути об'єктом дослідження і регулювання, тому лише їхній аналіз дозволяє зробити висновок про наявність або відсутності структурних диспропорцій і необхідність здійснення структурних реформ. Але це ще не є сигналом для проведення повномасштабного державного регулювання. Лише в тому випадку, коли ринок самостійно не може усунути недоліки (через ринкові «провали»), є доцільним державне регулювання. Важливим також є і те, щоб структурна політика не призвела до ще гірших наслідків»<sup>702</sup>.

Однак не лише зменшення рівня структурних дисбалансів має лежати в основі національної структурної політики. Економічна теорія орієнтує на те, що стрижнем стратегії й тактики економічного зростання є орієнтація структурних трансформацій на розбудову ефективної та конкурентоспроможної економіки постіндустріального типу<sup>703</sup>. На думку А. Чухно, оскільки теорія постіндустріального суспільства розкриває закономірності розвитку економіки і суспільства, висвітлює майбутнє людства, вона має стати теоретичною основою визначення стратегії соціально-економічного розвитку<sup>704</sup>.

Сьогодні Україна перебуває на індустріальній стадії й на порозі етапу постіндустріального розвитку. У таких умовах забезпечення прискорення розвитку спирається на поєднання двох чинників: інноваційних економічних ресурсів постіндустріального суспільства, як головних і визначальних, та інноваційних виробничих ресурсів індустріального суспільства. Особливостями постіндустріального розвитку є<sup>705</sup>:

<sup>701</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.78.

<sup>702</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.87.

<sup>703</sup> Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. К.: Знання-Прес, 2007. С.542.

<sup>704</sup> Чухно А. А. Теорія постіндустріального суспільства як глобальна методологічна парадигма. *Економічний Часопис-XXI*. 2001. №11. URL: <http://soskin.info/ea/2001/11-12/20011190.html>

<sup>705</sup> Ковтало Х. Особливості структурної політики в умовах формування постіндустріального суспільства. *Галицький економічний вісник*. 2010. №3(28). С.127.

– прискорена структурна перебудова народного господарства, перехід від переважно сировинного господарства до виробництва високотехнологічних і конкурентоспроможних продуктів кінцевого споживання;

– формування і розширення сектора сучасних інноваційно-індустріальних галузей з подальшим виходом їхньої продукції на міжнародні стандарти якості та надійності;

– підготовка і просування управлінських кадрів, які відповідають вимогам і умовам постіндустріального суспільства.

Разом з тим, оскільки постіндустріальне суспільство характеризується як інформаційне, наукове, високотехнологічне суспільство та суспільство знань, тому при досягненні цього типу розвитку відбувається зміна соціальних цінностей та мотивації людської діяльності. Проривними технологіями можуть стати універсальні нанотехнології, біотехнології, нові медичні технології й інші інновації, вигідні для вкладення капіталу, а каталізаторами переходу до постіндустріального суспільства – такі галузі, як авіація, космічна техніка, суднобудування, транспортне машинобудування, ядерна енергетика та інші <sup>706</sup>.

У таких умовах основними завданнями структурних перетворень економіки на сучасній технологічній та ресурсній базі стає <sup>707</sup>:

– концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку з урахуванням національної специфіки;

– зміцнення технологічних порівняльних переваг вітчизняних товаровиробників відносно зарубіжних конкурентів;

– розвиток наукоємних виробництв;

– зменшення залежності національної економіки від імпорту товарів і ресурсів;

– збільшення частки ресурсозаощаджуючих виробництв;

– подальший розвиток галузей «високих технологій»; підвищення рівня внутрішньої збалансованості економіки;

– створення розвиненого споживчого сектора економіки та сфери послуг.

Тобто мова йде про два фундаментальних завдання, які постали перед Україною: здійснити постіндустріальні структурно-технологічні зрушення та істотно підвищити ефективність економіки.

Варто зауважити, що роль держави у проведенні структурної політики полягає не в управлінні конкретними підприємствами і не в тому, щоб ретельно опікуватися ними, а в розробці пріоритетів і «коридорів» зростання для

<sup>706</sup> Ковтало Х. Особливості структурної політики в умовах формування постіндустріального суспільства. *Галицький економічний вісник*. 2010. №3(28). С.130.

<sup>707</sup> Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. К.: Знання-Прес, 2007. С.542.

формування довгострокової політики, орієнтованої на досягнення сталого розвитку на основі забезпечення продовольчої, енергетичної та економічної безпеки держави.

Отже, йдеться про необхідність розробки ефективної структурної політики держави як важливої стратегії соціально-економічного розвитку, а *результатом цієї політики* України має стати формування оптимальної структури економіки, адекватної соціально орієнтованій ринковій системі постіндустріального типу і стратегічним національним інтересам країни <sup>708</sup>.

### **Трансформаційні процеси в економіці України в 1990-х рр.**

Безперечно, у перше десятиліття незалежності в економіці України мали місце позитивні зрушення: розширилася сфера дії ринкових відносин, зменшився рівень монополізації економіки, до певної міри сформувалося конкурентне середовище, з'явився і зміцнів недержавний сектор.

Однак трансформаційні процеси в економіці України відбувалися на тлі двох найболючіших економічних проблем: кризи економічної системи та кризи економічної структури. Криза економічної системи була пов'язана з необхідністю формування елементів ринкової економіки на фоні командно-адміністративних методів управління нею. Крім потреби докорінної зміни економічного устрою, Україна зіткнулася зі ще однією проблемою – кризою структури економіки країни <sup>709</sup>. До переліку найбільш істотних деформацій структури трансформаційної економіки можна віднести:

- деформації відтворювальної структури (зменшення частки оплати праці у структурі ВВП, посилення процесів натуралізації ВВП, падіння частки заощаджень у реальному секторі економіки, катастрофічне скорочення інвестицій, зростання обсягів тіньової економіки, зростання імпорту товарів народного споживання);

- деформації галузевої структури (збільшення питомої ваги продукції паливно-енергетичного комплексу, швидкий розвиток видобувних галузей та галузей первинної обробки, скорочення частки підприємств, що виробляють продукцію кінцевого споживання);

- техніко-економічні деформації (технологічна деградація матеріально-технічної бази національної економіки, зростання масштабів фізичного та морального зношування основних виробничих фондів, скорочення інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, різке зменшення обсягів фінансування НДДКР);

<sup>708</sup> Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. К.: Знання-Прес, 2007. С.542.

<sup>709</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*.2012. Вип. 22.4. С.193.



– регіональна асиметрія (поглиблення нерівності в розвитку окремих регіонів, екологічний дисбаланс окремих територій, диспропорції в розміщенні виробництва та ринкової інфраструктури);

– соціальні диспропорції (масова бідність, небачене майнове розшарування суспільства, безробіття, асоціальна поведінка бізнес-еліти, корупції, зрощування влади і капіталу)<sup>710</sup>.

Системні проблеми соціально-економічного розвитку мали як суб'єктивну, так і об'єктивну основу. Відсутність ефективного механізму державного регулювання, складні економічні та соціальні проблеми, що породжувалися трансформаційним періодом, недосконалість державного менеджменту – це основні суб'єктивні чинники погіршення економічної та соціальної ситуації в країні<sup>711</sup>. До переліку суб'єктивних причин також належить усунення держави від ролі провідного суб'єкта структурних зрушень та захисту національних інтересів, зростання впливу олігархічних структур, зрощених із державним апаратом, посилення ролі екзогенних чинників економічного зростання<sup>712</sup>. Об'єктивну ж основу складають деформована структура промисловості й національної економіки, структурні дисбаланси формування та розвитку основних пропорцій розвитку національного господарства<sup>713</sup>.

Від початку здобуття незалежності стала очевидною потреба здійснювати серйозні структурні зміни в економіці. Ця потреба змін була спричинена як зовнішніми, так і внутрішніми причинами.

Зовнішні причини тісно пов'язані з розвитком глобалізаційних тенденцій у світовій економіці. Вони стали викликом для всіх національних економік, які прагнули стати серйозним партнером на світовому ринку. До глобалізаційних тенденцій, які змушували кожену країну здійснювати адаптаційні заходи, належать<sup>714</sup>:

- високі темпи економічного зростання;
- швидкі зміни техніки (зниження виробничих витрат, поява нових виробів і продуктів), які призводять до зростання загального світового рівня техніки і технологій;

<sup>710</sup> Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. К.: Знання-Прес, 2007. С.542-543.

<sup>711</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.193.

<sup>712</sup> Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. К.: Знання-Прес, 2007. С.542.

<sup>713</sup> Державне регулювання реалізації економічного потенціалу України в умовах глобалізації / За заг. ред. Л. А. Кравчено. Сімферополь: ПП «Підприємство Фенікс», 2013. С.75.

<sup>714</sup> Krajewski S. Polityka strukturalna w Polsce w okresie transformacji. *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika*. 1999. Nr 12. S.298.

- значні зрушення у структурі попиту;
- підвищення конкурентоспроможності, пов'язаної з лібералізацією міжнародного обміну та активізацією інтеграційних зв'язків;
- комп'ютеризація господарських операцій;
- зростання суспільного тиску, спрямованого на зниження деградації природного середовища, що пов'язане з виділенням величезних коштів на охорону навколишнього середовища.

Внутрішні причини пов'язані з тим, що для України в 1990-ті рр. була характерна економічна структура командно-адміністративної економічної системи. Основними ознаками такої структури є:

- низький технічний рівень виробничих фондів і продукції, яка випускається;
- високе споживання виробничих фондів, висока матеріальна інтенсивність та енергоємність виробництва, що призводить до високої частки виробництва енергії та сировини в національному доході;
- низька частка споживчих товарів у національному доході;
- домінуюча частка великих державних підприємств у вітчизняному виробництві.

На першому етапі трансформації (1990-1995 рр.) планова модель економіки була відкинута, а серед теоретичних ідей переважали концепції ліберального ринку, і через дії органів державної влади вони отримали втілення. Привабливими здавалися західні динамічні ринкові країни, в яких приватний сектор із свободою підприємницької ініціативи асоціювався з високими стандартами життя. Відтак була реалізована пасивна структурна політика. Вважалося, що рецесія очистить економіку від застарілого майна та застарілих продуктів. Головну роль відігравала макроекономічна політика: регулювання відсоткових ставок та обмінних курсів, ставки оподаткування, лібералізація зовнішньої торгівлі, зменшення субсидій та дотацій. Очікувалася чітка мета – створення в Україні динамічної європейської соціально-розвиненої економіки з потужним цивільним промисловим комплексом, значним сегментом сфери послуг та ефективним державним сектором. Це зазначалося в «Основних напрямках економічної політики України в умовах незалежності», які були схвалені Верховною Радою в жовтні 1991 р.: «Докорінна структурна перебудова народного господарства, кардинальні зміни в інвестиційній діяльності розглядаються як найважливіші пріоритети розвитку економіки для надання їй більшої динамічності і соціальної спрямованості»<sup>715</sup>.

<sup>715</sup> Про Основні напрями економічної політики в умовах незалежності: Постанова Верховної Ради України №1698-ХІІ від 25.10.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698a-12>

Однак ми цілком погоджуємося з О. Молдованом, який стверджує: «Цей нормативно-правовий акт двадцятилітньої давності свідчить, що в тогочасних політиків було чітке і правильне розуміння стратегічних орієнтирів реформ. На жаль, без тактичних кроків з реалізації конкретних завдань ця стратегія залишилася лише декларацією того, куди в кінцевому підсумку хотіли прийти творці незалежної України»<sup>716</sup>.

Пасивна структурна політика не дала очікуваних результатів. Загальним наслідком стало те, що була зруйнована планова економічна модель, тоді як нова ринкова модель так і не сформувалася. Зниження виробництва охоплювало багато галузей, які в українських реаліях вважалися відносно сучасними (наприклад, електронна промисловість). Виробництво продукції, що характеризувалося високим технічним рівнем, суттєво не зросло. Неадекватна адаптивність призвела до банкрутства більшості державних підприємств. Ринок був ще занадто слабкий (особливо ринок капіталу та ринок праці) щоб подолати виклики. «У такій ситуації було важко думати про стратегічні реформи, бо першочерговим завданням стало збереження України від соціально-економічного колапсу. Необхідність оперативної стабілізації вимагала від уряду стимулювання тих галузей економіки, які б могли забезпечити швидку фінансову віддачу до державного бюджету»<sup>717</sup>. Вихід було знайдено у тому, щоб розвивати насамперед експортно-орієнтовані галузі з низькою доданою вартістю – чорну металургію, хімічну промисловість, сільське господарство.

Від середини 1990-х рр., з часу початку президентства Л.Кучми, починається другий етап економічної трансформації, який характеризується переходом до активної структурної політики, хоча її дії мали більше «оборонний» характер, а не «наступальний». Для реалізації наступальної політики ще не було створено умов, насамперед фінансових. Тому і результати структурних перетворень не стали достатньо ефективними.

Після розпаду єдиного господарського комплексу СРСР підприємства України втратили союзні ринки, а на західних ринках їхня продукція програвала через низьку якість. Щоб вийти на нові ринки, держава вдалася до прямих і прихованих субсидій. Так, допомога підприємствам чорної металургії здійснювалася за рахунок встановлення штучно занижених цін на основні види ресурсів, передусім – на коксівне вугілля, залізородну сировину, електроенергію та газ. Крім того, для збільшення ліквідності уряд надавав

---

<sup>716</sup> Молдован О. Двадцять років реформ і хаосу. *Економічна правда*. 15 серпня 2011. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/>

<sup>717</sup> Молдован О. Двадцять років реформ і хаосу. *Економічна правда*. 15 серпня 2011. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/>

виробникам численні податкові пільги, дозволяв розстрочувати податкові зобов'язання, списував податкові борги, надавав кредити за пільговими ставками та активно використовував взаємозаліки. Допомогла вітчизняному експорту й фінансова криза 1998 р., вона додатково оздоровила підприємства сировинних і низькотехнологічних галузей економіки, орієнтованих на експорт. Усі ці чинники дозволили українським підприємствам сформувати ціновий ресурс конкурентоспроможності й продавати свою продукцію на 15-20% дешевше, ніж конкуренти, що сприяло зростанню попиту на неї<sup>718</sup>.

Здійснювану структурну політику не слід оцінювати однозначно негативно. Її можна критикувати, але варто відзначити, що особливістю структурної політики другої половини 1990-х рр. є чітка / однозначна спрямованість на вирішення проблем і труднощів, з якими зіткнулася українська економіка.

Водночас критики, насамперед «оборонної» політики (і це стосується не лише України), вказують на те, що накопичений до сьогодні досвід свідчить, що намагання замінити ринок адміністративними рішеннями, які визначають напрями структурних змін в економіці, зазвичай призводять до негативних наслідків, які не тільки не сприяють підвищенню ефективності функціонування економіки, а навпаки – через захист низькопродуктивних галузей обмежують функціонування ринкових механізмів конкуренції. Як наслідок, замість підвищення мобільності виробничих факторів і структурної гнучкості така політика може призвести до затримки структурних змін і даремної витрати державних коштів<sup>719</sup>.

Оцінюючи хід і прогрес здійсненої реструктуризації, варто пам'ятати, що у випадку структурної політики мають справу з довгостроковими процесами, і позитивні наслідки багатьох заходів, які здійснювалися і зараз здійснюються, стануть очевидними лише в майбутньому. Важливими рішеннями для створення бажаних структурних змін є: приватизація, адміністративна реформа в країні, реформи системи соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти. Сприятливі умови для проведення ефективної структурної політики пов'язані з хорошою макроекономічною ситуацією в Україні, яку формують високі темпи економічного зростання, збільшення інвестиційних витрат, зниження рівня інфляції та безробіття, стабільна грошово-кредитна політика та збалансований бюджет.

---

<sup>718</sup> Молдован О. Двадцять років реформ і хаосу. *Економічна правда*. 15 серпня 2011. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/>

<sup>719</sup> Unijne Programy Strukturalne / Polityka strukturalna. URL: [http://www.uwm.edu.pl/kpros/images/pracownicy/brodzinska/2017/Unijne\\_Programy\\_Strukturalne\\_mat.edu\\_2017.docx](http://www.uwm.edu.pl/kpros/images/pracownicy/brodzinska/2017/Unijne_Programy_Strukturalne_mat.edu_2017.docx)

Загалом період 1991-2000 рр. експерти називають періодом адаптації вітчизняного господарського комплексу до нових економічних умов і пошуку «моделі економіки, яка б дозволила утвердитися Україні як самостійній державі на політичній карті Європи»<sup>720</sup>. Наступні роки стали періодом розвитку та зміцнення цієї моделі.

### **Пропозиції щодо засад формування структурної політики України.**

Наше дослідження охопило період після 2000 р. У досліджуваній період далі продовжують загострюватися структурні диспропорції національної економіки. На них значно впливали кризові явища, спричинені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Насамперед світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. яскраво висвітлила гострі проблеми і суперечності розвитку українського суспільства, його економічної системи. «Накладання світової фінансової кризи в Україні на фазу посилення внутрішньої політичної конфронтації тільки спричинило різке загострення наявних структурних диспропорцій національної економіки, вивело на поверхню недієздатність експортоорієнтованої моделі економічного зростання, яка встановилася у попередні роки. Зазначена модель зростання з переважанням низькотехнологічного експорту виявилась дуже вразливою до спалаху світової кризи і раптових змін кон'юнктури на світових ринках. В умовах падіння зовнішнього попиту адаптаційна реакція економіки у вигляді девальвації гривні виявилася неефективною, а негативний ефект скорочення експорту став домінуючим у негативному впливові на загальну економічну динаміку. Вплив зовнішнього чинника згенерував реалізацію внутрішніх дисбалансів вітчизняної банківської системи, які накопичувалися протягом останніх років»<sup>721</sup>.

У післякризовий період економічне зростання, яке мало «переважно відновлювальний характер і не сформувало стійких позитивних тенденцій та структурних змін щодо розширеного відтворення»<sup>722</sup>. І забезпечене воно було передусім галузями реального сектору економіки,

Суспільно-політична криза 2013-2014 рр. і наступна за нею війна на сході України призвели до нових структурних дисбалансів. «Сьогодні вже не логічні аргументи, а саме реальне життя з важкими наслідками глобальної економічної рецесії у поєднанні з глибокою суспільно-політичною кризою в Україні кінця

<sup>720</sup> Молдован О. Двадцять років реформ і хаосу. *Економічна правда*. 15 серпня 2011. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/>

<sup>721</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.82.

<sup>722</sup> Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. К.: НІСД, 2012. С.15-16.

2013-2014 рр. переконують вітчизняну громаду у безперспективності сировинного шляху розвитку національного господарства, паразитування на транзитних перевагах економіки, у відсутності цілої низки необхідних передумов для переведення виробничої сфери на інноваційну траєкторію зростання, у серйозності невирішених проблем соціальної політики і державотворення»<sup>723</sup>.

Подаючи власні пропозиції з цього питання, вважаємо доречним зупинитися на двох аспектах: 1) формулювання цілей і напрямів структурної політики; 2) механізми її реалізації.

Зasadничим є формулювання *цілей політики*. У довгостроковій перспективі структурна політика має забезпечити позитивні системні зміни та зрушення як провідного напрямку модернізації національної економіки шляхом державного регулювання характеру, напрямів і темпів структурних пропорцій в економіці в умовах дії ринкових механізмів регулювання і тенденцій глобалізації соціально-економічних процесів. Послідовне та виважене структурне регулювання має орієнтуватися на<sup>724</sup>: реалізацію національних переваг; забезпечення економічної безпеки України; прискорення її інтеграції в сучасну світову господарську систему. Такими є засади формування оптимальної структури національної економіки.

Окрім того, на думку О.Кавтиш<sup>725</sup>, структурна політика повинна забезпечувати поступову модифікацію як управлінських впливів, так і побудову макроекономічних механізмів забезпечення позитивних системних структурних зрушень, поширення їхнього позитивного соціально-економічного ефекту як провідного напрямку здійснення модернізації економіки України.

Базові *цільі структурної політики*, на нашу думку, повинні бути сформульовані так:

- підвищення економічної ефективності економіки шляхом швидкого переміщення необхідних засобів / ресурсів з галузей менш продуктивних і ефективних у галузі високорентабельні та високотехнологічні;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та послуг на світових ринках шляхом формування сучасної економічної структури та її про-експортної орієнтації;

<sup>723</sup> Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.81.

<sup>724</sup> Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П.П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.194.

<sup>725</sup> Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. №10. С.21.

– використання процесу структурних змін з метою обмеження впливу різного роду бар'єрів розвитку, насамперед ресурсних, енергетичних, екологічних, демографічних;

– модернізація економіки шляхом підтримки галузей, для яких характерним є високий рівень технічного, технологічного й організаційного розвитку, інноваційна активність;

– прискорення економічного зростання, забезпечення високого рівня економічної активності / зайнятості та належного соціального захисту населення.

Зауважимо, що подібні цілі структурної політики Польщі зустрічаємо в працях польських і вітчизняних науковців (наприклад, <sup>726</sup>, <sup>727</sup>, <sup>728</sup>, <sup>729</sup>, <sup>730</sup>). Також наведені цілі значною мірою корелюють з цілями структурного розвитку, які конкретизовані в інтегрованих методичних рекомендаціях Європейської Комісії (2007 р.) для країн ЄС, а також з пріоритетними напрямками та цілями реформування національних економік, запропонованими Радою Європи (2008 р.). Про необхідність дотримання норм цих рекомендацій неодноразово вказує В. Луцков (<sup>731</sup>, <sup>732</sup>).

Головним результатом реалізації державної структурної політики має бути реформування всієї економічної системи, яке впливає на основні макроекономічні пропорції та структурні зв'язки, а також формує структурні взаємодії національної економічної системи із системою світового господарства <sup>733</sup>.

Поставлені нами цілі дозволять досягнути таких взаємопов'язаних конкретних результатів:

– виправлення накопичених роками структурних деформацій і запобігання в майбутньому довгостроковій розбалансованості економіки;

<sup>726</sup> Polityka gospodarcza / Pod red. H. Świklińskiego. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004. 313 s.

<sup>727</sup> Polityka gospodarcza / Pod red. B. Winiarskiego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 584 s.

<sup>728</sup> Шинкарук Л. В., Луцков В. О. Структурна політика: підходи та особливості реалізації в Україні. К.: Міленіум, 2016. 178 с.

<sup>729</sup> Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. №10. С.16-22.

<sup>730</sup> Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С.175-183.

<sup>731</sup> Луцков В. О. Алгоритм формування структурної політики на основі досвіду країн ЄС. *Вісник Сумського державного університету. Серія: економіка*. 2015. №1. С.54-66.

<sup>732</sup> Луцков В. О. Особливості реалізації політики структурних змін в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Вип. 2. С.238-243.

<sup>733</sup> Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С.182.

– забезпечення структурного маневру в бік збільшення частки галузей, які виробляють продукцію з високим ступенем переробки на базі новітніх технологій, збільшення частки продукції переробних галузей порівняно з добувними і частки високотехнологічної та наукоємної продукції та послуг у ВВП;

– модернізація економіки у різних її формах (соціальна, технологічна, галузева тощо), приведення структури секторів економіки у відповідність до ринкової моделі господарювання, перетворення малоефективних інститутів економіки в інститути, які відповідають вимогам сучасної ринкової економіки, реструктуризація збиткових секторів економіки;

– перехід від спаду до економічного зростання національної економіки, забезпечення сталих темпів зростання виробництва продукції та послуг;

– вихід на світові ринки з конкурентоспроможною на внутрішньому та світовому ринках якісною продукцією завдяки впровадженню новітніх технологій і на цій основі підвищення конкурентних переваг національної економіки;

– розвиток і перебудова економічної системи загалом, окремих галузей і секторів економіки, підприємств, ринків у процесі глобальних і регіональних інтеграційних трансформації.

Для кожної з вказаних цілей потрібно побудувати відповідне «дерево цілей», які постають у процесі реалізації політики перед вітчизняною економікою, а держава повинна виконувати функцію координації діяльності щодо досягнення цих цілей у вертикальному (організація діяльності інституційних / структурних підрозділів) та горизонтальному (узгодження різних видів діяльності, які існують та формуються в рамках економічної системи) розрізах економіки<sup>734</sup>.

Задані цілі (горизонтальні та вертикальні) задають напрями структурного реформування, по кожному з яких визначаються індикатори виконання цілей. «Коректне встановлення індикаторів відповідно зі стратегічними цілями по кожному з пріоритетів – необхідна складова забезпечення механізмів моніторингу та оцінки виконання стратегічної програми, а також визначення інституціональної системи її імплементації. Відсутність індикаторів унеможливує контроль за виконанням стратегії. Аналіз показує, що по низці напрямів реформування досить складно визначити індикатор (це особливо

---

<sup>734</sup> Шершньова З. С., Оборська С. В. Стратегічне управління. К.: КНЕУ, 1999. С.107.



стосується гуманітарної сфери), у таких випадках мають встановлюватися цільові завдання, спрямовані на чіткий результат»<sup>735</sup>.

Загалом алгоритм розробки стратегії структурних змін національної економіки як встановлення послідовності кроків щодо формулювання пріоритетів, цілей та завдань, чітке розуміння їхньої ролі та ієрархії взаємозв'язків між ними з метою подальшого коректного визначення системи імплементації стратегії та фінансових механізмів представлено в<sup>736</sup>.

Не менш важливим є другий аспект, який стосується формування структурної політики – *механізм її реалізації*. «Чимало дослідників визначає, що загалом мова має йти не просто про самі зрушення, а про визначення механізму їх здійснення, що, в кінцевому результаті, виступає причиною і наслідком реалізації структурної політики держави»<sup>737</sup>. Так О. Красильников визначає його як протиріччя у взаємодії елементів економічної структури, за допомогою якого здійснюються відповідні структурні зміни<sup>738</sup>. С. Панчишин розглядає їх як «певні методи розподілу виробничих ресурсів між різними галузями і видами діяльності, способи узгодженості руху ресурсів і виготовлених економічних благ на різних стадіях суспільного виробництва»<sup>739</sup>.

У рамках зауваг стосовно механізмів реалізації структурної політики в Україні зупинимося на кількох аспектах: вибір виду політики, стримуючі чинники її впровадження, засоби здійснення, супутні питання реалізації структурної політики.

Структурна політика України вже від середини 1990-х рр. набула характеру *активної політики*. Вона стосувалася реформ у різних сферах суспільного життя: адміністративної й податкової політики, охорони здоров'я та освіти, науково-технічних, інформаційних і галузевих трансформацій, законодавства тощо. Однак проводилася вона несистемно, суперечливо і значною мірою залежно від нав'язаних ззовні моделей структурної трансформації (див.<sup>740, 741, 742 743</sup>).

<sup>735</sup> Луцков В. О. Алгоритм формування структурної політики на основі досвіду країн ЄС. *Вісник Сумського державного університету. Серія: економіка*. 2015. №1. С.65.

<sup>736</sup> Луцков В. О. Алгоритм формування структурної політики на основі досвіду країн ЄС. *Вісник Сумського державного університету. Серія: економіка*. 2015. №1. С.54-66.

<sup>737</sup> Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. №10. С.17.

<sup>738</sup> Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике: монография. Саратов: Изд-во СГУ, 2001. 161 с.

<sup>739</sup> Панчишин С. М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва: автореф. дис... докт.екон.наук: спец. 08.01.01. Львів, 2005. С.18.

<sup>740</sup> Вардомский Л. Б., Пылин А.Г., Шурубович А. Г. Модернизация экономики в странах СНГ: типы, ресурсы, инструменты. *Економіка і прогнозування*. 2009. №1. С.70-77.

<sup>741</sup> Україна-2015: національна стратегія розвитку. К.: Український Форум, 2008. 73 с.

На сьогоднішній час потреба у проведенні активної структурної політики не зникла. Це пов'язано з необхідністю усунення глибоких диспропорцій практично в усіх сферах життя і секторальних структурах. Ще один чинник, який особливо стимулює до активної структурної політики, здійснення швидких і радикальних структурних змін і зрушень – це так званий «чинник часу». На ньому особливо наголошує В. Сіденко: «В умовах, коли принципово нові технології виробництва і бізнесу упродовж найближчих двох-трьох десятиліть кардинально змінюватимуть економічний ландшафт світу, фактор часу починає відігравати критичну роль. Пасивна роль держави і національної бізнес-еліти за таких умов може призвести до фатальних наслідків, коли до України втрачатимуть інтерес провідні актори світового ринку і коли продукти праці її жителів представлятимуть дедалі менший інтерес для новітніх глобальних ринків. Українські бізнесмени постають (навіть якщо вони цього ще не бачать) перед реальною загрозою знецінення свого капіталу внаслідок технологічної та організаційної архаїки, структурної застарілості, які є прямими наслідками тривалого періоду пригнічення та навіть певної деградації культури інновацій»<sup>744</sup>.

В умовах України існує низка об'єктивних чинників, які стримують проведення структурної політики, серед яких експерти виділяють (наприклад,<sup>745, 746, 747</sup>):

- низький рівень інтеграції вітчизняної економіки у світову економічну систему, що визначається не тільки низькою конкурентоспроможністю, а й інституційними чинниками, зокрема, недостатньо активною участю України в діяльності міжнародних економічних організацій;
- недостатній розвиток інфраструктури: автошляхів, телекомунікацій тощо;

<sup>742</sup> Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. К.: НІСД, 2011. 66 с.

<sup>743</sup> Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. №10. С.17.

<sup>744</sup> Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)

<sup>745</sup> Структурні трансформації в національній економіці: проблеми діагностики та інституційного забезпечення / А. Ф. Мельник та ін. ; за наук. ред.. А. Ф. Мельник. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. С.275.

<sup>746</sup> Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України / О. І. Амоша, С. С. Аптекарь, М. Г. Білопольський, С. І. Юрій та ін.; ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНМС України. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. С.348.

<sup>747</sup> Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. №10. С.18.

- нерозвиненість інфраструктури, яка забезпечує комерціалізацію та освоєння інновацій;
- існуючий рівень техніки, науки та технології, які визначають їхні якісні й кількісні особливості структурних змін;
- одним з основних обмежень найчастіше виступає ресурсна складова структурних зрушень;
- недостатня гнучкість ринку праці, пов'язана з бар'єрами на шляху міжрегіональної міграції робочої сили та недоліками системи професійної освіти й перекваліфікації.

Крім того, О. Красильников зазначає<sup>748</sup>, що механізм структурних зрушень – це механізм узгодження зрушень у структурі виробництва, розподілу, обміну і споживання з урахуванням зрушень у структурі потреб, тобто здійснення структурних зрушень в економіці спирається на потребу змінити систему економічних потреб та інтересів економічних суб'єктів. І в цьому плані маємо низку стримуючих суб'єктивних чинників. У процесі здійснення структурної політики держава має сформувати таку систему мотивів, яка «забезпечить для ринкових агентів не лише бажання максимізувати прибуток, а й реалізувати весь комплекс економічних інтересів і потреб. Все це забезпечує рівновагу розвитку структурних елементів економічної системи у довгостроковій перспективі»<sup>749</sup>.

Для усунення стримуючих чинників першочерговими й основними завданнями структурної політики держави мають стати<sup>750</sup>:

- підвищення інноваційної активності й випереджальний розвиток високотехнологічного сектора економіки;
- стимулювання економічного зростання і підвищення ефективності виробництва на мікрорівні через підтримку ланцюжків імпортозаміщення, експортних контрактів та використання інших непрямих інструментів;
- зниження трансакційних витрат діяльності підприємств за рахунок розвитку інститутів ринків товарів, послуг, праці й капіталу, формування інфраструктури забезпечення підприємницької діяльності;
- припинення прямого і непрямого субсидування неефективних підприємств, ефективна селекція працездатних підприємств, підвищення

<sup>748</sup> Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике: монография. Саратов: Изд-во СГУ, 2001. 161 с.

<sup>749</sup> Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. №10. С.19.

<sup>750</sup> Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С.179.

дієвості інституту банкрутств, реструктуризація неефективного сектора економіки;

- стимулювання процесів реструктуризації та реформування підприємств, підвищення їхньої ефективності, сприяння процесам інтеграції та утворення великих ефективних і конкурентоспроможних компаній при всебічному сприянні розвитку малого та середнього бізнесу;

- реалізація цільових програм розвитку інфраструктури транспорту, зв'язку та телекомунікацій, формування конкурентного середовища, створення рівних і передбачуваних умов економічної діяльності у державі – як у масштабі всієї економіки, так і на конкретних галузевих ринках.

Завдання органів державного і регіонального управління – обрати адекватну *стратегію структурних зрушень*, що ґрунтуватиметься на раціональному використанні соціально-економічного потенціалу, національного багатства, зосередженого у регіоні, залученні інноваційних технологій, використанні конкурентних переваг територій <sup>751</sup>.

З огляду на сказане, для реалізації основних напрямів структурної політики в сучасних умовах держава повинна спрямовувати свої дії на досягнення таких ключових цілей <sup>752</sup>:

- розвиток нових галузей, що сприяють загальному підвищенню ефективності промислового виробництва;

- стимулювання інвестиційної, інноваційної та підприємницької активності виробництв;

- сприяння розвитку галузей, конкурентоспроможних на світовому ринку виробництв, що забезпечують значну частину експортної продукції;

- забезпечення сприятливих економічних і фінансових умов для активізації виробничої діяльності, розвитку добросовісної конкуренції;

- формування та розвиток внутрішнього ринку;

- впровадження світових стандартів якості продукції та захисту навколишнього середовища;

- згортання частини виробництв у депресивних галузях економіки.

Ще один аспект, на який звертають особливу увагу дослідники – це зв'язок *структурної політики з політикою інноваційною*. Як вказує Н. Попадинець <sup>753</sup>, політика забезпечення структурних зрушень має бути

<sup>751</sup> Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України / О. І. Амоша, С. С. Аптекарь, М. Г. Білопольський, С. І. Юрій та ін.; ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНМС України. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. С.93.

<sup>752</sup> Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С.182.

<sup>753</sup> Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С.180.

доповнена заходами інноваційного впливу щодо подолання основних проблем у найбільш значущих секторах економіки. У сучасних умовах очевидно, що саме інноваційний характер відтворювальної моделі має стати основою структурної трансформації при становленні ефективної ринкової економіки України. Із цього випливає, що у відносно найближчій перспективі повинні бути визначені бажані структурні зміни й відповідно вироблений адекватний механізм державного втручання в їхню реалізацію. Тут можна виділити декілька етапів державної структурної політики на підтримку / формування інноваційної політики:

Етап 1. Відтворення технологічної бази галузей, продукція яких користується стабільним попитом на сформованих ринках. При цьому ринкові «ніші» можуть бути розширені за рахунок активного імпортозаміщення. Інновації мають бути орієнтовані насамперед на модернізацію наявних виробництв на основі ресурсозберігаючих технологій та поліпшення споживчих властивостей продукції. Основна проблема першого етапу – створення економічних, інфраструктурних та інституційних основ переходу до інвестиційної стадії розвитку держави. На цьому етапі вирішуються такі завдання: зміцнення науково-технічного потенціалу; поліпшення умов для розвитку легального підприємництва та підтримки добросовісної конкуренції; стимулювання інвестицій у найбільш передові й найбільш високоспеціалізовані виробництва; розвиток внутрішнього попиту; впровадження світових стандартів якості продукції та захисту навколишнього середовища.

Етап 2. Створення виробництв, що реалізують новітній технологічний розвиток, і вихід на внутрішній і зовнішній ринки з наукомісткою продукцією світового рівня. Результатом має стати забезпечення конкурентних позицій у перспективних секторах ринку, де вітчизняна продукція не була раніше представлена, а в окремих випадках – формування нових областей попиту, в задоволенні якого вітчизняна наукомістка продукція відігравала б домінуючу роль. Дії держави на цьому етапі мають бути спрямовані на створення та вдосконалення механізмів: активізації «людського чинника»; залучення у великих масштабах приватних інвестицій; впорядкування захисту і використання об'єктів інтелектуальної власності; створення й підтримки необхідної інфраструктури інноваційного розвитку; взаємодії науки та виробника.

Етап 3. Державна підтримка інноваційної інфраструктури, створення передумов перемикавання попиту на вітчизняні інновації, інформаційна підтримка промислового виробництва, зміцнення зв'язків науки з виробництвом.

## Висновки

1. Стратегію структурних змін слід розглядати як важливу компоненту загальної стратегії соціально-економічного розвитку, а структурну політику як складник економічної політики, спрямований на формування ефективного розвитку. Зарубіжні науковці, як правило, розглядають структурну політику як політику суспільства, що спрямована на структурні зміни й перетворення в економіці. Українські дослідники переважно схильні до думки, що проблемами структури економіки повинна передусім перейматися держава, занижуючи тим самим роль інших суб'єктів економічної політики.

Структурна політика – це складова частина економічної політики, яка представляє собою сукупність соціально-економічних заходів, що здійснюються державою та іншими суб'єктами економічної політики шляхом обґрунтування та впровадження цілеспрямованих структурних змін і перетворень в економіці та суспільстві задля здійснення оптимальної перебудови економічної системи, усунення диспропорцій, забезпечення збалансованого й позитивного розвитку економіки, вирішення актуальних проблем. Структурна політика не лише ставить цілі розвитку, але пропонує методи й інструментарій для її здійснення.

2. Сьогодні перед Україною постали два фундаментальних завдання: здійснити постіндустріальні структурно-технологічні зрушення та істотно підвищити ефективність економіки. Вказані завдання повинна забезпечити адекватна державна структурна політика. Роль держави в проведенні цієї політики полягає в розробці пріоритетів і «коридорів» зростання для формування довгострокової політики, орієнтованої на досягнення сталого розвитку на основі забезпечення продовольчої, енергетичної та економічної безпеки держави. Результатом має стати формування оптимальної структури економіки, адекватної соціально орієнтованій ринковій системі постіндустріального типу і стратегічним національним інтересам країни.

Подаючи власні пропозиції з цього питання, ми зупинилися на двох аспектах – формулюванні цілей і напрямів структурної політики, а також визначенні механізмів її реалізації.

Базові цілі структурної політики формулюються так:

- підвищення економічної ефективності економіки шляхом швидкого переміщення необхідних засобів / ресурсів з галузей менш продуктивних і ефективних у галузі високорентабельні та високотехнологічні;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції й послуг на світових ринках шляхом формування сучасної економічної структури та її проєкспортної орієнтації;

– використання процесу структурних змін з метою обмеження впливу різного роду бар'єрів розвитку, насамперед ресурсних, енергетичних, екологічних, демографічних;

– модернізація економіки шляхом підтримки галузей, для яких характерним є високий рівень технічного, технологічного й організаційного розвитку, інноваційна активність;

– прискорення економічного зростання, забезпечення високого рівня економічної активності / зайнятості та належного соціального захисту населення.

Щодо механізмів реалізації структурної політики, то в дослідженні показано необхідність вибору активної структурної політики, визначено стримуючі чинники її впровадження й оговорено питання стосовно засобів реалізації. Акцентовано на тому, що політика забезпечення структурних зрушень має бути обов'язково доповнена заходами інноваційного впливу для подолання основних проблем у найбільш значущих секторах економіки. Інноваційний характер відтворювальної моделі розвитку повинен стати основою структурної трансформації.

## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

---

Аналіз структурних змін (дисбалансів) національної економіки України після 2000 р. дозволив нам зробити такі висновки:

1. За показниками реального та номінального ВВП економічний розвиток демонстрував тенденцію до зростання, однак це зростання час від часу переходило у падіння, а порівняно з іншими європейськими країнами було незначним і спостерігалось щораз більше відставання. Повільні темпи економічного розвитку України, як правило, пов'язані з внутрішніми причинами: високий рівень корупції, події на Сході, зростання інфляції, зростання облікової ставки НБУ, низька інвестиційна привабливість вітчизняних підприємств, зростання зовнішнього боргу, зношена транспортна інфраструктура, слабка економічна динаміка та інші. В економічному житті країни зміщено основні акценти: вирішення загальнонаціональних завдань і пріоритети суспільного розвитку нерідко підміняють інтересами фінансово-промислових груп чи окремих корпоративних структур. Як стверджують аналітики, основною причиною повільного зростання є відсутність стратегії економічного розвитку держави.

2. Аналіз структури ресурсів рахунка товарів і послуг (співвідношення між випуском, імпортом товарів і послуг, а також податками) переконує, що у випадку України після хаотичних і незапланованих змін у 2016 р. структура ресурсів України повернулася до пропорцій 2000 р. із незначним зростанням частки податків. Загалом співвідношення між елементами структури залишалось більш-менш стабільним протягом усього досліджуваного періоду, а щорічні зміни відбувалися в межах максимум 3%.

Що стосується використання ресурсів (співвідношення між проміжним споживанням, кінцевим споживанням, валовим нагромадженням основного капіталу, експортом товарів і послуг, зміною запасів матеріальних засобів та придбанням матеріальних цінностей), то структурні зміни більшою мірою характеризуються хаотичністю, відсутністю ознак продуманої та зваженої політики змін.

Протягом досліджуваного періоду проміжне споживання зросло на майже 4%, і в 2017 р., його частка в структурі використання ресурсів була домінуючою та становила понад 48%. Експерти одноставно погоджуються, що така ситуація є свідченням зростання рівня матеріало- та ресурсомісткості регіональної економіки на фоні недостатньої інвестиційної та інноваційної активності підприємств, неповної завантаженості виробничих потужностей. Частка експорту товарів характеризується спадним трендом. Частка валового



нагромадження основного капіталу як головного чинника технологічного оновлення виробництва зменшується також. Частка зміни запасів є дуже незначною, а в окремі роки відбувалося навіть зниження запасів обігових коштів. Тобто проведений аналіз свідчить, що навіть у найближчому майбутньому неналежна увага до змін з боку держави може призвести до подальших структурних дисбалансів, і Україна може опинитися за межами світових магістральних тенденцій економічного розвитку та відчути негативні наслідки глобалізації не лише в економіці, але й в усіх сферах суспільного життя. Як пише В. Сіденко, «десятиліття з 2005 р. виявилось для України фактично втраченим десятиліттям, коли відбулося масоване, достойне Книги рекордів Гіннеса, проїдання наявного капіталу країни. Саме цей процес лежить в основі зниження потенціалу економічного розвитку і штовхає економіку країни у бік периферії світової системи»<sup>754</sup>.

3. Дослідження динаміки обсягів і структури валової доданої вартості за видами економічної діяльності дозволило виявити найважливіші проблеми галузево-структурального розвитку. Розвиток галузево-секторальної структури ВДВ відбувався у напрямі переважаючого зростання оптової та роздрібною торгівлі та відносно інтенсивного розвитку переробної промисловості й агропромислового сектора. На цьому тлі соціально орієнтовані види економічної діяльності, інфраструктурний і комунікаційний розвиток, розвиток фінансового сектора істотно відстають. Загалом інтенсивність структурних змін ВДВ за видами економічної діяльності була досить високою. Виявлено чотири види економічної діяльності, частка яких у змінах є істотно більшою або меншою за середню. Це – добувна промисловість і розробка кар'єрів, фінансова та страхова діяльність, постачання електроенергії, газу, пари і оптова та роздрібна торгівля, ремонт автомобілів. Ці види діяльності хоч і не всі належать до найбільш впливових у структурі ВДВ, однак саме з ними пов'язують найбільші зміни у структурі ВДВ за видами економічної діяльності.

Тобто національна економіка стає все більше відкритою й залежною від зовнішньої кон'юнктури, світового попиту та цін на світовому ринку. Продукція, яку вона експортує, – це переважно сільськогосподарська продукція, сировинного і напівсировинного / напівфабрикатного характеру, а власне виробництво характеризується технологічною відсталістю і щораз більшими втратами від дорогих імпортованих енергоносіїв і сировини.

4. Протягом досліджуваного періоду секторальна структура української економіки постійно трансформувалася. Дослідження динаміки структури ВДВ

<sup>754</sup> Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)

показало, що до початку економічної кризи 2008-2009 рр. траєкторія структурних змін загалом відповідала постіндустріальному розвитку: частка сектора I (сільське господарство, рибальство, лісове господарство) спадала, натомість частка сектора III (послуги) стрімко зростала. Рік 2010 став переломним, і починаючи від цього часу, тенденції змінилися: частка сектора I почала зростати, сектора II (промисловість, будівництво) – спадати, а щорічне зростання частки сектора III спочатку призупинилося, а потім перейшло в падіння. Це йде врозріз з траєкторією постіндустріального розвитку.

Загалом, зазначає В. Сіденко<sup>755</sup>, значною мірою процес постіндустріалізації в Україні став наслідком не стільки випереджаючого розвитку сектора послуг, скільки швидкої деіндустріалізації під впливом втрати конкурентоспроможності у відкритій для іноземної конкуренції економіці.

5. Більш детальний аналіз економічного розвитку, пов'язаний зі структурою сектора II (будівництво, переробна промисловість і решта галузей промисловості), також вказує на низку проблем. З погляду обсягів виробництва найшвидшими темпами розвивається переробна промисловість, далі слідують інші види промисловості, й на їхньому тлі зовсім незначною є позитивна динаміка розвитку будівництва. Однак частка переробної промисловості зростала лише до 2007 р., але до 2016 р. вона знизилася до рівня, нижчого за рівень 2001 р. Частка будівництва протягом досліджуваного періоду також зменшувалася. Водночас частка сировинно-енергетичної складової промисловості, тобто решта галузей промисловості, зросла.

За цими тенденціями не проглядається випереджаючий розвиток високотехнологічних виробництв і / чи створення високопродуктивних робочих місць. Скоріше відновлюється традиційна для вітчизняної економіки тенденція екстенсивного розвитку сировинно- й енергетичноємних галузей, а також розвитку низько- і середньотехнологічних видів економічної діяльності. Розвиток промисловості України не відповідає прогресивним тенденціям структурних перетворень, стримуючи зростання конкурентоспроможності економіки та соціального прогресу країни.

6. З усіх секторів економіки найбільшими темпами розвивався сектор послуг – його частка в структурі ВДВ увесь час зростала. Протягом досліджуваного періоду співвідношення в структурі послуг України між неринковими та ринковими послугами в середньому склало [24 : 76]. На нинішньому етапі економічного і суспільного розвитку така висока частка ринкових послуг є передчасною й однобокою. Частка послуг, що підвищують

<sup>755</sup> Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)

конкурентність вітчизняної продукції й вітчизняної економіки, була надто малою, а швидкі зміни в послугах, проведені без підтримки з боку держави, призвели до істотних диспропорцій не лише в системі послуг, але й у структурі економіки загалом.

З погляду функціональної класифікації послуг – послуги добробуту, класичні послуги, фінансово-бізнесові послуги, співвідношення між цими групами послуг [34 : 49 : 17] є далеким від середнього по ЄС ( [43 : 38 : 19]) і навіть Польщі ([39 : 46 : 15]). В Україні спостерігається дуже високий рівень класичних послуг, надто низький рівень послуг добробуту і також надто низький рівень фінансово-бізнесових послуг, який до того ж виявляє тенденцію до зниження.

7. Аналіз структурних параметрів розвитку сучасної світової системи зовнішньоекономічних операцій показує, що в ній відбуваються істотні зміни, на які країни світу реагують по-різному<sup>756</sup>: країни, які йдуть не просто «в тренді», а навіть дещо випереджаючи його, можуть, за інших рівних умов, у перспективі розраховувати на посилення своїх позицій у світовому господарстві; відстаючи, не кажучи вже про тих, хто взагалі не реагує на глобальні мегатренди, приречені на прогресуюче послаблення своїх позицій.

В Україні ще на початку 2000 рр., у період відносної стабільності експорту та імпорту, формувалися умови для випереджувального зростання імпорту над експортом. Відносно стабільна і сприятлива кон'юнктура стосовно товарів українського експорту хоч і забезпечувала приріст зовнішніх надходжень, проте виробничі можливості галузей лідерів-експортерів вичерпали себе повністю. З 2005 р. зовнішня торгівля в Україні набула характеру здебільшого одностороннього зв'язку. Якщо частка імпорту у ВВП все ж залишалася приблизно на одному рівні, а в останні роки навіть зросла, то частка експорту стрімко спадала від 62% в 2000 р. до 35% 2012 р., а в підсумку у 2017 р. маємо майже 50% ВВП. Це свідчить про високий рівень відкритості української економіки, важливість міжнародної торгівлі для її потреб і зростаючу залежність від зовнішніх чинників. Від'ємне торговельне сальдо балансу робить економіку України винятково вразливою до викликів глобалізації й різких коливань кон'юнктури на світових ринках сировини та напівфабрикатів. Переважання імпорту в зовнішньоекономічній діяльності призводить до дефіциту платіжного балансу, нестабільності валютного курсу, потреби лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, зменшення іноземних інвестицій.

<sup>756</sup> Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)

У цьому плані доречним є висновок В. Сіденка: «Україна за динамікою експорту та імпорту відносно ВВП дедалі більше нагадує бідні країни з високим рівнем боргу та найменш розвинені країни світу, які мають хронічний і значний за обсягом дефіцит зовнішньої торгівлі... Країна включена у процеси міжнародного виробництва та обміну на основі асиметричної моделі, яка зумовлює периферійний статус національної економіки»<sup>757</sup>.

8. Якщо на початку досліджуваного періоду основу товарного експорту становили такі групи товарів, як метали та вироби з них, машини, обладнання і транспорт, продовольчі товари і сільськогосподарська продукція, то під кінець періоду пріоритети українського товарного експорту змінилися: на перше місце в структурі вийшли продовольчі товари і сільськогосподарська продукція. Стало зрозуміло, що світова економіка потребує української сировини і сільськогосподарської продукції. Український експорт у цілому зберіг свою переважно сировинну та напівсировинну орієнтацію, в рамках такої орієнтації галузева спеціалізація змінилась. Однак навіть у рамках цієї спеціалізації українського експорту відбуваються зміни, які, з точки зору інтересів розвитку національної економіки, є негативними. Це є ще одним свідченням неконкурентоспроможності української переробної, легкої та харчової промисловості. Існуюча структура виробництва консервує експортну орієнтацію національної економіки та її сировинну спеціалізацію, і це посилює залежність української економіки від кон'юнктурних коливань на міжнародних ринках сировини і напівфабрикатів. Як влучно зауважує А. Мельник, «превалювання в експортних поставках продукції низьких переділів, яка в змозі конкурувати на зовнішніх ринках за цінами, а не за якісними характеристиками, що формує вразливу від будь-яких зовнішніх «шоків» економіку регіонів, в яких сконцентровані дані виробництва»<sup>758</sup>.

Асиметричною до експорту є структура імпорту українських товарів. Оскільки для задоволення потреб внутрішнього ринку можливості вітчизняного виробництва високотехнологічної продукції є недостатніми, то Україна задовольняє попит на високотехнологічні товари переважно за рахунок імпорту. Основними складовими імпорту є високотехнологічна продукція, паливно-енергетичні товари, продукція хімічної промисловості, фармацевтична продукція, що є одним із непрямих доказів орієнтації економіки України в бік споживання. Значною мірою зміни в товарній структурі імпорту з ЄС

---

<sup>757</sup> Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)

<sup>758</sup> Мельник А. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів України. *Журнал європейської економіки*. Березень 2012. Том 11 (№ 1). С.127.

відбувалися під дією лібералізації тарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні у рамках дії зони вільної торгівлі, а також під впливом подій, які відбуваються на сході країни.

9. Необхідно зазначити, що вартісні показники експорту послуг перевищують показники імпорту впродовж усього періоду дослідження. Причому щорічний експорт послуг переважав імпорт у понад 2 рази. Однак у 2017 р. обсяг експорту товарів перевищував обсяг експорту послуг в 4 рази, а імпорт послуг товарів перевищував імпорт послуг у понад 9 разів. Це є додатковим свідченням слабого рівня залучення сфери послуг України до міжнародної торгівлі.

У структурі експорту послуг домінуюча частка припадала на транспортні послуги, які становлять більше половини усієї вартості послуг. На другому місці серед експорту послуг, але зі значним відставанням, ідуть послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерних та телекомунікаційних послуг, а також послуги з переробки матеріальних ресурсів. Загалом Україна експортує послуги, які є супроводжуваними до основного експорту – експорту товарів, при цьому різноманіття цих послуг не спостерігається.

У структурі імпорту послуг також транспортні послуги мають найбільшу частку, але такої виняткової переваги не спостерігається. Значну частку у структурі імпорту мають державні та урядові послуги, послуги, пов'язані з подорожами. Не втратили своє ваги у структурі імпорту і ділові послуги. Аналіз показує різноспрямованість змін різних видів послуг у різні роки. Найчастіше негативні зміни стосувалися послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю, послуг з переробки матеріальних ресурсів, транспортних послуг. Позитивні зміни найчастіше стосуються послуг, пов'язаних з подорожами, послуг будівництва, послуг страхування, ділових послуг, роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності. Інтенсивність структурних змін імпорту послуг є високою, і ця інтенсивність змін імпорту в середньому майже в 4 рази переважає інтенсивність змін експорту послуг.

Варте уваги зауваження щодо міжнародної торгівлі послугами знаходимо у В. Сіденка: «Сучасні глобальні тренди змін у структурі міжнародної торгівлі послугами пов'язані з істотним зниженням відносного значення транспортних послуг. За період 1990–2016 рр. їх частка в сукупному світовому експорті послуг скоротилася з 31,3 до 19,5%, а у групі найбільш розвинених країн (ОЕСР) – з 29,0 до 17,7%. Цей процес зумовлений як змінами у структурі світової торгівлі (зростанням ролі високовартісних товарів, частка транспортних витрат у кінцевій вартості яких має тенденцію до зменшення), так і раціоналізацією розміщення виробництва в межах глобальних мереж, а також підвищенням ефективності транспортних перевезень мірою поширення

сучасних механізмів логістики. Україна також істотно скоротила частку транспортних послуг – з 73,2% в 1995 р. до 44,1% в 2016 р., проте й такий український показник більш ніж удвічі перевищує середні індикатори всіх без винятку груп країн світу»<sup>759</sup>.

Водночас найбільш важливою тенденцією останнього десятиліття у сфері послуг є перетворення групи комп'ютерних, комунікаційних та інших послуг на провідний сектор розвитку експорту послуг. На відміну від решти груп послуг, де Україна далеко відхиляється від типових групових величин, у цій сфері вона повністю «в тренді»<sup>760</sup>.

10. Диспропорційність у соціально-економічному розвитку також ускладнює здійснення ефективної структурної політики, збільшуючи загрози виникнення кризових явищ. Причини цього пов'язані з різними можливостями й активністю пристосування ресурсного потенціалу до ринкових умов, загальним розподілом доходів, забезпеченістю соціальними гарантіями, структурою ринку праці, міграцією робочої сили.

Насамперед недосконалість і дисбаланси проявляються і в тих структурних аспектах національної економіки, які пов'язані з ринком праці. На нинішньому етапі розвитку праця має особливе значення, оскільки від якісних і кількісних характеристик наявної робочої сили значною мірою залежать можливості структурних трансформацій національної економіки. Нами досліджувалася динаміка показника сукупної продуктивності праці, а також динаміка співвідношення між часткою оплати праці та часткою доходів, які забезпечують активи, у структурі ВВП України.

Проведені розрахунки сукупної продуктивності праці за період 2001-2016 рр. свідчать, що показник сукупної продуктивності праці (Q) в Україні зменшувався з 2,46 до 2,32 протягом майже десяти років – від початку аналізованого періоду аж до 2009 р. Це означало, що кожного наступного року на 1 грн. вартості праці країна отримувала щораз меншу суму ВВП. Загальне зниження сукупної продуктивності праці призвело до зменшення ВВП на -7%. З теорії відомо, що зменшення Q у структурі ВВП є негативних явищем, яке свідчить про те, що існуючий рівень оплати праці у структурі реального ВВП є надто високим. Це негативна тенденція для економіки, яка свідчить про необхідність вжиття негайних заходів на зміну економічної політики і

---

<sup>759</sup> Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)

<sup>760</sup> Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)

державного управління в країні. Зауважимо, що розвинені країни мають показник продуктивності більший 3,0.

Результати дослідження також показали, що частка праці в структурі ВВП до певного часу зростала. Хоча в останні роки ця тенденція змінилася у протилежний бік, проте і далі вона залишається далекою від співвідношення між часткою оплати праці та часткою доходів від активів, що забезпечує конкурентність економіки, тобто [30 : 70]. Найбільші структурні зміни мали місце в 2014-2016 рр., хоча швидкість цих змін була незначною, і за нинішньої тенденції навряд чи в найближче десятиліття структура ВВП стане подібною до структури конкурентних економік розвинених країн.

Загалом відповідні структурні зміни ВВП не мали цільового характеру, відбувалися хаотично і неорганізовано, що є безпосереднім наслідком відсутності цільової структурної політики в Україні.

11. Порівнюючи сукупну продуктивність праці областей України з оптимальним конкурентним рівнем цього показника – більше 3, можна побачити, що лише Полтавська область досягає цього рівня. Загалом, істотно вищий рівень продуктивності праці мають промислово розвинені регіони, а також регіони успішного землеробства. Співвідношення між часткою праці й часткою активів у структурі ВВП в областях вказує на те, що є потреба істотного підвищення продуктивності праці й на цій основі – зміни структури ВВП. Структурні зміни ВВП відбуваються повільно і хаотично. Кластеризація областей за параметрами структурних змін – середня інтенсивність, швидкість і монотонність змін – дозволила поділити області на три кластери. Аналіз складу кластерів з погляду географії областей, які до них належать, свідчить про те, що якихось істотних переваг того чи іншого географічного регіону в кластерах не спостерігається.

Звідси випливає: структурна економічна політика у регіонах України має бути спрямована на істотне цілеспрямоване підвищення продуктивності, узгодження галузевих і територіальних пріоритетів розвитку, які повинні спрямовуватися на технічне переозброєння промисловості, підготовку і перепідготовку фахівців, підвищення кваліфікації працюючих.

Виявлені відмінності сукупної продуктивності праці між регіонами є одним із проявів диспропорцій на рівні економічного розвитку регіонів, що відображаються через показники внутрішнього регіонального продукту. Ці диспропорції істотно впливають на темпи структурних змін у кожному регіоні окремо, на особливості реалізації структурної політики на рівні регіональної економіки, на умови, в яких здійснюються трансформації в країні загалом. У таких умовах на перше місце виходить проблема стратегічних пріоритетів і напрямів розвитку регіонів України з урахуванням їхнього ресурсного

потенціалу, а також максимального використання потенціалу міжрегіональної та міжнародної співпраці.

12. З погляду видів економічної діяльності на тлі інших найвищу сукупну продуктивність праці мають операції з нерухомим майном. Тут сукупна продуктивність праці в 3-4 рази вища за сукупну продуктивність у промисловості, яка іде слідом за нею. Зазначимо, що в Україні лише операції з нерухомим майном мають сукупну продуктивність, вищу за 3,0. «Низькопродуктивними» в Україні є такі популярні види економічної діяльності, як будівництво і оптова та роздрібна торгівля. Галузі «креативної економіки», які сьогодні в розвинених країнах розвиваються дуже активно, в Україні мають найнижчі показники сукупної продуктивності праці.

Аналіз структури ВВП з погляду співвідношення між оплатою праці й часткою доходів від активів також показує, що для 10 видів економічної діяльності (з 16) частка оплати праці перевищує 50%. Хоча загалом частка плати праці поступово зменшується у структурі всіх видів економічної діяльності. Найвища середня інтенсивність змін спостерігається в такому виді діяльності, як сільське, лісове та рибне господарство, тоді як найнижча інтенсивність змін має місце у видах діяльності: інформація та комунікація, операції з нерухомістю, фінансова та страхова діяльність. Загалом, структурні зміни ВВП за видами економічної діяльності, як і у випадку регіонів та України загалом, не мають стабільного характеру, відбуваються хаотично і неорганізовано. Це є ознакою того, що в Україні практично не приділяється увага такому аспекту економічного розвитку, як структурна політика. Ця політика має бути спрямована на підвищення сукупної продуктивності праці, узгодження галузевих і територіальних пріоритетів розвитку, які орієнтуються на технічне переозброєння, підготовку і перепідготовку фахівців, підвищення кваліфікації працюючих.

13. Структурні дисбаланси в економіці створюють відповідні дисбаланси в соціальній структурі (зростання рівня безробіття, диференціація доходів населення, погіршення демографічної ситуації), а це, у свою чергу, призводить до того, що частина вивільнених в Україні працівників шукає роботу за кордоном. Аналіз показав, якщо протиставляти в структурі ВВП частку матеріальних активів і сумарну частку праці та переказів від мігрантів, то бачимо, що істотного поліпшення співвідношення не відбувається. Воно і далі залишається далеким від [30 : 70]. Хоча розрахунки, зроблені на підставі даних лише оплати праці (без міграційних надходжень), демонструють хоч і незначне, але поліпшення ситуації й наближення до цього співвідношення. Насправді ж реальність така: «праця», яка застосовувалася в Україні, фактично перемістилася у «працю» за кордоном. Жодних ні технологічних, ні



інноваційних зрушень, які впливають на співвідношення між працею й активами у структурі ВВП, реально не відбувається. Різке збільшення сукупної суми оплати праці мігрантів і грошових переказів мігрантів, яке спостерігається в останні роки, впливає на те, що цінність переказів стосовно ВВП різко знижується. Подібна тенденція спостерігається і в регіональному розрізі: сукупна продуктивність праці зростає, тоді як сукупна продуктивність грошових переказів мігрантів до регіонів України, навпаки, – спадає.

Наслідки міграційних процесів є неоднозначними, їхній вплив на соціально-економічний і політичний розвиток України зростає. Ступінь цього впливу багато в чому залежить від ефективності міграційної політики держави. Тому головним завданням розвитку системи управління міграцією є визначення максимально можливих і максимально узгоджених на міждержавному рівні меж внутрішньої компетенції держави в організації міграційного процесу.

На завершення аналізу структурних диспропорцій необхідно зупинитися на особливості структурних змін в економіці України, на чому наголошує В. Сіденко (<sup>761</sup>), називаючи її «структурним спрощенням». Як вказує дослідник, ця особливість, як український і російський феномени, мабуть, має увійти до підручників і стати предметом детального дослідження в рамках вивчення спотворень економічного розвитку. В економіці обох країн відбувається своєрідний «структурний реверс» – перехід від виробництва машин до виробництва харчів. Звичайно, така еволюція має певні позитивні соціально-економічні наслідки (краще забезпечення попиту на ринку продовольства, поліпшення умов харчування населення і стабілізація цін на них, позитивний вплив на торговельний баланс тощо). Однак загалом вона свідчить про процес структурного спрощення, послаблення потенціалу економічного зростання й розвитку. Адже цей потенціал неможливо нарощувати без адекватних інвестицій, а інвестиції немислимі без машин та обладнання. Цьому також сприяє і структура українського експорту, яка за відсутності ефективної національної політики щодо реалізації структурних пріоритетів економічного розвитку, відіграє роль потужного каталізатора процесів структурного спрощення української економіки. Так, зниження частки готових виробів у поєднанні зі зростанням частки поставок руд і металів свідчить про зсув структури порівняльних і конкурентних переваг на міжнародних ринках у бік більш простих товарів, з меншою доданою вартістю. На підставі низки подібних фактів В. Сіденко констатує: Україна вступає в нинішню епоху кардинальних глобальних трансформацій з істотно деформованою структурою

<sup>761</sup> Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)

економіки, яка за період державної незалежності зазнала очевидного структурного спрощення та наблизилася до структурних характеристик менш розвинених країн світу.

Відтак формування ефективної економічної структури стає пріоритетною проблемою, яка вимагає нагального розв'язання у контексті стратегічних завдань економічного розвитку. Стратегією державної структурної політики має бути створення конкурентоспроможної на зовнішніх ринках національної економіки, і водночас економіки, яка здатна задовольнити внутрішні потреби суспільства та забезпечити безпеку, а також сталий соціально-економічний розвиток.

## ЛІТЕРАТУРА

---

1. Ажнюк М. О., Передрій О. С. Основи економічної теорії: Навчальний посібник. К.: Знання, 2008. 368 с.
2. Алімов О. М. Структура промислового виробництва в системі ринкової економіки / О.М. Алімов, Н.П. Гончаров, В.В. Лобанів. К.: НАН України, Інститут економіки, 2000. 56 с.
3. Амоша О. І. Організаційно-економічні механізми активізації інноваційної діяльності в Україні. *Економіка промисловості*. 2005. № 5. С.15-21.
4. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін. К.: Заповіт, 1996. 240 с.
5. Безтелесна Л. І., Юрчик Г. М. Макроекономічні закономірності функціонування національного ринку праці. *Статистика України*. 2012. №1(56). С.22-27.
6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М.: Academia, 1999. 956 с.
7. Бессонов В. А. О трансформационных структурных сдвигах в российской экономике. Экономика переходного периода. *Сборник избранных работ. 1999-2002*. М.: Дело, 2003. С.597-637.
8. Бирюков В. В. Время как экономическое пространство развития хозяйственной системы: дис... докт. экон. наук: 08.00.01. Санкт-Петербург, 2000. 408 с.
9. Бицюра Ю. Структурні зрушення в економіці європейських країн. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. №3. С.59-72.
10. Біла С. О. Структурна політика в системі державного регулювання економіки в умовах суспільної трансформації. Акад. держ. упр. при Президентові України. К.: 2002. 42 с.
11. Біла С. О. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки. К.: УДДУ, 2001. 408 с.
12. Білоброва Т. О., Базавлук Н. Г. Галузева структура економіки як передумова формування національної конкурентоспроможності: міжкрайнові порівняння. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. №3. С.28-31.
13. Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь / общ.ред. И. М. Осадчей. М.: ИНФРА-М, 2000. 832 с.
14. Бодров В. Г. Стратегічні пріоритети економічних та інституціональних перетворень в контексті Євроатлантичного вибору України. *Європейський вектор економічного розвитку* / За заг. ред. А. С. Задой, В. М. Тарасевича. Дніпропетровськ: ДУЕП, 2005. С.58-66.
15. Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. *Міжнародна економічна політика*. 2014. №2. С.78-98.
16. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. М.: Книжный мир, 1999. 895 с.
17. Бужимська К. О. Модернізація економіки: технологічно-структурний аспект. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2009. №3. С.214-217. С.216.

18. Бычкова Л. С. Особенности экономического цикла в экономике России: автореф. дис... докт. экон. наук: 08.00.01. Челябинск, 2012. 27 с.
19. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. СПб.: Университетская книга, 2001. 416 с.
20. Валлерстайн И. Геополитические размежевания в XXI веке. *Экономические стратегии*. 2006. №5-6. С.14-21.
21. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение. М.: Территория будущего, 2006. 248 с.
22. Валовий внутрішній продукт / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp\\_ric/vvp\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm) (дата звернення: 30.12.2018).
23. Валовий внутрішній продукт / Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 30.12.2018).
24. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip) (дата звернення: 30.12.2018).
25. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010-2015pp.) / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/xls/vtr\\_u\\_xls.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip) (дата звернення: 30.12.2018).
26. Валовий внутрішній продукт за 2018 рік / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/vvp\\_kv/vvp\\_kv\\_u/vvpf\\_kv2018u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/vvpf_kv2018u.htm) (дата звернення: 30.12.2018).
27. Валовий регіональний продукт / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2018/zb/05/zb\\_vrp2016xl.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_vrp2016xl.zip) (дата звернення: 30.12.2018).
28. Вардомский Л. Б., Пылин А. Г., Шурубович А. В. Модернизация экономики в странах СНГ: типы, ресурсы, инструменты. *Економіка і прогнозування*. 2009. №1. С.70-77.
29. Ватюкова О. Ю. Структурные сдвиги как фактор развития экономических систем. *Научный альманах*. 2016. №4-1(18). URL: <http://ucom.ru/doc/na.2016.04.01.052.pdf> (дата звернення: 30.12.2018).
30. Вашків О. П. Галузеві структурні трансформації в Україні у контексті постіндустріального економічного розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаїв: МНУ ім. В.Сухомлинського. 2017. №16. С.127-132. URL: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/27.pdf> (дата звернення: 30.12.2018).
31. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
32. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001-2013pp. / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp\\_ric/vtr\\_kr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm) (дата звернення: 30.12.2018).
33. Вітер І. І. Концепції економічного розвитку за умов глобалізації. *Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку* : зб. матеріалів Всеукр. круглого столу, 10.11.2016 р. К.: КНЕУ, 2016. С. 97-102.

34. Волков В. П., Горошкова Л. А. Малі економічні цикли: теорія та вітчизняна практика. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2014. Випуск 1(42). С.270-275.
35. Всемирный банк прогнозирует рост ВВП Украины в 2018–2020 годах. URL: <http://gordonua.com/news/money/vsemirnyy-bank-prognoziruet-rost-vvp-ukrainy-v-2018-2020-godu-226349.html> (дата звернення: 30.12.2018).
36. Гаджиев Ю. А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития. *Экономика региона*, 2009. №2. С.45-62.
37. Гайдай Е. Т. Эволюция концептуально-методологических основ теории институциональных изменений. *Экономика*, 2014. № 11(164). С.13-17.
38. Гайдар Е. Т. Аномалии экономического роста: Учеб. пособие для вузов. М.: Магистр, 1997. 229 с.
39. Гайдар Е. Т. Экономика переходного периода. *Финансово-кредитный энциклопедический словарь*. М., 2002. С.1090-1092.
40. Гальчинський А. С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. К.: Либідь, 2013. 472 с.
41. Гальчинський А. С. Становлення суспільства постформаційної цивілізації : Навч. посібник. М.: Вища школа, 1993. 107 с.
42. Гатев К. Статистическая оценка различий между структурами. Теоретические и методологические проблемы статистики. М. : Статистика, 1979. 149 с.
43. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України; ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». К., 2009. 864 с.
44. Гелбрейт Дж. Экономическая теория и цели общества. М.: Прогресс, 1979. 390 с.
45. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): терміни, поняття, персоналії / За наук. ред. Г.І.Башнянина і В.С.Іфтемічука. К.: Магнолія плюс, 2004. 688 с.
46. Герасимчук В. І. Проблеми трансформації зайнятості і розвитку ринку праці України (методологія, аналіз, шляхи вдосконалення) / НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. К.: «ПРИНТ ЕКСПРЕС», 2001. 503 с.
47. Гонта С. Науково-концептуальні засади реалізації структурної політики держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. №2(10). С.34-41.
48. Гонта С. В. Категоріальний простір дослідження структурної трансформації національної економіки. *Науковий вісник Полісся*. 2016. Вип. 3. С.84-92.
49. Горняк О. В., Пилипенко Ю. І. Структурна політика України в умовах глобалізації світового господарства. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2014. № 3. С. 9-16.
50. Гражевська Н. Загальні закономірності глобальних системних трансформацій. *Банківська справа*. 2007. № 6 (78). С. 60-68.
51. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем / КНУ ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2011. 287 с.
52. Григор'єва С. В. Структурна політика та деякі суперечності сучасних форм її реалізації. *Економіка и управление*. 2013. № 2. С.136-139.

53. Гриневич Л. В. Теоретичні аспекти формування структурної політики держави. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 2. Т.2. С. 146-148.
54. Грішнова О. Економіка праці та соціально-трудова відносини. К.: Знання, 2011. 390 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/15673-rozdl-IV-sotsalno-trudov-vdnosini-ta-h-regulyuvannya.html> (дата звернення: 30.12.2018).
55. Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносини: теорія та практика*. 2014. №1(7). С.34-42.
56. Гусев В. О., Соколова О. М. Управління структурними зрушеннями та інноваційно-інвестиційними процесами в економіці України / за заг. ред. В.Г.Бодрова. К.: НАДУ, 2011. 284 с.
57. Далик В. П., Дуляба Н. І. Зовнішня торгівля України: реалії та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 7, Частина 1. С.110-113.
58. Данилишин Б. М. Економіка України: криза розвитку та перспективи модернізації: наукове видання. К.: Нічлава, 2010, 414 с.
59. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління. *Вісник НАДУ*. 2010. № 4. С.141-148.
60. Державне регулювання реалізації економічного потенціалу України в умовах глобалізації / За заг. ред. Л. А. Кравченко. Сімферополь: ПП «Підприємство Фенікс», 2013. 312 с.
61. Державний комітет статистики України. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності (NACE, Rev. 1.1-2002). ДК 009:2005 (п.3.1): затв. наказом Держспоживстандарту України від 26.12.2005 р. №375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va375202-05> (дата звернення: 30.12.2018).
62. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україні. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355> (дата звернення: 30.12.2018).
63. Добия М. Бухгалтерский учет труда как основа товарно-денежной экономики. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*: Міжнародний збірник наукових праць. 2010. Випуск 1(16). С.57-67.
64. Дорогунцов С., Горська О. Трансформація структури економіки: теорія і практика. *Економіка України*. 1998. № 1. С. 4-12.
65. Дружиніна В. В. Статистичне дослідження структурних зрушень на місцевому ринку праці. *Інноваційна наука*. 2015. № 4. С.97-102.
66. Дюльманова Т. М. Содержание и факторы трансформации экономических систем. *Вестник Оренбургского гос. университета*. 2006. №8. С.17-19.
67. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В.М.Гейця. К.: Ін-т. екон. прогноз., Фенікс, 2003. 1008 с.
68. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т.3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2002. 952 с.
69. Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu\\_u/zed.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm) (дата звернення: 30.12.2018).
70. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. К.: Знання-Прес, 2007. 719 с.

71. Енциклопедія сучасної України. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: [http://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=18796](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18796) (дата звернення: 30.12.2018).
72. Ермолаев С. А. Структурная политика в механизме экономического роста: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01. Ульяновск, 2005. 193 с.
73. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). К.: Світ знань, 2002. 528 с.
74. Єрохін С. А. Фінансово-економічний механізм промислової політики. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 3. С. 52-56.
75. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.
76. Задоя А. О. Зовнішня торгівля України: сучасні масштаби, структура і тенденції. *Академічний огляд*. 2016. №2(45). С.110-117.
77. Зайняте населення за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn\\_ed/zn\\_ed\\_u/zn\\_ed\\_2017\\_u.xls](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2017_u.xls) (дата звернення: 30.12.2018).
78. Зайняте населення за регіонами / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/rp\\_reg/XLS/zn\\_2018\\_u.xls](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/rp_reg/XLS/zn_2018_u.xls) (дата звернення: 30.12.2018).
79. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. URL: [https://www.pravda.com.ua/files/0/9/programa\\_reform.pdf](https://www.pravda.com.ua/files/0/9/programa_reform.pdf) (дата звернення: 30.12.2018).
80. Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm) (дата звернення: 30.12.2018).
81. Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm) (дата звернення: 30.12.2018).
82. Івченко Є. А. Теоретичні аспекти та закономірності трансформаційних процесів в економіці на макрорівні. *Ефективна економіка*, 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?op=1&z=5830> (дата звернення: 30.12.2018).
83. Інтелектуально-інноваційний розвиток регіону в контексті євроінтеграції / за ред. Л. К. Семів; Інститут регіональних досліджень НАН України. Львів, 2009. 483 с.
84. Інформація про обсяги переказів фізичних осіб у іноземній валюті у 2018 році / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28142256> (дата звернення: 30.12.2018).
85. Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. №10. С.16-22.
86. Казинец Л. С. Измерение структурных сдвигов в экономике. М.: Экономика, 1969. 168 с.
87. Казинец Л. С. Темпы роста и структурные сдвиги в экономике (показатели планирования и статистики). М. : Экономика, 1981. 184 с.

88. Калужский М. Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка. М.: Экономика, 2014. 328 с.
89. Карпіщенко О. І., Ілляшенко К. В., Ілляшенко Т. О. Оплата праці як чинник конкурентоспроможності національної економіки. *Вісник Сумського державного університету*. Серія Економіка. 2007. №1. С.120-129.
90. Касич А. О., Дідур С. В. Структурні характеристики зовнішньої торгівлі України. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. №1(79). С.85-94.
91. Клімова О. І. Структурні зміни в економіці: основні поняття та види. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: економічні науки. 2009. Вип. 24(1). С.60-65.
92. Кобзистий М. О. Інституціональні умови реалізації структурних зрушень у трансформаційній економіці. *Науково-технічна інформація*. 2005. №2. С.34-38.
93. Ковалева Т. Ю. Статистические показатели в анализе структуры социально-экономической системы. *Инновационная наука*. 2015. № 4. С.63-71.
94. Ковальчук В. М. Структурна перебудова національної економіки в контексті інноваційного розвитку: монографія. К.: НАН України, ОІЄ, 2005. 240 с.
95. Ковтало Х. Особливості структурної політики в умовах формування постіндустріального суспільства. *Галицький економічний вісник*. 2010. №3(28). С. 126-131.
96. Колобова В. В. Особливості та тенденції формування економічних криз у сучасних умовах. *Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського*. 2015. №3. С.312-316.
97. Коломицева О. В. Економічна оцінка структурних зрушень у соціально-економічних системах. *Бізнес Інформ*. 2011. № 6. С. 153–155.
98. Коломицева О. В. Економічний зміст структурних зрушень та їх вплив на стабільність розвитку економіки. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. Серія: економічні науки. 2007. Вип. 22. С.160-164.
99. Коломицева О. В. Структурні зрушення в економіці: сутність та напрями трансформації. *Продуктивні сили і регіональна економіка*. 2008. Ч. 2. С.186-191.
100. Коломицева О. В., Коломицев А. О. Сутність і значення структури економіки та структурних зрушень в регулюванні розвитку соціально-економічних систем. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: економічні науки. 2012. Вип. 32(1). С.42-45.
101. Кондратьев Н. Д. Большие циклы экономической конъюнктуры: Доклад. *Проблемы экономической динамики*. М.: Экономика, 1989. С.172-226.
102. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения / Вступ. статьи Л. И. Абалкина, Ю. В. Яковца; Отд-ние экономики АН СССР. М.: Экономика, 1993. 543 с.
103. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики. М.: Экономика, 1989. 526 с.
104. Красильников О. Ю. Проблемы структурных преобразований в экономике. *Экономист*, 2005. № 8. С.52-58.
105. Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике современной России. Саратов: Научная книга, 2000. 183 с.
106. Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике: монография. Саратов: Изд-во СГУ, 2001. 161 с.
107. Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология. Саратов: Научная книга, 1999. 74 с.



108. Крихтін О. Є. Структура національного виробництва у трансформаційній економіці України: автореф. дис... канд.екон.наук: спец. 08.00.01. Донецьк, 1998. 19 с.
109. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышления: Нобелевская лекция. *Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России* / Под ред. Ю. В. Яковца. СПб. : Гуманистика, 2003. С.5-105.
110. Кузьменко В. В. Зарубіжний досвід визначення частки оплати праці у ВВП та собівартості продукції. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. №5. Т.2. С.72-76.
111. Кузьмін О. Є., Пирог О. В. Секторна модель розвитку національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства. *Бізнес Інформ*. 2013. №7. С.8-13.
112. Кулицький С. Ринок праці та розвиток економіки України. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. №21. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr21.pdf> (дата звернення: 30.12.2018).
113. Кулицький С. П. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі. *Україна: події, факти, коментарі*. 2015. №23. С.49-59.
114. Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 г. М.: Прогресс, 1977. 300 с.
115. Кушлин В. И. Траектории экономических трансформаций. М.: Экономика, 2004. 310 с.
116. Лебедева О. А. Структурна політика держави: сутність і особливості її реалізації. URL: <http://www.stationline.org.ua/ekonom/60/8016-strukturna-politika-derzhavi-sutnist-i-osoblivosti-%D1%97%D1%97-realizaci%D1%97.html> (дата звернення: 30.12.2018).
117. Лібанова Е. М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. №1(15). С.24-38.
118. Лісогор Л. С. Формування ринку праці в Україні. К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. 296 с.
119. Лукинов И. И. Эволюция экономических систем. М.: Экономика, 2002. 568 с.
120. Лукінов І. До питання про концентрацію і модель сучасного економічного розвитку України. *Економіка України*. 2001. № 6. С. 4-9.
121. Луцков В. О. Особливості реалізації політики структурних змін в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 2. С.238-243.
122. Луцков В. О. Структурна політика як чинник економічного зростання України: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03. Київ, 2014. 22 с.
123. Луцков В. О. Структурна політика: сутність, категорії та функції. *Вісник СумДУ. Серія: економіка*. 2012. № 1. С.141-147.
124. Луцков В. О. Алгоритм формування структурної політики на основі досвіду країн ЄС. *Вісник Сумського державного університету. Серія: економіка*. 2015. №1. С.54-66.
125. Любимцева С. В. Трансформация экономических систем. М.: Экономист, 2004. 443 с.
126. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки / Лібанова Е. М., Макарова О. В., Курило І. О. та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. 320 с.

127. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. Т.1. М.: Республика, 1992. 399 с.
128. Манойленко А. В., Кравченко С. Н. Исследование структурных сдвигов в национальной экономике как основа формирования приоритетов государственной инвестиционной политики. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С.78-86.
129. Мельник А. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів України. *Журнал європейської економіки*. Березень 2012. Том 11 (№ 1). С.115-137.
130. Мельник А. Ф., Васіна А. Ю., Желюк Т. Л., Попович Т. М. Національна економіка. К.: Знання, 2011. 463 с.
131. Мельник Т. М., Туницька Ю. М. Аналіз товарної структури імпорту України з країн ЄС. *Young Scientist*. 2016. №7(34). С.89-94.
132. Мельниченко О. А., Миколук В. М. Специфіка структурних зрушень та структурної політики. *Актуальні проблеми державного управління*, 2012. №2. С.15-21.
133. Мельниченко О., Миколук В. Структурні зрушення в національній економіці як об'єкт та результат державної структурної політики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. №4. С.131-134.
134. Меншиков С. М., Клименко Л. А. Длинные волны в экономике. М.: Международные отношения, 1989. 274 с.
135. Методологічні положення розрахунку валового внутрішнього продукту. Державна служба статистики України. К., 2018. 91 с.
136. Моделі ендogenous зростання економіки України / за ред. М. І. Скрипниченко. К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. 576 с.
137. Молдован О. Двадцять років реформ і хаосу. *Економічна правда*. 15 серпня 2011. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/> (дата звернення: 30.12.2018).
138. Молчанов А. М. Возможная роль колебательных процессов и эволюции. *Колебательные процессы в биологических и химических системах*. М.: Наука, 1967. С.274-288.
139. Національний банк України підвищив облікову ставку до 13.5% річних. 26.10.2017 / Національний банк України. URL: [https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=57732380](https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57732380) (дата звернення: 30.12.2018).
140. Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України: наукова доповідь / за ред. І. М. Бобух; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2018. 390 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf> (дата звернення: 30.12.2018).
141. Невідома М. В. Особливості організаційних трансформацій на підприємствах. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №3(93). С.74–81.
142. Носач Л. Л., Козуб В. О., Гринько П. Л. Світовий ринок товарів та послуг. Харків: Форт, 2014. 295 с.
143. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. / Джон Мейнард Кейнс ; общ.ред.и предисл. А. Г. Милейковский, И. М. Осадчая. М.: Прогресс, 1978. 494 с.
144. Огляд економіки Польщі. URL: <http://www.razumkov.org.ua/> (дата звернення: 30.12.2018).
145. Оліскевич М. О. Економічне моделювання динамічних процесів розвитку ринку праці: монографія. Львів, 2015. 339 с.

146. Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean\\_u/osp\\_rik\\_07u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm) (дата звернення: 30.12.2018).
147. Осовська Г. В., Юшкевич О. О., Завадський Й. С. Економічний словник. Київ: Кондор, 2007. 356 с.
148. Панчишин С. М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва: автореф. дис... докт.екон.наук: спец. 08.01.01. Львів, 2005. 38 с.
149. Панчишин С. М. Стимулювання економіки: переоцінка теорій попиту і теорії пропозиції в результаті глобальної економічної кризи. *Університетські наукові записки*. 2010. Вип. 3. С.223-228.
150. Панчишин С., Михайляк Г. Збільшення інвестиційних видатків як умова стабільного зростання економіки України. *Вісник Львівського університету. Серія: економіка*. 2008. С.3-5.
151. Пасінович І. І. Структурна політика як системоутворюючий елемент соціально-економічної політики держави. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 4. С.31-36.
152. Патон Б. Інноваційний шлях розвитку економіки України. *Вісник НАН України*. 2001. № 2. С. 11-15.
153. Пелех О. Б. Чинники зміни структури сучасної економіки. *Бізнес Інформ*. 2018. №1. С.28-34.
154. Петруха С., Петруха Н. До питання природи та ідентифікації структурних зрушень в економіці: методологічний аспект. *Економіст*. 2013. № 8. С. 23-26.
155. Петти В. Экономические и статистические работы. М. : Соцэкгиз, 1940. 324 с.
156. Пилипенко Ю. І. Технологічна структура національної економіки України та стратегія її реформування. *Економіка і держава*. 2009. № 12. С. 22-34.
157. Пирог О. В. Адаптація структури національної економіки України до вимог постіндустріального суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: проблеми економіки та управління. 2011. №698. С.93-103.
158. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. К.: НІСД, 2011. 66 с.
159. Политическая экономия: Словарь / Сост. Г. В. Донской, Г. И. Либман; ред. М. И. Волкова. М.: Политиздат, 1983. 463 с.
160. Польща – єдина країна ЄС, яка у 2009 році продемонструвала економічне зростання. URL: <http://www.wz.lviv.ua/> (дата звернення: 30.12.2018).
161. Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С.175-183.
162. Потравка Л. О. Методи визначення ефективності структурних зрушень економічної системи. URL: <http://www.rusnauka.com/> (дата звернення: 30.12.2018).
163. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: монографія / за ред. В. М. Гейця, А. А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун.-т, 2008. 389 с.
164. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. К.: НІСД, 2012. С.15-16.

165. Про Основи національної економічної політики України: Постанова Верховної Ради України №2226-ХІІ від 24.03.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2226-12> (дата звернення: 30.12.2018).
166. Про Основні напрями економічної політики в умовах незалежності: Постанова Верховної Ради України №1698-ХІІ від 25.10.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698a-12> (дата звернення: 30.12.2018).
167. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України №5/2015 від 12.01.2015 р. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 30.12.2018).
168. Прогноз НБУ щодо інфляції на 2017-2018 роки залишається в межах оголошених цільових орієнтирів / Національний банк України. URL: [https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=47279306](https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=47279306) (дата звернення: 30.12.2018).
169. Прокопюк А. Регіональна політика структурної модернізації економіки України в умовах євроінтеграції: автореф. дис... докт. екон. наук: 08.00.05. Львів, 2017. 41 с.
170. Радіонова І. Ф., Усик В. І. Макроекономічний аналіз національної економіки. Київ: КНЕУ. 2015. 302 с.
171. Региональная статистика / Под ред. В. М. Рябцева, Г. И. Чудилина. М., 2001. 308 с.
172. Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість: монографічний збірник / за ред. акад. НАН України Гейця В.М., чл.-кор. НАН України Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАН України». К., 2016. 240 с.
173. Романова Т. В. Методологія формування структурної політики економічного розвитку в умовах світових інтеграційних процесів: дис. ... докт. екон. наук : 08.00.03. Полтава, 2017. 570 с.
174. Романова Т. В. Механізм формування структурної політики в умовах інтеграційних процесів. *Економіка і регіон*. 2016. №5. С.38-42.
175. Романова Т. В. Пріоритети формування структурної політики в сучасних умовах інтеграційних перетворень. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2016. №1. С. 133-136.
176. Романова Т. В. Теоретичні підходи до розуміння сутності поняття «структурна політика». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки*. 2014. № 8 (частина 6). С. 65-68.
177. Романова Т. В. Державна структурна політика економічного розвитку в контексті інтеграційних змін: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2016. 372 с.
178. Романова Т. В. Інтегральні показники оцінювання структурних зрушень в економіці. *Економіка і регіон*. 2016. №6(61). С.20-27.
179. Рябцев В. М., Чудилин Г. И. Структурно-динамический анализ индикаторов инвестиционного климата в Самарской области. *Вопросы статистики*. 2002. №3. С. 30-38.
180. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2005. 408 с.
181. Садова У. Я., Гринькевич О. С., Бортник Н. П., Юськів Б. М., Степура Т. М., Пелех О. Б. та ін. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів ХХІ століття / Наук. ред. У. Я. Садова. Львів: ДУ «ІРД ім. М. І. Долішнього НАН України», 2019. 110 с.

182. Садова У. Я., Князєв С. І., Андрусин Н. І. Територіальна міграційна система України як чинник розвитку економіки, держави і суспільства. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3. С.3-12.
183. Сазонець І. Л. Соціально-економічні детермінанти глобальної рівноваги: монографія. Рівне: Волинські обереги, 2016. 351 с.
184. Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С.187-196.
185. Свінцов О. М., Скірка Н. Я., Гаврилко П. П. Структурні зрушення в економіці України та їх ефективність. *Науковий вісник НЛТУ України* / Ред. Д.Л.Дудюк.Л.: Вид-во НЛТУУ, 2011.С.166-172.
186. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/Zarp\\_ek\\_p/xls/zedp\\_17xls\\_u.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/Zarp_ek_p/xls/zedp_17xls_u.zip) (дата звернення: 30.12.2018).
187. Сіденко В. Глобальні кризи ХХІ століття: політекономічний підхід. *Економічна теорія*. 2015. №4. С.12-18.
188. Сіденко В. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України: аналітична доповідь. К. : Заповіт, 2017. 182 с.
189. Сіденко В. Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2018. №1. С.37-57. URL: [http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP\\_18\\_1\\_37\\_uk.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf)
190. Скірка Н. Я. Структурні трансформації в економіці України та оптимізація механізму державного регуляторного впливу. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Випуск 18.4. С.233-242.
191. Слободян О. Що ми знаємо про регіональний розподіл грошових переказів? / Аналітичний центр CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/shcho-my-znaємо-pro-rehionalnyi-rozpodil-hroshovykh-perekaziv> (дата звернення: 30.12.2018).
192. Смаглюк А. А. Галузева та технологічна структури економіки України. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2(49). С.177-183.
193. Смаль В. В. Основні науково-методологічні підходи до концептуалізації структурної трансформації економіки на стадії постіндустріального розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки*. 2014. Вип. 1. С.23-24.
194. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. К. : Port-Royal, 2001. 593 с.
195. Стеблякова Л. П. Трансформация экономических систем: теория и практика: автореф. дисс. на соиск. ученой степени докт. экон. наук: спец. 08.00.01. Москва, 2007. 54 с.
196. Структура зовнішньої торгівлі послугами / Держкомстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.12.2018).
197. Структурні зміни та економічний розвиток України / Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артёмова Т. І. та ін.; за ред. д-ра экон. наук Л. В.Шинкарук; НАН України; Ін-т экон. та прогноз. К., 2011. 696 с.
198. Структурні зміни у промисловості України: стан та пріоритетні напрямки: монографія / О. І. Амоша, Ю. В. Макогон, Л. О. Збараська та ін.; НАН України; Ін-т економіки промисловості. Донецьк, 2004. 180 с.

199. Структурні зрушення в економіці України (за даними таблиць «витрати – випуск» за 2001-2011 роки): Аналітична записка / В. Войтенко, Д. Дегтяров, Г. Полонецька та ін.; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Департамент макроекономічного прогнозування. К., 2013. 134 с.
200. Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська та ін.; за ред. Я. А. Жаліла. К.: НІСД, 2012. 104 с.
201. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України / О. І. Амоша, С. С. Аптекарь, М. Г. Білопольський, С. І. Юрій та ін.; ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНМС України. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. 848 с.
202. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук. К.: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. 304 с.
203. Структурні трансформації в національній економіці: проблеми діагностики та інституційного забезпечення / А. Ф. Мельник та ін. ; за наук. ред. А. Ф. Мельник. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. 532 с.
204. Структурно-інституціональні трансформації та економічна безпека держави / за ред. О. С. Власюк, А. І. Мокій. Львів: Апріорі, 2012. 836 с.
205. Сухарев О. С. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике. Кн. II: Экономическая политика. Проблемы теоретического описания и практической реализации. М.: Экономика, 2007. 516 с.
206. Сухарев О. С. К разработке комплексной методики анализа структурных сдвигов в национальной экономике. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2013. №13. С. 81-87.
207. Сухарев О. С. Оценка структурных сдвигов в экономике России. Доклад на семинаре у проф. И. А. Погосова. URL: [http://inecon.org/docs/Sukharev\\_seminar\\_20131024.pdf](http://inecon.org/docs/Sukharev_seminar_20131024.pdf) (дата звернення: 30.12.2018).
208. Сухарев О. С. Структурный анализ экономики. М.: Финансы и статистика, 2012. 216 с.
209. Сухарев О. С., Логвинов С. А. Управление структурными изменениями экономики: монография. М.: КУРС: ИНФРА-М, 2013. 352 с.
210. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України. К.: НІСД, 2012. 368 с.
211. Ткаченко Л. Г. Конкурентні межі зростання оплати праці в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. №2(10). С.115-124.
212. Товарна структура зовнішньої торгівлі/ Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt\\_u/tsztt0119\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0119_u.htm) (дата звернення: 30.12.2018).
213. Тоффлер Е. Третья хвиля. М.: ТОВ «Фірма АСТ», 1999. 784 с.
214. Трубнік Т. Є. Аналіз секторального впливу на макроекономічні показники з використанням інструментарію системи національних рахунків. *Ефективна економіка*. 2014. №2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek\\_2014\\_2\\_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_19) (дата звернення: 30.12.2018).
215. Трубнік Т. Є. Методологічні аспекти статистичного аналізу розвитку секторальної структури національної економіки. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 10. Частина 2. С. 76-82.

216. Тумасян А. А., Василевская Л. И. Статистическое измерение структурных изменений в промышленности Республики Беларусь. *Вестник Белорусского государственного экономического университета*. 2003. № 2 (37). С. 59-64.
217. У Кабміні назвали п'ять чинників для щорічного росту ВВП на 5-7%. 27.12.2018 / *Укрінформ: мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення: 30.12.2018).
218. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 рік. *Урядовий кур'єр*. 28 січня 2000 р. С.9.
219. Україна-2015: національна стратегія розвитку. К.: Український Форум, 2008. 73 с.
220. Українська економіка – 2018: ризики, виклики та можливості. *Сьогодні*. 7 Січня 2018. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/ukrainska-ekonomika-2018-riski-vyzovu-i-vozmozhnosti-1103384.html> (дата звернення: 30.12.2018).
221. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.
222. Філіпенко В. Паритет купівельної спроможності. *Українська дипломатична енциклопедія* / уклад.: Л. Губерський та ін. Київ: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.
223. Філософський словник соціальних термінів / за ред. В. П. Андрущенка. К.: Харків: Корвін, 2002. 672 с.
224. Фінансові механізми та інструменти подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку України / за ред. Т. Г. Васильціва. Львів: Ліга-Прес, 2016. 596 с.
225. Фомина А. В. Циклы Кондратьева в экономике России: монография. М.: Международный фонд Н. Д. Кондратьева, 2005. 146 с.
226. Фридмен М. Количественная теория денег. М. : Эльф пресс, 1996. 131 с.
227. Фридмен М. Основы монетаризма. М. : ТЕИС, 2002. 175 с.
228. Фукс Є. Теоретичні засади дослідження державної структурної політики в умовах трансформаційного суспільства. *Формування ринкової економіки*. 2011. № 25. С. 3-13.
229. Ходжаян А. Поняття структури і структурних трансформацій у системі економічних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. №4(12). С.42-54.
230. Хоменко Я. В. Генезис теорії економічного зростання. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Донецьк : ДонНТУ, 2011. С. 483-494.
231. Хоменко Я. В. Інституційне середовище як основа сталого економічного зростання. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна*. 2007. Вип.31-3. С.164-168.
232. Хоменко Я. В. Методологічні засади формування політики сталого економічного зростання в регіоні: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.00.03. Київ, 2009. 36 с.
233. Цветков В. А. Циклы и кризисы: теоретико-методологический аспект. М.; СПб.: Нестор-История, 2013. 504 с.
234. Цивилизационная структура современного мира: В 3-х т. Т. 1: Глобальные трансформации современности / под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. К. : Наукова думка, 2006. 536 с.

235. Чайка Ю. Механізми структурного розвитку національної економіки. *Вісник КНЕУ*, 2011. № 3. С.30-41.
236. Чайка Ю. М. Галузеві трансформації економіки України. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. №4. С.21-25.
237. Чайка Ю. М. Державне регулювання структурних трансформацій економіки України. *Держава та регіони. Серія: економіка та підприємництво*. 2013. № 1. С. 60-63.
238. Чайка Ю.М. Методичні підходи до оцінки оптимальності технологічної структури національної економіки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2009. Вип.3. № 2. С.100-104.
239. Чень Цзюнь. Аналіз динаміки та перспектив зовнішньої торгівлі КНР. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Випуск 123. Частина I. С.161-172.
240. Черемисина С. Г. Оценка влияния структурных преобразований на уровень экономического развития Украины. *Вісник Сев.НТУ*. 2013. Випуск 138. С.9-13.
241. Чистов С. М., Никифоров А. Є. та ін. Державне регулювання економіки. К.: КНЕУ, 2005. 316 с.
242. Чухно А. Производственно-технологическая структура экономики: сущность и пути рестройки. *Економіка України*. 1995. №7. С. 4-15.
243. Чухно А. А. Твори : у 3 т. Т.2. Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика / НАН України, КНУ ім. Т.Шевченка, Н.-д. фін. ін-т при М-ві фін. України. К., 2006. 512 с.
244. Чухно А. А. Теорія постіндустріального суспільства як глобальна методологічна парадигма. *Економічний Часопис-XXI*. 2001. №11. URL: <http://soskin.info/ea/2001/11-12/20011190.html> (дата звернення: 30.12.2018).
245. Шапран В. Чи занедужала польська економіка? Кілька уроків для України. *Європейська правда*. 19 травня 2016. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/05/19/7049324/> (дата звернення: 30.12.2018).
246. Шершньова З. Є., Оборська С. В. Стратегічне управління. К.: КНЕУ, 1999. 384 с.
247. Шинкарук Л. Макроекономічні передумови та перебіг економічної кризи в Україні. *Економічна теорія*. 2010. № 2. С.61-69.
248. Шинкарук Л. В. Взаємозв'язок структурних трансформацій та економічного зростання України. *International scientific journal. (Міжнародний науковий журнал)*. 2015. № 9. С.180-185.
249. Шинкарук Л. В. Структурний і соціальний аспекти оцінки пропорційності та диспропорційності в економіці. *Економічний вісник*. 2014. №4. С.71-78.
250. Шинкарук Л. В., Луцков В. О. Структурна політика: підходи та особливості реалізації в Україні. К.: Міленіум, 2016. 178 с.
251. Шинкоренко Т. П. Структурні зміни в економіці України: порівняння із загальносвітовими тенденціями. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 1. С. 77-92.
252. Шинкоренко Т.П., Кузнецова Л.І. Тенденції зміни частки заробітної плати в структурі ВВП та валового випуску України: порівняльний аналіз. *Економіка та прогнозування*. 2008. №3. С.20-44.
253. Шкодін І. В., Юрків Н. Я. Циклічний розвиток світової економіки в умовах фінансової невизначеності. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії*



та практики. 2011. Том 1. №10. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/29293/26287> (дата звернення: 30.12.2018).

254. Шкодiна I. В. Сучаснi тенденцiї самоорганiзацiї свiтової економiчної системи. *Економiка України*. 2012. № 9. С. 70–77.

255. Шнiцер М. Порiвняння економiчних систем. К.: Основи, 1997. 519 с.

256. Штомпка П. Социология социальных изменений. М.: Аспект пресс, 2006. 416 с.

257. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. 401 с.

258. Шумська С. С., Неживенко О. В. Пірамідальна модель структури економіки. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*. URL: <http://www.stattionline.org.ua/ekonom/60/8173-piramidalna-model-strukturi-ekonomiki.html> (дата звернення: 30.12.2018).

259. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: Монографія. Рівне : О.М. Зень, 2009. 479 с.

260. Юськів Б. М. Політичний вимір міжнародної трудової міграції європейських країн в умовах глобального розвитку : дис. ... докт. екон. наук : 23.00.04. Чернівці, 2017. 509 с.

261. Юськів Б. М. Синергетична парадигма як методологічний підхід сучасної політичної науки. *Історія політичної думки: підручник у 2-х т. / Заг. ред. Н. М. Хоми; 2 вид., переробл. і доп. Львів, 2017. Т.2 : ХХ–початок ХХІ ст. С. 209-229.*

262. Ющенко В. Десять кроків назустріч людям. Програма Президента України В. Ющенко. 2005-2009 рр. URL: <http://www.president.gov.ua/docs/10krokiv.pdf> (дата звернення: 30.12.2018).

263. Ягельська К. Ю. Управління часом та економічними циклами в складі моделі випереджаючого національного економічного розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки*. 2014. Вип. 5(1). С.287-290.

264. Яковець Ю. В. Стратегія ХХІ века: инновационное обновление общества. *Закономерности и перспективы трансформации общества: Материалы к V Международной Кондратьевской конференции*. Т.1. М.: МФК, 2004. 50 с.

265. Якубовський М. Структурна перебудова економіки: інвестиційний аспект. *Моніторинг інвестиційної діяльності в Україні*. 1999. № 4. С.11-19.

266. Яременко Ю. В. Экономический рост. Структурная политика. *Проблемы прогнозирования*. 2001. №1. С.6-14.

267. Ясин Е. Перспективы российской экономики: проблемы и факторы роста. *Общество и экономика*. 2002. №2. С.31-74.

268. Ястремський О. І. Порівняльний аналіз структури національних економік: Україна (2005, 2011 рр.) – Польща (2005 р.). *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 1. С.112-119.

269. Association agreement between the European Union and its member states, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL: [https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc\\_155103.pdf](https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf) (дата звернення: 30.12.2018).

270. Balance of payments yearbook 2004. Prepared by IMF. Washington D.C.: IMF Publication, 2005. P.48.

271. Balance of payments yearbook 2004. Prepared by IMF. Washington D.C.: IMF Publication, 2005.

272. Bartosik K. Zmiany strukturalne i koniunkturalne a zatrudnienie w polskim przemyśle przetwórczym. *Gospodarka narodowa*. 2013 wrzesień. Nr 9(265). Rok LXXXIII/XXIV, S.91-115.
273. Bell D. The Year 2000 – The Trajectory of an Idea. *Toward the Year 2000. Work in Progress* / Ed. by D. Bell. Boston, 1968. Pp.639-651.
274. Białowolski P. Ekonomia rozwoju. Teorie rozwoju. Korzyści skali, błędy koordynacji i wielość stanów równowagi. URL: [http://www.e-sgh.pl/piotr\\_bialowolski/er](http://www.e-sgh.pl/piotr_bialowolski/er) (дата звернення: 30.12.2018).
275. Bolonek R. Trwałość przemian strukturalnych gospodarki polskiej w kontekście teorii dualizmu gospodarczego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*. 2011. Nr 859. S.75-95.
276. Borowiec P. Temporalność metafor politycznych wykorzystywanych w dyskursie politycznym po 1989 roku w Polsce. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. No 3. S.339-359.
277. Braun G. Nord Süd Konflikt und Dritte Welt. Schöningh: Paderborn, 1991. 260 p.
278. Chenery H.B. Patterns of Industrial Growth. *The American Economic Review*. 1960. No 50(4). Pp. 624-654.
279. Clark C. The conditions of economic progress. London: MacMillan and Co, 1940. 504 p.
280. Cyrek M. Procesy upodabniania się struktur gospodarczych Polski i wybranych krajów Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego*. 2007. Nr 8. S.281-292.
281. Data from database: World Development Indicators. URL: <http://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators#> (дата звернення: 30.12.2018).
282. DataBank. World Development Indicators / The World Bank Group. URL: <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators#> (дата звернення: 30.12.2018).
283. Deszczyński P. Nauki ekonomiczne wobec problemów globalizacji gospodarki światowej implikacje dla krajów rozwijających się. *Nauki Ekonomiczne. Stylizowane fakty a wyzwania współczesności*. IX Kongres Ekonomistów Polskich, PTE, Warszawa. 28-29 Listopada 2013 r., Warszawa, 2015. URL: [http://www.pte.pl/kongres/referaty/Deszczyński Przemysław/](http://www.pte.pl/kongres/referaty/Deszczyński%20Przemysław/) (дата звернення: 30.12.2018).
284. Deszczyński P. Przestrzeń i czas jako determinanty polityki gospodarczej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 2009. Nr 1. S.89-103.
285. Dobija M. Kosztowa funkcja produkcji w zastosowaniach makroekonomicznych. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*. 2013. T. 74 (130). S.7-24.
286. Dobija M. Labour Productivity Ratio and International Comparison of Economic Performance – Formalization of the PPP. *Theory and Preliminary Examinations, „Emergo”*. 2008. Nr 1. P.3-19.
287. Dobija M. Rachunkowość w systemie pomiaru aktywności ekonomicznej państwa. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*. 2014. Tom 75 (131). S.7-21.
288. Domański R. Nowa geografia ekonomiczna według Paula Krugmana. *Studia i Prace Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*. 2010. Nr 8. S.9-29.
289. Dominiak J., Hauke J. Sektor usług i jego zmiany w Polsce i innych krajach UE w latach 1995-2012. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*. 2015. Nr 32, S. 31-43.

290. Dyjach K. Teorie rozwoju regionalnego wobec zróżnicowań międzyregionalnych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin. 2013. Vol. XLVII, 1. Sectio H. S.49-59.
291. European Union GDP – composition by sector / IndexMundi. URL: [https://www.indexmundi.com/european\\_union/gdp\\_composition\\_by\\_sector.html](https://www.indexmundi.com/european_union/gdp_composition_by_sector.html) (дата звернення: 30.12.2018).
292. Fisher A. Production, primary, secondary and tertiary. *The Economic Record*, 1939, Vol. 15, Issue 1, P.24-38.
293. Foray D. Understanding “Smart Specialisation”. *The question of R&D Specialisation: Perspectives and policy implications, Institute for Perspective Technological Studies – Joint Research Centre*. Seville. 2009. P.14-27.
294. Fourastié J. Le Grand Espoir du XXe siècle. Progrès technique, progrès économique, progrès social. Paris: Presses Universitaires de France, 1949. 224 p.
295. Frank A. G. Economic Genocide in Chile: Monetarism Versus Humanity. Spokesman Books. 1976. 87 p.
296. Gałąska A. Procesy społeczno-gospodarcze na poziomie lokalnym. Zróżnicowania i długookresowe trendy zmian przestrzennych w Polsce. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2013. 501 s.
297. Gałąska A. Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Teoretyczne Studia BAS*. 2017. Nr 1(49). S.9-61.
298. GDP per capita, PPP (current international \$) / The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD> (дата звернення: 30.12.2018).
299. Godlewska S. Strategie na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3) – instrument realizacji polityki rozwoju vs. warunek pozyskiwania funduszy unijnych. *Przegląd Europejski*. 2013. Nr 4 (30). S.78-93.
300. Gospodarka regionalna i lokalna w Polsce. Czynniki i bariery rozwojowe / Red. Z. Strzelecki. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2011. 248 s.
301. Grądziel A. Strategia inteligentnej specjalizacji stymulatorem rozwoju gospodarczego regionów. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, 2014. Nr 37, T.2. Gospodarka regionalna i międzynarodowa. S.243-255.
302. Gross value added and income by A\*10 industry breakdowns / Eurostat. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (дата звернення: 30.12.2018).
303. Gross value added and income by A\*10 industry breakdowns[nama\_10\_a10] / Eurostat – Data Explorer. URL: [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama\\_10\\_a10&lang=en](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_a10&lang=en) (дата звернення: 30.12.2018).
304. Grosse T. G. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2002. Nr 1(8). S.25-48.
305. Grosse T. G. Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2007. Nr 1(27). S.29-49.
306. Handel Zagraniczny / Dziedziny Bazy Wiedzy. URL: <http://swaid.stat.gov.pl/SitePagesDBW/HandelZagraniczny.aspx> (дата звернення: 30.12.2018).
307. Hansen A. H. Economic stabilization in an unbalanced world. 1932. 384 p.

308. Hyclak K. Przyczyny i skutki kryzysu gospodarczego w strefie euro na przykładzie krajów PIGS. Uniwersytet Rzeszowski. Wydział Ekonomii. Rzeszów, 2015. 38 s.
309. Jasiński L. Kryzysy gospodarcze na świecie i ich echa w Polsce. *Analiza natolińska*. 2013. Nr 4(62). 27 s.
310. Jonkisz-Zacny A. Wzrost wartości i produktywności rzeczowych aktywów trwałych jako czynnik równoważenia nierówności ekonomicznych. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2016. Nr 48. S.140-154.
311. Jonkisz-Zacny A. Zgodność poziomu produktywności pracy jako warunek jednoczenia państw w unii walutowej. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2015. Nr 9 (945). S. 125-136.
312. Kałowski A. Zmiany w strukturze gospodarki polskiej. URL: <http://www.praktycznateoria.pl/zmiany-w-strukturze/> (дата звернення: 30.12.2018).
313. Kałowski A., Wysocki J. Zmiany strukturalne w gospodarce polskiej. *Zarządzanie i Finanse*. 2012. Nr 1, cz. 2. S.281-292.
314. Karpiński A. Polityka zmian strukturalnych w gospodarce jej cele i narzędzia. *Gospodarka Planowa*. 1974. Nr 2. S.79-96.
315. Karpiński A. Przemiany strukturalne w procesie transformacji Polski 1989-2003-2025, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2008. 23 s.
316. Karpiński A. Zakres interwencji państwa we współczesnych gospodarkach rynkowych. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992. 287 s.
317. Klamut M. Ewolucja struktury gospodarczej w krajach wysoko rozwiniętych. Wrocław: AE im. O. Langego, 1996. 220 s.
318. Klamut M. Wzrost gospodarczy w procesie transformacji. *Procesy transformacji w krajach postkomunistycznych: Materiały Konferencyjne* / B. Winiarski, K. Wilk (red.). Wrocław: AE, 1995. S.43-51.
319. Kłosiński K. Współczesne tendencje w sektorze usług w Unii Europejskiej. Warszawa: Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, 2003. 134 s.
320. Korotayev A. V. Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis / A. V. Korotayev, S. V. Tsirel. *Structure and Dynamics*. 2010. Vol. 4(1). 57 p. URL: <https://escholarship.org/uc/item/9jv108xp> (дата звернення: 30.12.2018).
321. Kotowicz-Jawor J. Przebudowa mikroekonomicznego mechanizmu rozwoju. Warszawa: PWN, 1998. 160 s.
322. Krajewski S. Polityka strukturalna w Polsce w okresie transformacji. *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika*. 1999. Nr 12. S.297-304. S.298.
323. Kraska E., Rogowska B. Rola i znaczenie koncepcji Alfreda Marshalla dla wyjaśniania współczesnych mechanizmów rozwoju regionalnego. *Prace naukowe Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu*. 2014. Nr 339. S.61-76.
324. Krasucki Z. Współczesne teorie rozwoju krajów gospodarczo słabiej rozwiniętych. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1996. S.9-146.
325. Krugman P. R. Development Geography, and Economic Theory, Ohlin Lectures, Cambridge London: MIT Press, 1995. 127 p.
326. Kuczewska J. Regionalne przewagi skonstruowane. Relacje biznes instytucje badawczo-rozwojowe w województwie pomorskim. *Analizy i Opracowania KEIE UG*, Nr 6/2011(009), Sopot Grudzień 2011. 20 s.

327. Kukuła K. Dynamika oraz kierunki zmian struktury usług produkcyjnych w rolnictwie. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 1986. Rok XLVIII. Zeszyt 3. S.169-181.
328. Kukuła K. Statystyczne metody analizy struktur ekonomicznych. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne, 1996, 165 s.
329. Kukuła K. Strukturalne aspekty alokacji usług produkcyjnych w rolnictwie polskim. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 1987. Rok XLIX. Zeszyt 4. S.215-235.
330. Kuznets, S. Economic growth of nations: total output and production structure. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971. 363 p.
331. Kwaśnicki W. Ekonomia ewolucyjna – w poszukiwaniu alternatywnego wyjaśnienia rzeczywistości społeczno-gospodarczej. URL: <http://kwasnicki.prawo.uni.wroc.pl/todownload/KongresEk2001.pdf> (дата звернення: 30.12.2018).
332. Lipowski A. Przemiany strukturalne. Warszawa: INE PAN, 1994. 146 s.
333. Lisikiewicz J., Macieja J. Rozwój strukturalny polskiego przemysłu. *Ekonomista*. 1970. Nr 3. S.567-591.
334. Mach B. W. Transformacja ustrojowa a mentalne dziedzictwo socjalizmu. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1998. 175 s.
335. Marciniak S. Proporcje i struktura gospodarki socjalistycznej. Warszawa: PWE, 1976. 272 s.
336. Markowska M. Identyfikacja znaczenia krajów w gospodarce Unii Europejskiej z wykorzystaniem miary dekompozycji zmian struktury. *Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*. 2016. Vol. 9 (957). S.71–87.
337. Markowska M., Sokołowski A. Metoda dekompozycji zmian struktury. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 2016. Nr 30(3). S.25-32.
338. Matsuyama, K. The shift to services employment: A review of the literature. *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Volume 7 : Real balances – stochastic volatility models / S.N.Durlauf, L.E. Blume (eds.). London: Macmillan, 2008.
339. Matysiak A., Strus M. Paradygmat rozwoju zrównoważonego. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*. 2015. Nr 213. S.11-21.
340. McMillan M., Rodrik D. Globalization, Structural Change And Productivity Growth. *World Development*. 2014. Vol. 63. P.11-32.
341. Mieczan P. Obiektywne spojrzenie na polski eksport. URL: <https://eksport.pl/2018/01/02/spojrzenie-polski-eksport/> (дата звернення: 30.12.2018).
342. Mikołajewicz Z. Procesy restrukturyzacji przemysłu w regionach. Opole: Uniwersytet Opolski, 1995. 200 s.
343. Moore J. A. A measure of structural change in output. *Review of Income and Wealth*. 1987. March. Vol. 24. No.1. P.105-118.
344. Mrozińska A. Luka złożoności społeczno-gospodarczych w układzie regionalnym Polski. *Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu. Wydział Zarządzania*. Poznań, 2014. 214 s.
345. Mrozińska A. Zmienność struktury nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w województwach w latach 2003-2015. *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2017. Nr 470. S.75-84.

346. Mynarski S. Elementy teorii systemów i cybernetyki. Warszawa: PWN, 1979. 186 s.
347. Nowińska-Łaźniewska E. Relacje przestrzenne w Polsce w okresie transformacji w świetle teorii rozwoju regionalnego. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, 2004. 395 s.
348. Piętaś Ł. Przegląd teoretycznych koncepcji rozwoju regionalnego. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica*. 2014. Nr 5 (306). S.5-28.
349. Polityka ekonomiczna / Red. A. Fajferek. Kraków: Akademia Ekonomiczna, 1999. 340 s.
350. Polityka gospodarcza / Pod red. B. Winiarskiego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 584 s.
351. Polityka gospodarcza / Pod red. H. Ćwiklińskiego. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004. 313 s.
352. Poskrobko T. Nowe koncepcje i teorie rozwoju w ekonomii. *Wyzwania współczesnej ekonomii* / S. Czaja, T. Poskrobko i in., Warszawa: Difin, 2012, S.69-103.
353. Postęp techniczny w procesie reprodukcji / Red. nauk. C. Józefiaka i J. Mujzela. Warszawa: PWE, 1976. 359 s.
354. Prigogine I., Stengers I. Z chaosu ku porządkowi. Nowy dialog człowieka z przyrodą. Warszawa: PIW, 1990. 356 s.
355. Przygodzki Z. Innowacyjne środowiska przedsiębiorczości w kontekście procesów organizacji i regulacji w regionie. *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka* / Nowakowska A. (red.), Łódź: WUŁ. 2013. S.105-128.
356. Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2006 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl> (data звернення: 30.12.2018).
357. Renkas J. Ekonomia pracy. Teoria godziwych wynagrodzeń. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2016. Nr 439. S.284-301.
358. Renkas J. Produktywność pracy jako miernik rozwoju ekonomicznego Ukrainy i Białorusi. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2015. Nr 43 (3). S.352-361.
359. Scherer F. M., Ross D. Industrial Market Structure and Economic Performance. Boston: Houghton Mifflin, 1990. 713 p.
360. Stackelberg K. von, Hahne U. Teorie rozwoju regionalnego. *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska. Czechy. Niemcy* / Red. S.Golinowska, Raport IPiSS, Zeszyt nr 1616. Warszawa: IPiSS, 1998. S.55-106.
361. Stohr W. B., Taylor D. R. F. Development from Above or Below?: Dialectics of Regional Planning in Developing Countries. Chichester: J.Wiley & Sons, Ltd., 1981. 498 p.
362. Storper M. The Regional World. Territorial Development in a Global Economy. New York: The Guilford Press, 1997. 338 p.
363. Structure of the euro area economy / European Central Bank. URL: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/eaec/html/index.en.html> (data звернення: 30.12.2018).
364. Szukalski S. Czynniki wywołujące zmiany w strukturze gospodarki. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica*. 1982. Nr 19. S. 29-46.
365. Szukalski S. M. Zmiany sektorowej struktury gospodarki polskiej w latach 1992-2002 na tle gospodarek Wspólnoty Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce*. 2004. Nr 1, S.51-65.

366. Teoria ekonomii wobec przeobrażeń strukturalnych / Studia Ekonomiczne. Zeszyty naukowe wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach / Red. naukowy J. Pietrucha. Katowice, 2011. 218 s.
367. The Concise Oxford Dictionary of Current English / Ed. J. B. Sykes. London : The Clarendon press, 1984. 1258 p.
368. Unijne Programy Strukturalne / Polityka strukturalna. URL: [http://www.uwm.edu.pl/kpros/images/pracownicy/brodzinska/2017/Unijne\\_Programy\\_Strukturalne\\_mat.edu\\_2017.docx](http://www.uwm.edu.pl/kpros/images/pracownicy/brodzinska/2017/Unijne_Programy_Strukturalne_mat.edu_2017.docx) (data звернення: 30.12.2018).
369. Valente R. Redystrybucja dochodu i jej skutki długo- i krótkookresowe według teorii alternatywnych do paradygmatu neoklasycznego. Próba odwrócenia tradycyjnego podejścia do nierówności społecznych. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2014. Nr 3(39). S.55-69.
370. Von Mises L. Human Action: A treatise on Economics. Chicago, 1966. 85 p.
371. Von Mises L. Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution. New Haven : Yale University Press, 1957. 384 p.
372. Walesiak M. Podobieństwo wielkości (skali) oraz kształtu (formy) w złożonych badaniach strukturalnych. *Wiadomości Statystyczne*. 1983. Nr 3. S.26-28.
373. Wasilewska E. Zastosowanie syntetycznych mierników dynamiki struktury w analizie zmian aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*. 2007. Numer 62. S.67-80.
374. Webster's New World Dictionary of American Language / David B. Guralnik. N.Y. : Simon and Schuster, 1982. 1692 p.
375. Winiarski B. Polityka strukturalna i jej uwarunkowania. *Polityka ekonomiczna: Prace Naukowe*. AE im. O.Langego we Wrocławiu. 1991. Nr 570. S.5-26.
376. Winiecki J. Przekształcenia strukturalne w procesie rozwoju gospodarczego: modyfikacje i rozszerzenia. *WSliZ Working Paper Series*. WP 6. Grudzień, 2013. 20 s.
377. Włodarczyk Y. Przemiany struktur gospodarczych w ujęciu systemowym. Zeszyty naukowe wydziałowe uniwersytetu ekonomicznego w Katowicach / Red. J. Czech-Rogósz, S. Swadźba. Katowicy: WUE, 2011. 217 s.
378. Zagóra-Jonszta U. Teoria rozwoju gospodarczego i „twórczej destrukcji” Schumpetera oraz jej aktualność. *Optimum. Studia ekonomiczn.* 2015. Nr 3(75). S.20-31.
379. Zajdel M. Istota i zakres polityki strukturalnej. *Polityka Gospodarcza*. 2001-2002. Nr 5-6. S. 362-371.
380. Zajdel M. Trójsektorowa struktura gospodarcza w Polsce jako miernik rozwoju (wybrane aspekty). *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*. 2011. Nr 18. S.419-430.
381. Zajdel M. Trójsektorowa struktura zatrudnienia w polskiej gospodarce jako miernik rozwoju (wybrane aspekty). *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*. 2010. Nr 16. S.336-347.
382. Zajdel M. Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy. *Studia prawno-ekonomiczne*. 2011. T. LXXXIII. S.397-421.
383. Zalega T. Ekonomia ewolucyjna jako jeden z nurtów współczesnej ekonomii - zarys problematyki. *Studia i Materiały*. Wydział Zarządzania. Uniwersytet Warszawski. 2015. Nr 2. S.157-177.

## **ДОДАТКИ**

### **Додаток А**

---



Таблиця А.1

## Показники структурних змін промисловості України, 2001-2016 рр.

Рік	Показники аналізу процесу структурних змін ВДВ			Зміна розміру структури ВДВ			Зміна форми структури ВДВ		
	інтенсивність змін	швидкість змін	сталість / монотонність змін	будівництво	переробна пром-сть	пром-сть (решта)	будівництво	переробна пром-сть	пром-сть (решта)
2001	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2002	1,39	0,01	1,00	0,06	0,68	0,26	-0,24	0,50	-0,26
2003	3,09	0,03	0,84	0,20	0,66	0,14	0,22	0,28	-0,50
2004	3,87	0,04	0,92	0,22	0,68	0,10	0,23	0,27	-0,50
2005	1,96	0,02	0,71	0,07	0,67	0,27	-0,50	0,43	0,07
2006	0,52	0,00	0,72	0,15	0,62	0,23	0,42	0,08	-0,50
2007	1,34	0,01	0,63	0,18	0,56	0,26	0,44	-0,50	0,06
2008	6,40	0,06	0,11	-0,01	0,39	0,60	-0,22	-0,28	0,50
2009	1,40	0,01	0,17	-0,19	-0,50	-0,31	-0,50	0,46	0,04
2010	6,97	0,07	0,14	0,23	0,21	0,56	0,16	-0,50	0,34
2011	5,03	0,04	0,25	0,09	0,25	0,66	-0,06	-0,44	0,50
2012	3,37	0,03	0,16	-0,03	0,96	-0,01	-0,13	0,50	-0,37
2013	1,05	0,01	0,18	-0,16	-0,70	-0,13	-0,10	-0,40	0,50
2014	4,23	0,04	0,09	-0,06	0,86	-0,08	-0,14	0,50	-0,36
2015	1,28	0,01	0,09	0,03	0,61	0,36	-0,49	0,50	-0,01
2016	2,81	0,02	0,14	0,07	0,45	0,48	-0,09	-0,41	0,50

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>762</sup>, <sup>763</sup>).

<sup>762</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>763</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

Таблиця А.2

## Показники структурних змін промисловості Польщі, 2001-2016 рр.

Рік	Показники аналізу процесу структурних змін ВДВ			Зміна розміру структури ВДВ			Зміна форми структури ВДВ		
	інтенсивність змін	швидкість змін	сталість / монотонність змін	будівництво	переробна пром-сть	пром-сть (решта)	будівництво	переробна пром-сть	пром-сть (решта)
2001	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2002	1,75	0,02	1,00	-0,35	0,32	0,33	-0,50	0,19	0,31
2003	3,22	0,03	0,97	-0,11	0,74	0,15	-0,47	0,50	-0,03
2004	0,84	0,01	0,78	0,23	0,61	0,16	0,12	0,38	-0,50
2005	1,39	0,01	0,45	0,44	0,34	0,21	0,49	-0,50	0,01
2006	0,94	0,01	0,49	0,24	0,66	0,10	0,04	0,46	-0,50
2007	0,77	0,01	0,48	0,28	0,60	0,13	0,31	0,19	-0,50
2008	1,21	0,01	0,32	0,37	0,44	0,19	0,50	-0,49	-0,01
2009	0,88	0,01	0,21	0,33	0,47	0,20	0,44	-0,50	0,06
2010	2,15	0,02	0,04	0,25	-0,06	0,69	0,03	-0,50	0,47
2011	0,17	0,00	0,03	0,27	0,53	0,20	0,48	0,02	-0,50
2012	2,27	0,02	0,17	-0,19	0,61	0,20	-0,50	0,40	0,10
2013	0,88	0,01	0,22	-0,60	-0,26	-0,14	-0,50	0,40	0,10
2014	2,25	0,02	0,23	0,28	0,63	-0,10	0,17	0,33	-0,50
2015	1,30	0,01	0,28	0,20	0,75	0,05	-0,09	0,50	-0,41
2016	3,01	0,03	0,38	-0,40	0,59	-0,01	-0,46	0,50	-0,04

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Головного статистичного офісу Польщі <sup>764</sup>.

<sup>764</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2016 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>

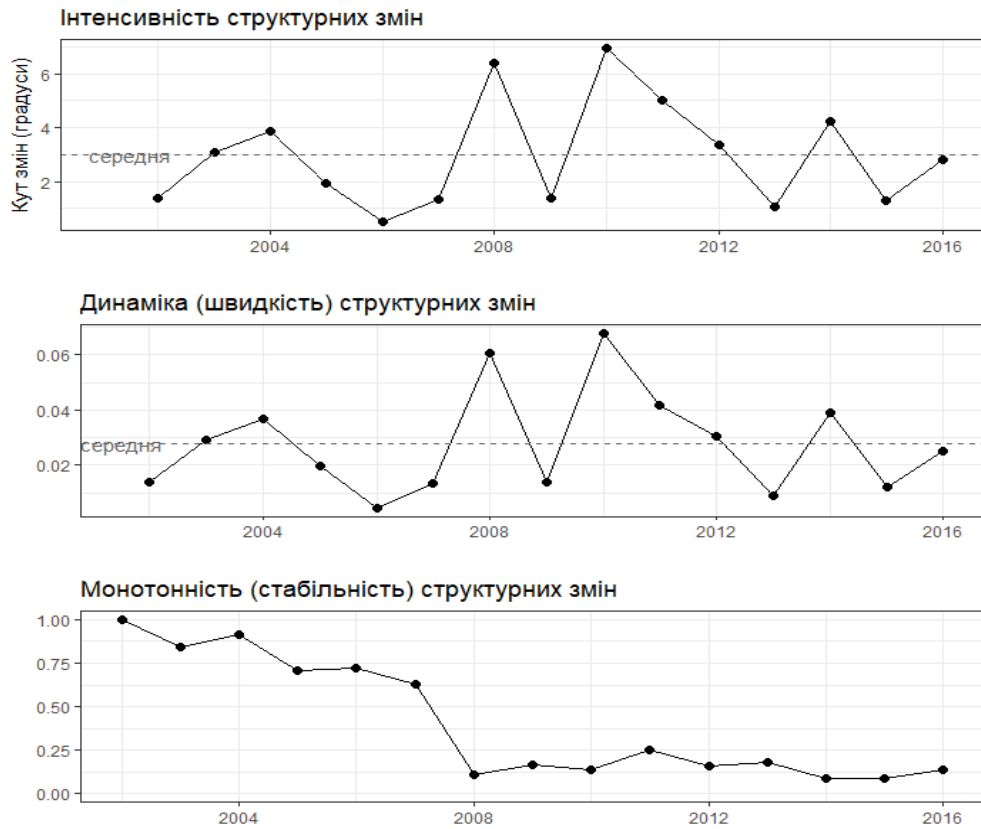


Рис. А.1. Показники процесу змін структури промисловості України, 2001-2016 рр. Джерело: власні розрахунки

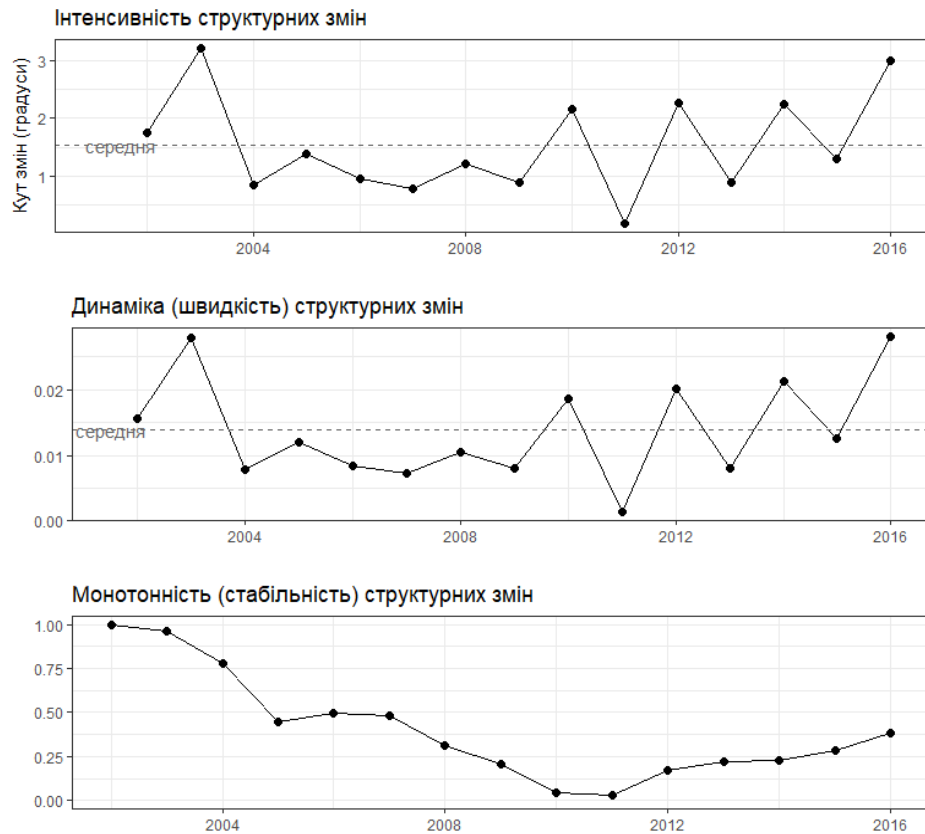


Рис. А.2. Показники процесу змін структури промисловості Польщі, 2001-2016 рр. Джерело: власні розрахунки

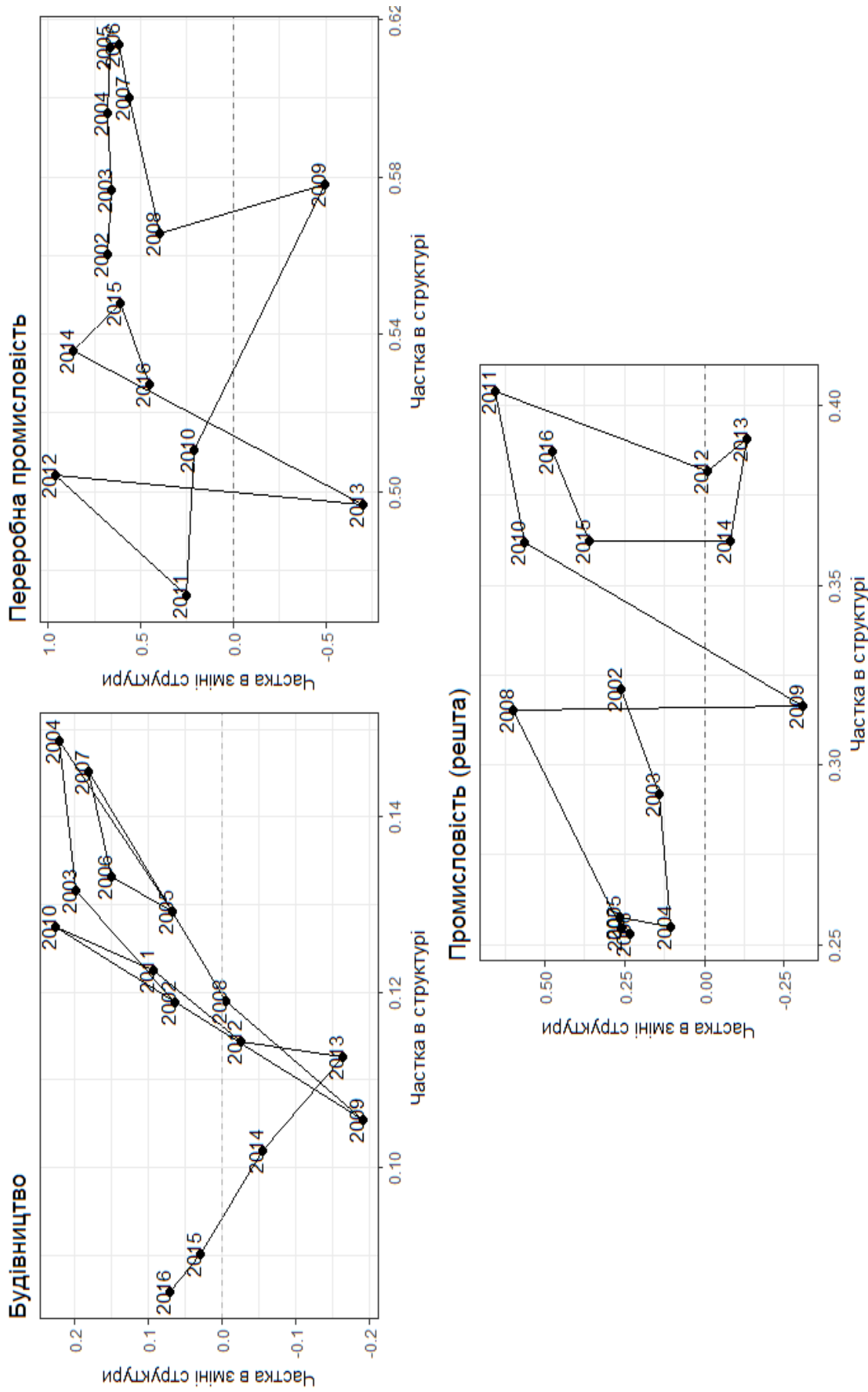


Рис. А.3. Частка в структурі та частка в зміні структури промисловості України, 2001-2016 рр.

*Джерело: власні розрахунки.*

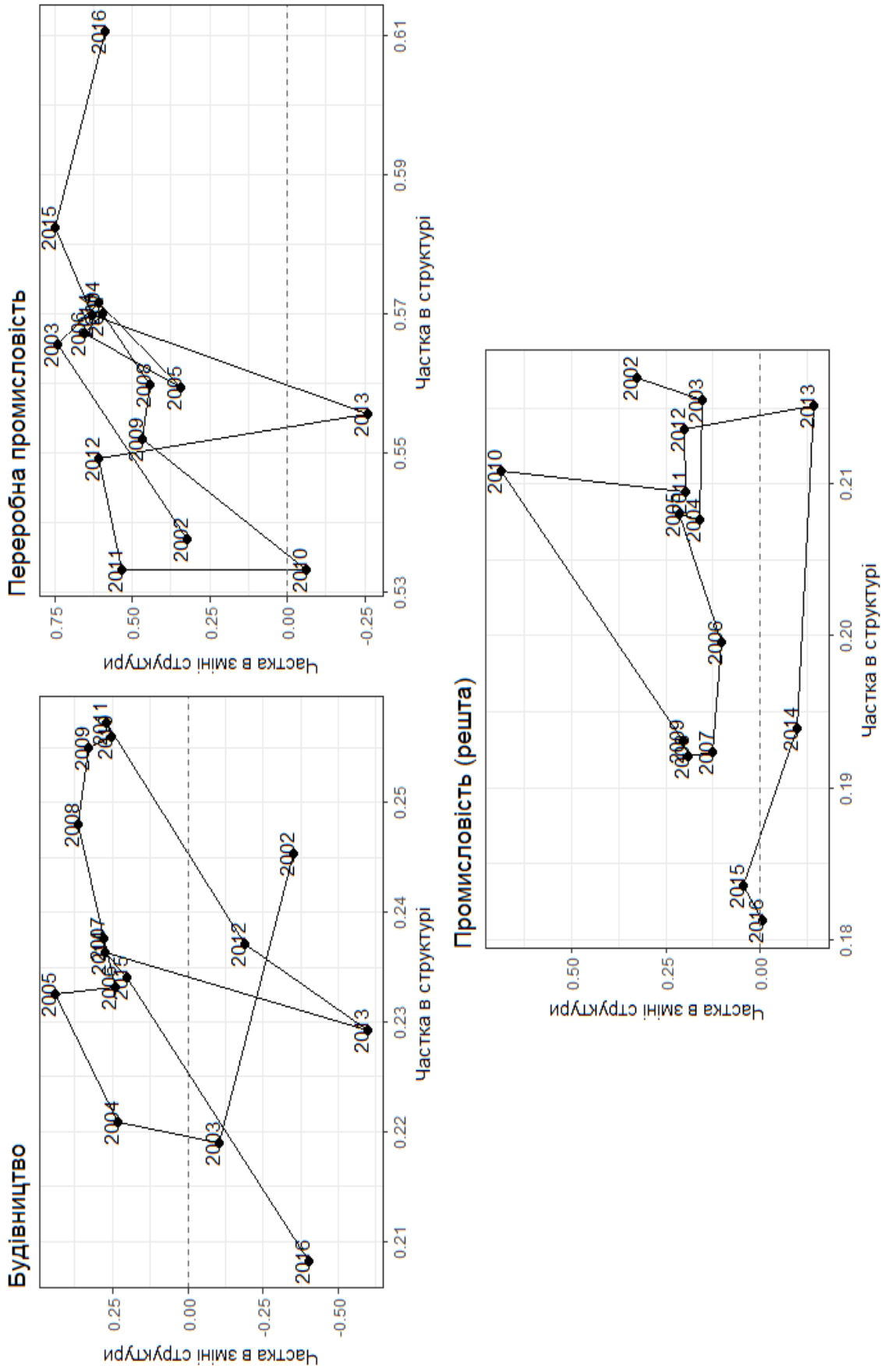


Рис. А.4. Частка в структурі та частка в зміні структури промисловості Польщі, 2001-2016 рр.

Джерело: власні розрахунки.

Таблиця А.3

## Показники структурних змін сектора послуг України, 2001-2016 рр.

Рік	Показники аналізу процесу структурних змін ВДВ			Зміна розміру структури ВДВ		Зміна форми структури ВДВ	
	інтенсивність змін	швидкість змін	сталість / монотонність змін	послуги неринкові	послуги ринкові	послуги неринкові	послуги ринкові
2001	–	–	–	–	–	–	–
2002	0,96	0,01	1,00	0,32	0,68	0,5	-0,5
2003	0,43	0,00	0,38	0,22	0,78	-0,5	0,5
2004	1,51	0,02	0,34	0,18	0,82	-0,5	0,5
2005	1,70	0,02	0,15	0,33	0,67	0,5	-0,5
2006	0,41	0,00	0,22	0,27	0,73	0,5	-0,5
2007	1,74	0,02	0,09	0,18	0,82	-0,5	0,5
2008	0,47	0,01	0,15	0,21	0,79	-0,5	0,5
2009	1,97	0,02	0,09	0,66	-0,34	0,5	-0,5
2010	0,46	0,01	0,04	0,21	0,79	-0,5	0,5
2011	1,19	0,01	0,07	0,15	0,85	-0,5	0,5
2012	1,21	0,01	0,04	0,38	0,62	0,5	-0,5
2013	0,21	0,00	0,02	0,21	0,79	-0,5	0,5
2014	0,56	0,01	0,03	-0,67	0,33	-0,5	0,5
2015	0,76	0,01	0,08	0,18	0,82	-0,5	0,5
2016	0,19	0,00	0,07	0,24	0,76	0,5	-0,5

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>765</sup>, <sup>766</sup>).

<sup>765</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>766</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

Таблиця А.4

## Показники структурних змін сектора послуг Польщі, 2001-2016 рр.

Рік	Показники аналізу процесу структурних змін ВДВ			Зміна розміру структури ВДВ		Зміна форми структури ВДВ	
	інтенсивність змін	швидкість змін	сталість / монотонність змін	послуги неринкові	послуги ринкові	послуги неринкові	послуги ринкові
2001	–	–	–	–	–	–	–
2002	0,55	0,01	1,00	0,37	0,63	0,5	-0,5
2003	0,41	0,00	1,00	0,40	0,60	0,5	-0,5
2004	0,48	0,01	0,34	0,17	0,83	-0,5	0,5
2005	0,45	0,00	0,01	0,16	0,84	-0,5	0,5
2006	0,10	0,00	0,04	0,22	0,78	-0,5	0,5
2007	0,44	0,00	0,21	0,18	0,82	-0,5	0,5
2008	0,60	0,01	0,03	0,32	0,68	0,5	-0,5
2009	0,22	0,00	0,09	0,27	0,73	0,5	-0,5
2010	0,04	0,00	0,08	0,23	0,77	-0,5	0,5
2011	0,23	0,00	0,01	0,20	0,80	-0,5	0,5
2012	0,55	0,01	0,13	0,13	0,87	-0,5	0,5
2013	0,01	0,00	0,13	0,23	0,77	-0,5	0,5
2014	0,05	0,00	0,12	0,25	0,75	0,5	-0,5
2015	0,10	0,00	0,14	0,20	0,80	-0,5	0,5
2016	0,12	0,00	0,16	0,20	0,80	-0,5	0,5

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Головного статистичного офісу Польщі <sup>767</sup>.

<sup>767</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2016 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>

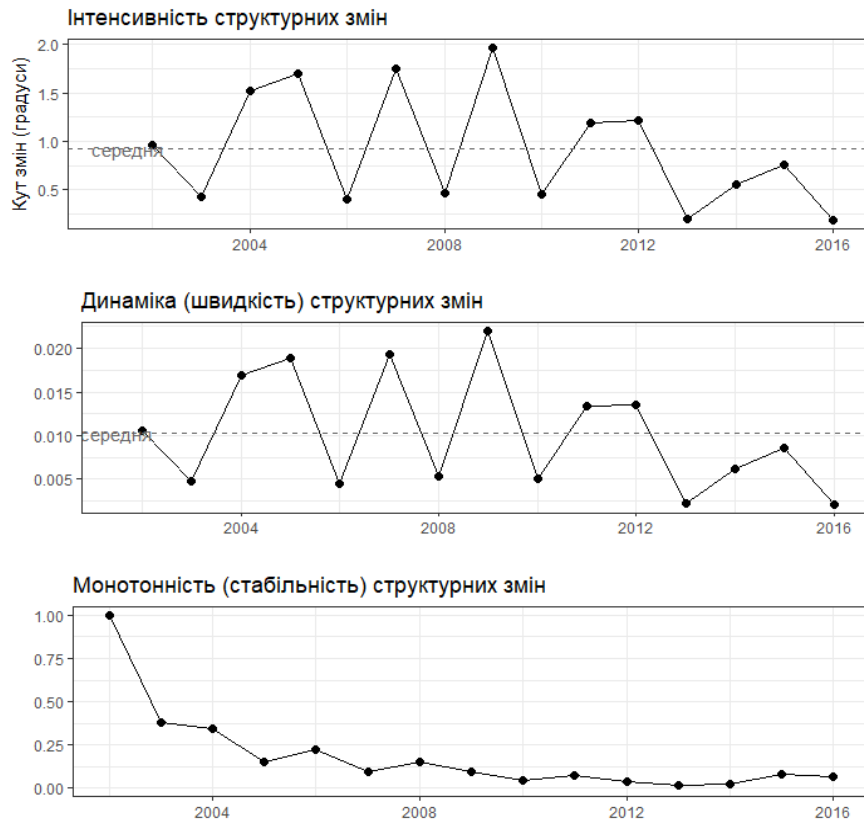


Рис. А.5. Показники процесу змін структури сектора послуг України, 2001-2016 рр. Джерело: власні розрахунки

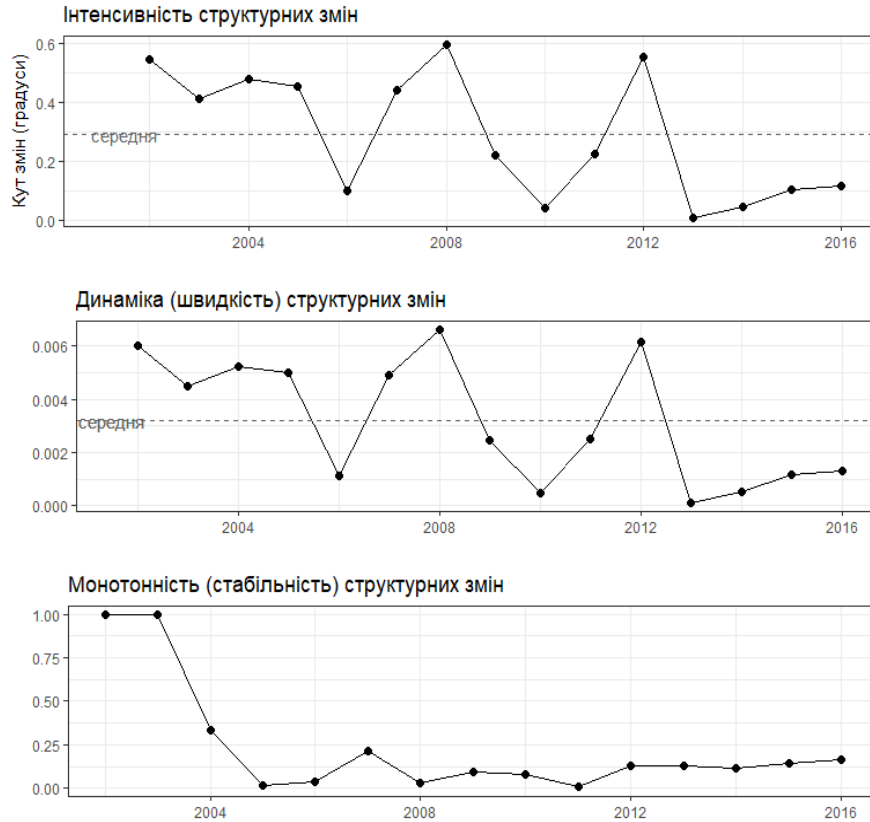


Рис. А.6. Показники процесу змін структури сектора послуг Польщі, 2001-2016 рр. Джерело: власні розрахунки



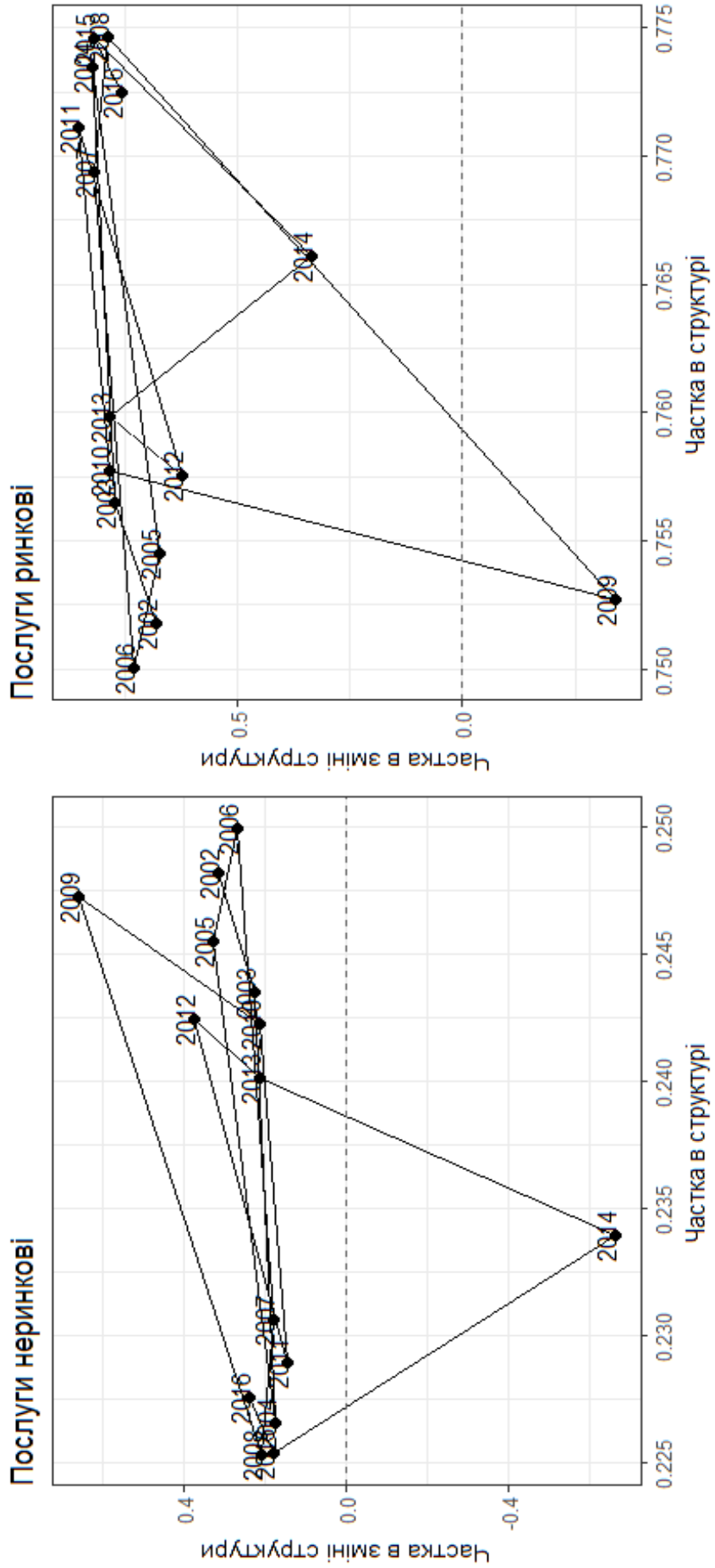


Рис. А.7. Частка в структурі та частка в змінах структури сектора послуг України, 2001-2016 рр.

Джерело: власні розрахунки.

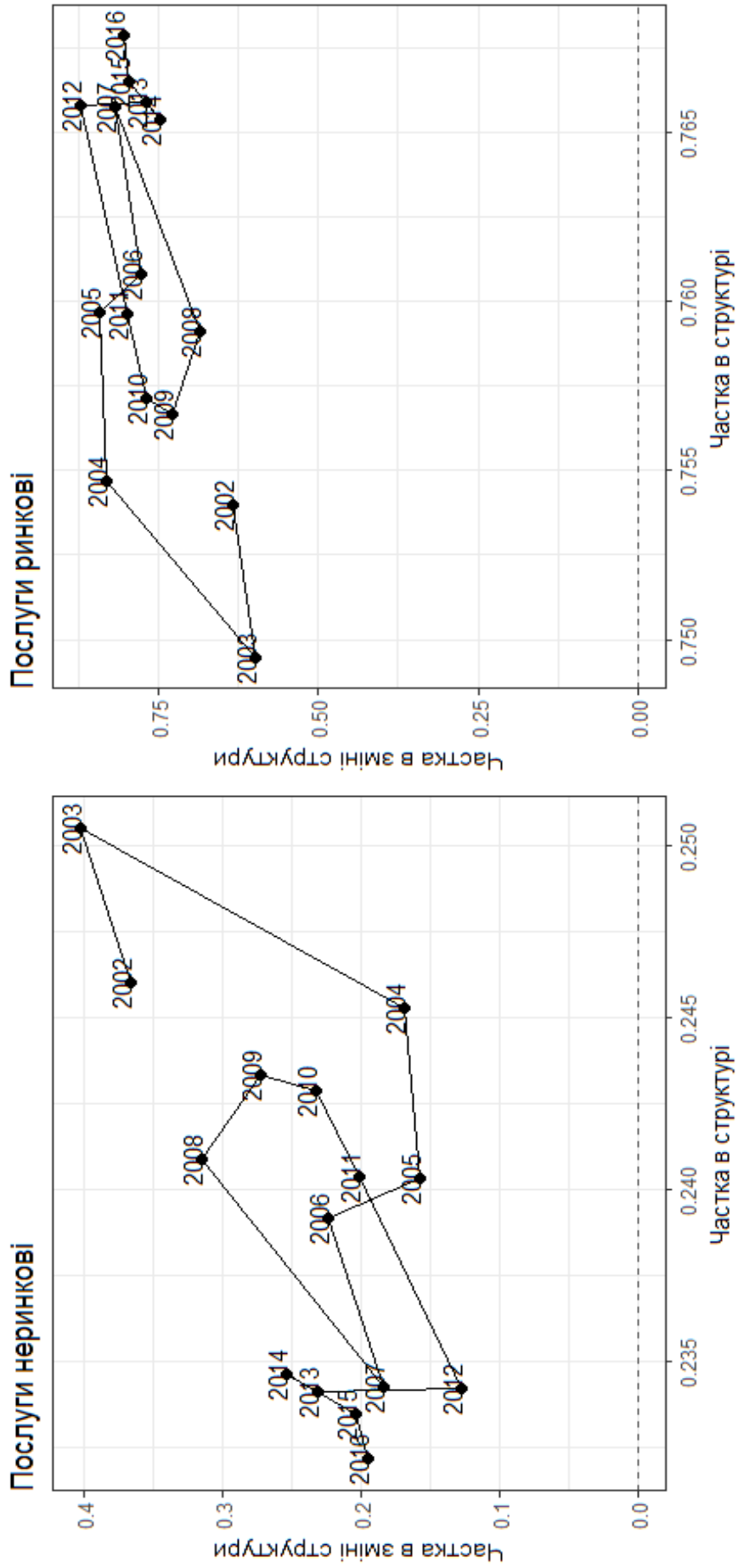


Рис. А.8. Частка в структурі та частка в змінах структури сектора послуг Польщі, 2001-2016 рр.

*Джерело: власні розрахунки.*

Таблиця А.5

## Показники структурних змін сектора послуг України, 2001-2016 рр.

Рік	Показники аналізу процесу структурних змін ВДВ			Зміна розміру структури ВДВ			Зміна форми структури ВДВ		
	інтенсивність змін	швидкість змін	сталість / монотонність змін	послуги добробуту	послуги класичні	послуги фінансово-бізнесові	послуги добробуту	послуги класичні	послуги фінансово-бізнесові
2001	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2002	2,08	0,02	1,00	0,44	0,39	0,17	0,45	-0,50	0,05
2003	1,35	0,01	0,29	0,28	0,55	0,17	-0,50	0,38	0,12
2004	5,31	0,05	0,68	0,25	0,40	0,35	-0,19	-0,31	0,50
2005	3,13	0,02	0,39	0,44	0,48	0,08	0,50	0,00	-0,50
2006	0,95	0,01	0,43	0,37	0,45	0,19	0,41	-0,50	0,09
2007	3,22	0,03	0,46	0,29	0,42	0,29	-0,21	-0,29	0,50
2008	1,99	0,02	0,50	0,30	0,42	0,28	-0,23	-0,27	0,50
2009	4,34	0,04	0,35	0,42	0,16	-0,42	0,40	0,10	-0,50
2010	1,98	0,02	0,26	0,24	0,55	0,21	-0,50	0,42	0,08
2011	3,05	0,03	0,12	0,24	0,67	0,09	-0,23	0,50	-0,27
2012	4,10	0,03	0,22	0,63	0,12	0,25	0,41	-0,50	0,09
2013	0,98	0,01	0,24	0,39	0,35	0,26	0,19	-0,50	0,31
2014	1,17	0,01	0,22	-0,59	0,22	0,19	-0,50	0,29	0,21
2015	2,53	0,02	0,13	0,26	0,61	0,13	-0,28	0,50	-0,22
2016	1,14	0,01	0,12	0,38	0,50	0,12	0,41	0,09	-0,50

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>768</sup>, <sup>769</sup>).

<sup>768</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u\\_12.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm)

<sup>769</sup> Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm)

Таблиця А.6

## Показники структурних змін сектора послуг Польщі, 2001-2016 рр.

Рік	Показники аналізу процесу структурних змін ВДВ			Зміна розміру структури ВДВ			Зміна форми структури ВДВ		
	інтенсивність змін	швидкість змін	сталість / монотонність змін	послуги добробуту	послуги класичні	послуги фінансово-бізнесові	послуги добробуту	послуги класичні	послуги фінансово-бізнесові
2001	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2002	0,48	0,00	1,00	0,42	0,52	0,06	0,23	0,27	-0,50
2003	0,91	0,01	0,59	0,56	0,18	0,25	0,33	-0,50	0,17
2004	1,19	0,01	0,18	0,25	0,61	0,14	-0,43	0,50	-0,07
2005	0,21	0,00	0,10	0,38	0,44	0,19	0,03	-0,50	0,47
2006	0,25	0,00	0,14	0,39	0,49	0,12	0,20	0,30	-0,50
2007	0,67	0,01	0,07	0,36	0,42	0,22	-0,12	-0,38	0,50
2008	1,37	0,01	0,24	0,52	0,39	0,08	0,50	-0,24	-0,26
2009	1,13	0,01	0,27	0,44	0,55	0,02	0,18	0,32	-0,50
2010	0,48	0,00	0,18	0,31	0,45	0,24	-0,42	-0,08	0,50
2011	0,49	0,00	0,13	0,34	0,44	0,22	-0,31	-0,19	0,50
2012	1,19	0,01	0,21	0,36	0,63	-0,02	-0,04	0,50	-0,46
2013	0,29	0,00	0,17	0,40	0,40	0,20	0,12	-0,50	0,38
2014	1,35	0,01	0,15	0,57	0,00	0,43	0,20	-0,50	0,30
2015	1,22	0,01	0,20	0,44	0,45	-0,12	0,29	0,21	-0,50
2016	0,92	0,01	0,14	0,26	0,34	0,39	-0,26	-0,24	0,50

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Головного статистичного офісу Польщі <sup>770</sup>.

<sup>770</sup> Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2016 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>

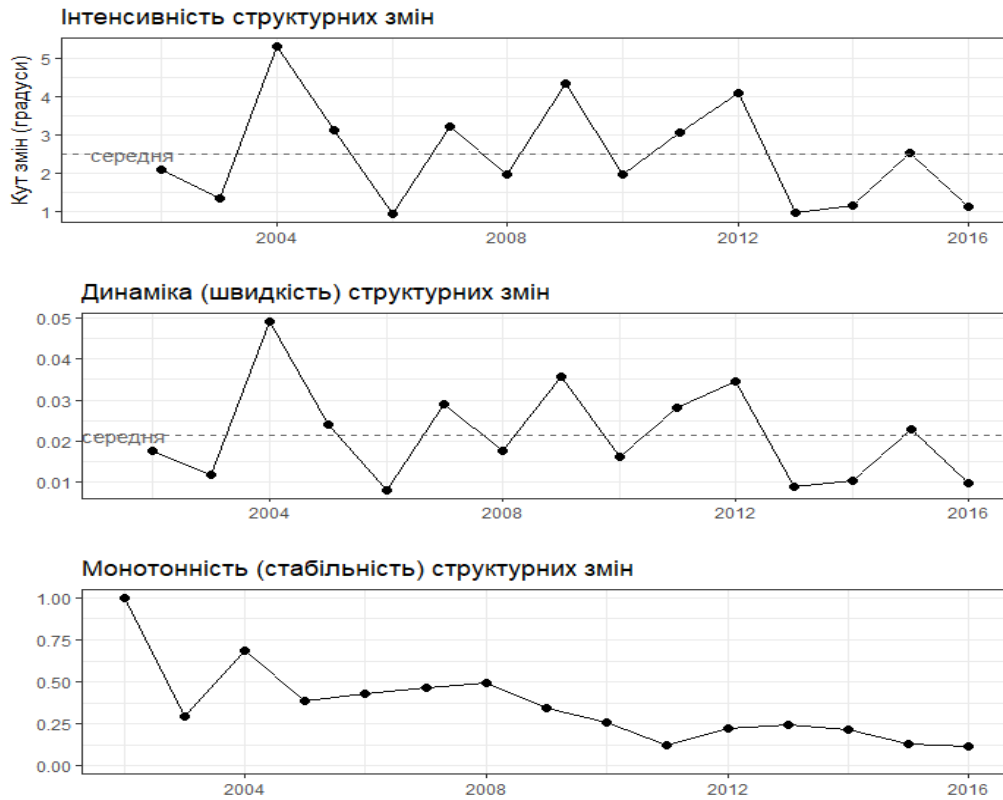


Рис. А.9. Показники процесу змін структури сектора послуг України, 2001-2016 рр. Джерело: власні розрахунки

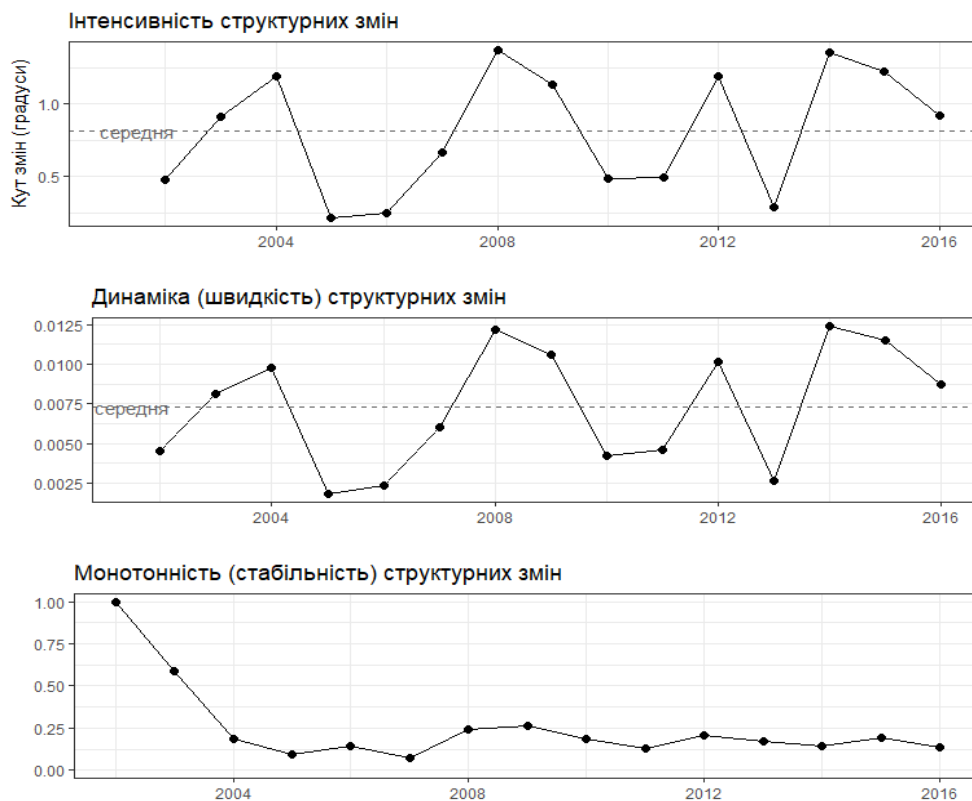


Рис. А.10. Показники процесу змін структури сектора послуг Польщі, 2001-2016 рр. Джерело: власні розрахунки

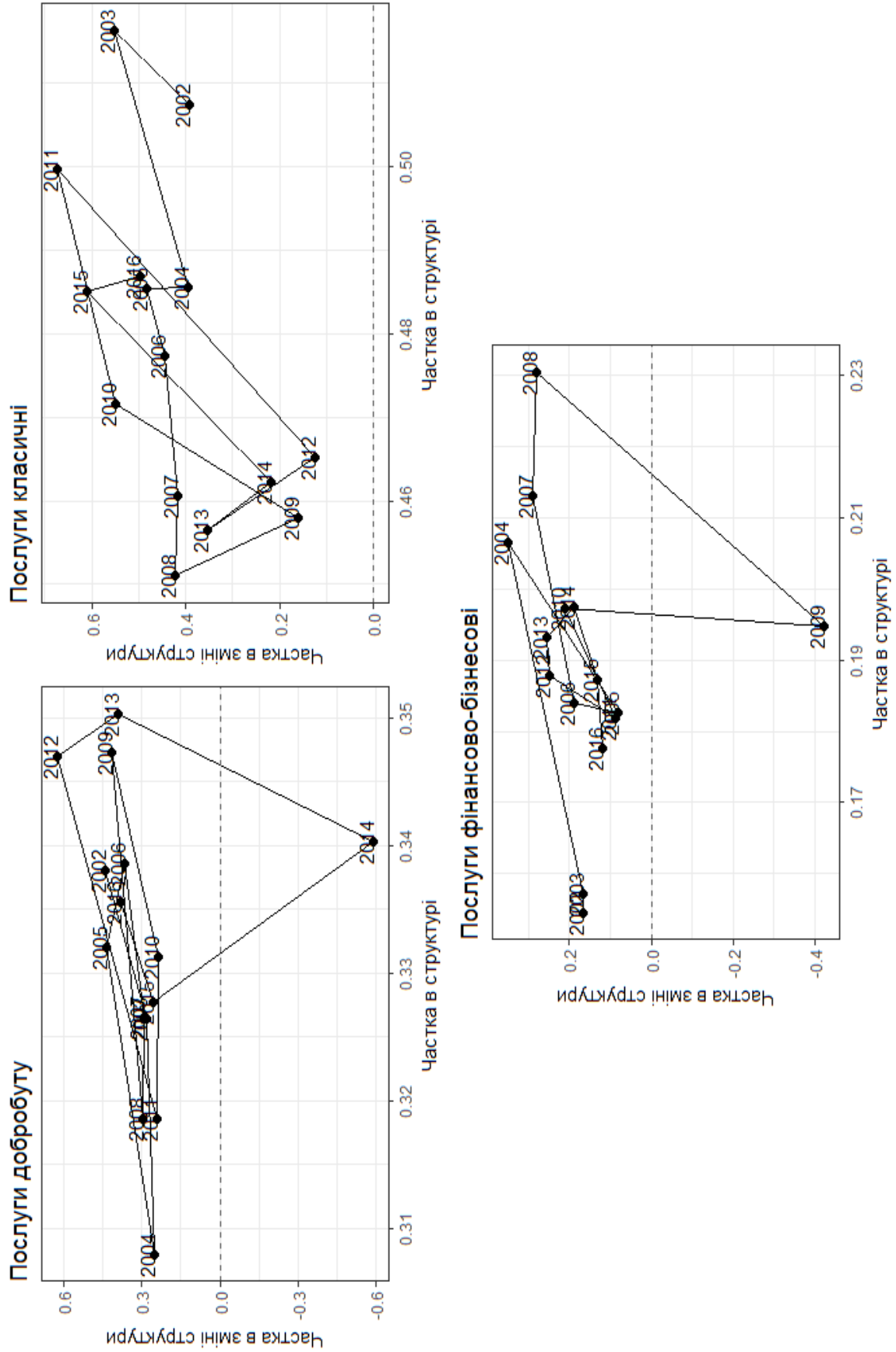


Рис. А.11. Частка в структурі та частка в зміні структури сектора послуг України, 2001-2016 рр.

Джерело: власні розрахунки.

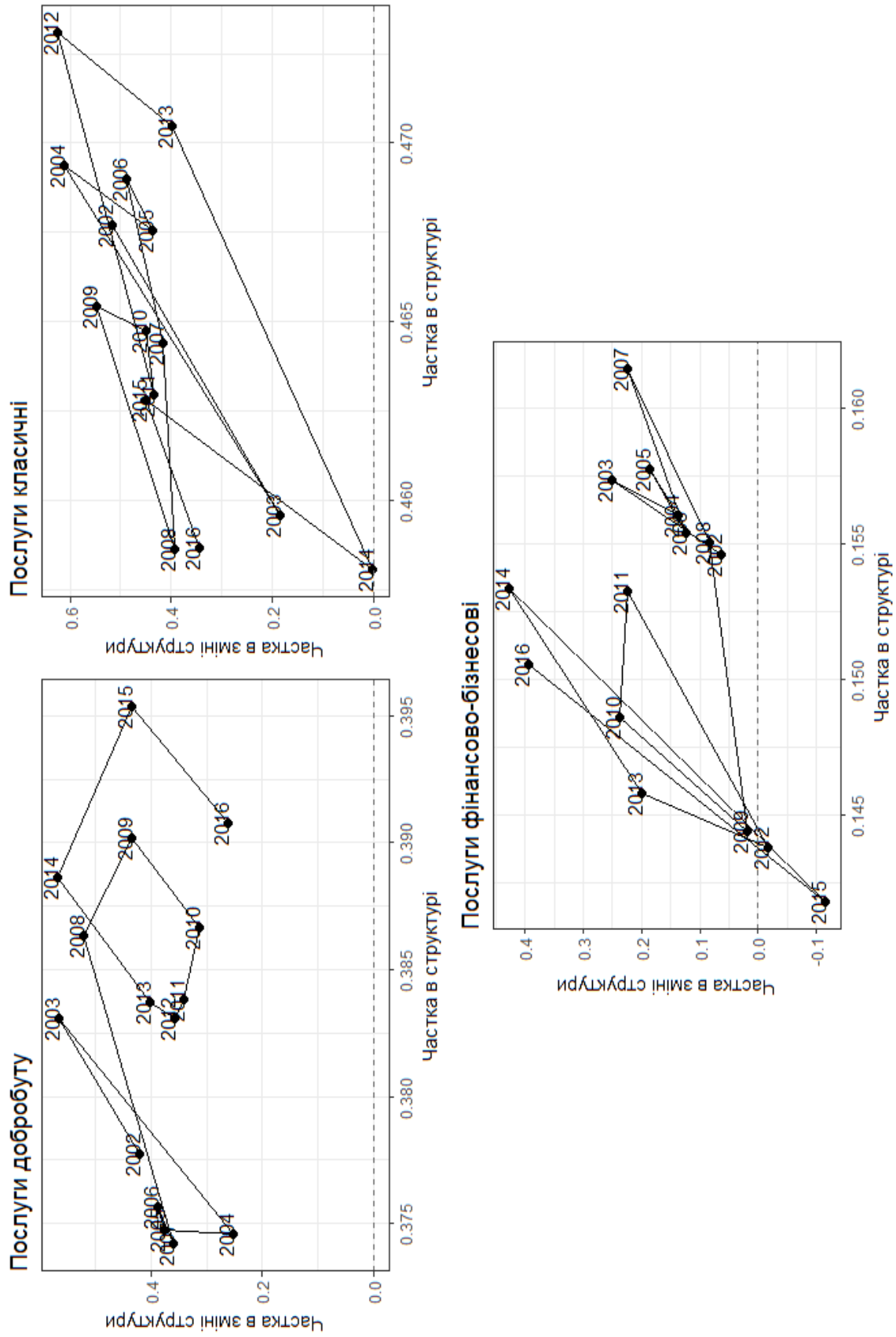


Рис. А.12. Частка в структурі та частка в змінах структури сектора послуг Польщі, 2001-2016 рр.

Джерело: власні розрахунки.

## Додаток Б

Україна - структура експорту/імпорту товарів: за групами країн і континентами, %		2011	2017
<b>Експорт товарів</b>			
Європа	36,3	Країни СНД	38,3
ЄС-28	35,6	Європа	27,0
Азія	28,5	ЄС-28	26,3
Країни СНД	24,1	Азія	25,9
Африка	5,9	Африка	4,9
Америка	5,2	Америка	3,7
Австралія і Океанія	0,0	Австралія і Океанія	0,0
<b>Імпорт товарів</b>			
Країни СНД	52,7	Країни СНД	45,0
Європа	33,9	Європа	32,8
ЄС-28	32,5	ЄС-28	31,2
Азія	7,0	Азія	16,1
Америка	5,0	Америка	4,7
Африка	1,0	Африка	1,1
Австралія і Океанія	0,3	Австралія і Океанія	0,2
<b>Україна - структура експорту/імпорту послуг: за групами країн і континентами, %</b>			
<b>Експорт послуг</b>			
Країни СНД	34,6	Країни СНД	42,6
Європа	34,1	Європа	28,5
ЄС-28	33,6	ЄС-28	24,9
Азія	11,3	Америка	9,9
Америка	10,2	Азія	7,8
Невизначені країни	3,8	Невизначені країни	3,3
Африка	1,7	Африка	1,1
Австралія і Океанія	0,2	Австралія і Океанія	0,9
<b>Імпорт послуг</b>			
ЄС-28	59,5	ЄС-28	54,3
Європа	53,8	Європа	45,1
Азія	17,8	Азія	22,2
Країни СНД	16,3	Країни СНД	18,8
Америка	8,8	Америка	9,2
Невизначені країни	1,6	Невизначені країни	3,7
Африка	1,3	Африка	0,6
Австралія і Океанія	0,1	Австралія і Океанія	0,2

Рис. Б.1. Україна: структура експорту та імпорту товарів і послуг (за групами країн і континентами), 2002-2017 рр. Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (771).

<sup>771</sup> Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu\\_u/zed.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm)



Україна - експорт/імпорт послуг: ТОП-10 країн, млн. дол. США		2016	2017
<b>Експорт послуг</b>			
РФ		3094	3404
Швейцарія	США	667	814
США	Швейцарія	658	742
Німеччина	Велика Британія	480	573
Велика Британія	Німеччина	453	523
Туркменістан	Польща	256	275
Кіпр	Кіпр	231	268
Польща	Об'єднані Арабські Емірати	224	217
Віргінські Острови (Брит.)	Ізраїль	174	177
Туреччина	Туреччина	172	164
<b>Імпорт послуг</b>			
США	США	681	570
Велика Британія	Велика Британія	544	499
РФ	РФ	498	424
Німеччина	Німеччина	333	370
Туреччина	Туреччина	262	357
Кіпр	Кіпр	246	225
Швейцарія	Швейцарія	199	208
Молдова	Китай	181	164
Польща	Польща	134	145
Словаччина	Об'єднані Арабські Емірати	109	118

Рис. Б.2. Україна: експорт та імпорт послуг – ТОП-10 країн-партнерів, 2016-2017 рр.  
*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України (<sup>772</sup>).

<sup>772</sup> Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu\\_u/zed.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm)

Україна - експорт/імпорт товарів: ТОП-10 країн, млн. дол. США		2002	2010	2017
<b>Експорт товарів, млн. дол. США</b>				
РФ		3189	13432	3936
Туреччина	РФ	1235	3027	2725
Італія	Туреччина	830	2412	2519
Німеччина	Італія	755	1899	2469
Китай	Білорусь	700	1787	2206
Велика Британія	Польща	537	1499	2039
Угорщина	Німеччина	525	1426	1831
США	Індія	519	1328	1754
Польща	Єгипет	506	1317	1676
Іспанія	Китай	373	1301	1326
	Казахстан			
<b>Імпорт товарів, млн. дол. США</b>				
РФ		6317	22198	7204
Туркменістан	РФ	1886	4700	5649
Німеччина	Китай	1658	4603	5445
Польща	Німеччина	537	2789	3454
США	Польща	473	2568	3205
Італія	Білорусь	462	1767	2525
Казахстан	США	383	1390	1682
Франція	Італія	349	1298	1625
Велика Британія	Туреччина	263	1215	1564
Білорусь	Угорщина	263	1107	1263
	Франція			
	Туреччина			

Рис. Б.3. Україна: експорт та імпорт товарів – ТОП-10 країн-партнерів, 2002-2017 рр.  
*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України <sup>(773)</sup>.

<sup>773</sup> Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu\\_u/zed.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm)

Польща - структура експорту/імпорту товарів: за групами країн і континентами, %		2004	2011	2017
<b>Експорт товарів</b>				
Європа		91,1	89,6	88,7
Азія		4,1	5,8	5,6
Америка		3,6	3,3	4,2
Африка		0,8	1,0	1,1
Австралія і Океанія		0,3	0,3	0,4
Невизначені країни		0,1	0,1	0,0
<b>Імпорт товарів (за країнами походження товару)</b>				
Європа		80,8	76,4	70,5
Азія		13,5	18,1	23,2
Америка		4,7	4,1	5,0
Африка		0,7	0,8	0,8
Австралія і Океанія		0,1	0,3	0,3
Невизначені країни		0,0	0,2	0,3
<b>Польща - структура експорту/імпорту товарів: за групами країн, %</b>				
<b>Імпорт товарів</b>				
Розвинені країни		75,9	66,7	67,7
у т.ч. ЄС		68,3	59,6	60,4
Країни, що розвиваються		14,2	19,1	24,4
Країни Центрально-Східної Європи		9,9	14,1	7,9
<b>Експорт товарів</b>				
Розвинені країни		85,3	84,3	86,6
у т.ч. ЄС		79,2	78,0	80,0
Країни Центрально-Східної Європи		9,0	8,3	7,6
Країни, що розвиваються		5,7	7,4	5,8

Рис. Б.4. Польща: структура експорту та імпорту товарів (за групами країн і континентами), 2004-2017 рр.  
Джерело: власні розрахунки на підставі даних Головного статистичного офісу Польщі<sup>(774)</sup>.

<sup>774</sup> Handel Zagraniczny / Dzia dzinowe Bazy Wiedzy. URL:  
<http://swaid.stat.gov.pl/SitePagesDBW/HandelZagraniczny.aspx>

Польща - експорт/імпорт послуг: ТОП-10 країн, млн. дол. США			
	2010	2013	2016
<b>Експорт послуг</b>			
Німеччина	8307	10889	11598
Швейцарія	2706	3398	4283
Велика Британія	2116	2764	3556
Нідерланди	1795	2730	2907
Україна	1532	2238	2865
Франція	1496	2131	2139
США	1484	2000	1660
Чехія	1470	1757	1607
РФ	1122	1637	1412
Бельгія	891	1291	1245
<b>Імпорт послуг</b>			
Німеччина	6637	7366	7493
Велика Британія	2196	2726	2987
Франція	1725	2252	1962
США	1648	1858	1805
Чехія	1600	1838	1780
Нідерланди	1566	1698	1770
Італія	1553	1550	1745
Швейцарія	1015	1448	1445
Австрія	969	1080	1114
Словаччина	878	981	1002

Рис. Б.5. Польща: експорт та імпорт послуг – ТОП-10 країн-партнерів, 2010-2016 рр.  
Джерело: власні розрахунки на підставі даних Головного статистичного офісу Польщі<sup>(775)</sup>.

<sup>775</sup> Handel Zagraniczny / Dzia dzinowe Bazy Wiedzy. URL:  
<http://swaid.stat.gov.pl/SitePagesDBW/HandelZagraniczny.aspx>

Польща - експорт/імпорт товарів: ТОП-10 країн, млн. дол. США				
	2010	2014	2017	
<b>Експорт товарів, млн. дол.</b>				
Німеччина	41786	58486	Німеччина	63666
Франція	10858	14356	Чехія	14910
Велика Британія	10077	14169	Велика Британія	14899
Чехія	9574	12440	Франція	13023
Італія	9510	10097	Італія	11317
Нідерланди	7028	9414	Нідерланди	10172
РФ	6618	9250	РФ	6939
Швеція	4739	6316	Швеція	6524
Угорщина	4505	5850	Іспанія	6305
Словаччина	4333	5637	США	6132
<b>Імпорт товарів (за країнами походження), млн. дол.</b>				
Німеччина	39016	49737	Німеччина	53466
РФ	18206	23502	Китай	27236
Китай	16703	23420	РФ	14674
Італія	10167	12734	Італія	12294
Франція	7714	8529	Франція	8963
Чехія	6747	8464	Нідерланди	8820
Нідерланди	6618	8121	Чехія	8327
Велика Британія	4874	5848	США	6573
Південна Корея	4867	5495	Бельгія	5903
США	4480	5449	Велика Британія	5555

Рис. Б.6. Польща: експорт та імпорт товарів – ТОП-10 країн-партнерів, 2010-2017 рр.  
*Джерело:* власні розрахунки на підставі даних Головного статистичного офісу Польщі (<sup>776</sup>).

<sup>776</sup> Handel Zagraniczny / Dzia dzinowe Bazy Wiedzy. URL:  
<http://swaid.stat.gov.pl/SitePagesDBW/HandelZagraniczny.aspx>

Таблиця Б.1

## Зміни розмірів і форми структури експорту товарів України, 2003-2017 рр.

Рік	Зміна розміру											Зміна форми										
	01-24 Продовольчі товари і с/г продукція	25-26 Мінеральні продукти	27 Паливно-енергетичні товари	28-40 Продукція хім. промисловості, каучук	41-43 Шкіряна сировина, хутро та вироби з них	44-49 Деревина та целюл-паперові вироби	50-67 Текстиль, текст вироби, взуття	68-71 Вироби з каменю, скла, кераміки	72-83 Metали та вироби з них	84-90 Машини, обладнання і транспорт	91-99 Інші товари	01-24 Продовольчі товари і с/г продукція	25-26 Мінеральні продукти	27 Паливно-енергетичні товари	28-40 Продукція хім. промисловості, каучук	41-43 Шкіряна сировина, хутро та вироби з них	44-49 Деревина та целюл-паперові вироби	50-67 Текстиль, текст вироби, взуття	68-71 Вироби з каменю, скла, кераміки	72-83 Metали та вироби з них	84-90 Машини, обладнання і транспорт	91-99 Інші товари
2003	0,07	0,03	0,22	0,13	0,00	0,03	0,02	0,02	0,27	0,20	0,02	-0,15	-0,01	0,28	0,08	-0,01	-0,01	-0,04	0,02	-0,29	0,11	0,01
2004	0,08	0,02	0,07	0,10	0,00	0,02	0,02	0,01	0,47	0,21	0,01	-0,13	-0,04	-0,17	-0,01	-0,02	-0,04	-0,07	-0,02	0,33	0,17	-0,02
2005	0,22	0,11	-0,01	0,09	0,00	0,02	0,00	0,01	0,26	-0,26	-0,02	0,20	0,12	-0,06	0,06	0,00	0,01	-0,01	0,01	0,11	-0,40	-0,03
2006	0,07	-0,01	-0,14	0,11	0,02	0,04	0,00	0,01	0,41	0,16	0,03	-0,03	-0,06	-0,37	0,06	0,02	0,03	-0,03	0,01	0,22	0,12	0,04
2007	0,14	0,03	0,01	0,08	0,01	0,04	0,01	0,01	0,40	0,27	0,01	0,06	-0,01	-0,20	-0,11	0,00	0,02	-0,06	0,01	-0,09	0,42	-0,03
2008	0,26	0,07	0,08	0,06	0,00	0,00	0,00	0,01	0,38	0,14	0,00	0,33	0,10	0,07	-0,11	-0,02	-0,07	-0,05	-0,01	-0,09	-0,09	-0,05
2009	-0,05	-0,04	-0,07	-0,11	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	-0,54	-0,15	0,00	0,35	0,00	-0,03	-0,06	0,00	0,06	0,02	0,00	-0,40	0,05	0,02
2010	0,04	0,11	0,13	0,09	0,00	0,02	0,00	0,01	0,38	0,20	0,01	-0,42	0,14	0,16	0,03	-0,01	-0,03	-0,04	0,00	0,13	0,05	-0,01

2011	0,17	0,09	0,12	0,13	0,00	0,02	0,01	0,01	0,28	0,16	0,01	-0,10	0,11	0,19	0,19	-0,01	-0,04	-0,03	0,00	-0,22	-0,08	-0,02
2012	0,39	-0,04	-0,16	-0,02	0,00	0,00	-0,01	0,01	-0,25	0,11	0,01	0,39	-0,05	-0,16	-0,02	0,00	0,00	-0,01	0,01	-0,26	0,10	0,01
2013	-0,11	0,08	-0,10	-0,12	0,00	0,03	0,01	0,00	-0,17	-0,35	0,03	0,11	0,18	-0,09	-0,09	0,00	0,07	0,02	0,01	0,04	-0,32	0,06
2014	-0,04	-0,06	-0,09	-0,16	0,00	-0,02	0,00	-0,01	-0,25	-0,35	-0,04	0,36	0,02	-0,07	-0,12	0,00	0,04	0,02	0,01	0,04	-0,28	-0,03
2015	-0,13	-0,09	-0,10	-0,07	0,00	-0,03	-0,01	-0,01	-0,37	-0,16	-0,01	0,46	-0,05	-0,15	-0,01	0,00	0,02	0,01	-0,01	-0,22	-0,07	0,00
2016	0,20	-0,09	-0,01	-0,16	0,00	-0,02	0,02	-0,02	-0,32	-0,13	0,03	0,42	-0,06	-0,01	-0,14	0,00	0,01	0,03	-0,01	-0,21	-0,07	0,04
2017	0,36	0,13	0,05	0,04	0,00	0,01	0,01	0,02	0,26	0,10	0,02	-0,22	0,23	0,13	-0,06	0,00	-0,13	-0,03	0,03	0,10	-0,06	0,01

---

*Джерело: власні розрахунки.*

Таблиця Б.2

## Зміни розмірів і форми структури імпорту товарів України, 2003-2017 рр.

Рік	Зміна розміру											Зміна форми										
	01-24 Продовольчі товари і с/г продукція	25-26 Мінеральні продукти	27 Паливно-енергетичні товари	28-40 Продукція хім. промисловості, каучук	41-43 Шкіряна сировина, хутро та вироби з них	44-49 Деревина та целюл-паперові вироби	50-67 Текстиль, текст вироби, взуття	68-71 Вироби з каменю, скла, кераміки	72-83 Metали та вироби з них	84-90 Машини, обладнання і транспорт	91-99 Інші товари	01-24 Продовольчі товари і с/г продукція	25-26 Мінеральні продукти	27 Паливно-енергетичні товари	28-40 Продукція хім. промисловості, каучук	41-43 Шкіряна сировина, хутро та вироби з них	44-49 Деревина та целюл-паперові вироби	50-67 Текстиль, текст вироби, взуття	68-71 Вироби з каменю, скла, кераміки	72-83 Metали та вироби з них	84-90 Машини, обладнання і транспорт	91-99 Інші товари
2003	0,18	0,04	0,20	0,11	0,00	0,03	0,03	0,01	0,06	0,32	0,01	0,23	0,03	-0,40	-0,02	0,00	-0,03	-0,02	0,00	0,03	0,20	-0,02
2004	-0,04	0,01	0,35	0,13	0,00	0,00	0,02	0,02	0,09	0,32	0,03	-0,31	-0,04	0,10	0,05	0,00	-0,10	-0,05	0,01	0,09	0,22	0,03
2005	0,11	0,03	0,07	0,19	0,01	0,04	0,09	0,05	0,10	0,32	0,00	0,07	0,01	-0,46	0,11	0,00	0,01	0,09	0,06	0,07	0,08	-0,04
2006	0,05	-0,01	0,22	0,15	0,00	0,03	-0,01	0,02	0,09	0,40	0,02	-0,05	-0,10	-0,18	0,04	0,00	-0,02	-0,14	0,00	0,08	0,36	0,02
2007	0,06	0,03	0,21	0,15	0,00	0,03	0,00	0,02	0,09	0,39	0,01	-0,04	0,06	-0,30	0,02	-0,01	-0,01	-0,13	0,01	0,07	0,34	-0,02
2008	0,09	0,05	0,28	0,11	0,00	0,02	0,04	0,04	0,07	0,28	0,02	0,12	0,15	0,06	-0,16	0,00	-0,05	0,04	0,10	-0,06	-0,23	0,03
2009	-0,04	-0,04	-0,20	-0,09	0,00	-0,02	-0,02	-0,04	-0,09	-0,44	-0,02	0,11	-0,02	0,19	0,14	0,00	0,03	0,02	-0,03	-0,05	-0,38	0,00
2010	0,05	0,03	0,32	0,14	0,00	0,02	0,05	0,03	0,09	0,24	0,02	-0,26	0,03	0,01	-0,18	0,00	-0,07	0,06	0,04	0,17	0,17	0,01
2011	0,03	0,00	0,40	0,11	0,00	0,01	-0,01	0,03	0,07	0,33	0,01	-0,15	-0,06	0,19	-0,12	0,00	-0,05	-0,10	0,03	0,01	0,27	-0,02



2012	0,14	-0,01	-0,28	0,06	0,01	-0,01	0,12	-0,03	-0,05	0,28	0,02	0,12	-0,01	-0,36	0,03	0,00	-0,01	0,11	-0,04	-0,07	0,22	0,02
2013	0,07	-0,02	-0,51	0,00	0,00	0,01	-0,01	0,02	-0,02	-0,31	-0,02	0,18	-0,01	-0,35	0,16	0,00	0,05	0,02	0,05	0,03	-0,13	0,00
2014	-0,09	-0,01	-0,27	-0,12	0,00	-0,03	-0,04	-0,03	-0,07	-0,33	0,00	0,06	0,03	0,03	0,28	0,01	-0,01	0,01	-0,04	-0,05	-0,39	0,08
2015	-0,15	-0,01	-0,25	-0,16	0,00	-0,03	-0,04	-0,03	-0,08	-0,21	-0,03	-0,26	0,06	0,17	0,18	0,01	-0,02	0,03	-0,07	-0,11	0,07	-0,04
2016	0,05	-0,02	-0,37	0,10	0,01	0,01	0,02	0,01	0,04	0,36	0,01	0,03	-0,03	-0,47	0,06	0,00	0,01	0,01	0,01	0,03	0,34	0,00
2017	0,04	0,02	0,37	0,13	0,00	0,01	0,02	0,00	0,07	0,33	0,01	-0,13	0,00	0,39	-0,20	0,00	-0,04	-0,06	-0,03	0,02	0,09	-0,02

---

*Джерело:* власні розрахунки.

Таблиця Б.3

## Зміни розмірів і форми структури експорту послуг України, 2009-2017 рр.

Рік	Зміна розміру												Зміна форми											
	01 Послуги з переробки матеріальних ресурсів	02 Послуги з ремонту та технічне обслуговування	03 Транспортні послуги	04 Послуги, пов'язані з подорожами	05 Послуги будівництва	06 Послуги страхування	07 Послуги з фінансової діяльності	08 Роялті та інші послуги, викор. інтелект. власності	09 Послуги у сфері телеком., комп /інф.	10 Ділові послуги	11 Послуги приватним особам, культури /рекреації	12 Державні та урядові послуги	01 Послуги з переробки матеріальних ресурсів	02 Послуги з ремонту та технічне обслуговування	03 Транспортні послуги	04 Послуги, пов'язані з подорожами	05 Послуги будівництва	06 Послуги страхування	07 Послуги з фінансової діяльності	08 Роялті та інші послуги, викор. інтелект. власності	09 Послуги у сфері телеком., комп /інф.	10 Ділові послуги	11 Послуги приватним особам, культури /рекреації	12 Державні та урядові послуги
2009	-0,04	0,01	-0,61	-0,09	0,00	-0,05	-0,05	-0,01	0,00	-0,12	-0,01	0,00	0,12	0,17	-0,04	-0,18	0,03	-0,13	-0,05	-0,03	0,17	-0,06	-0,01	0,02
2010	0,09	-0,02	0,67	-0,02	0,01	-0,01	0,05	0,01	0,05	0,06	0,00	-0,01	0,05	-0,18	0,36	-0,13	-0,01	-0,04	0,05	0,03	-0,01	-0,08	-0,02	-0,02
2011	0,16	0,08	0,46	0,02	0,03	0,02	-0,06	0,00	0,07	0,10	0,00	0,00	0,22	0,12	-0,25	0,00	0,04	0,03	-0,25	0,00	0,06	0,03	0,00	0,00
2012	0,11	-0,03	-0,45	0,07	0,01	0,00	-0,05	0,01	0,20	0,04	0,02	0,00	0,12	-0,03	-0,42	0,08	0,02	0,00	-0,05	0,01	0,21	0,04	0,02	0,00
2013	0,10	-0,18	-0,21	-0,02	0,00	-0,02	0,06	0,03	0,26	0,09	-0,02	0,01	0,09	-0,18	-0,26	-0,03	0,00	-0,02	0,06	0,03	0,24	0,07	-0,02	0,01
2014	-0,12	-0,02	-0,60	-0,04	0,00	-0,01	-0,04	0,00	0,06	-0,09	0,00	0,00	-0,05	0,01	-0,32	-0,05	0,04	-0,02	-0,05	0,02	0,42	0,00	0,00	-0,01
2015	-0,13	-0,06	-0,44	-0,01	0,03	0,00	-0,02	-0,02	-0,05	-0,23	-0,01	0,00	-0,06	-0,08	0,14	0,01	0,12	0,01	0,00	-0,04	0,22	-0,31	-0,01	0,00
2016	0,10	0,09	0,08	0,01	0,22	0,02	-0,24	-0,05	0,13	-0,06	-0,01	0,00	0,08	0,09	-0,08	0,00	0,22	0,02	-0,26	-0,05	0,09	-0,09	-0,01	0,00
2017	0,20	0,01	0,38	0,03	-0,20	-0,01	-0,01	0,00	0,08	0,09	0,00	0,00	0,25	-0,01	0,14	0,03	-0,41	-0,02	-0,02	0,00	-0,03	0,08	0,00	0,00

Джерело: власні розрахунки.

Таблиця Б.4

## Зміни розмірів і форми структури імпорту послуг України, 2009-2017 рр.

Рік	Зміна розміру												Зміна форми											
	01 Послуги з переробки матеріальних ресурсів	02 Послуги з ремонту та технічне обслуговування	03 Транспортні послуги	04 Послуги, пов'язані з подорожами	05 Послуги будівництва	06 Послуги страхування	07 Послуги з фінансової діяльності	08 Роялті та інші послуги, викор. інтелект. власності	09 Послуги у сфері телеком., комп /інф.	10 Ділові послуги	11 Послуги приватним особам, культури /рекреації	12 Державні та урядові послуги	01 Послуги з переробки матеріальних ресурсів	02 Послуги з ремонту та технічне обслуговування	03 Транспортні послуги	04 Послуги, пов'язані з подорожами	05 Послуги будівництва	06 Послуги страхування	07 Послуги з фінансової діяльності	08 Роялті та інші послуги, викор. інтелект. власності	09 Послуги у сфері телеком., комп /інф.	10 Ділові послуги	11 Послуги приватним особам, культури /рекреації	12 Державні та урядові послуги
2009	-0,01	0,01	-0,46	-0,10	0,04	-0,03	-0,10	-0,02	-0,05	-0,15	-0,03	0,00	0,01	0,02	-0,41	-0,07	0,09	-0,01	0,18	0,04	0,01	0,03	0,00	0,12
2010	-0,02	0,00	0,18	0,07	-0,06	-0,03	-0,26	0,19	-0,01	0,06	0,06	0,08	-0,02	-0,01	0,13	0,06	-0,07	-0,04	-0,34	0,19	-0,03	0,01	0,05	0,06
2011	0,08	0,00	0,36	0,10	0,04	0,01	-0,11	-0,02	0,07	0,14	0,04	-0,02	0,08	-0,01	0,25	0,06	0,03	-0,01	-0,30	-0,09	0,04	0,01	0,02	-0,10
2012	-0,01	0,00	0,19	0,16	0,16	0,05	-0,01	0,01	0,11	-0,14	-0,02	0,13	-0,03	0,00	0,03	0,12	0,15	0,04	-0,11	-0,03	0,07	-0,28	-0,05	0,09
2013	-0,10	0,05	-0,01	0,07	0,00	0,01	0,04	0,26	0,15	0,20	-0,12	-0,01	-0,11	0,04	-0,15	0,02	-0,02	-0,01	-0,04	0,22	0,11	0,11	-0,13	-0,05
2014	0,02	-0,01	-0,13	0,00	-0,05	-0,04	-0,09	-0,16	-0,08	-0,18	-0,01	0,24	0,03	0,00	-0,03	0,07	-0,05	-0,04	-0,03	-0,16	-0,05	-0,13	-0,01	0,41
2015	0,01	-0,02	-0,20	-0,08	-0,10	-0,01	0,07	-0,14	0,03	-0,25	0,00	-0,09	0,03	-0,01	-0,05	0,01	-0,12	0,00	0,25	-0,12	0,14	-0,19	0,00	0,07
2016	-0,05	0,00	-0,14	0,00	0,02	0,04	-0,28	0,02	-0,11	0,08	0,00	0,24	-0,05	0,01	-0,11	0,02	0,02	0,04	-0,25	0,03	-0,09	0,10	0,00	0,27
2017	0,00	-0,02	0,22	0,19	0,04	0,01	-0,13	0,08	0,00	0,01	0,01	-0,27	0,00	-0,02	0,19	0,17	0,04	0,01	-0,15	0,07	-0,01	-0,01	0,01	-0,31

Джерело: власні розрахунки.

**Оксана Пелех**

**Структурні зміни та зрушення  
в національній економіці України:  
аналіз та оцінка**

Монографія